

T. C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

**FAHREDDİN ER-RAZİ (v. 606/1209) VE ELMALILI'NIN (v. 1361/1942)
YERYÜZÜ İLE İLGİLİ AYETLERE YAKLAŞIMLARININ MUKAYESESİ**

Doktora Tezi

Aladdin SULTANOV

İstanbul, 2017

T. C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

**FAHREDDİN ER-RAZİ (v. 606/1209) VE ELMALILI'NIN (v. 1361/1942)
YERYÜZÜ İLE İLGİLİ AYETLERE YAKLAŞIMLARININ MUKAYESESİ**

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan:

Aladdin SULTANOV

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. Ömer ÇELİK

İstanbul, 2017

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

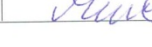
TEZ ONAY BELGESİ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Anabilim Dalı TEFSİR Bilim Dalı DOKTORA öğrencisi ALADDİN SULTANOV'nın FAHREDDİN ER-RAZİ (v.606/1209) VE ELMALİLİNİN (v.1361/1942) YERYÜZÜ İLE İLGİLİ AYETLERE YAKLAŞIMLARININ MUKAYESESİ adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 16.11.2017 tarih ve 2017-32/11 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi: 11/11/2017

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

1. Tez Danışmanı	Prof. Dr. ÖMER ÇELİK	
2. Jüri Üyesi	Prof. Dr. ALİ DURUSOY	
3. Jüri Üyesi	Prof. Dr. BAHATTİN DARTMA	
4. Jüri Üyesi	Doç. Dr. ŞABAN KARASAKAL	
5. Jüri Üyesi	Doç. Dr. ALİCAN DAĞDEVİREN	

ÖZET

FAHREDDİN ER-RAZÎ (v. 606/1209) VE ELMALILI'NIN (v. 1361/1942)

YERYÜZÜ İLE İLGİLİ AYETLERE YAKLAŞIMLARININ MUKAYESESİ

Allah tarafından insanlara gönderilmiş olan Kur'an-ı Kerim, her çağa ve o çağın insanına hitap eden ilahi bir kelimedir. Elbette Kur'an, insanlığın ilahi hakikatlere yönelmesi için pozitif bilimin alanına giren birçok bilgiye de temas ediyor. Bu konuyla ilgili ayetlere yapılan yorumlar Kur'an'ın nüzulünden sonra zaman geçtikçe çeşitlilik arz etmeye başlamış ve bu farklı yorumlar insanları, Kur'an'a farklı açılardan bakmaya sevk etmiştir. Özellikle yeryüzü ve oradaki canlılarla ilgili ayetler her zaman müfessirler arasında farklı yorumlamalara yol açmıştır. Klasik devirde yeryüzü ile ilgili ayetlerin tefsirini geniş bir şekilde ele alan ve bu alanda en çok tanınan isimlerden biri Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1209)'dir. Onun *Mefâtihu'l-gayb* isimli tefsir eseri, bilimsel tefsir açısından klasik dönemde yazılmış en geniş tefsir çalışmalarından biri sayılmaktadır. Modern dönemde ise bu konuda en çok tanınan isimlerden biri, *Hak Dini Kur'an Dili* isimli geniş çaplı tefsir eserinin müellifi Elmalılı Hamdi Yazır (ö. 1361/1942)'dir.

Râzî ve Elmalılı yeryüzü ile ilgili ayetleri tefsir ederken aynı zamanda yaşadıkları dönemin bilimsel gelişmelerine de kısmen ışık tutmuşlar. Gerek Râzî'nin, gerekse de Elmalılı'nın bu tür ayetleri yorumlama metotlarında pozitif bilim ve özellikle batı dünyasının ürettiği bilimin etkilerini görebiliyoruz. Şöyle ki, birçok kevnî ayetin tefsirinde yunan felsefesinden İslam felsefesine geçmiş bazı düşüncelere yer veren Râzî ayetleri bu düşünceler ışığında açıklamaya gayret göstermiştir. Elmalılı da XX yüzyılın başlarında batıda gelişmiş olan pozitif bilime bigane kalmamış ve yeryüzünün yaratılışı ile ilgili ayetleri izah ederken birçok batılı bilim adamının teorilerine müracaat etmiştir. Böylece müfessir batıdan gelen bilimsel teori ve gerçekleri tefsirine yansıtmıştır. Örneğin Râzî Kur'an ayetlerine dayanarak yeryüzünün küre şeklinde olmasını kabul ederken onun dönmediğini ve sabit bir şekilde durduğunu iddia etmiştir. Fakat Elmalılı bir kısım ayetlerde yeryüzünün hareket ettiğine işaretler bulunduğunu öne sürmüştür. İlk insanın yaratılışında da iki müfessirin birbirine zıt görüşler sunduğunu görüyoruz. Çalışmamızdan çıkan diğer bir sonuç ise şudur ki, Kur'an ayetlerinin bilimsel tefsir metoduyla yorumlanmasının bu gibi bazı sakıncaları olabilir.

ABSTRACT
COMPARISON OF FAKHR AL-DIN RAZI (d. 606/1209) AND ELMALILI
HAMDI YAZIR`S (d. 1361/1942) APPROACHES TO VERSES ABOUT THE
EARTH

The Koran which had been sent by God is a divine word that appeals to each era and human of that age. Of course, the Koran refers a lot of knowledge that goes into the field of positive science for turning to divine truths of mankind. The comments about verses related on this topic after descent of Koran as time passed diversity had begun and these different interpretations directed people to have a look at the Koran from different bevels. Especially the verses about the earth and its creatures always had led to deferent renditions among the exegetes. In the classical period Fakhr al-Din Razi (d. 606/1209) is one of the most well-known persons and get in broadly way interpretation of the verses on the earth in this area. His commentary works that named *Mefatihi'l-gayb* is considered one of the widest one studies in the field of scientific interpretation which written in the classical period. In the modern time on this topic one of the most prominent names is Almalili Hamdi Yazir (d. 1361/1942) who is author of extensive chapter interpretation works called *Hak Dini Koran Dili*.

While Razi and Elmalili are commenting verses about the earth at the same time they partially elucidated scientific developments in the period which they lived. Both Razi's and Elmalili's in such verses we can see explication methods of positive science and especially effects of science that produced of the western world. Namely in the interpretation of the most verses from Greek philosophy to Islamic one Razi's revelations which placed some thoughts had made an effort to explanation in light of these thoughts. In the early of XX century Elmalili also hadn't been indifferent to positive science that developed in west and applied for theories of many western scientists while explaining verses about creation of the earth. Thus, he reflected scientific theory that developed from west and facts in his interpretation. For example, Razi had claimed that based on the verses of the Koran while accepting that the earth was spherical, stood constantly and it didn't rotate. But, Elmalili put forward that was found of signs relating to the earth's rotation on some verses. We also see that both of the commentators have opposite opinions with each other about the creation of the first human.

ÖNSÖZ

Kur'an-i Kerim Allah Teala tarafından Hz. Peygambere vahy edilen ve sadece yaşadığı dönemdeki ıraptoplumuna değil, tüm zamanlar için ve bütün insanlığa hitabeden evrensel bir ilahi kelamdır. Aynı zamanda hayat kitabımız olan Kur'an ömrümüzün her aşamasında ana rehberimizdir. Bu sebeple hayatımızda doğru kararlar alabilmemiz için bu ilahi kitabın bizlere sunduğu murad-ı ilahiyi doğru şekilde anlamak çok mühimdir.

Dolayısıyla zamanın ve şartların değişmesiyle ortaya çıkan yeni ihtiyaç ve durumlarda Kur'an mesajının yeniden yorumlanması zarureti doğmaktadır. Bunun için tüm müfessirler Kur'an-i Kerim'i kendi çağlarında yaşayan insanların anlaya bileceği bir şekilde tefsir etmiş ve kendi dönemindeki bilimsel gelişmeler çerçevesinde bu ilahi kitaba yeni yorumlar getirmişler.

Aslında tefsir bir yorumlama faaliyetidir ve bu nedenle yorumun olduğu bir yerde farklı ve zıt görüşlerin olması da kaçınılmazdır. Nüzulünden günümüze Kur'an tefsirindeki farklılıklara hiç şüphesiz İslam dünyasındaki dahili ve harici bir takım unsurların, aynı zamanda bilimsel gelişmelerin etki ettiği bilinmektedir. Bu gibi unsurların etkisi hala devam etmekte ve bilimsel gelişmeler ilerledikçe tefsir biliminde yeni yorumlar ve yöntemler ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışma Kur'an'daki kevnî ayetler bağlamında klasik ve modern dönemde tefsir sahasına etki eden unsurlara, tefsirin bundan etkilenmesine ve farklılıkların ve tezatların nasıl ortaya çıktığına ışık tutmaktadır. Aynı zamanda tefsirde hataya düşmemek için nelere dikkat edilmesi gerektiği ile ilgili olarak ta somut bir örnek mahiyetindedir. Bunun için de çalışmamız klasik dönem müfessirlerinden Razi'nin tefsiri ile XX yüzyıl müfessirlerinden olan Elmalılı'nın tefsirlerindeki kevnî ayetlere yaklaşımları mukayese etmeyi hedeflemektedir.

Çalışmamız "Giriş", "Birinci Bölüm" ve "İkinci Bölüm" olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Razi ve Elmalılı'nın hayatları, eğitim-öğretim hayatları ve eserleri hakkında bilgiler verilmiştir. Birinci bölümde yeryüzününü

yaratılışı ve yapısı ile ilgili ayetlere bu iki müfessirin yaklaşımları mukayese edilmiştir. İkinci bölümde ise yeryüzündeki canlı varlıklar olan bitki, hayvan ve insanların yaratılışı ile ilgili ayetler hakkında Razi ve Elmalılı'nın yaklaşımları kıyaslanmıştır.

Çalışmamızın konu seçimi sürecinden başlayıp onaylanmasına kadar değerli katkılarını esirgemeyen ve tezimizin bu noktaya gelmesinde büyük gayret gösteren danışman hocam sayın Prof. Dr. Ömer Çelik'e en kalbi ve samimi sevgi, saygı ve teşekkürlerimi sunarım. Aynı zamanda tez izleme komitesinde yer alan hocalarım Prof. Dr. Bahattin Dartma ve Prof. Dr. Ali Durusoy'a şükranlarımı arz ederim.

Aladdin SULTANOV

İstanbul - 2017

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	x

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI	2
2. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI	4
3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	5
4. MÜFESSİR OLARAK FAHREDDİN ER-RÂZÎ	6
4.1. Hayatı	6
4.2. Öğrenimi	7
4.3. Öğretimi	8
4.4. Eserleri	9
4.5. Mefâtîhu'l-Gayb Adlı Tefsiri	10
4.6. Râzî Hakkında Yapılmış Çalışmalar	10
5. MÜFESSİR OLARAK ELMALILI HAMDÎ YAZIR	15
5.1. Hayatı	15
5.2. Öğrenimi	15
5.3. Öğretimi	15
5.4. Eserleri	16
5.5. Hak Dini Kur'an Dili Adlı Tefsiri	17
5.6. Elmalılı Hakkında Yapılmış Çalışmalar	19

I. BÖLÜM

RÂZÎ VE ELMALILI'NIN YERYÜZÜNÜN YARATILIŞI VE YAPISI İLE İLGİLİ AYETLERE YAKLAŞIMLARININ MUKAYESESİ

1. YERYÜZÜNÜN YARATILIŞI	24
1.1. Yeryüzünün Yoktan Var Edilmesi	28
1.2. Yeryüzü ve Göklerin Altı Günde Yaratılması	37
1.3. Yeryüzünün Katmanları	43
2. YERYÜZÜNÜN ŞEKLİ	46
3. YERYÜZÜNÜN KENARLARINDAN EKSİLTİLMESİ	55
4. YERYÜZÜNÜN DÖNMESİ	58
5. YERYÜZÜ ATMOSFERİNİN KORUNMUŞLUĞU	65
6. YERYÜZÜNDEKİ ÇEKİM GÜCÜ	69
7. YERYÜZÜNÜ TEŞKİL EDEN ÖNEMLİ UNSURLAR	73
7.1. DAĞLAR	73
7.1.1. Dağların Yaratılışı	75
7.1.2. Dağların Önemi	78
7.2. RÜZGARLAR	83
7.2.1. Rüzgarların Oluşması	84
7.2.2. Rüzgarların Aşılayıcılık Özelliği	88
7.3. BULUTLAR	91
7.4. ŞİMŞEK VE GÖK GÜRÜLTÜSÜ	98
7.5. SULAR	101
7.5.1. Yağmur	102
7.5.2. Denizler	108

7.5.2.1.	Denizlerin Özellikleri	108
7.5.2.2.	Denizlerin Birbirlerine Karışmamları	113
7.5.3.	Nehirler, Menbalar ve Yeraltı Suları	118

II. BÖLÜM

RAZİ VE ELMALILI'NIN YERYÜZÜNDEKİ CANLILARLA İLGİLİ AYETLERE YAKLAŞIMLARININ MUKAYESESİ

1.	YARATILIŞTAKİ ÇİFTLER.....	125
2.	BİTKİLER.....	131
2.1.	Bitkilerin Yaratılışı.....	132
2.2.	Bitkilerin Çift Oluşu.....	137
2.3.	Meyveler.....	139
3.	HAYVANLAR.....	143
3.1.	Hayvanların Yaratılışı.....	143
3.2.	Hayvanların Ümmet Olması	152
3.3.	Kur'an'da Adı Geçen Hayvanlar	158
3.3.1.	Sivrisineğin Yaratılışı.....	160
3.3.2.	Devenin Yaratılışı	162
3.3.3.	Bal Arısının Yaratılışı	166
3.4.	Hayvanlardaki Sütün Oluşumu	171
4.	İNSANIN YARATILIŞI	173
4.1.	İlk İnsanın Yaratılışı	174
4.1.1.	Âdem'in Topraktan Yaratılışı.....	174
4.1.2.	Âdem'e Ruhun Üfürülmesi	189
4.1.3.	Havvâ'nın Yaratılışı	191
4.2.	Ademoğullarının Yaratılışı	194
4.2.1.	Erkeğin Sperm Yapısı	197
4.2.2.	Çocuğun Oluşum Evreleri.....	204
4.2.3.	Üç Karanlık Bölge.....	211
4.2.4.	Soyaçekim.....	213
	SONUÇ	216
	KAYNAKÇA.....	222

KISALTMALAR

a.g.e. : adı geçen eser

a.g.m. : adı geçen makale

b. : bin, ibn

b.y.y. : basım yeri yok

Bkz. : bakınız

c. : cilt

ev. : Çeviren, eviri

d. : doğum tarihi

DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

Fak. : Fakülte

h. : hicri

Hız. : Hazreti

m. : miladi

md. : madde

MÖ : milattan önce

. : Ölüm tarihi

rn. : Örneğin

s. : sayfa

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

thk. : tahkik

trs. : tarihsiz

Üniv. : Üniversite

v. : vefat tarihi

vb. : ve benzeri

vs. : ve saire

y.l. : Yüksek lisans

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI

Allah tarafından insanlara gönderilmiş olan Kur'an-ı Kerim, her çağa ve o çağın insanına hitap eden ilahi bir kelimedir. Elbette Kur'an, insanlığın ilahi hakikatlere yönelmesi için pozitif bilimin alanına giren birçok bilgiye de temas ediyor. Bundan dolayı nasıl ki, Kur'an'daki ayetleri okumak, anlamak ve onunla amel etmek Müslümana farzsa, ondaki ilmi hakikatleri araştırmak da Müslümanın görevidir. Şunu da belirtmek gerekir ki, Kur'an-ı Kerim'de işaret edilmiş bazı bilimsel hakikatlerin aydınlatılması insanlara bırakılmıştır. Bu nedenle de Kur'an insanoğlunu, aklını kullanmaya ve tefekküre davet etmektedir. Kur'an'ın nüzulünden sonra zaman geçtikçe ona yapılan tefsirler de çeşitlilik arz etmeye başlamış ve bu farklı yorumlar insanları, Kur'an'a farklı açılardan bakmaya sevk etmiştir. Bunu kendileri için bir görev addeden bazı müfessirler Kur'an'ı kendi dönemlerindeki bilimsel veriler ışığında yorumlamış ve onun tefsirine, yaşadıkları dönemin bilimsel gelişmeleri nispetinde kendilerine özgün yeni düşünce ve görüşler ilave etmişlerdir.

Bu yorum farklılıklarını, özellikle *bilimsel tefsir* yahut *kevnî ayetlerin yorumlanması* kapsamında değerlendirilen ayetlerin tefsirinde görebiliriz. Çünkü her bir müfessir, pozitif bilimle ilgili ayetleri kendi dönemindeki bilimsel gelişmelerin ışığında yorumlamaya çalışmış ve bunun sonucunda da müfessirler arasında bir takım anlayış ve yorumlama farklılıkları meydana gelmiştir.¹ Sahabe döneminde bilinen ve geçerli olan anlayışa göre izah edilen herhangi bir Kur'an terimi, daha sonraki bir dönemde yaşamış müfessir tarafından, dönemindeki bilimsel gelişmelerin de etkisiyle daha farklı bir şekilde izah edilebilmiştir.

Buna “*İnkâr edenler, göklerle yer bitişik bir halde iken bizim, onları birbirinden ayırdığımızı ve her canlı şeyi sudan yarattığımızı görüp düşünmediler mi?*”² mealindeki ayeti örnek verebiliriz. Örneğin, Abdullah b. Abbâs'ın bu ayetle ilgili yorumu şöyledir: “Gök bitişikti, yağmur yağdırmıyordu; yer de bitişikti, bitki bitirmiyordu. Allah yeri yarattığında göğü yağmurla, yeri de bitkileri bitirmek suretiyle

¹ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Fecr Yayınevi, Ankara 1996, II, 424.

² Enbiyâ, 21/30.

yardı.”³ Saîd b. Cübeyr ise bu ayeti “Yer ve gökler yapıştı. Allah’ın göğü yükseltip yerden ayırması, Allah’ın zikrettiği ayırmadır”⁴ şeklinde izah etmiştir. Daha sonraki dönemlerde müfessirler, dünyanın güneşten kopmuş bir parça olduğunu öne süren bilimsel teorileri göz önüne alarak bu ayeti pozitif bilimin verilerine uygun olarak daha farklı şekilde açıklamışlardır.⁵ Bu gibi örnekler, bazı tabiat hadiseleriyle ilgili olarak insanların öğrenme merakı sonucu bu ve benzeri olayların bilgi ve tecrübe ile açıklana geldiğini göstermektedir. Kur’an ve hadisten yola çıkarak bir evren modeli geliştirmeye çalışan rivayet ekolü temsilcileri, kevnî ayetleri tefsir ederken daha ziyade kelimelerin zahiri ve lafzi anlamlarını esas almış ve boşlukları da ehli-kitaptan elde ettikleri haberlerle (İsrailiyyat’la) tamamlama yolunu takip etmişlerdir.⁶ Aynı zamanda onlar, tecrübi ve akli verilerin nakli kaynaklara tezat oluşturduğunu varsaydıklarında bilimsel verileri tereddütsüz reddetmişlerdir.⁷ Ancak Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1209) gibi müfessir ve kelimacılar ise kevnî ayetleri tefsir ederken kendi dönemlerinin bilimsel verilerini kullanma yoluna gitmişlerdir.⁸

Bilimsel tefsirin ilgi alanına giren konulardan biri de Kur’an’da yer alan yeryüzü ile ilgili ayetlerin bilimsel gerçekler ışığında yorumlanmasıdır. Bilimsel tefsir açısından baktığımız zaman, klasik devirde yeryüzü ile ilgili ayetlerin tefsirini geniş bir şekilde ele alan ve bu alanda en çok tanınan isimlerden biri Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1209)’dır. Onun *Mefâtîhu’l-gayb* isimli eseri, bilimsel tefsir açısından klasik dönemde telif edilmiş en geniş çalışmalarından biri sayılmaktadır.⁹ Modern dönemde ise bu konuda en çok tanınan isimlerden biri, *Hak Dini Kur’an Dili* isimli tefsirin müellifi Elmalılı Hamdi Yazır (ö. 1361/1942)’dır.¹⁰ Kanaatimizce bu iki müfessirin görüş ve kanaatleri bir nevi yaşadıkları dönemleri temsil edecek niteliktedir. Bu nedenle, klasik ve modern dönemde yeryüzü ile ilgili olarak yapılmış bilimsel tefsir

³ Suyûtî, Ebü’l-Fazl Celaluddîn, *ed-Durru’l-mensûr fi’t-tefsîri’l-me’sûr*, Beyrut, 1983, V, 625.

⁴ İbn Kesîr, Ebü’l-Fidâ İsmâîl, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-Azîm*, Dâru Tayyibe, Riyad 1999, V, 339.

⁵ Kâsımî, Muhammed Cemâluddîn, *Mehâsinu’t-te’vîl*, Beyrut 1978, XI, 3267; Merağî, Ahmed Mustafa, *Tefsîru’l-Merâğî*, Mısır 1965, XVII, 24-25; Ateş, Süleyman, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuk Neşriyatı, İstanbul 1990, V, 501.

⁶ Harpûtî, Abdüllatîf, *Tenkîhu’l-keîlâm*, Dersaadet Necm-i İstikbal Matbaası, 1330, s. 317.

⁷ Özdemir, Metin, *Selefi Aklın Kozmik Sistemi Anlamadaki Yöntem Sorunu*, İslamiyat Dergisi, Cilt: X, Sayı: 1, 2007, s. 98.

⁸ Harpûtî, a.g.e., s. 317.

⁹ Bkz. Kırca, Celal, *Kur’an ve Modern İlimler*, Marifet Yayınları, İstanbul 1981, s. 74.

¹⁰ Bkz. Kırca, a.g.e., s. 248-249.

alışmalarının kıyaslanması, aralarındaki farklılıkların ve benzerliklerin ortaya çıkarılması, bu iki dönemin tefsir anlayışını ve kendi dönemlerindeki pozitif bilimin bu tefsir türüne yaptığı etkileri yansıtacak, aynı zamanda bu iki dönemin bir çeşit karşılaştırması olacaktır.

Çalışmamızın amacı, müfessirlerin kendi dönemlerindeki bilimsel gelişmeler ışığında Kur'an ayetlerine yaptıkları bir takım yorumların, bir zaman sonra geçerliliğini yitirerek anlamsız bir hale gelebileceğini göstermek ve hangi yorumların günümüzdeki pozitif bilimle tezat teşkil ettiğini ortaya çıkarmaktır. Aynı zamanda bu çalışmamızda, söz konusu müfessirlerimizin kendi aralarında çelişen ve çelişmeyen görüşleri ile günümüzde kabul görmeyen yorumları da tespit edilmeye çalışılacaktır.

2. ARAşTIRMANIN KAPSAMI

Râzî ve Elmalılı'nın tefsir eserleri geniş hacme sahip olup hem dirayet, hem de rivayet ynnden zengin eserlerdir. Amacımız, bu iki müfessirin bilimsel tefsirle ilgili yorumlarını kıyaslamaktır. Ancak bilimsel tefsir çok geniş bir alanı kapsadığı için ve konunun daha derinlemesine incelenebilmesi maksadıyla araştırmamızı, sadece yeryüzü ve oradaki canlılarla ilgili ayetlerle sınırlı tutacağız. Yeryüzü ile ilgili ayetler denildiğı zaman burada, dünyanın yaratılışı, nizamı, doğısı, üzerindeki bitki, hayvan ve insanlarla ilgili ayetler kastolunmaktadır. Bunun için Râzî'nin *Mefâtîhu'l-gayb* ve Elmalılı'nın *Hak Dini Kur'an Dili* isimli tefsir eserlerinde yeryüzünün yaratılışı, yeryüzünün şekli, dağılar, bulutlar, rüzgarlar, denizler, hayvanlar, Hz. Âdem'in yaratılışı ve diğıer insanların anne ve babadan dünyaya gelmesi ile ilgili ayetler öncelikli olarak araştırılacaktır. Çünkü tüm bunlar yeryüzünün parçaları sayılmaktadır. Konuyu derinlemesine inceleyebilmek amacıyla, bilimsel tefsirin ana öğelerinden sayılan yedi gök, yıldızlar, ay, güneş, burçlar gibi semavi varlıklarla ilgili ayetler çalışmamızın kapsamına alınmayacaktır.

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bildiğimiz gibi tezlerde, metot açısından tasvir edici bir özellik olduğu gibi aynı zamanda ele alınan konular üzerinde eleştirel yaklaşımların olması da mümkündür. Bu sebeple çalışmamızda takip edeceğimiz metot hem tasvir edici, hem de bazı eleştirel özellikleri bünyesinde barındıracaktır.

Tezimiz bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Daha sonraki bölümlerde konuların araştırılması için zemin hazırlamak maksadıyla giriş bölümünde Râzî ve Elmalılı'nın hayatı, eğitimi, eserleri ve ilmi çalışmaları hakkında bilgi vereceğiz.

Birinci bölümde yeryüzünün yaratılışı, şekli, hareketi, denizler, dağlar, sular ve rüzgarla ilgili ayetleri tespit edip müfessirlerimizin bu ayetlere yönelik yaklaşımlarını ele alacağız. Aynı zamanda aralarında bir kıyaslama yapacağız ve modern bilim açısından bu yorumların tutarlı olup olmadığını tespit etmeye çalışacağız.

Araştırmamızın ikinci bölümünde ise yeryüzünde yaşayan canlı varlıkları ele alacağız. Bunun için öncelikle Kur'an'da bitki, hayvan ve insanların yaratılışını konu edinen ayetler tespit edilecek ve bu iki müfessirin konuyla ilgili yorumları araştırılacaktır. Yine bu konularla ilgili olarak modern bilimin neler söylediğine değinecek ve kıyaslama sonucu bu müfessirlerin yorumlarında isabet edip etmediklerini ortaya çıkarmaya çalışacağız.

Çalışmamızda Râzî ve Elmalılı'nın eserleri kaynak gösterilirken bu iki müellifin isimleri ilk geçtikleri yerde tam isimleri ile verilecek, sonraki kaynak bilgilerinde ise Fahreddîn er-Râzî “Râzî” olarak, Elmalılı Hamdi Yazır ise “Yazır” olarak gösterilecektir. Diğer kaynak eserlerinden farklı olarak bu iki müfessirin tefsir eserleri kaynak olarak gösterilirken ilk geçtikleri yerde eserin tam ismi, basım yeri ve yılı verilecek, sonraki alıntılarda ise sadece müfessirin soyadı, soyadından sonra *Tefsir* ibaresi, daha sonra da cilt ve sayfa numarası verilecektir. Ayet mealleri verilirken Türkiye Diyanet Vakfı tarafından hazırlanan Kur'an-ı Kerim Meali'nden yararlanılacaktır.

4. MÜFESSİR OLARAK FAHREDDİN ER-RÂZÎ

4.1. Hayatı

Fahreddîn er-Râzî'nin tam ismi kaynaklarda Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyn b. el-Hasan b. Alî olarak geçmektedir. Ancak daha çok o, Fahr-i Râzî yahut Fahreddîn Râzî¹¹ diye tanınmıştır. Râzî, 25 Ramazan 543 senesinde (5 Şubat, 1149) o dönemde Büyük Selçuklu devletinin başkenti sayılan Rey şehrinde doğmuştur. Ancak bazı rivayetlere göre Râzî 544/1150 yılında dünyaya gelmiştir.¹² Râzî'nin babası, aslen Taberistan'lı olup Rey hatiplerindendi.

Onun yaşadığı dönemde ülkede karışıklık ve istikrarsızlık hakimdi. Bu sebeple yönetimi ele geçirmek isteyen beylikler alimlerin ve halkın desteğini elde etmek maksadıyla onlarla iyi geçinmeye çalışıyorlardı. Bunun farkında olan Râzî de bundan yararlanmış ve kendi bölgesindeki beylerle ve sultanlarla iyi ilişkiler kurma gayreti içinde olmuştur. Bu gayretlerinin neticesinde Gur Sultanı Gıyâseddîn ve onun kardeşi Şihâbeddîn ile yakın ilişkiler tesis etmeyi başarmış ve telif ettiği *Letâifu'l-gıyâsiyye* isimli eserini Sultan Gıyâseddîn'e ithaf etmiştir. Râzî, Gur Sultanı'nın döneminde devlette çeşitli görevleri icra etmiş ve hatta şeyhülislam unvanını almıştır. Bununla beraber Bamiyan hükümdarları ile de iyi ilişkiler kurmuş, *en-Nihâyetü'l-bahâiyye*, *Ziyârâtu'l-kubûr* ve *el-berâhînü'l-bahâiyye* adlı eserlerini bu hükümdarlardan biri olan Bahâeddîn b. Muhammed'e ithaf etmiştir.¹³

Fahreddîn er-Râzî zengin bir ailenin çocuğu olmasına rağmen, babasının vefatından sonra maddi sıkıntılara maruz kalmıştır. Bu gibi sıkıntılardan kurtulmayı ümit ederek Buhara'ya giden Râzî umduğunu bulamayınca tekrar Horasan'a dönmüş, orada Harezmsah Devletinin sultanı olan Muhammed Tekiş'le tanışmış ve onun tarafından bol ihsanlara mazhar olmuştur. Böylece maddi durumu düzelen Râzî daha sonra Rey şehrinde yaşayan zengin bir doktorla tanışmış ve iki oğlunu da bu doktorun

¹¹ Bkz. İbn Hacer, Ebû'l-Fazl, *Lisânü'l-mîzân*, Beyrut 1971, IV, 426-429; Uludağ, Süleyman, *Fahrettin Razi*, Ankara 1991, s. 1-3.

¹² İbnü's-Sübkî, Ebû Nasr Tâceddîn, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, Matbaatu İsmâ el-Bâbi el-Halebî, Kahire 1964, VIII, 85; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân*, Dâru Sâdır, Beyrut 1968, IV, 252.

¹³ Uludağ, *Fahrettin Razi*, Ankara 1991, s. 18.

iki kızıyla evlendirmiştir. Doktor bundan kısa bir zaman sonra vefat edince onun serveti de Râzî ve ailesine miras kalmıştır.¹⁴

Moğol istilası esnasında Râzî'nin damadı olan vezir Alâulmülk Moğollara sığınmış ve böylece Râzî'nin ailesi de bu katliamdan kurtulmuştur. Bunun akabinde ise Râzî ve ailesi Semerkand'a gönderilmiştir. Hayatını ilim yolunda ve aynı zamanda devlet erkânıyla yakın ilişkiler kurarak geçiren Râzî, bir rivayete göre 606/1209 yılında Ramazan Bayramı günü, diğer bir rivayete göre ise Ramazan ayının on beşinci günü Herat'ta vefat etmiştir.¹⁵

4.2. Öğrenimi

Fahreddîn Râzî ilk eğitimini, Şafîî fıkıhçısı ve Rey hatibi olan babası Ziyâuddin Ömer (ö. 559/1164)'den almıştır. On altı yaşında iken babasını kaybeden Râzî, eğitimini devam ettirmek için Simnan'a gitmiş, orada Kemâl es-Simnânî'den fıkıh dersleri almış, daha sonra Rey'e geri dönmüştür. Rey'de, Gazzâlî'nin talebesi olan Muhammed b. Yahyâ'nın talebesi Mecduddîn el-Cîlî'den kelam ve felsefe dersleri almıştır.¹⁶ Kelam, felsefe ve metafizik konularına ilgi duyan Râzî, daha sonra Horasan'da İbn Sînâ ve Fârâbî'nin eserlerini temin etmiş ve bunlardan büyük ölçüde istifade etmiştir.¹⁷ Râzî, ilim uğruna Merağa, Harezm, Simnan, Serahs, Buhara, Semerkand, Cürcan, Herat, Hocend, Benakit, Gazne ve Tus gibi önemli ilim merkezlerine seyahatlar etmiş ve oralardaki alimlerden çokça yararlanmıştır. el-Begâvî, Ziyâeddîn Ömer, Ebû Zeyd el-Mervezî, Ebû İshâk el-Mervezî, Ebu'l-Abbâs b. es-Süreyc, Ebu'l-Kâsım el-Enmâti, Ebû İbrâhîm el-Müzenî, Kâdî Hüseyin el-Mervezî gibi hocalardan fıkıh ve fıkıh usulü tahsil eden Râzî¹⁸, Şafîî mezhebinin katı bir savunucusu

¹⁴ İbn Hallikân, *a.g.e.*, IV, 250.

¹⁵ İbn Hallikân, *a.g.e.*, IV, 252.

¹⁶ İbn Hallikân, *a.g.e.*, IV, 250.

¹⁷ Zehebî, Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Târîhü'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhir ve'l-a'lâm*, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabiyy, Beyrut 1987, XVIII, 235.

¹⁸ İbn Hallikân, *a.g.e.*, IV, 252.

olmuş ve diğer mezheplerin fikir ve görüşlerini eleştirmiştir. Bununla birlikte bazen de İmam Şafî (ö. 204/820)'in görüşlerini kabul etmemiş ve eleştirmiştir.¹⁹

Tıp, astronomi, dil ve edebiyat gibi ilimlere de ilgisi olan Râzî, kendi bölgesindeki Gazne, Harezmi ve Herat gibi ilim merkezlerindeki kütüphanelerden yararlanarak bu alanlarda da kendisini yetiştirmiştir. Bunun yanında Râzî bölgenin önde gelen alimleri ile ilmi münazaralar yaparak ilmini ve tecrübesini artırmıştır.²⁰

4.3. Öğretimi

Fahreddîn Râzî öğretim hayatına kendi bölgesinde başlamıştır.²¹ Miladi 1184 senesinde Buhara'ya seyahat etmek için yola çıkan Râzî, önce Serahs'a uğramış, burada münecimlerin gaipten haber almaları konusunda eş-Şeref el-Mes'ûdî ile ilmî münazaralar yapmıştır.²² Böylece Râzî, eserleri ve ilmi birikimi sayesinde Şam, Bağdat ve Mısır'ı kapsayan geniş bir coğrafyada büyük bir itibar ve şöhret kazanmıştır. Bilgisinden istifade etmek maksadıyla çok sayıda insan etrafına toplanmış²³ ve böylece ders halkalarına üç yüzü aşkın ilim ehli insan katılmıştır. Herat'ta kendisine *Şeyhu'l-İslâm* şeklinde hitap edilen Râzî'nin özellikle felsefe ve kelimadaki birikimi sayesinde çağdaşlarından öne geçtiği ifade edilir.²⁴ Kaynaklar, ömrünün sonlarına doğru Râzî'nin kelami usulü terk ederek selefi ve tasavvufi anlayışa döndüğünü ve bununla ilgili olarak onun: “*Keşke kelam ilmi ile uğraşmasaydım*” diyerek ağladığını kaydeder.²⁵

¹⁹ Örn. Bakara suresinin 106. ayetinin tefsirinde, nesih ile ilgili olarak İmam Şafî'nin “Kur'an, mütevatir hadis ile nesh olunamaz” şeklindeki görüşünü kabul etmemiş ve akli deliller getirmek suretiyle bu görüşe karşı çıkmıştır.

²⁰ Çetin, Mustafa, *Fahreddîn er-Râzi ile İbn Teymiyye'nin Kur'an'a Yaklaşımları* (doktora tezi), Dokuz Eylül Üniv., İzmir 2001, s. 17.

²¹ İbn Hallikân, *a.g.e.*, IV, 250.

²² Râzî, Fahreddîn, *Münâzarâtü Fahreddîn er-Râzî fî bilâdi mâverâi'n-nehr*, Beyrut 1996, s. 21, 32.

²³ İbn Hallikân, *a.g.e.*, IV, 251.

²⁴ İbn Hallikân, *a.g.e.*, IV, 250.

²⁵ Zehebî, *a.g.e.*, XXVIII, 234.

4.4. Eserleri

Eserlerini Farsça ve Arapça yazan Râzî, üslubunun kolay ve anlaşılır olması sayesinde felsefe ve kelam gibi anlaşılması zor bilim dallarını dahi kolay ve anlaşılır bir dille anlatmayı başarmıştır. Kaynakların aktardığına göre Râzî'nin 200'ü aşkın eseri²⁶, o henüz hayattayken her tarafa yayılmış ve itibar görmüştür. Diğer bir özelliği de şairlik olan Râzî, hem Arapça, hem de Farsça çok sayıda şiirler kaleme almıştır.²⁷ Biz burada onun en meşhur eserlerinin isimlerini zikretmekle yetineceğiz.

Tefsirle ilgili eserleri: *Mefâtîhu'l-gayb (et-Tefsîru'l-kebîr)*, *Tefsîru sûreti'l-Fâtîha*, *Tefsîru Sûreti'l-Bakara*, *Esrâru't-tenzîl ve envâru't-te'vîl*, *Tefsîru sûreti'l-ihlâs*.

Kelamla ilgili eserleri: *el-Metâlibu'l-âliye*, *el-Mahsûl fî ilmi'l-keîâm*, *el-Me'âlim fî usûli'd-dîn*, *Şerhu esmâillahi'l-hüsna*, *Ecvibetü'l-mesâili'l-Buhâriyye*, *el-İşara fî ilmi'l-keîâm*, *el-Cevherü'l-ferd*, *el-Hak ve'l-ba's*, *ez-Zübde fî ilmi'l-keîâm*, *Esâsü't-takdîs*, *İsmetü'l-enbiyâ*, *İrşâdü'n-nazâir ila letâifi'l-esrâr*, *Tahsîlu'l-hak*, *Risâletü'l-me'âd*, *Risâle fî'n-nubuvvat*.

Felsefeyle ilgili eserleri: *Fi'n-nefs ve'r-rûh*, *el-Mantiku'l-kebîr*, *el-Mebâhisü'l-meşrikiyye*, *el-Mulahhas fî'l-hikme ve'l-mantık*, *Şerhu'l-işârât ve't-tenbîhât*, *el-Ahlâk*, *Lubâbu'l-işârât*, *Ta'cîzü'l-felâsife*, *el-Hüdâ fî'l-felsefe*.

Fıkıhla ilgili eserleri: *Ahkâmu'l-ihkâm*, *Müntehabu'l-mahsûl fî usûli'l-fıkh*, *el-Me'âlim fî usûli'l-fıkh*, *İbtâlu'l-kıyâs*, *el-Berâhînü'l-Behâiyye*, *el-Mahsûl fî usûli'l-fıkh*, *Şerhu'l-vecîz li'l-Gazzâlî*.

Diğer alanlarda kaleme aldığı eserler: *Nahv*, *Nihâyetü'l-îcâz fî dirâyeti'l-i'caz*, *Fadâilu's-sahâbe*, *el-Hendese*, *et-Tıbb ve'l-firâse*, *Şerhu'l-kânun li'bni Sînâ*, *et-Tıbbu'l-kebîr*, *Şerhu nehci'l-belâğa*, *Câmi'u'l-ulûm*, *Hadâiku'l-envâr*.²⁸

²⁶ İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmâîl, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Mektebetu'l-Maârif, Beyrut 1981, XIII, 60.

²⁷ İbn Hallikân, a.g.e., IV, 250; Safedî, Ebu's-Safâ, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, Neşriyâtu'l-İslâmiyye, B.y.y. 1974, IV, 248, 257-258.

²⁸ Bkz. Yavuz, Yusuf Şevki, "Fahredden er-RAZÎ", *DİA*, XII, 94.

4.5. Mefâtîhu'l-Gayb Adlı Tefsiri

Kendine özgü bir tefsir yöntemi olan Râzî, bu yöntemin özelliklerinden biri olarak ayet ve sureler arasındaki uyumu ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Bunu, ya ayetler arasındaki gizli bir ilişkiyi ortaya çıkararak ya da bir ifadeden farklı anlamlar çıkartarak gerçekleştirmiştir. Râzî tefsirinde, ileri sürülmüş herhangi bir görüşe katılmadığı takdirde onu kabul etmediğini belirtmiş ve kendi görüşünü dile getirmiştir. Görüşlerini mantık delillerine dayandırarak ifade eden müfessire bu konuda farklı bilim alanlarında elde ettiği bilgisi de yardımcı olmuştur.

Mefâtîhu'l-gayb dirayet tefsiri olmakla beraber içinde çok sayıda hadis ve haber de yer almaktadır. Ayeti ayetle tefsir etmeğe önem veren Râzî, bir ayeti izah ederken, o ayetin anlaşılmasına yardım edecek başka ayetleri de zikretmiştir. Aynı zamanda tefsirinde nakli teyit etmek için akli delillere de müracaat etmiş, tüm konuları sağlam felsefi münakaşalara dayandırarak ve ikna edici bir üslupla ele almıştır.

Tefsirinde bilimsel izahlara da yer veren ve bilimsel tefsire olumlu yaklaşan Râzî tefsirinde bu alanla ilgili olarak yaptığı alıntıları genellikle bilim adamlarına atfetmiştir. Buna rağmen eserinde çok az sayıda bilim adamı ve eserlerinin isimlerini zikretmiştir. Râzî'nin bilimsel tefsire konu olan ayetlerin tefsirinde istifade ettiği ve adını zikrettiği eserlere Sirâcüddîn el-Fergânî'nin *Kitâbu'l-fusûl*, Hipokrat'ın *Kitâbu'l-fusûl*, Ebu Reyhan'ın *et-Telhis* ve Calinus'un *Menâfiul-a'zâ* isimli eserlerini örnek gösterebiliriz.²⁹

4.6. Râzî Hakkında Yapılmış Çalışmalar

Fahreddîn er-Râzî ve onun eserleri hakkında çok sayıda tez, bilimsel araştırma ve makale hazırlanmıştır. Ancak konumuzla ilgili olarak daha çok onun bilimsel tefsire ve yeryüzü ile ilgili ayetlere yaptığı yorumları konu alan çalışmalara değinmek istiyoruz.

²⁹ Bkz. Râzî, *Tefsir*, IV, 163, 168; XXXII, 48.

Enver Bayram tarafından kaleme alınan ve Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi'nde yayınlanmış *Râzî'nin, Kur'an'daki Yeryüzü (Arz) Ayetleriyle İlgili Tefsir-i Kebir'deki Yorumları: Modern Jeoloji Biliminin Verileriyle Kısa Bir Mukayese*³⁰ isimli makale, konumuzla yakından ilgilidir. Yazar makalesinde öncelikle Kur'an'daki yeryüzü ile ilgili ayetlerin tasnifini yaparak Müslüman bilim adamlarının jeoloji bilimine yaptıkları katkıları ele almıştır. Daha sonra yeryüzü ile ilgili ayetleri incelemiştir. Bunu da, yerin şekli, yeryüzünün faydaları, yeryüzünün Allah'ın varlığına ve birliğine delaleti gibi başlıklar altında ele almıştır.

Bunun dışında, Hamza Yıldırım tarafından çalışılmış olan *Fahreddin Razi'ye Göre Bazı Kevni Ayetlerin Yorumu*³¹ isimli tez ve Hüseyin Çelik tarafından hazırlanmış *Fahrudin er-Razi'ye (543/606) Göre İnsanın Yaratılışı*³² isimli tez de bu alanda yapılmış önemli çalışmalardan sayılır.

Burada, Arap bilim dünyasında Râzî'nin bilimsel tefsire konu olan ayetlere yaklaşımı ile ilgili yapılmış bir çalışmaya da değinmek gerekir. Bu, Mustafa İbrahim Rusulân'ın *et-Tefsîru'l-ilmî 'inde'l-İmâm er-Râzî* isimli çalışmasıdır ki, burada Râzî'nin yeryüzü, hayvanlar ve insan hakkındaki ayetlere yönelik yaklaşımı incelenmiş ve aynı zamanda modern bilimin bu konularla ilgili bazı tespitlerine yer verilmiştir.³³ Bu çalışmaların dışında, Fahreddîn Râzî ve onun eserleri ile ilgili yapılmış bilimsel çalışmaları bir liste halinde sunmak istiyoruz;

Abdurrahman Elmalı, *Fahreddin er-Razi'de Esbab-ı Nüzul Değerlendirmesi*, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, Şanlıurfa 1998.

Ahmed Hindavi Hilal, *el-Mebâhisü'l-beyâniyye fî tefsiri Fahreddin er-Râzî : dirâsetun belâgiyye tafsîliyye*, 1999.

³⁰ Bkz. Bayram, Enver, *Razi'nin, Kur'an'daki Yeryüzü (Arz) Ayetleriyle İlgili Tefsir-i Kebir'deki Yorumları: Modern Jeoloji Biliminin Verileriyle Kısa Bir Mukayese*, Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi, Karabük Üniversitesi, Sayı: 1, Mart-2012.

³¹ Bkz. Yıldırım, Hamza, *Fahreddin Razi'ye Göre Bazı Kevni Ayetlerin Yorumu* (y.l. tezi), Ankara Üniv., 1993.

³² Bkz. Çelik, Hüseyin, *Fahrudin er-Razi'ye (543/606) Göre İnsanın Yaratılışı* (y.l. tezi), Ankara Üniv., 1993.

³³ Bkz. Rusulan, Mustafa İbrahim, *et-Tefsîru'l-ilmî 'inde'l-imâm er-Râzî*, Şebeketu'l-Aluka, Kahire 2015.

Ahmed Mahmûd Cezzar, *Fahreddîn er-Râzî ve't-tasavvuf*, Münşetü'l-Maarif, İskenderiye 2000.

Arif Mufdi Mis'ar, *el-Menkûl ve'l-ma'kûl fî't-tefsîri'l-kebîr li-Fahreddin er-Râzî*, Merkezü'l-Melik Faysal li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye, er-Riyad 2005.

Asiye Şen, *Kur'an-ı Kerim'e Göre İnsanın Ahlaki Zaafları: Fahreddin er-Razi'nin Mefatihü'l-Gayb Tefsiri Çerçevesinde* (y.l. tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.

Ayhan Erdoğan, *Fahreddin Razi'ye göre Kur'an'da icaz sorunu*, Konya 2000.

Ebû Abdullah Muhyiddin Muhammed b. Ali İbnü'l-Arabi, *Risâle ilâ Fahreddîn er-Râzî*, Alemü'l-Fikr, Kahire 1977.

Ebü'l-Abbâs Şehâbeddîn Ahmed Karâfî, *Risâle fî mes'eleti teâruzi'l-ihimâlâtî'l-aşre el-muhille bi'l-fehm fî't-tehâtub: el-mezkûreti fî'l-kitâb "el-Mahsûl fîlmi'l-usûl" İmâm Fahreddîner-Râzî*, ed-Dârü'l-Eseriyye, Amman 2012.

Eşref Altaş, *Fahreddin er-Razi'nin İbn Sina yorumu ve Eleştirisi*, İz Yayıncılık, İstanbul 2009.

Fahrettin Olguner, *Üç Türk-İslam Mütefekkeri: İbn Sina, Fahreddin Razi, Nasireddin Tusi Düşüncesinde Varoluş*, Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları, Ankara 1985.

Faruk Sancar, *Nübüvvet-Velayet Merkezli Kelam-Tasavvuf Tartışmaları Fahreddin er-Razî ve İbnü'l-Arabî Örneği*, Sarkaç yayınları, Ankara 2011.

Fathalla Kholeif, *Münâzarâtu Fahreddîn er-Râzî fî bilâdi mâverâi'n-nehr*, Dârü'l-Maşrîk, Beyrut, 1986.

Hadîce Hammâdî el-Abdullah, *Menhecü'l-İmam Fahreddin er-Râzî beyne'l-Eşâire ve'l-Mu'tezile*, Dârü'n-Nevâdir, Beyrut 2012.

Hamdi Gündoğar, *Fahreddin er-Razi'de İnsan Fiilleri*, Çıra Yayınları, İstanbul 2010.

Hani Nu'man Ferhat, *Mesâilü'l-hilâf beyne Fahreddîn er-Râzî ve Nâsiruddîn et-Tûsî*, Beyrut, 1997.

İhsan Kahveci, *Fahreddin er-Razi'nin "Mefatihü'l-Gayb" Adlı Tefsirinde Ulumu'l-Kur'an* (Doktora tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001.

İmam Rabbani Çelik, *Fahreddin er-Razi'nin Usul Düşüncesinde Umum Lafızların Mahiyeti (el-Mahsul örneği)* (y.l. tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

Kamil Öktem, *Celeddin es-Suyuti'nin (ö. 911/1505) Fahreddin er-Razi'ye (ö. 606/1210) Eleştirisi Bağlamında Tefsir İlminin Neliği Meselesi* (y.l. tezi), 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2015.

M. Zühdi, *Razi: İmam Fahreddin Razi'nin Tercüme-i Halini Muhtevidir*, Kasbar Matbaası, İstanbul 1306.

Mehmet Türkeri, *Seçilmiş Eserlerine Göre Fahrettin Razi'nin Ahlak Felsefesi* (Doktora tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.

Mehmet Yusuf Yagır, *Fahreddin er-Razî'nin Tefsirinde Hıristiyanlık ve Hıristiyanlar* (Doktora tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.

Muammer Erbaş, *Fahreddin er-Razi ile İbn Teymiyye'nin Kur'an'a Yaklaşımları: (tefsirleri üzerinde mukayeseli bir çalışma)* (Doktora tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001.

Muammer Erbaş, *Fahreddin Razi'nin Kur'an-ı Kerim'i Tefsir Yöntemi*, Birleşik Matbaacılık, İzmir 2014.

Muhammed Abdurrahmân Masîmî, *Mebhasü's-sıfâti'l-ilâhiyye beyne Fahreddîn er-Râzî ve İbn Meymûn el-Yehûdî*, Mektebetü's-Sekâfe, Doha 2009.

Muhammed Hüseyin Ebû Sa‘de, *en-Nefs ve hulûuduhâ inde Fahreddîn er-Râzî: (dirase tahlîliyye nakdiyye mukârene)*, Şeriketü’s-Safâ, Kahire 1989.

Muhammed Salih Zerkân, *Fahreddîn er-Râzî ve ârâuhü’l-keîâmîyye ve’l-felsefiyye*, Dârü’l-Fikr, Kahire 1963.

Muhyiddîn Muhasseb, *İlmü’d-delâle inde’l-Arab : Fahreddîn er-Râzî nemûzecen*, Dârü’l-Kitâbi’l-Cedîd el-Müttehîde, Beyrut 2008.

Mustafa Bozkurt, *Fahreddin Razi’de Bilgi Teorisi* (Doktora tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

Müjde Tadik, *İsmet Sıfatı Bağlamında Peygamber Zellelerine İlişkin Ayetlere Fahreddin Razi’nin Yaklaşımı* (y.l. tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.

Necîb Mâyilî Herevî, *Şerh-i hâl ve zindegî ve münâzarât-ı İmâm Fahreddîn er-Râzî*, Vizâret-i Efkâr vet-Tenvîr, Kabil 1965.

Ömer Türker, Osman Demir, *İslam Düşüncesinin Dönüşüm Çağında Fahreddin er-Razi*, İSAM Yayınları, İstanbul 2013.

Roger Arnaldez, *İbn el-Arabi ve Fahreddin el-Razi’nin Düşüncesinde İlahi Ben ile Beşeri Ben*, Büyükyıldız Matbaası, 1985.

Semih Dugeym, *Mevsûatu mustalahâtî’l-İmâm Fahreddîn er-Râzî*, Mektebetu Lübnân, Beyrut 2001.

Süleyman Uludağ, *Fahrettin Razi: Hayatı, Fikirleri, Eserleri*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1991.

Şaban Haklı, *Müteahhirin Döneminde Felsefe - Kelam İlişkisi: Fahreddin er-Razi Örneği* (Doktora tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.

Tuncay Başoğlu, *Fıkıh Usulünde Fahreddin er-Razi Mektebi*, İSAM Yayınları, İstanbul 2014.

5. MÜFESSİR OLARAK ELMALILI HAMDİ YAZIR

5.1. Hayatı

1878 yılında Antalya'nın Elmalı ilçesinde dünyaya gelen Elmalılı Hamdi Yazır, Numan b. Mehmed adında bir alimin oğludur. Müfessirin babası Şer'iyeye Mahkemesi'nde başkatiplik görevi yapmıştır. Ataları, Yazır isimli bir köyde yerleşmiş eski bir Türk kabilesine mensup oldukları için soyadı Yazır idi. Annesi Fatma Hanım, Sarıları Mehmed Efendi'nin kızıdır.³⁴ Genç yaşından itibaren İstanbul'da yaşayan Elmalılı burada belli bir dönem Şeyhülislamlık Mektubi Kalemî'nde çalışmıştır. Damat Ferit Paşa'nın birinci ve ikinci hükümetlerinde Evkaf (vakıflar) bakanı olarak görev yapan Elmalılı milletvekili ve bakan olmak suretiyle bir süreliğine siyasi hayata atılmış, ancak hiç bir zaman siyasi akımlara meyilememiştir. Elmalılı Hamdi Yazır 1942 senesinde İstanbul'da vefat etmiş ve Sahray-ı Cedid mezarlığında defnedilmiştir.³⁵

5.2. Öğrenimi

Elmalılı ilkokul ve ortaokulu Elmalı'da tamamladıktan sonra İstanbul'a gelmiş ve Küçük Ayasofya Medresesi'ne yerleşmiştir. Burada cami-i şerif halka derslerine devam eden Elmalılı sistemli ve düzenli eğitimini Kayserili Büyük Hamdi Efendi'nin yanında sürdürmüştür. Öğrenim yıllarında Sami Efendi ve Bakkal Arif Efendi'den hat dersleri de almıştır. Bununla birlikte Mekteb-i Nüvvab'ı birincilikle bitirmiş ve kendi gayretleriyle felsefe, musiki ve edebiyat öğrenmiştir.³⁶

5.3. Öğretimi

Elmalılı Hamdi Yazır, Şehzade ve Beyazıt camilerinde öğrencilere ders verdiği

³⁴ Yavuz, Yusuf Şevki, "Elmalılı Muhammed Hamdi", *DİA*, XI, 57.

³⁵ Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi* (sadeleştiren: Abdulaziz Hatip), Semerkand Yayınları, İstanbul 2014, II, 418.

³⁶ Yavuz, "Elmalılı Muhammed Hamdi", *DİA*, XI, 58.

gibi Medresetü'l-mütehassisin'de usul-i fıkıh, Medresetü'l-Kudat'ta fıkıh, Mülkiye Mektebi'nde vakıf hukuku, Süleymaniye Medresesi'nde de mantık dersleri okutmuştur. Elmalılı 15 Eylül 1919 senesinde ayan heyeti üyeliğine atanmış ve ilmi rütbesi Süleymaniye Medresesi müderrisliğine terfi ettirilmiştir. Ancak cumhuriyetin ilan edilmesi ile birlikte onun çalıştığı kurumlar kapatılınca Elmalılı açıkta kalmıştır.³⁷

5.4. Eserleri

Çok fazla eseri bulunmayan Elmalılı Hamdi Yazır'ın kaleme aldığı tefsirin hacmini göz önüne alırsak, onun başka eserler telif etmek için yeterli zamanının olmadığıı anlayabiliriz. Elmalılı'nın eserlerini şu şekilde sıralayabiliriz:

1. *Hak Dini Kur'an Dili*: Elmalılı bu eserini telif etmeğe kırk sekiz yaşında iken başlamış, altmış yaşında tamamlamıştır.

2. *İrşâdü'l-ahlâf fî ahkâmi'l-evkâf*: Bu eser, Mülkiye Mektebi için hazırlanmış bir ders kitabıdır.

3. *Hiz. Muhammed'in Dini İslam*: Bu eserde, müfessirin Anglikan Kilisesi'nin sorduğu sorulara verdiği cevaplar yer almaktadır.

4. *Metâlib ve Mezâhib*: Gabriel Sealles ve Paul Janet'in kaleme aldıkların eserin Elmalılı tarafından Fransızcadan Türkçeye yapılmış tercümesidir.

5. *İstintâci ve İstikrâri Mantık*: Alexander Bain'in eserinin Elmalılı tarafından Türkçeye yapılmış çevirisidir.

Bu eserleri dışında Elmalılı'nın farklı dergilerde yayınlanmış yirmiye yakın makalesi bulunmaktadır.³⁸

³⁷ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, II, 418; Yavuz, "Elmalılı Muhammed Hamdi", *DİA*, XI, 57.

³⁸ Yavuz, "Elmalılı Muhammed Hamdi", *DİA*, XI, 62.

5.5. Hak Dini Kur'an Dili Adlı Tefsiri

Cumhuriyetin ilk yıllarında ehil olmayan bazı kişilerin Kur'an-ı Kerim'i Türkçeye tercüme etmeye kalkışması nedeniyle Diyanet İşleri Riyaseti, Kur'an'ın Türkçe tefsirini yazması için Elmalılı Hamdi Yazır'a teklif götürür, o da bunu kabul eder. Diyanet'le Elmalılı arasında bir anlaşma yapılır ve tefsirin yazımında aşağıdaki metotların takip edilmesi kararlaştırılır:

1. *Ayetler arasındaki münasebetlerin gösterilmesi.*
2. *Nüzul sebeplerinin açıklanması.*
3. *On kıraat hakkında bilgi verilmesi.*
4. *Bazı müphem kelime ve tamlamaların izahı.*
5. *İtikadi olarak Ehl-i Sünnet, amelce de Hanefi mezhebine uygun şekilde şer'î hükümlerin açıklanması.*
6. *Batılların yanlış yorumladığı noktalarda gerekli açıklamaların verilmesi.*
7. *Tefsirin başında Kur'an hakkında geniş bilgi verilmesi.*³⁹

Elmalılı tefsirinin mukaddimesinde, nasıl bir yöntem takip ettiğini ve tefsirinin özelliklerini belirtmiştir. Şöyle ki, sûre tefsirlerinin başlangıcında isimleri, ayet sayıları, nüzul sebepleri, Mekki veya Medeni oluşları, sûrelerin başka sûrelerle münasebetleri açıklanmıştır. Önceki müfessirlerin görüşlerini de aktaran Elmalılı bu görüşlerin bir kısmını tercih etmiş, bir kısmına da katılmadığını ifade etmiş, fakat önceki tefsirlerden yaptığı alıntılarda ve atıflarda kaynak göstermeye özen göstermemiştir.

Hak Dini Kur'an Dili hem rivayet, hem de dirayet yönünden zengin bir eser sayılır. Müfessirimiz, önceki tefsirlerde yer alan rivayetleri ve ictihadi görüşleri nakletmekle yetinmemiş, aynı zamanda kendi dönemindeki bilimsel ve sosyal gelişmelere paralel bir şekilde tefsirde yeni bir çığır açmıştır. Nitekim yeryüzü ile ilgili ayetleri de kendi çağındaki bilimsel gelişmelerden örnekler vererek izah etmiştir. Elmalılı bu tefsirin yazımına 1926 yılında başlamış, on iki yıllık yoğun bir çalışmanın

³⁹ Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul 1979, I, 19-20.

sonucunda 1938 senesinde tamamlamıştır. Bu eser ilk defa İstanbul’da 10.000 takım olarak basılmıştır.

Elmalılı tefsirini yazarken Taberî (ö. 310/923)’nin *Câmiu’l-beyân*, Cessâs (ö. 370/981)’ın *Ahkâmü’l-Kur’ân*, Kâdî Beyzâvî (ö. 685/1286)’nin *Envârü’t-tenzîl*, Ebû Hayyân (ö. 745/1344)’ın *el-Bahrü’l-muhît*, Ebussuud Efendi (ö. 982/1574)’nin *Îrşâdü’l-akli’s-selîm*, Zemahşerî (ö. 1144/538)’nin *el-Keşşâf* ve Âlûsî (ö. 1270/1854)’nin *Rûhu’l-meânî* isimli eserlerinden yararlanmakla birlikte pek çok hadis mecmuasını da kaynak olarak kullanmıştır. Müfessir aynı zamanda kendi döneminin pozitif bilimlerini içeren pek çok kitaba da müracaat etmiştir.⁴⁰

Elmalılı, bilimsel tefsire konu olan ayetlerin bilimin ışığında yorumlanmasına karşı çıkmamış ve bilimsel tefsiri eleştirenlere karşı çıkmıştır. Elmalılı’ya göre tefekküre sevk eden pek çok Kur’an ayeti muhataplarına, onların kabiliyetlerine göre birtakım gizli ifadelerle hitap eder.⁴¹ Aynı zamanda geçmişte, bilimsel tefsire konu olan ayetlere yapılmış tefsirlerin hatadan beri olmadığını, daha sonra ortaya çıkan bazı bilimsel gelişmelerle bu yorumların tezat oluşturabildiğine ve bu konuda problemler ortaya çıktığına vurgu yapan Elmalılı bu konuya şöyle bir izah getirmiştir:

“Bir zamanlar fen bilgilerini değişmez olarak değerlendiren ve Allah’ın indirdiklerinin sınırının, fen sınırlarından daha geniş bulunduğunu düşünmeyerek, Kur’an ayetlerini zamanının fen bilgilerine göre açıklayıp yorumlamaktan zevk alanlar, o zamanlar kainatın şekli hakkında Batlamyus’un astronomi ilminin, en yüksek fen bilimi yerinde bulunması ve kendilerinin de bu ilmin uzmanlarından olmaları dolayısıyla gökleri ve yeri ona göre düşünüp yorumlamışlar.”⁴²

Elmalılı’ya göre bu gibi yanlışlara düşmemek için henüz kesinlik kazanmamış teori ve varsayım halindeki verilerle Kur’an’ı tefsir etmemek gerekir. Kur’an ayetleri ile pozitif bilim arasında ortaya çıkabilecek muhtemel bir çelişki söz konusu olduğu takdirde takip edilecek metodu müfessir şu şekilde açıklamıştır: “... O halde, bildiğimiz

⁴⁰ Bilgin, Mustafa, “Hak Dini Kur’an Dili”, *DİA*, XV, 154.

⁴¹ Yazır, *Tefsir*, VIII, 5611.

⁴² Yazır, *Tefsir*, II, 855.

bilime muhalif görünen noktalara tesadüf edildiği zaman Kur'an'ı fenne uydurmaya çalışılmamalı, fenni Kur'an'a tevkif ettirmeye çalışılmalıdır."⁴³

Elmalılı'nın dikkat çektiği hususlardan biri de, bilimsel keşifler ve Kur'an ayetleri arasındaki uyum ve ahenktir. Bununla ilgili olarak Elmalılı şunları kaydetmiştir:

*"Yine itiraf etmek gerekir ki, fenlerin tecrübe sahasında keşif ve tatbikatları ilerledikçe bunlar, Kur'an'ın manalarına aykırı düşmemiş, aksine birçok ayetin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmuştur. Eski astronomi bilginleriyle yenilerin teorileri Kur'an bakımından mukayese edildiğinde, eskilere göre tevile gidilmesi gerekli gibi görünen nice ayetleri, yenilere göre tevile gidilmeksizin zahiri manalarıyla anlamak daha fazla kolaylaşmıştır."*⁴⁴

Elmalılı, pozitif bilimin alanına giren konulara işaret eden ayetlerin aynı zamanda Müslümanları bilimsel araştırmalar yapmaya teşvik ettiğine de vurgu yapmıştır.

5.6. Elmalılı Hakkında Yapılmış Çalışmalar

Elmalılı ve onun *Hak Dini Kur'an Dili* isimli tefsiri ile ilgili birçok bilimsel çalışmalar yapılmıştır. Biz burada Elmalılı'nın bilimsel tefsirciliğine yönelik yapılmış çalışmalara değinmek istiyoruz. Elmalılı'nın hayatını ve tefsirini geniş bir şekilde inceleyenlerden biri, *Elmalılı Mehmed Hamdi Yazır ve Hak Dini Kur'an Dili*⁴⁵ isimli doktora tezini hazırlayan İsmet Ersöz'dür. Giriş ve üç bölümden oluşan bu çalışmada Ersöz, Elmalılı'nın hayatı, eserleri, tefsirdeki metodu, tefsirinin özellikleri gibi konuları geniş bir şekilde incelemiş, "Ayetlerin Tefsirinde Pozitif İlimlere Teması" başlığı altında ise Elmalılı'nın bilimsel tefsire konu olan ayetlere yaklaşımını ele almıştır.

Elmalılı'nın bilimsel tefsir yönüne temas eden diğer bir çalışma, İbrahim Tuncer tarafından yapılmış olan *Kur'an'ın Modern Tevili Açısından Elmalılı M. Hamdi*

⁴³ Yazır, *Tefsir*, V, 3355.

⁴⁴ Yazır, *Tefsir*, VI, 4032.

⁴⁵ Bkz. Ersöz, İsmet, *Elmalılı Mehmed Hamdi Yazır ve Hak Dini Kur'an Dili* (doktora tezi), Konya 1985.

*Yazır'ın Tefsiri*⁴⁶ isimli yüksek lisans tezidir. İki bölümden oluşan bu çalışmanın ilk bölümünde modernizm, modernizmin İslam dünyasına etkileri ve diğer tali konular ele alınmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde ise Elmalılı'nın hayatı, eserleri, tefsiri gibi farklı başlıklar altında geniş bilgiler verilmiştir. Daha sonra Elmalılı'nın modernist tefsire bakış tarzı değerlendirilmiş ve müfessirin bilimsel tefsir anlayışı ele alınmıştır.

Konumuzla ilgili olduğunu düşündüğümüz diğer bir çalışma, Mustafa Özel'in hazırlamış olduğu *Elmalılı ve Mevdudi'nin Tefsirlerine Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım*⁴⁷ isimli doktora tezidir. İki tefsir eserinin mukayesesinin yapıldığı bu çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın dördüncü bölümünde her iki müfessirin tefsirleri bilimsel tefsir açısından kıyaslanmış, teknoloji ve evrim teorisi gibi başlıklar altında, bu konularla ilgili olarak müfessirlerin görüşleri incelenerek bir mukayese yapılmıştır.

Elmalılı'nın yeryüzü ile ilgili ayetlere yaklaşımını ele alan önemli eserlerden biri de, Recep Orhan Özel'in *Elmalılı Hamdi Yazır'ın Bilimsel Tefsirciliği*⁴⁸ isimli tez çalışmasıdır. Burada müfessirin hayatı, ilmi faaliyetleri ve eserleri hakkında bilgi verilmekle birlikte onun bilimsel tefsirciliği incelenmiş ve aynı zamanda yeryüzü ile ilgili ayetlere yaklaşımı ele alınmıştır.

Elmalılı'nın tefsirindeki bilimsel tefsir yönüne ışık tutan bir diğer çalışma, Nurettin Başyigit'in hazırladığı *Elmalılı'da İlmi Tefsir*⁴⁹ isimli tezdur. Önsöz ve iki bölümden oluşan tezin birinci bölümünde Elmalılı'nın hayatı, ilmi şahsiyeti, eserleri ve bilimsel tefsir hakkında geniş bilgi verilmiştir. İkinci bölümünde ise, bilimsel tefsir açısından Elmalılı'nın tefsiri ele alınmış ve kainatın yaratılışı, göklerin ve yerin yaratılışı, insanın yaratılışı, dünyanın dönmesi, gök cisimlerinin hareketleri, yer altı madenler, biyoloji, fizik, tıp ve güzel sanatlar gibi başlıklar altında Elmalılı'nın bu konularla ilgili değerlendirmelerine yer verilmiştir. Bu bilgileri verdikten sonra Elmalılı

⁴⁶ Bkz. Tuncer, İbrahim, *Kur'an'ın Modern Tevili Açısından Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın Tefsiri* (y.l. tezi), Sakarya 2003.

⁴⁷ Bkz. Özel, Mustafa, *Elmalılı ve Mevdudi'nin Tefsirlerine Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım* (doktora tezi), Dokuz Eylül Üniv., 1999.

⁴⁸ Bkz. Özel, Recep Orhan, *Elmalılı Hamdi Yazır'ın Bilimsel Tefsirciliği* (y.l. tezi), Cumhuriyet Üniv., 2002.

⁴⁹ Bkz. Başyigit, Nurettin, *Elmalılı'da İlmi Tefsir* (y.l. tezi), Uludağ Üniv., 1996.

ve onun eserleri ile ilgili olarak yapılmış diğer kitap ve tez çalışmalarını da liste halinde sunmak istiyoruz:

Abdulhamit Sinanoğlu, *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Tefsirinde Allah ve Alem*(y.l. tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995.

Alekber Muradov, *Elmalılı ve Tabatabai Tefsirlerinde Siyasal İçerikli Ayetler ve Yorumlar*, (y.l. tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000.

Benjamin Flöhr, *Ein traditionalistischer Korandeueter im Dienste des Kemalismus Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (1878-1942)* (doktora tezi), Berlin 2015.

Coşkun Dikbıyık, *Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın Felsefi Yönü ve Tefsirindeki Felsefi Unsurlar*,(y.l. tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1986.

Fahri Gökcan, *Commentaire du Coran par Elmalı'li* (doktora tezi), Universite de Paris, 1970.

Ferdi Ertekin, *Geç Dönem Osmanlı Düşüncesinde Muhafazakar Yenileşme Arayışları (1878-1918): Ahmed Cevdet Paşa, Babanzade Ahmed Naim, Elmalılı Hamdi Yazır* (y.l. tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

İbrahim Tuncer, *Kur'an'ın Modern Tevili Açısından Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın Tefsiri* (y.l. tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.

İsmet Ersöz, *Elmalılı Mehmed Hamdi Yazır ve "Hak Dini Kur'an Dili"* (Doktora tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1985.

Mehmet Şirin Ayış, *Elmalılı Tefsirinde Tasavvuf*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2015.

Mehmet Yaşar Soyalan, *Elmalılı Tefsirinde Kur'anî Terimler ve Deyimler*, Ağaç Yayınları, İstanbul 2003.

Mustafa Özel, *Elmalılı ve Mevdudi'nin Tefsirlerine Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım* (Doktora tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.

Nazif Öztürk, *Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar: (Ahkamü'l-evkaf)*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 1995.

Orhan Kuntman, *Elmalılı ve Diğer Müfessirlerin Işığında Kur'an-ı Kerim'in Özet Açıklaması ve Huruf-i Mukattaa ile Bazı Ayetlerin Bilimsel Yorumu*, Kariyer Matbaası, Ankara 1997.

Orhan Kuntman, *Kur'an-ı Kerim: Ayetler Arasındaki Münasebetleri Belirten İbn Kesir, Razi ve Elmalılı'nın Yorumları Işığında Açıklamalı Meal ve Ek Çalışmalar*, Ufuk Matbaa, Ankara 2002.

Rıfat Yıldız, *Elmalılı Hamdi Yazır'ın Nüzül Sebepleri Değerlendirmesi* (y.l. tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

Saliha Tekiner, *Elmalılı Tefsirindeki Hadislerin Tahriri: (IV, V, VI. ciltler)* (y.l. tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

Şadi Eren, *Elmalılı Hamdi Yazır'dan Tefsir Nükteleri*, Zafer Yayınları, İstanbul 1998.

Yıldıran Yalçın, *Elmalılı'nın "Hak Dini Kur'an Dili" İsimli Tefsirinde Sureler Arası Tenasüb ve İnsicam* (y.l. tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.

Fahreddin Râzî ve Elmalılı Hamdi Yazır'ın hayatı, ilmi çalışmaları ve tefsirleri hakkında yeterli bilgileri özetleyerek verdikten sonra asıl konumuz olan yeryüzü ile ilgili ayetler hakkında bu iki müfessirin yorumlarını ve yaklaşımlarını ele alıp kıyaslama yapmaya çalışacağız.

I. BÖLÜM

RÂZÎ VE ELMALILI'NIN YERYÜZÜNÜN YARATILIŞI VE YAPISI İLE İLGİLİ AYETLERE YAKLAŞIMLARININ MUKAYESESİ

Evrenin ve dünyanın yaratılışı tarih boyu filozoflar ve bilim adamları tarafından sorgulanmış ve öğrenilmeye çalışılmıştır. Kendini doğadan ayrı bir varlık olarak gören insanoğlu, ilk iş olarak kendi kökenini, evrenin nasıl var olduğunu ve yaratılışı araştırmaktadır. Yaratılış mefhumu eski Yunanlıların ilk madde arayışında, Hinduizm'in Panteist düşüncesinde, farklı efsanevi ve mitolojik karakterlere bürünmüş anlatımlarda daima merkeze oturtulmuştur.⁵⁰ Bu soru, semavi dinler tarafından kısmi olarak cevaplandırılmış ve tesadüfi varoluş reddedilmiştir. Beşeri müdahale sonucunda tahrif olmuş kutsal kitaplardan olan İncil'de yaratılış konusuna pek rastlanılmasa da, Tevrat'ta bu konuyla ilgili birçok ayrıntılı izahlar görmek mümkündür.

Kur'an-ı Kerim'de ise uluhiyetin tamamlayıcı unsuru olarak göze çarpan "yaratılış", Allah ile mahlukat arasındaki ayrımı netleştiren belirgin bir çizgidir.⁵¹ Kur'an'a göre Allah yeryüzünü, üzerindeki hayvanları ve nebatatı insanın menfaati için yaratmış ve ona musahhar kılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de bununla ilgili birçok ayet görebiliriz. Kur'an, yaratılışla ilgili konuların safhalarını ve halkalarını ana hatlarıyla aydınlatacak şekilde açıklar ve bize bazı ipuçları verir, ancak teferruata girmez.

Evrende meydana gelen hadiselerle ilgili olarak kutsal kitaplarda geçen ifadelerin, bilim-din ilişkisi konusunda yapılan tartışmaların mahiyetini tespit etmede önemli bir rolü vardır. Bilim ile din arasında var olduğu öne sürülen çatışmanın öncelikli nedenlerinden biri olarak da yeni keşfedilmiş bilimsel buluşlarla Allah tarafından gönderilmiş kutsal kitaplardaki ifadelere yapılmış klasik yorumların uyuşmaması gösterilmektedir.⁵² Bu

⁵⁰ Bkz. Aydın, Hüseyin, *İlim, Felsefe ve Din Açısından Yaratılış ve Gayelilik*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 23.

⁵¹ Yıldırım, Suat, *Kur'an'da Uluhiyet*, İstanbul 1997, s. 193.

⁵² Bulğen, Mehmet, *Son Dönem Osmanlı Kelamcılarının Kevni Ayetleri Yorumlama Yöntemleri üzerine: Ömer Nasuhi Bilmen Örneği*, Kelam Araştırmaları Dergisi, c. XIII, Sayı: 1, 2015, s. 62.

uyuşmazlık problemlerine dikkat çeken Muhammed Esed (ö. 1992) de gerek klasik, gerekse de modern bilimsel tefsire yönelik eleştirel bazda şöyle bir açıklama yapmıştır: *“Kural olarak Kur’an ifadeleri, bugün doğru gibi görüldüğü halde yarın yeni bir teoriyle yalanlanabilecek olan bir takım bilimsel buluş veya teorilerle açıklamaya çalışmak boş ve yararsızdır.”*⁵³ Bilimsel tefsire karşı çıkan son devir müfessirlerinden Seyyid Kutup (ö. 1966)’a göre bugün doğru olarak kabul edilebilen bir teorinin yarın tam aksi de ortaya çıkabilir veya başka bir zamanda bu konuda farklı bir nazariye ortaya çıkarılır ve böylece önceki düşünceleri tamamen tersine çevirebilir.⁵⁴ Bununla ilgili olarak Kutup şunları kaydetmiştir: *“Astronomi nazariyelerinin Kur’an’ın buyruklarına aykırı olmayan kısımlarını kabul ederiz. Ancak Kur’an ayetlerini tutup çekiştirerek, o astronomi nazariyelerinin peşinden koşturmayız. Zaten asırlar öncesi gelen bu kitabın hükümleriyle günümüzdeki astronomi nazariyeleri çoğunlukla birbiriyle çatışmaz.”*⁵⁵ Kur’an’a yönelik eski ve yeni yorumlar arasında ortaya çıkacak olası çelişkiler hakkındaki bu yaklaşımları sunduktan sonra şimdi Kur’an’da yeryüzünün yaratılışı hakkında verilen bilgileri Râzî ve Elmalılı’nın nasıl değerlendirdiğini, aynı zamanda günümüz pozitif biliminin bu konuda neler söylediğini ele alalım.

1. YERYÜZÜNÜN YARATILIŞI

Kutsal kitaplarda dünyanın tanrı tarafından nasıl yaratıldığını anlatılırken, bilim dünyasında bu konuya farklı dönemlerde farklı izahlar getirilmiştir. Yeryüzü ve göklerin bir başlangıcının olduğu, daha önce dünya ve göklerin var olmadığı astronomi, matematik ve atom fiziği gibi bilim dalları tarafından da tespit edilmiştir. Fakat ilk evren maddesinin nasıl oluştuğu bilim tarafından henüz ortaya çıkarılmış değildir. Semavi dinlerin tümü bunların bir yaratıcısının olduğu ve sonraki gelişmeleri de kudreti sonsuz olan yaratıcının

⁵³ Esed, Muhammed, *Kur’an Mesajı* (çev. Kudret Büyükcoşkun), İşaret Yayınları, İstanbul 2004, II, 651.

⁵⁴ Kutup, Seyyid, *Fî zilâli’l-Kur’ân* (çev. Salih Uçan-Vahdettin İnce), Dünya Yayınları, İstanbul 1993, X, 124.

⁵⁵ Kutup, a.g.e., X, 125.

var ettiği konusunda ittifak etmişlerdir.⁵⁶ Bununla ilgili olarak Yahudilik ve Hristiyanlık dinlerinin kutsal kitaplarında çeşitli bilgiler mevcuttur.⁵⁷ Kitabı Mukaddes'te yaratılışın başlangıcında suya vurgu yapılması, yaratılışta gece ve gündüz, yer ve gökler gibi tabirlerin kullanılması Kur'an'ın söylemine yakındır. Aynı zamanda yaratılışın altı evrede gerçekleştiğinin ifade edilmesi de Kur'an'ın söylemine yakın durmaktadır.⁵⁸ Ayrıca Ortaçağ Hristiyan felsefesinde alemin yokluktan yaratıldığı vurgulanmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın yaratıcılık sıfatı, çeşitli durum ve fiillerle ifade edilmiştir. Bu farklılıklar yaratmanın değişik boyutlarını, Allah'ın kudret tecellilerini ve inceliklerini anlatır. Yaratma kavramı ile ilgili olarak Kur'an-ı Kerim'de çeşitli tabirler kullanılmıştır. Yaratmayı farklı yönleriyle anlatan بَدَعَ “bede'e”, خَلَقَ “haleka”, بَرَأَ “bera'e” فَطَرَ “fetara” ve جَعَلَ “ce'ale” gibi tabirlerin bir kısmı doğrudan doğruya yaratma anlamını ifade etmektedir. Kur'an-ı Kerim'de “yoktan yaratma” anlamında kullanılan bu kavramlar Allah'ın fiilleri olarak kabul edilmiştir.⁵⁹

Yeryüzü kavramına gelince, Kur'an'da birçok ayette اَرْض (arz) kelimesi ile ifade edildiğini görüyoruz. Kur'an-ı Kerim'de 451 yerde اَرْض / yeryüzü ifadesi yer almaktadır.⁶⁰ اَرْض kelimesi, müennes bir isim olup اَرْض, اَرْضُون, اَرْضِ gibi çoğul kalıplarına sahiptir.⁶¹ Bu kelime Arapçada “otun çok olduğu yer, genişlik, üstünde insanların bulunduğu mekan, yere yakın mahlukat, aşağıda bulunan bir şey, hayvanın ayağının yere yakın kısımları, ayakkabının tabanı, insanın topuğunun alt kısmı” gibi anlamlara

⁵⁶ Karaman, Hayreddin ve Diğerleri, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006, I, 97.

⁵⁷ *Kitab-ı Mukaddes*, Tekvin, Bap 1, Bap 2, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul 1989.

⁵⁸ Bkz. *Kitab-ı Mukaddes*, Tekvin, Bab 1, Ayet 1-2.

⁵⁹ Aydın, a.g.e., s. 65-66.

⁶⁰ Abdalbâkî, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemü'l-müfehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Kütübi'l-Misriyye, Kahire 1364, s. 26.

⁶¹ Fîruzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed, *el-Okyanusu'l-basît fi tercemeti kâmusi'l-muhît* (çev. Asım Efendi), Cemal Efendi Matbaası, İstanbul 1888, II, 1235.

gelmektedir.⁶² Arz kelimesi ile bildiğimiz yeryüzünün kast edildiği söylendiği gibi, bazı kimseler de “arz” ifadesinden maksadın toprak, hava ve su gibi latif ve kesif cisimlerin kast edildiğini ileri sürmüşler.⁶³

Kur’an’da yeryüzünün yoktan var edilmesi ile ilgili bazı ayrıntılara da yer verilmiştir. Bu konuya işaret eden ayetlerden biri “*İnkar edenler, gökler ve yer yapışırken onları ayırdığımızı ve bütün canlıları sudan meydana getirdiğimizi bilmezler mi? İnanmıyorlar mı?*”⁶⁴ ayetidir. Müfessirler, kendi çağlarındaki bilim ve felsefenin etkisi altında bu ayeti tefsir etmeğe çalışmışlardır. Bir kısım müfessirlere göre bu ayette, yer ve göklerin bitişik iken birbirinden koparılmasının ifade edilmesi ile Big Bang teorisinde belirtildiği gibi kainatın oluşumunun ilk adımı olan büyük patlamaya işaret edilmiştir. Kur’an’da bu teoriye işaret edildiğini savunanların buna dair Kur’an’dan getirdikleri diğer bir delil ise “وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِأَيْدٍ وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ” “*Göğü kendi ellerimizle biz kurduk ve biz (onu) elbette genişleticiyiz*”⁶⁵ ayetidir. Çünkü Big Bang teorisini ileri süren bilim adamları, bu patlamanın neticesinde evrenin sürekli olarak genişlemekte olduğunu, ancak çekim kuvveti mukavemet gösterdiği için bu tesirin gittikçe zayıflamakta ve galaksiler arasındaki mesafenin artış hızının sürekli olarak düşmekte olduğunu belirtmişlerdir.⁶⁶ Bilimsel tefsiri savunanlar yukarıdaki ayette devamlı bir genişlemeden söz edildiğini ve ayetin bu olaya işaret ettiğini ileri sürmüşlerdir.

Bununla birlikte yeryüzünün yaratılışı Kur’an-ı Kerim’de çoğu zaman göklerin yaratılışı ile birlikte anlatılmaktadır. Kanaatimizce bu ikisinin arasında gerek yaratılış, gerekse de fonksiyonları itibarıyla sıkı bir bağ olduğu için ikisinin yaratılışı birlikte zikredilmiştir. Öncelikle yeryüzünün yaratılışını anlatan ayetlerin bir kısmını şu şekilde sıralayabiliriz:

⁶² İbn Manzûr, Cemâleddîn, *Lisânu’l-Arab*, Dâru Sâdir, Beyrut 1414, VII, 114.

⁶³ Arslan, Ali, *Büyük Kur’an Tefsiri*, Arslan Yayınları, İstanbul 1984, XIV, 89.

⁶⁴ Enbiyâ, 21/30.

⁶⁵ Zâriyât, 51/47.

⁶⁶ Şimşek, Ümit, *Kainatın Doğuşu Big Bang*, Ayyıldız Matbaası, İstanbul 1980, s. 26.

أَوَلَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ

“İnkâr edenler, gökler ve yer yapışıkken onları ayırdığımızı ve bütün canlıları sudan meydana getirdiğimizi bilmezler mi? İnanmıyorlar mı?”⁶⁷

“O (Allah) ki, gökleri ve yeri altı günde yarattı”⁶⁸

“And olsun biz gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları altı günde yarattık, bize hiç bir yorgunluk dokunmadı.”⁶⁹

“Rabbiniz o Allah’tır”⁷⁰ “İn Rabbکم اللہ الذی خلق السموات والأرض فی ستة أيام ثم استوی علی العرش کی gökleri ve yeri altı günde yarattı, sonra Arş’a istiva etti.”⁷⁰

“Gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları altı günde yaratan O’dur.”⁷¹

“O, الذی خلق السموات والأرض وما بینہما فی ستة أيام ثم استوی علی العرش الرحمن فاسأل به خبیراً, gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları altı günde yarattı, sonra Arş’a kuruldu. Rahman’dır, bunu bir bilene sor.”⁷²

Allah’ın yeri ve gökleri bitişik iken ayırarak altı günde yaratması ile ilgili olarak müfessirler tarafından birçok farklı yorumlar yapılmıştır. Aynı zamanda İncil ve Tevrat’ta da ifade edilen bu altı günde yaratmayı ifade eden ayetler müteşabih ayetler kısmında ele alınmış ve müfessirler arasında tartışma konusu olmuştur. Bu nedenle öncelikle Râzî ve

⁶⁷ Enbiyâ, 21/30.

⁶⁸ Hûd, 11/7.

⁶⁹ Kâf, 50/38.

⁷⁰ A’râf, 7/54.

⁷¹ Secde, 32/4.

⁷² Furkân, 25/59.

Elmalılı'nın yoktan var etme dediğimiz ilk yaratılışla ilgili ayetlere yaptıkları yorumları mukayeseli bir şekilde ele alalım.

1.1. Yeryüzünün Yoktan Var Edilmesi

Yeryüzünün yaratılışı ile ilgili ayetlerin tefsirine büyük önem veren Râzî, buna tefsirinde farklı rivayetlere yer vermiş ve bu konuyu geniş bir şekilde ele almıştır. Râzî, *“Sonra duman halinde olan göğe yöneldi, ona ve yeryüzüne: “İsteyerek veya istemeyerek, gelin!” - dedi. İkisi de: “İsteyerek geldik” - dediler.”*⁷³ ayetinin tefsirinde göklerin ve yerin yaratılışıyla ilgili olarak şöyle bir rivayet nakletmiştir:

*“Gökleri ve yeri yaratmadan önce, Allah'ın arşı suyun üzerinde idi. Derken o suda bir hararet hali meydana getirdi. Bunun peşinden, o sudan bir köpük ve bir buhar yükseldi. Köpük su yüzünde kaldı. Allah onda kuruluşu, kuruluktan da yeri meydana getirdi. Duman ise kabararak yükseldi ve Allah bundan gökleri yarattı.”*⁷⁴

Bu rivayetin sadece Tevrat'ta yer aldığını kaydeden Râzî, sağlam bir delille kanıtlanmadıkça bunun kabul edilemeyeceğini belirtmiştir. Görüldüğü gibi Râzî, İsrâiliyyât'tan nakledilmiş bu rivayeti kabul etme noktasında mesafeli durmuş ve sadece onu nakletmekle yetinmiştir. Râzî'ye göre Allah gökleri ve yeryüzünü yaratmadan önce karanlık, nursuz ve bölünmeyen cüzler mevcuttu. Allah bu bölünmeyen cüzleri toplayıp bir araya getirdiği zaman onlardan yıldızları, gökleri, güneşi ve ayı halk ederek tüm bunlar için ışık sıfatını yaratmış, bunlar da o zaman aydınlanmıştır. Bu sebeple yeryüzü ve gökler yaratılmadan önce bu bölünmeyen karanlık cüzlere *duhan* (duman, buhar) vasfı verilmiştir. Çünkü *duhan*, birbirine bitişmemiş, nursuz ve ayrı ayrı parçalar anlamına gelir.⁷⁵

Elmalılı ise bu ayetteki *duhan* kelimesini buhar olarak yorumlamış ve bunun maddenin ilk hali olduğunu ileri sürmüştür. Bu madde ilk yaratıldığında ışık bulunmadığı

⁷³ Fussilet, 41/11.

⁷⁴ Râzî, Fahreddîn, *Mefâtîhu'l-gayb*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1990, XXVII, 90.

⁷⁵ Bkz. İbn Manzûr, *a.g.e.*, XIII, 150.

yahut doğası itibariyle ışıksız olduğu için karanlık bir ortamın var olduğunu belirten müfessir, bu sebeple onun *duhan* olarak ifade edildiğini belirtmiştir. Elmalılı'ya göre yeryüzü ve gökler birbirinden ayrıldıkları zaman yeryüzü ateş halinde idi ve ondan yukarıya doğru duman halindeki gazlar püskürüyordu. Böylece, bu gazlardan da gökler yaratılmıştır. Ayette geçen “İsteyerek veya istemeyerek, gelin!”⁷⁶ ifadesinde mecaz olduğunu savunan Elmalılı, bununla yeryüzü ve göklerde, kendi doğalarına aykırı herhangi bir hareketin bulunmadığına ve “atalet” kanuna işaret edildiğini ifade etmiştir. Dolayısıyla yeryüzü ve göklerin Allah'ın emrine boyun eğerek gelmeleri, doğa kanunlarına aykırı bir harekette bulunmamaları olarak yorumlanmıştır.⁷⁷

Bunun dışında Elmalılı, Zemahşerî'nin tefsirinde yer alan: “Yer ve göklerin yaratılmasından önce O'nun arşı suyun üzerinde idi. Sonra sudan duman çıkardı. Duman da suyun üzerinde yükseldi. Sonra suyu kuruttu ve ondan yeryüzünü yarattı. Sonra da onu yardı ve iki tane yeryüzü yaptı. Daha sonra dumandan gökleri yarattı.”⁷⁸ şeklindeki rivayete atıfta bulunarak yeryüzünden iki kara parçası yaratılmış olabileceğini ve diğer kara parçasının Amerika Kıtası veya Ay olabileceğini ileri sürmüştür.⁷⁹

Yer ve göklerin, var edilmelerinden önce bitişik olduklarını ifade eden *أَوَّلَ يَرِ الَّذِينَ*

*“İnkar edenler, gökler ve yer yapışıkken onları ayırdığımızı ve bütün canlıları sudan meydana getirdiğimizi görmezler mi?”*⁸⁰ ayetinin tefsirinde Râzî, öncelikle kendinden önceki müfessirlerin görüşlerine yer vermiş ve içinde Hasan el-Basri'nin de bulunduğu bir grubun ayetin bu kısmını, “O ikisi birbirine yapışık tek şey idi. Allah onları birbirinden yarıp ayırdı. Göğü yerine kaldırdı ve yeri öylece bıraktı. Gökler ve yerler, aynı seviyede ve aynı katılıkta idiler.

⁷⁶ Fussilet, 41/11.

⁷⁷ Yazır, *Tefsir*, VI, 4190-4191.

⁷⁸ Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım, *el-Keşşâf an hakâiki ğavâmidi't-tenzîl*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1995, IV, 184.

⁷⁹ Yazır, *Tefsir*, VI, 4192.

⁸⁰ Enbiyâ, 21/30.

*Derken Allah Teala gökleri yağmur ve yeri de bitki ve ağaçlarla yarıp ayırdı.*⁸¹ şeklinde yorumladıklarını ifade etmiştir. Çünkü yağmurun tüm göklerden değil, sadece en alttaki gökten yağdığını belirten Râzî kendisi bu görüşe katılmamaktadır.

Râzî, bu ayette geçen رتق “ratk” (bitişik olma) ve فتق “fetk” (ayırma) ifadelerinde mecaz olduğunu belirtmiş ve “ratk”ın “yokluk”, “fetk”in ise “var oluş” anlamına geldiğini ileri sürmüştür. Müfessirimize göre gökler ve yer yok iken birbirinin aynısı gibi oldukları için burada “ratk” kelimesi kullanılmıştır ve buna göre de onlar bitişikmiş gibi gözükmeğe. Ancak onlar yaratıldıktan sonra birbirinden ayrı şeyler olarak ortaya çıktıkları için bu durum “fetk” kelimesi ile ifade edilmiştir.⁸² Râzî daha sonra bu iki kelime ile neyin kastedildiği hususunda kendisinden önceki müfessirlerden şu beş görüşü nakletmiştir:

- a. Sema ve yeryüzü birbirine yapışık iken Allah o ikisini yarıp ayırdı. Semayı yükseltip yeri olduğu gibi bıraktı.
- b. Allah, yeryüzü ve gök bitişikken onların her birini yedi tabakaya ayırmıştır.
- c. Yer ve gök katı halde idiler ve onlarda herhangi bir çatlak yoktu. Daha sonra Allah, gökten yağmuru yağdırmak ve topraktan bitkiler bitirmek için onları birbirinden ayırmıştır.
- d. Ayetteki فتق “fetk” kelimesi, halk edip ortaya koyma manasında kullanılmış olabilir. Böylece Allah, yaratmasını “fetk” kelimesi ile, yaratmadan önceki hali ise “ratk” kelimesi ile ifade etmiştir.
- e. Gökler ve yer ilk önce karanlıktı. Daha sonra Allah, onları aydınlatacak olan gündüzü yaratmak suretiyle bunları birbirinden ayırmıştır.

Bu izahlardan birincisini, en iyi izah olarak kabul eden müfessir, yukarıdaki izahların hepsini Allah’ın varlığına ve birliğine delil olarak görmekte ve bu konuda şunları kaydetmektedir:

⁸¹ Râzî, *Tefsir*, XXII, 140.

⁸² Bkz. Râzî, *Tefsir*, XXII, 141.

“Bu izahların, bir Yaratıcının varlığına ve O’nun birliğine delalet ettikleri açıktır. Çünkü hiç kimse böyle bir şeye muktedir olamaz. Doğruya en yakın olan şöyle denilmesidir: Allah, yerle göğü meleklerin maslahatı ve faydası için bitişik olarak yaratmış, sonra da yeryüzündekileri orada iskan ettireceği ve kullarının menfaati bu şekilde yapmada olduğu için gökle yeri birbirinden yarıp ayırmıştır.”⁸³

Elmalılı ise söz konusu olan ayette geçen رتقا “ratk” kelimesinin manasını, “bir şeyin bir şeye eklenip kaynaşması suretiyle bitişikliği” şeklinde açıklamış ve فتق “fatk” kelimesinin de bir şeyi koparmak manasında kullanıldığını belirtmiştir. Bu ayeti müfessirimiz şöyle açıklamıştır:

“Gökler ve yer, alemin yukarı kısmını teşkil eden yüksekler ve alt bölümünü oluşturan yer, yani رتقا (bitişik halde) idiler. İkisi de deliksizdi ve yukarıdan yağmur yağmıyor, yeryüzünde de ot bitmiyordu. Yahut yeryüzü dağsız ve deresiz tek bir parça, gökler ise güneşi, ayı, yıldızları ve değişik kütleleri olmayan bir bütündü. Yahut yeryüzü göğe ait kütlelere bitişikti ve hepsi bir şeydi. Bir baksalar ya! Öyleyken biz onları “fatk” ettik,yani koparıp ayırdık, yok iken yaratıldılar, bir şey iken çoğaldılar. İlk önce duman gibi bir madde iken çeşitli kütleler ve cisimler oldular, bir tabiatla kalamayıp değişik tabiatlar halinde çeşitlendirildiler. Yer göklerden ayrıldı, yukarisından yağmur yağdırıldı. Üzerinden otlar bitirildi ve her canlı şeyi sudan meydana getirdik. Yani gerek bitki gerek hayvan, gerek insan, hayat sahibi olan şeyin hayatına suyu sebep kıldık.”⁸⁴

Bununla beraber burada ifade edilen bitişiklikten maksadın yokluk olabileceğini de kaydeden Elmalılı bu konuda İbn Abbâs (ö. 68/687)’tan gelen şöyle bir rivayet nakleder: *“Gökler ve yer ikisi bitişik bir şeydi, Allah aralarını ayırdı.”⁸⁵* Hem bu rivayeti esas alan, hem de kendi dönemindeki bilim adamlarının ortaya koyduğu “Madde-i Ūlâ / İlk Madde”⁸⁶ teorisine atıfta bulunan Elmalılı bu ayetin, pozitif bilimin bizlere söylediklerine işaret ettiğini savunmuş ve bunu şöyle ifade etmiştir: *“Bu anlam, Madde-i Ula teorisine tevafuk*

⁸³ Râzî, *Tefsir*, XXII, 142.

⁸⁴ Yazır, *Tefsir*, V, 3351-3352.

⁸⁵ Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmi’ü l-beyân fi te’vîli’l-Kur’ân*, Müessesetü’r-Risâle, 2000, XVIII, 431.

⁸⁶ İlk madde, Batı okültizminde materia prima (Latince) adıyla, çeşitli tradisyonlarda değişik adlar altında ifade edilmiş olup, genellikle madde evreninin yaratılmış ilk hali olarak betimlenir. Bu, kendisinde bütün biçimleri, bütün tohumları içeren bir cevherdir. (kaynak:

[https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0lk_madde_\(ok%C3%BCltizm\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0lk_madde_(ok%C3%BCltizm)) , 24-11-2016, 17:03.)

ettiği gibi, yeryüzünün güneşten ayrılmış olduğunu savunan “Kant-Laplace”⁸⁷ teorisine de temas eder.”⁸⁸ Bu konudaki ayrıntılı izahları daha çok Ra’d suresi 3. ayetine yaptığı tefsirde yer veren müfessir konuyla ilgili olarak şunları ifade etmiştir:

“Mesela Laplas nazariyesinde söylenildiği gibi, yerkürenin güneşten koptuğunu düşünelim: Gerek ilk maddeye verilen çekme ve itme kuvveti açısından, gerek güneşin merkezkaç kuvveti açısından, gerekse bütün gök cisimlerinin karşılıklı çekme ve itme kuvvetleri açısından ele alınsın, zaman ve mekanda belli bir ölçüde yerkürenin kendine mahsus özelliklerle teşekkülünü gerektirmek için bunların, o an için elbirliği edip yerküreyi meydana getirebilmeleri konusunda tabiatüstü bir kudretin özel bir emrinin bulunması zarureti vardır.”⁸⁹

Buradan anlaşılmaktadır ki, Elmalılı’nın yaşadığı yıllarda henüz “Big Bang” teorisi tam teşekkül etmediği için müfessir, bir zamanlar yer ve göklerin bitişik olmasını Kant-Laplace teorisi ile açıklamıştır.

Klasik müfessirlerden bazılarının görüşlerini incelediğimiz zaman görüyoruz ki, örneğin göklerle yerin daha önce bitişik olup sonra ayrıldığını ifade eden ayetler hakkında Kurtubî (ö. 671/1272) genel itibariyle dört farklı görüş olduğunu kaydetmiş ve onları şu şekilde sıralamıştır; Birinci görüş: Gökler ve yer her ikisi bitişik bir kütle iken Allah onları birbirinden ayırmıştır; İkinci görüş: Gökler birbirine bitişik bir kütle halindeydiler. Daha sonra Allah bu kütleyle bölerek yedi gök haline getirmiştir. Yerler de aynı şekilde tek bir tabaka ve tek bir kütle halinde iken Allah onu bölerek yedi yer haline getirmiştir. Üçüncü görüş: Allah yeri nebatlarla, göğü de yağmurla yarmıştır. Dördüncü görüş: “Fatk” (ayrılma)

⁸⁷ Güneş Sistemi'nin oluşumu ile ilgili farklı teoriler ortaya atılmıştır. En geçerli teori sayılan Kant-Laplace teorisine Nebula teorisi de denir. Bu teoriye göre, Nebula adı verilen kızgın gaz kütesi eksen çevresinde sarmal bir hareketle dönerken, zamanla soğuyarak küçülmüştür. Bu dönüş etkisiyle oluşan çekim merkezinde Güneş oluşmuştur. Gazlardan hafif olanları Güneş tarafından çekilmiş, çekim etkisi dışındakiler uzay boşluğuna dağılmış ağır olanlar da Güneş'ten farklı uzaklıklarda soğuyarak gezegenleri oluşturmuşlardır. (kaynak: <http://www.cografya.gen.tr/sozluk/kant-laplace-teorisi.htm>, 12-06-2015, 18:33.)

⁸⁸ Yazır, *Tefsir*, V, 3351.

⁸⁹ Yazır, *Tefsir*, IV, 2953.

ortaya çıkarmak ve varlık alemine getirmek anlamına gelir. Varlık alemine gelmeden önceki halleri ise “ratk” (bitişiklik) tabiri ile ifade edilmiştir.⁹⁰

İbn Abbâs’ın görüşü ise şöyledir: “*Gökler bitişik olup yağmur yağdırmıyordu. Yeryüzü de bitişik bir halde olup bitki bitirmiyordu. Yüce Allah yeryüzü mahlukatını yarattığı zaman gökleri yağmurlarla, yeryüzünü ise bitkilerle yarmıştır.*”⁹¹ Günümüz müfessirlerinden Vehbe Zuhaylî (ö. 2015)’ye göre ise “ratk” birbirine ekleme, kaynaşma ve kapama anlamına gelir. “fetk” tabiri ise birleşmiş iki nesneyi birbirinden ayırmak manasını ifade eder. Zuhaylî bu ifadelerle, bir zamanlar güneşin çok sıcak bir ateş topu halinde şiddetli seyri esnasında yerkürenin ve diğer gezegenlerin ondan ayrılmasına işaret edildiğini savunmuştur.⁹²

Yeryüzü ve göklerden hangisinin daha önce yaratıldığı konusuna gelince, bu konuda Râzî, “*ondan sonra da yeryüzünü döşedi*”⁹³ ayetini delil göstererek yeryüzünün göklerden önce yaratıldığını savunmakta ve bunu şu şekilde açıklamaktadır: “*Allah önce yeryüzünü yaratmış, ikinci olarak da göğü yaratmıştır. Üçüncü olarak da yeryüzünü yayıp döşemiştir. Bu böyledir. Çünkü gök, ilk önce bir küre halinde idi. Daha sonra Allah onu biraz uzatıp yaydı.*”⁹⁴

Bu konuda Elmalılı da Râzî gibi düşünmektedir. Müfessirlerin çoğunun da bu şekilde düşündüğünü belirten Elmalılı bunu: “*Yeryüzünün ilk yaratılışı gökyüzünden önce olup, ancak “bundan sonra da yeryüzünü döşedi”*⁹⁵ ayetinin ifadesince döşenmesinin sonra olduğunu söylemişlerdir. Acizane ben de bunu cumhurun üslubu üzere anlamayı tercih ediyorum”⁹⁶ şeklinde ifade etmiştir.

⁹⁰ Bkz. Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed, *el-Câmi’u li ehkâmi’l-Kur’ân*, Dâru’l-Kutubi’l-Mısriyye, Kahire 1964, XI, 283.

⁹¹ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, V, 339.

⁹² Bkz. Zuhaylî, Vehbe, *et-Tefsîru’l-munîr* (çev. Komisyon), Bilimevi Yayınları, İstanbul 2003, VII, 39-41.

⁹³ Nâzi’ât, 79/30.

⁹⁴ Râzî, *Tefsir*, XXXI, 44.

⁹⁵ Nâzi’ât, 79/30.

⁹⁶ Yazır, *Tefsir*, VIII, 5566.

Yeryüzünün yaratılışına pozitif bilim açısından bakacak olursak birçok konu gibi yeryüzünün yaratılması ve başlangıcının olup olmadığı da bilim insanları arasında tartışma konusu olmuştur. Bir kısım bilim adamları onun yaratıldığını savunmuş, bazıları da onun ezeli olduğunu ileri sürmüşler. Fakat bugün yaratılış teorisini reddeden hemen-hemen hiçbir bilim insanının kalmadığı söyleniyor. Öyleyse evrenin yaratılmış olduğu rahatlıkla söylenebilir.⁹⁷

Günümüzde bilim adamları tarafından itibar edilen ve en yaygın adıyla Big Bang olarak anılan büyük patlamadan önce evrende madde diye bir şey mevcut değildi. Hiçbir şeyin bulunmadığı ve tamamen metafizik olarak nitelendirilebilecek bir ortamda madde, zaman ve enerji bir anda meydana geldi.⁹⁸ Yapılan gözlem, araştırma ve hesaplar ilk evren maddesinin çıplak atomlardan oluşan kocaman bir küre halinde olduğunu, bu çıplak atomlar arasındaki karşılıklı şiddetli itme ile bu ilk evren maddesinin açılarak patlayan bir bomba gibi evrene yayıldığını göstermektedir. Bu iddianın ilk sahibi olan Belçikalı bilim adamı Georges Lemaitre (ö.1966) bunu “iptidai atom” olarak adlandırmıştır. Daha sonra Amerikalı fizikçi George Gamow (ö.1968) bu model üzerine “Big Bang” (Büyük Patlama) teorisini geliştirdi. Big Bang teorisine göre, evrenin meydana gelmesi bundan yaklaşık 15 milyar yıl önce vuku bulan şiddetli bir patlamayla başlamıştır. Böylece bu modern hipotez, Klasik Yunan, Roma, Eski Hint ve Çin Efsaneleri’nin yerini almıştır.⁹⁹ Big Bang teorisi aynı zamanda bir kısım dini çevreler tarafından da kabul görmüştür. Çünkü bu teori evrenin bir başlangıcı olduğunu, dolayısıyla kainatın yaratılmış olduğunu destekler mahiyettedir. Big Bang teorisi ortaya çıkana kadar ekseriyetle, evrenin hiçbir değişikliğe uğramadığı ve başlangıcının olmadığı görüşü kabul ediliyordu.¹⁰⁰

Big Bang teorisinin aldığı son şekle göre evrende bundan en fazla 20 milyon yıl önce onu oluşturacak olan tüm maddeler, kozmik bir öz halinde, belki de en fazla bugünkü dünyanın büyüklüğünü geçmeyecek bir küre şeklinde bulunuyordu. Bu özün esas yapısı,

⁹⁷ Demirci, Muhsin, *Kur’an’ın Temel Konuları*, İFAV Yayınları, İstanbul 2000, s. 77.

⁹⁸ Başaran, Ahmet, *Kur’an-ı Kerim’in Bilimsel Mucizeleri*, Düşünce Yayınları, İstanbul 2004, s. 9.

⁹⁹ Tuna, Taşkın, *Uzayın Sırları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2000, s. 123.

¹⁰⁰ Özükon, Bülent, *Gökyüzü ve İletişim*, Boyut Yayınları, İstanbul 2003, s. 24.

bugün tanımlayamadığımız ve tüm atomlarda ve atom altı parçacıklarda aynı olan bir plazmaydı.¹⁰¹ Evren, bütün madde ve enerjisini kendinde ihtiva eden bu iptidai atomun dehşetli bir patlama ile genişlemesi sonucu vücuda gelmiştir. Patlamanın ilk anında sıcaklık trilyonlarca dereceye ulaşmış ve bugünkü evreni meydana getirecek olan atom parçacıkları oluşmuş, sonra bu parçacıklardan atomlar, atomlardan gaz ve toz bulutları, bu bulutlardan da galaksiler meydana gelmiştir.¹⁰² Aynı şekilde dünyamızın da bir gaz kütlesi olan güneşten koptuğu ve erimiş bir sıcak sıvı halindeki küre safhasını geçirdikten sonra nihayet soğuyarak katı bir kabuk bağladığı teorik olarak kabul edilmektedir.¹⁰³ Bu arada, dünyamızdan yükselen gazlar ve buharlar yoğunlaşarak yağmur şeklinde tekrar dünyaya dökülmüş ve böylece denizler ve okyanuslar meydana gelmiştir.

Bazı astronomik teorilere göre ise, Big Bang'den uzun bir zaman sonra, yani bundan yaklaşık 4,5 milyar yıl önce Güneş Sistemi'nde yer alan yeryüzü ve diğer gökcisimleri, şimdiki Güneş Sistemi'nin bulunduğu yerde dönmekte olan Nebula'nın, yani toz ve gaz bulutumsusunun içinde bir yerde bulunuyorlardı. Uzun bir zaman sonra ise Nebula bulutumsusunun sıkışması sonucunda sıcaklık 1,5 milyon dereceye ulaşmış, bu bulutumsuda çok şiddetli patlamalar olmuş ve ondan bir kısım parçalar kopmuştur. Üzerinde bulunduğumuz dünyanın da o bulutumsudan kopan parçalardan biri olduğu varsayılmaktadır.¹⁰⁴ Stephan Hawking gibi günümüzün ileri gelen bazı bilim adamları da evrenin ve zamanın bir başlangıcı olduğu kanaatindedir.¹⁰⁵ Çünkü Big Bang teorisini destekleyen Kuantum fiziği de yoktan yaratılışı bilimsel olarak kanıtlama imkanı sunmaktadır. Kuantum teorisine göre, aslında madde dediğimiz şey enerjinin çok yoğun bir halidir. Madde temel itibarıyla yokluktan meydana gelmiş değildir. Dolayısıyla enerji her şeyin temelidir ve bu da evrenin birliğini anlatıyor.¹⁰⁶ Sonuçta Kuantum ve Big Bang teorisi, bir şeyin yokluktan meydana gelebileceğini kanıtlamış oldu. Kur'an'da da kainatın

¹⁰¹ Bkz. Demirsoy, Ali, *Yaşamın Temel Kuralları*, Hacettepe Üniv. Yayınları, Ankara 1985, I, 555.

¹⁰² Bkz. Şimşek, Ümit, *a.g.e.*, s. 25.

¹⁰³ Ketin, İhsan, *Umumi Jeoloji (I kısım)*, Ofset Baskı Otelyesi, İstanbul 1967, s. 15.

¹⁰⁴ Aksoy, Süleyman, *Kur'an'ın Bazı Ayetlerinin Açığa Çıkan Astronomik Mucizeleri*, Zenbil Yayınları, Ankara 2004, s. 59-60.

¹⁰⁵ Stone, Gene, *Evreni Kucaklayan Karınca* (çev. Sema Sezgin), Alkım Yayınları, Ankara 1993, s. 137.

¹⁰⁶ Aydın, *a.g.e.*, s. 61-62.

yaratılışı anlatılırken onun ilk zamanlarda duman halinde olduğu belirtilmekte ve böylece bu anlatımlar Big Bang teorisi ile kısmen örtüşmektedir.

Tüm bu veriler ışığında Râzî ve Elmalılı'nın görüşlerini kıyaslayacak olursak şunu görüyoruz ki, Râzî'ye göre Allah gökleri ve yeri yaratmazdan önce evrende ışıksız ve bölünmez cüzler mevcuttu. Sonra bu cüzler birbirinden ayrıldı ve dolayısıyla bitişik olan yeryüzü ve gökler birbirinden ayrılmış oldu. Aynı zamanda yeryüzü ve gökler, içinde herhangi bir çatlak olmaksızın katı bir halde idiler. Ancak Allah yağmur yağdırmak suretiyle bu çatlakları gidererek yeryüzünü ve gökleri yumuşattı. Buradan görülmektedir ki, Râzî'nin görüşleri modern bilimin buluşları ile kısmi olarak örtüşse de birçok noktada tezat teşkil etmektedir.

Elmalılı'ya göre ise yeryüzü ve gökler birbirinden ayrıldıkları zaman yeryüzü ateş halinde idi ve ondan yukarıya doğru duman halindeki gazlar püskürüyordu. Yeryüzünün dağsız ve ovasız tek bir parça, göklerin ise güneşi, ayı, yıldızları ve değişik kütleleri olmayan bir bütün olduğunu ileri süren Elmalılı yeryüzü ile göklerin bitişik kütleler halinde olduğunu bildiren rivayetleri tevil ederek kendi dönemindeki bilim adamlarının ortaya attığı “Madde-i Ula” (İlk Cevher) teorisi ile bu yorumlar arasında herhangi bir tezat olmadığını savunmuş ve Kur'an'la bilimi uzlaştırma yoluna gitmiştir.

Dünyanın yaratılışından bahseden ayetlerde dikkatimizi çeken diğer bir husus da insanların bu hadiseyi görmediklerinin ve buna şahit olmadıklarının ifade edilmiş olmasıdır. Bu nedenle yeryüzünün yaratılışına şahitlikle ilgili bir kıyaslama yapacak olursak Râzî, *أَوَلَمْ يَرِ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ*

“İnkâr edenler, göklerle yer bitişik bir halde iken bizim, onları birbirinden

*kopardığımızı ve her canlı şeyi sudan yarattığımızı görmediler mi?”*¹⁰⁷ ayetindeki *أَوَلَمْ يَرِ*

“görmediler mi?” ibaresini ayrıca ele almış ve hiç kimsenin yerin ve göklerin yaratılışını görme imkanına sahip olmadığı için buradaki görmenin ancak vahiy yolu ile olması

¹⁰⁷ Enbiyâ, 21/30.

gerektiğini ileri sürmüştür. Şöyle ki, Yahudi ve Hristiyanlar yeryüzü ve göklerin böyle yaratıldığını biliyorlardı. Çünkü Tevrat'ta şu bilgi yer almaktadır: *"Allah bir cevher (öz) yarattı. Sonra ona heybet gözü ile nazar etti de, böylece o, bir su oluverdi. Sonra ondan gökleri ve yeri yaratıp, onları birbirinden ayırdı."*¹⁰⁸ Dolayısıyla onlar bunu kendi mukaddes kitaplarından bildiklerine göre Kur'an'da bunu gördükleri zaman tasdik etmeleri gerekiyordu.

Ancak Elmalılı, *أَوَّلَ يَر* "görmediler mi?" şeklinde ifade edilen şahitlik konusuna fazla değinmemiş ve buradaki görme fiilini, "bu olayı düşünmediler mi?" şeklinde yorumlamıştır.¹⁰⁹ Aslında bu ifadenin, modern dönemde pozitif bilim tarafından evrenin yaratılışına dair yeni buluşların elde edileceğine işaret ettiği de söylenebilir.¹¹⁰

1.2. Yeryüzü ve Göklerin Altı Günde Yaratılması

Kur'an'da yeryüzü ve göklerin toplam altı günde yaratıldığı ifade edilmiş ve ayetlerde geçen *ستة أيام* "altı gün" kavramı, her dönemde müfessirler arasında tartışma konusu olmuştur. Her ne kadar ayetlerdeki "altı gün"ü dünya günüyle altı gün diye anlayanlar olmuşsa da, bazıları gökler ve yer yaratılmadan önce *gün* olgusundan söz edilemeyeceğini belirtmişler. Bilhassa bazı çağdaş müfessirler kainatın yaratılışıyla ilgili yeni teorileri de dikkate alarak bu altı günü, her birinin ne kadar süre devam ettiğini ancak Allah'ın bildiği "altı devir" olarak yorumlamanın daha uygun olacağını belirtmişler.¹¹¹

Bazı konularda Kur'an'la benzerlik arz eden diğer semavi kitaplara bakacak olursak bu konuyla ilgili olarak Tevrat, Allah'ın ilk günde gökleri ve yeryüzünü yarattığını haber vermiştir. Şöyle ki, yaratılışın birinci gününde her şey sular altında idi. İkinci gün

¹⁰⁸ Râzî, *Tefsir*, XXII, 140.

¹⁰⁹ Yazır, *Tefsir*, V, 3351.

¹¹⁰ Bayraklı, *a.g.e.*, XII, 434.

¹¹¹ Karaman ve Diğerleri, *a.g.e.*, II, 534-535.

Allah suyun ortasında bir kubbenin meydana gelmesini emretti. Üçüncü günde yeryüzündeki suların çekilmesini emretti. Dördüncü gün ay, güneş ve yıldızları halk etti. Beşinci gün ise denizde yaşayan hayvanları ve kuşları yarattı. Altıncı gün karada yaşayan hayvanları halk etti. Yedinci günde de Allah dinlenmeye çekildi.¹¹² Elimizdeki İncil’de ise her şeyin Tanrıya bağlı olarak meydana geldiği ve her şeyi tanrının yarattığını anlatan şöyle bir ifade de bulunmaktadır: “Her şey O’nunla (Tanrıyla) oldu ve var olanlardan hiçbir şey O’nsuz meydana gelmemiştir.”¹¹³

Ebû Hüreyre (ö. 58/678)’den nakledildiğine göre o, yeryüzünün altı günde yaratılması ile ilgili olarak şöyle demiştir: “Hz. Peygamber bir gün elimden tuttu ve şöyle buyurdu: *“Allah toprağı cumartesi günü yarattı. Ondaki dağları pazar günü yarattı, ağaçları pazartesi günü yarattı. Mekruhları salı günü yarattı. Nuru çarşamba günü yarattı ve onda hayvanları perşembe günü yaydı. Hz. Âdem’i cuma günü ikindi vaktinden sonra, ikindi ile gece arasındaki gündüz vaktinin en son saatinde en son mahluk olarak yarattı.”*¹¹⁴ İbn Abbâs ise altı günde yaratma ile ilgili şöyle demiştir: “Bu günlerin her biri sizin hesapladığınız bin yıl kadar olan ahret’teki altı gündür.”¹¹⁵ İbn Kesîr (ö. 774/1373) ise ayetteki gün kavramını şu şekilde yorumlamıştır: “Buradaki gün ifadesi, şu malum günler olabileceği gibi, saydığımız senelerden bin sene de olabilir.”¹¹⁶

Bazı müfessirlere göre, göklerin ve yeryüzünün altı günde yaratılması hadisesi cahiliye dönemindeki Araplar arasında da daha önceden bilinmekteydi. Onlar bu bilgileri iletişimde oldukları Yahudilerden öğrenmişlerdi.¹¹⁷ Kurtubî ise altı gün ifadesi ile kastedilenin ahiret günlerinden altı gün olduğunu öne sürmüştür. Bu iddiasına göre bir gün bin yıl anlamına gelir.¹¹⁸ Süleyman Ateş’e göre başta Ebû Hüreyre olmak üzere bazı sahabilerden nakledilen ve yaratılıştaki altı günü haftanın günleriyle eşleştiren hadislerin

¹¹² Şimşek, Sait, *Yaratılış Olayı*, Beyan Yayınları, İstanbul 1998, s. 67.

¹¹³ *Yuhanna İncili*, Bab 1-3, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul 1962.

¹¹⁴ Müslim, “Sıfâtü’l-Kıyâme”, 27.

¹¹⁵ Ateş, *a.g.e.*, IV, 200.

¹¹⁶ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, III, 426.

¹¹⁷ Ateş, *a.g.e.*, IV, 297.

¹¹⁸ Kurtubî, *a.g.e.*, VII, 219.

tümü israiliyyat'tandır ve içlerinde tek bir sahih hadis bulunmamaktadır.¹¹⁹ Çağdaş müfessirlerden Bayraktar Bayraklı'ya göre, yeryüzünün yaratılışındaki altı gün, altı jeolojik devri ifade etmektedir. Müfessire göre insan katındaki zaman kavramı ile Allah katındaki zaman kavramı farklıdır.¹²⁰ Ancak Seyyid Kutup'a göre, tüm bu mütalaa ve tahminlere rağmen altı günde yaratma bir nevi esrâr-ı ilahî olup muammadır.¹²¹ Belirtmek gerekir ki, haftanın günleri kavramına tarihi yönden bakacak olursak günümüzde kullandığımız haftanın yedi günü ve gün adları, Roma imparatorluğu döneminden günümüze aktarılmıştır.¹²²

Bu olaya işaret eden ayetlerden biri olan *إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ* “Şüphesiz ki Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra Arş’a istiva eden, geceyi, durmadan kendisini kovalayan gündüze bürüyüp örten; güneşi, ayı ve yıldızları emrine boyun eğmiş durumda yaratan Allah’tır...”¹²³ ayetinde geçen *ستة أيام* “altı gün” ifadesindeki *يوم* “gün” kelimesini sözlük anlamında ele almayan Râzî, bunun “süre”, “vakit” vs. gibi anlamlara gelebileceğini bildirmiş ve şu şekilde açıklamıştır:

“Günler” sözüyle, lügat bakımından anlaşılan mananın kastedilmiş olması imkansızdır. Çünkü “gün”, Arapçada, güneşin doğumundan batımına kadar yeryüzünün üzerinde durmasından ibarettir. Gökler yaratılmazdan önce ne güneş, ne de ay vardı. Ne var ki, gün zikredilir, kendisiyle “vakit, zaman” murad edilir. Nitekim Arapçada, “Hükümdarın oğlu olduğu gün, büyük bir sevinç olur. Falancanın öldüğü gün büyük bir üzüntü meydana gelir” ifadeleri kullanılır. Velez ki, doğum ya da ölüm, geceleyn olmuş olsa bile - dolayısıyla, “gün” sözüyle, illa da gün kastedilmiş olmaz. Bu kimse, “gün” ifadesiyle, sadece zaman ve vakti kastetmiştir.”¹²⁴

¹¹⁹ Ateş, a.g.e., IV, 346-347.

¹²⁰ Bayraklı, Bayraktar, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, Bayraklı Yayınları, İstanbul 2004, III, 436.

¹²¹ Kutup, a.g.e., VII, 5.

¹²² Bkz. O'neil, Martin, *Zaman ve Takvimler* (çev. Çiğdem Öndem), İzdüşüm Yayınları, İstanbul 2001, s. 15.

¹²³ A'râf, 7/54.

¹²⁴ Râzî, *Tefsir*, XXVIII, 158.

Râzî'nin bu açıklamalarını göz önüne aldığımızda “yevm” kelimesini zaman dilimi şeklinde tevil ettiğini söyleyebiliriz. Ancak Râzî bununla birlikte yeryüzünün yaratılış süresinin bir günlük bir müddet olabileceği ihtimalini de gözardı etmemiştir. Râzî, Allah'ın yeryüzünü iki günde yarattığını, orada yarattıklarını dört günde ıslah ettiğini, daha sonra da gökleri iki günde yarattığını belirtmiş ve bunların toplam sekiz gün ettiğini, ancak bunun gökleri ve yerin altı günde yaratıldığını ifade eden ayetlerle zahiren çelişkili görüldüğünü bildirmiştir. Aslında bunun bir çelişki olmadığını belirten müfessir bu durumu şu şekilde açıklığa kavuşturmuştur:

“Yeryüzünde, yeryüzündekilerin azıklarını, ilk iki gün ile birlikte dört günde takdir etmiştir” şeklinde olup, bu tıpkı, bir kimsenin, "Basra'dan Bağdat'a on günde, Kufe'ye de, on beş günde gittim" demesi gibidir. Bu son cümlesi ile Basra-Bağdat ve Bağdat-Kufe mesafelerini kastederek böyle söylemiştir. Yine bir kimsenin başka bir kimseye, "Ben sana, bir ayda bin, iki ayda da, binlerce dirhem verdim" deyip, "bin"i, "binler" ifadesinin içine; "ayı"ı da, "aylar" ifadesinin içine sokması ve onun içinde mütalaa etmesi gibidir.”¹²⁵

Bu şekilde bir izahla Râzî, ayetlerin arasında herhangi bir çelişkinin bulunmadığını ifade etmiştir. Söz konusu ayette geçen ستة أيام “altı gün” ifadesindeki يوم “gün” kelimesini inceleyen müfessir, bu kelimenin Kur'an'ın birçok yerinde vakit anlamında kullanıldığına da dikkat çekmiştir.

Elmalılı'ya göre ise yeryüzü ve güneşin var olmadığı bir ortamda bu müddetin bir günden daha uzun veya daha kısa olması da muhtemeldir. Dolayısıyla altı gün demek, binlerce seneye varan *altı zaman dilimi* olarak algılanmalıdır. Yer ve göklerin neden sırf altı günde yaratıldığını sorgulayan müfessir bu soruyu cevaplarken bunun, Allah'ın hakimiyetinin ebediliğine nispetle altı gün denecek kadar sınırlı bir zaman olup bunun sırf ilahi irade meselesi olduğunu ifade etmiştir.¹²⁶

¹²⁵ Râzî, *Tefsir*, XXVII, 89.

¹²⁶ Yazır, *Tefsir*, III, 2172.

فَلْأَنِّي لَتَكْفُرُونَ بِالَّذِي خَلَقَ الْأَرْضَ فِي يَوْمَيْنِ

يَوْمَيْنِ “De ki: Gerçekten siz, yeri iki günde yaratanı inkar edip O’na ortaklar mı

koşuyorsunuz?”¹²⁷ ayetindeki يَوْمَيْنِ / iki gün ifadesini, iki mutlak zaman olarak yorumlayan

Elmalılı bunların iki nöbet olduğunu, bunlardan birincisinin gökler ve yer bitişik iken birbirinden ayrıldığında gerçekleştiğini, ikincisinin de, “O yeri uzatıp döşeyendir”¹²⁸ mealindeki ayetin işaret ettiği gibi yeryüzünün kabuğunun kaymak halinde döşenmeye başlaması olduğunu belirtmiştir.

Elmalılı, “O, yeryüzüne sabit dağlar yerleştirdi. Orada bereketler yarattı ve orada tam dört günde isteyenler için fark gözetmeden gıdalar takdir etti...”¹²⁹ mealindeki ayetin tefsirinde ise, önceki ayette geçen iki günü buraya da dahil ederek yeryüzünün toplam dört zaman zarfında oluştuğunu kaydetmiştir. Geriye kalan iki günün birincisinde madenlerin ve dağların yaratıldığını, ikinci gününde ise bitkilerin ve hayvanların yaratıldığını var sayan müfessir bu günlerin toplam dört gün edeceğini ve dolayısıyla bu ayetler arasında herhangi bir çelişkinin bulunmadığını vurgulamıştır. Diğer bir yorum olarak ta bu dört günle, zaman açısından birbirine eşit olan dört mevsime işaret edilmiş olabileceğini bildirmiştir. Kendisinin de bu yorumu benimsediğini belirten müfessir, ayetin devamındaki “isteyenler için” ibaresi ile bu dört mevsimde rızık arayanlara işaret olunduğunu ve her mevsimde birbirinden farklı rızıklar yetişse de mevsimlerdeki günlerin eşit sayıda olduğunu belirtmiştir.¹³⁰

“Bizim buyruğumuz, bir anlık bakış gibi, bir tek sözden başka bir şey değildir.”¹³¹ ayetinin işaret ettiği bir defada yaratma ile altı günde yaratmayı da kıyaslayan Elmalılı, bu iki yaratmanın birbirine tezat oluşturmadığını ifade etmiş ve bu iki hadiseyi telif etmek mahiyetinde şunları kaydetmiştir:

¹²⁷ Fussilet, 41/9.

¹²⁸ Ra’d, 13/3.

¹²⁹ Fussilet, 41/10.

¹³⁰ Yazır, Tefsir, VI, 4192.

¹³¹ Kamer, 54/50.

“Bir defada oluş, derece-derece ilerlemeye aykırıdır. Bununla beraber bir defa oluş tedriciliğin şartıdır. Dereceleme çeşitli yaratma anlarının sıralanma ve devamı demek olduğundan aralarında yorum itibariyle zıtlık bulunan bir defada oluş ve tedricilik arasında gerçekleşme itibariyle mutlak umum ve husus vardır. Her tedricilikte bir defada oluş vardır. Ancak her defada tedricilik yoktur.”¹³²

Müfessirimize göre yaratılış bir defada gerçekleşseydi ve tedricilik olmasaydı hiç kimse hayatta iken diğerlerinin yaratılışına şahit olamayacaktı ve hem yaratmanın delili bulunmaz, hem de eşyanın tabiatı ilahi tasarrufa mahkum kılınmış olacaktı.¹³³ Böylece Elmalılı dünyanın tedrici olarak yaratılışını, insanların ebeveynleri tarafından dünyaya getirilmeleri ve dolayısıyla insanlığın tedrici olarak yaratılışı ile kıyaslamıştır.

Yeryüzünde ve evrende var olan doğa kanunlarının, ilk yaratılışta ve yeryüzü ile semaların altı zaman aşamasında yaratıldığı bir vakitte henüz var olmadığını ve bu kanunların daha sonra mucizevi bir şekilde oluştuğunu savunan Elmalılı bu konuda şunları kaydetmiştir:

“İlk yaratılış olayında altı gün, hiçbir şekilde tabiatın tekdüzelik ilkesiyle ilgili olmayan çeşitli yaratılış şekillerinin ilk ve değişken anlarını, aşamalarını ifade etmesi sebebiyle o vakitlere göre, ilahi kudret ve saltanatın cereyan şeklinde bugün için “sünnetullah” veya “adetullah” dediğimiz tekdüzelik olarak periyodik akışlar şeklindeki tabiat kanunlarının hiçbirinden söz edilemez. Çünkü o ilk yaratılış günleri, daha önce hiçbir benzeri olmayan mutlak anlamda yoktan var ediş aşamalarından ibarettir. Her birinde ilahî hüküm ve kudret yeniden bir ibda ile tecelli eylemekteydi. O günlerde tabiat kanunları dediğimiz şeylerde bizim mucize dediğimiz eşsiz, benzersiz oluşumlar vardı.”¹³⁴

Buradan anlaşılmaktadır ki, Elmalılı, insan var olmadan insanın tabiatından söz edilemeyeceği gibi, henüz yeryüzü yokken yeryüzü kanunlarından da söz edilemeyeceğini öne sürmüştür.

¹³² Yazır, *Tefsir*, III, 2174.

¹³³ Yazır, *Tefsir*, III, 2175.

¹³⁴ Yazır, *Tefsir*, IV, 2760.

Şimdi evrenin yaratılışına pozitif bilim açısından bakmak gerekirse, bilim çevreleri tarafından kabul edilmiş olan “Big Bang” teorisine göre yeryüzünün ve göklerin, yani evrenin meydana gelme aşamaları şu şekilde sıralanmıştır; 1. Planck dönemi, 2. Büyük birleşme dönemi, 3. Elektro-Zayıf dönemi, 4. Enflasyon dönemi, 5. Kuark dönemi, 6. Elektrozayıf simetrisinin kırıldığı dönem, 7. Hadron dönemi, 8. Lepton dönemi, 9. Proton dönemi, 10. Nükleosentez dönemi, 11. Maddenin hakimiyeti dönemi, 12. Yeniden birleşme dönemi, 13. Karanlık çağlar dönemi, 14. Büyük ölçekte yapıların oluşumu dönemi, 15. Yeniden iyonlaşma dönemi, 16. Yıldızların oluşumu dönemi, 17. Galaksilerin, galaksi takımlarının ve süper galaksi takımların oluşumu dönemi, 18. Güneş sistemi’nin oluşumu dönemi.¹³⁵

Güneş sistemi’nin oluşum aşamasında yeryüzü bundan yaklaşık 5-6 milyar yıl önce yıldızlararası toz bulutlarından meydana gelmiştir. Oluşumun ilk evrelerinde gevşek bir yapıya sahip olan dünya, artan yoğunlukla gittikçe küçülmeye başlamıştır. Zamanla yeryüzünün dış kısmı soğuyarak kabuk bağlamış ve canlıların oluşabilmesi için gerekli mineralleri sağlamıştır. Daha sonraki evrelerde atmosferin ve oksijenin oluşumu gerçekleşmiştir.¹³⁶ Görüldüğü gibi bilimsel teorilerdeki yaratılış aşamaları altı aşamadan daha fazladır. Bu bilimsel veriler göstermektedir ki, Kur’an’daki “altı gün” kavramı yaratılıştaki aşama sayısının kesin olarak bildirmemektedir. Bu ifadenin kesretten kinaye olarak kullanılmış olması da ihtimal dahilindedir. Dolayısıyla Râzî ve Elmalılı’nın “altı gün” kavramını yaratılışın altı aşaması olarak yorumlamaları bilimsel verilerle kısmen tezat oluşturmaktadır.

1.3. Yeryüzünün Katmanları

Kur’an’da göklerin yedi kat olarak yaratıldığının sıkça ifade edilmesiyle birlikte başka bir ayette de yerlerin de yedi kat yahut yedi yer olarak yaratıldığına işaret edilmiştir:

¹³⁵ *Büyük Patlama Kronolojisi*, https://tr.wikipedia.org/wiki/B%C3%BCy%C3%BCk_Patlama_kronolojisi, 29-11-2016, 14:05.

¹³⁶ Bkz. Demirsoy, *a.g.e.*, I, 559-560.

اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَوَاتٍ وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ يَتَنَزَّلُ الْأَمْرُ بَيْنَهُنَّ لِتَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ وَأَنَّ

اللَّهُ قَدْ أَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا “Allah, yedi kat göğü ve yerden bir o kadarını yaratandır. Ferman bunlar arasından inip durmaktadır ki, böylece Allah’ın her şeye kadir olduğunu ve her şeyi ilmiyle kuşattığını bilersiniz”¹³⁷

Tefsirinde yerin katmanlarına da değinen Râzî bu ayeti tefsir ederken Muhammed b. Sâib el-Kelbî (ö. 146/763)’den şunları nakletmiştir:

“Kelbi, Allah’ın, tıpkı bir kubbe gibi, birbiri üstünde yedi gök, tabakalar halinde ve birbirine bitişik olma açısından da, yerden bu kadarını yarattığını söylemiştir ki bu, tıpkı meşhur olan şu görüş gibidir: Yer, üç tabakadır. Birisi, sırf yer (toprak) tabakası; diğeri salt toprak olmayan çamur tabakası; üçüncüsü de, bir tarafı denize, bir tarafı da karaya açılan tabaka ki, işte mamur ve meskûn olan tabaka da budur.”¹³⁸

Bununla birlikte Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767)’ın bu ifadeyi, en üst gökten en alt yere doğru vahyin gelmesi olarak tefsir ettiğini belirten Râzî bu rivayetlerin dışında kendisine has bir görüş olarak yedi kat yeryüzünden maksadın yedi gezegen olabileceğini ve bu gezegenlerin her birinin özelliğinin de yeryüzündeki farklı yedi bölgede ortaya çıkmış olabileceğini dile getirmiştir. Tüm bunlarla birlikte Râzî, yeryüzünün yediden çok olmasını da ihtimal dahilinde görmüş ve bunun nasıl olduğunu Allah’tan başkasının bilemeyeceğini beyan etmiştir.¹³⁹

Yerin katlarından sadece Talak suresi 12. ayetinde ve bazı hadislerde söz edildiğine vurgu yapan Elmalılı, ayette سبع ارضين “yedi yeryüzü” şeklinde bir tabirin kullanılmadığına dikkat çekerek yeryüzünün katları hakkında birkaç farklı yorum getirmiştir. Öncelikle ayetteki “Allah, yedi kat göğü ve yerden de bir o kadarını

¹³⁷ Talâk, 65/12.

¹³⁸ Râzî, Tefsir, X, 566.

¹³⁹ Râzî, Tefsir, X, 567.

yaratandır.” ifadesine manevi bir anlam yükleyen müfessir, göklerin manevi yükselişi, yeryüzünün ise manevi inişi temsil ettiğini savunmuş ve bu bağlamda şunları kaydetmiştir:

“Bunun nüktesi şu olabilir: Gök, yükseliş meydanı, yükselme sahası olan üst tarafı; arz, ağırlık menzili ve düşüş yeri olan alt tarafı işaret etmektedir. Emrin iniş hükmüne göre hikmet ölçeğinde her oluşum için iniş ve düşüş merkezinin bir noktadan ibaret olması sebebiyle bize göre altımızda bir iniş noktası, düşüş ve ağırlık merkezi olan arzımız tek olup, buna karşılık tepemizde duyularımıza yansıyan, ruh ve şuurumuza delil ufuklarından doğarak kalbimizi şahitler ötesindeki gayb hakikatine yükseltmek veya yere indirmek için kuşatıp çırpındıran gökler birden fazladır.”¹⁴⁰

Bunun dışında, yeryüzünün de bir gezegen olduğu ve burada yeryüzü ile birlikte diğer gezegenlerin yaratılışına işaret edilmiş olabileceğini de ifade eden müfessir, aynı zamanda bu ayetle yeryüzündeki kıtalara yahut yerin katmanlarına işaret edilmiş olabileceğini belirtmiştir.¹⁴¹ İlginçtir ki, Elmalılı bu yorumların hepsini ihtimal dahilinde varsaymıştır.

Ancak son dönem müfessirlerinden Cemâleddîn Kâsımî (ö. 1914) ve diğer bir kısım müfessirler, yerin yedi katı şeklinde bir mefhumu kabul etmemiş ve ayette ifade edilen yedi arz’ın mahiyetinin bilinemeyeceğini öne sürmüşlerdir.¹⁴² Bununla birlikte Ömer Nasuhi Bilmen yeryüzünün teaddüdü konusunda farklı bir fikir ileri sürmüş ve evrende yeryüzünden başka dünyaların da olabileceğini aklen imkansız görmemiştir. Müfessire göre uçsuz bucaksız evrende dünya ile aynı şartlara ve özelliklere sahip gezegenlerin bulunması ihtimal dahilindedir.¹⁴³ Burada şunu belirtmek gerekir ki, Râzî ve Bilmen’in ihtimal dahilinde saydığı bu iddia henüz bilim tarafından teyit edilmemiştir.

Ayette ifade edilen yedi arz’dan maksadın yerin tabakaları olacağını varsaydığımız takdirde bunu pozitif bilim açısından incelemek icap eder. Modern bilim, dünyanın katmanlarına ve iç yapısına kısmen ışık tutmaktadır. Bilimsel araştırmalara göre dünyanın

¹⁴⁰ Yazır, *Tefsir*, VII, 5080.

¹⁴¹ Yazır, *Tefsir*, VII, 5081.

¹⁴² Eminoğlu, Mehmet Emin, *Kainat ve Göklerin Fethi*, İslami Neşriyat Yayınları, Konya 1974, s. 29.

¹⁴³ Bilmen, Ömer Nasuhi, *Muvazzah İlm-i Kelam*, Engin Kitabevi, İstanbul 1959, s. 391.

merkezinde “iç çekirdek”, onun etrafında “dış çekirdek” yer alır ki, dünyanın meydana getirdiği dinamo sayesinde yerküreyi çevreleyen koruyucu manyetik sahayı meydana getirir. Onun etrafında “alt zarf” tabakası, onun etrafında “üst zarf” tabakası ve onun üstünde de “yer kabuğu” tabakası yer almaktadır.¹⁴⁴ Yer kabuğu tabakasına Litosfer denir ki, bu da dünyanın %70’inden fazlasını teşkil eden su tabakasıdır. Bu tabakanın altında Litosfer’in kara tabakası yer almaktadır ve diğer tabakalara nispetle bu tabakalar oldukça incedir.¹⁴⁵

Dolayısıyla pozitif bilimin penceresinden bakacak olursak yeryüzünün içe doğru beş tabakadan oluştuğu görülmektedir. Bu nedenle söz konusu olan ayetteki yedi yeryüzünü dünyanın iç tabakaları olarak yorumlamak bilimsel verilerle tezat teşkil edecektir. Böylece Râzî’nin Kelbî’den nakletmiş olduğu, dünyanın üç katmandan oluştuğu şeklindeki rivayetin bilimsel verilerle çeliştiği söylenebilir. Fakat Elmalılı ileri sürdüğü her bir görüş için açık kapı bırakmış ve bununla yeryüzünün katmanlarına işaret edilmiş olabileceğini ihtimallerden biri olarak görmüştür. Bu tarz bir yorum doğru kabul edilse ve hakikaten ayette yerin katmanları kastedilmiş olsa bile kanaatimizce burada dünyanın içe doğru katmanları için kesretten kinaye yapıldığı söylenebilir.

2. YERYÜZÜNÜN ŞEKLİ

Yeryüzünün şekli ve biçimi ilk çağdan itibaren insanlar arasında tartışma konusu olmuş ve gerek bilim dünyasında, gerekse din adamları arasında dünyanın dümdüz yahut küre şeklinde olduğu fikrini savunanlar olmuştur. Eski çağlarda dünyanın düz yahut yarımküre şeklinde olduğu düşüncesi daha çok kabul görüyordu. Örneğin Yahudiliğin kutsal kitabı Tevrat’ta yeryüzünün şekline dair şu ifadeler yer almaktadır: “*Yeşaya 40:22 Gök kubbenin üstünde oturan Rab’dur. Yeryüzünde yaşayanlarsa çekirge gibidirler. Gökleri perde gibi geren, oturmak için çadır kuran O’dur. Özdeyişler 8:27: Gökleri yerli yerine*

¹⁴⁴ Ketin, a.g.e., s. 14.

¹⁴⁵ Kur’an Araştırmaları Grubu, *Kur’an Hiç Tükenmeyen Mucize*, İstanbul Yayınları, İstanbul 2003, s. 102.

koyarken, enginin yüzü üzerinde yarımküreyi çizerken.”¹⁴⁶ Bu ifadelerden, Tevrat’ın yeryüzünü yarımküre şeklinde tasvir ettiği görülmektedir. Bu konuda Kur’an’da yeryüzünün şekli ile ilgili açık bir ayet olmasa da bazı çıkarımların yapılabileceği ayetler mevcuttur. Bir kısım müfessirler Kur’an-ı Kerim’deki ... الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً...¹⁴⁷ “O Rab ki, yeri sizin için bir döşek, göğü de bir tavan yaptı...”¹⁴⁷, وَالْأَرْضَ بَعْدَ ذَلِكَ دَحِيهَا “Ondan sonra da yeryüzünü döşedi.”¹⁴⁸, خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ يُكَوِّرُ اللَّيْلَ عَلَى النَّهَارِ وَيُكَوِّرُ النَّهَارَ عَلَى اللَّيْلِ “Allah, gökleri ve yeri hak ile yarattı. Geceyi gündüzün üzerine örtüyor, gündüzü de gecenin üzerine sarıyor...”¹⁴⁹, وَالْأَرْضَ مَدَدْنَاهَا وَأَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ...¹⁴⁹ “Yeri uzatıp yaydık, orada sabit dağlar yerleştirdik, yine orada miktarı ve ölçüsü belirli olan şeyler bitirdik.”¹⁵⁰ gibi ayetlerde yeryüzünün şekline işaret edildiğini belirtmişler ki, Râzî ve Elmalılı da bu müfessirlerdendir.

Râzî’nin yeryüzünün şekli ile ilgili yaklaşımına bakacak olursak öncelikle müfessirimiz yeryüzünün düz olduğunu savunanların, ... الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا “O Rab ki, yeri sizin için bir döşek, göğü de bir tavan yaptı...”¹⁵¹ ayetini buna delil gösterdiklerini belirtmiştir. Bunun aksine Râzî, yeryüzünün yuvarlak olduğunu kabul etmekte ve kendi görüşünü şu şekilde ifade etmektedir:

“Bazı insanlar, yeryüzünün bir döşek olmasındaki şartın, onun bir küre olmaması olduğunu iddia ederek, bu ayeti, yeryüzünün küre olmadığına delil getirmişler. Bu, hakikatten uzak bir görüştür. Çünkü küre çok büyük olursa, onun her parçası üzerinde yerleşme olanağı verme yönünden düzlük olur. Dağlar yerin kazıkları

¹⁴⁶ İncilde Dünyanın Yuvarlak Olması Bilimsel Gerçeği, <http://sorularlahristiyanlik.blogspot.com/2013/06/incilde-dunyann-yuvarlak-olmas-bilimsel.html>, 06-12-2016, 17:09.

¹⁴⁷ Bakara, 2/22.

¹⁴⁸ Nâzi‘ât, 79/30.

¹⁴⁹ Zümer, 39/5.

¹⁵⁰ Hicr, 15/19.

¹⁵¹ Bakara, 2/22.

durumunda olduğu halde onların üzerinde yerleşmenin mümkün olması bu hususu daha iyi anlatır. Bu daha uygun bir açıklamadır. Allah en iyi bilendir.”¹⁵²

Görüldüğü gibi, Râzî yeryüzünün küre şeklinde olduğu fikrini benimsemiş ve bunun aksini iddia edenlere karşı delil olarak yeryüzünün hacminin büyüklüğünü göstermiştir.

Elmalı da bu ayette yeryüzünün döşeğe benzetilmesinden onun düz bir alan gibi gözüktüğü sonucunu çıkarmış ve göklerin dört bir taraftan döşek gibi olan dünyayı sardığını belirterek yuvarlaklığına işaret edildiğini: “İşte bu bize gösteriyor ki, sema bütün yeryüzünü kaplıyor ve yeryüzü binadaki bir döşek gibi onun içindedir”¹⁵³ şeklinde beyan etmiştir.

Günümüzdeki bazı bilimsel tefsir savunucuları tarafından yeryüzünün küre şeklinde olmasına işaret ettiği ileri sürülen ayetlerle ilgili olarak Râzî’nin farklı bir tutumu vardır. Bu ayetlerden biri olan *خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ يَكْوَرُ اللَّيْلُ عَلَى النَّهَارِ وَيَكْوَرُ النَّهَارُ عَلَى اللَّيْلِ* ... “(Allah) gökleri ve yeri hak ile yarattı. Geceyi gündüzün üzerine örtüyor, gündüzü de gecenin üzerine sarıyor...”¹⁵⁴ ayetinin tefsirinde müfessirimiz bu ayetin gece ve gündüzle ilgili kısmını tefsir ederken gece ve gündüzü iki heybetli orduya benzetmiş ve her birinin her gün diğerine galip geldiğini ifade etmiştir. Ayrıca ayette geçen *يَكْوَرُ* fiili ile kastedilenin, biri çoğalırken diğerinin eksilmesi olduğunu kaydetmiştir.¹⁵⁵ Yani gece kısaldıkça gündüz uzamakta, gündüz kısaldıkça da gece uzamaktadır. Burada “Geceyi gündüze sokar”¹⁵⁶ ve “Geceyi gündüze bürür”¹⁵⁷ ayetlerine de atıfta bulunan Râzî, bu ayetler arasında ifade benzerliği olduğunu kaydetmiştir.¹⁵⁸ Görüldüğü gibi Râzî o dönemin şartlarında bu ayetin

¹⁵² Râzî, *Tefsir*, II, 95.

¹⁵³ Yazır, *Tefsir*, I, 265.

¹⁵⁴ Zümer, 39/5.

¹⁵⁵ Râzî, *Tefsir*, XXVI, 213.

¹⁵⁶ Hac, 22/61.

¹⁵⁷ A‘râf, 7/54.

¹⁵⁸ Bkz. Râzî, *Tefsir*, XXVI, 213.

dünyanın yuvarlaklığına işaret etmesi ile ilgili herhangi bir fikir beyan etmemiş ve dolayısıyla bu ayette geçen يَكْوَر fiiline farklı bir anlam yüklemiştir.

Elmalılı ise *“خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ يُكْوَرُ اللَّيْلُ عَلَى النَّهَارِ وَيُكْوَرُ النَّهَارُ عَلَى اللَّيْلِ”* (Allah) *gökleri ve yeryüzünü hak ile yarattı. Geceyi gündüzün üzerine dolar, gündüzü de gecenin üzerine dolar.”*¹⁵⁹ ayetinin tefsirinde bu konuya fazla eğilmemiştir. Bu ayetteki يَكْوَر kelimesi üzerinde durmayan müfessir, sadece olarak Tekvîr suresinin ilk ayeti olan إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ *“Güneş katlanıp dürüldüğünde”*¹⁶⁰ ayetinin tefsirinde تَكْوِير / tekvir fiilinin devretmek, toplamak ve *“sarık sarar gibi yuvarlayıp sarıp bohçalamak”* gibi anlamlara geldiğini belirtmiş, ancak dünyanın yuvarlaklığı ile bu gibi ifadeler arasında herhangi bir bağ kurmamıştır.¹⁶¹

Râzî, yeryüzünün küre şeklinde olması ile ilgili görüşünü *وَالْأَرْضَ مَدَدْنَاهَا وَأَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْزُونٍ* *“Yeri uzatıp yaydık, orada sabit dağlar yerleştirdik, yine orada miktarı ve ölçüsü belirli olan şeyler bitirdik.”*¹⁶² ayetinin tefsirinde de dile getirmiştir. Bu ayetteki *وَالْأَرْضَ مَدَدْنَاهَا* *“Yeri uzatıp yaydık”* ifadesinin, yerin küre şeklinde olması ile çelişkili olmadığını belirten müfessir yeryüzünün büyük bir küre olduğunu ve bu küreye yakından baktığımız zaman onu uzatılmış düz bir yer olarak gördüğümüzü beyan etmiştir.¹⁶³

Râzî, kendi dönemindeki bazı bilginlerin yeryüzü hakkındaki iddialarına da yer vermiştir. Şöyle ki, onlara göre yeryüzü küre şeklinde olmayıp, yarımküre şeklindedir. Onun kürevi kısmı üst tarafta, düz kısmı ise alt tarafta kalıyor ve düz kısmı su ile hava üzerinde durmaktadır. Ağır olan kısım yayıldığında bir kurşunun suda batmaması gibi

¹⁵⁹ Zümer, 39/5.

¹⁶⁰ Tekvîr, 81/1.

¹⁶¹ Yazır, *Tefsir*, VIII, 5595.

¹⁶² Hicr, 15/19.

¹⁶³ Râzî, *Tefsir*, XIX, 135.

yeryüzü de suyun yüzeyinde durmaktadır. Müfessir onların bu iddialarının iki sebepten doğru olamayacağını belirtmiştir;

a. “Birincisi, su ve havanın durma nedeninden bahsetmek, yerin durma nedeninden bahsetmek gibidir.

b. İkinci sebep olarak şu soruyu sorabiliriz: Niçin yeryüzünün alt tarafı suyun üzerinde dayanabilecek bir şekilde düz, üst kısmı ise kürevi şekilde olmuştur?”¹⁶⁴

Yeryüzünün düz yahut yarımküre şeklinde olduğu iddialarını kesinlikle reddeden Râzî, buna karşın yukarıda gördüğümüz gibi mantıksal sorular sorarak bunun akla ve doğaya aykırı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca tefsirinin farklı bir yerinde Râzî yeryüzünün yuvarlak olmasını ay tutulması hadisesiyle ispatlamaya çalışmıştır. Şöyle ki, ay tutulması yeryüzünün güneş ile ayın arasına girmesi sonucunda güneş ışınlarının aya ulaşmasının engellenmesi olayıdır. Ayın tutulması dairevi olduğu için yeryüzünün de dairevi olması gerekir. Fakat yeryüzünün dairevi olduğuna karşı çıkanların buna yeryüzünde birçok dağların ve çukurların olduğunu delil getirdiklerini de kaydeden müfessir bu dağ ve çukurların yeryüzünün hacmine nispetle çok küçük kaldığını ve bu nedenle onun daireviliğine engel teşkil etmediğini belirtmiştir.¹⁶⁵

Yeryüzünün uzatılarak yayıldığını ifade eden *وَالْأَرْضَ بَعْدَ ذَلِكَ دَحَاهَا* “Bundan sonra yeri yaydı.”¹⁶⁶ ayeti ile ilgili olarak Elmalılı ayette geçen *دحاه* kelimesinin *bast etmek* (yaymak) anlamına geldiğini belirtmiş ve bu kelimenin *دحو* kökünden türediğini ifade etmiştir. Elmalılı’ya göre *bast etmek*, döşek gibi nesneleri sermek ve yaymak anlamına gelir. Bu ayetten, yeryüzünün dümdüz bir şekilde yaratılmış olduğu anlamının çıkmayacağını da belirten müfessir bu ifadeyle, yerden suyun ve otlakların çıkarılmasının,

¹⁶⁴ Bkz. Râzî, *Tefsir*, I, 336.

¹⁶⁵ Râzî, *Tefsir*, IV, 154.

¹⁶⁶ Nâzi‘ât, 79/30.

su kaynaklarının fışkırtılmasının, nehirlerin akıtılmasının, dağların yaratılmasının ve dolayısıyla yeryüzünün insanlar için elverişli bir hale getirilmesinin kastedildiğini belirtmiştir.¹⁶⁷ Dolayısıyla Elmalılı, bu ayette yeryüzünün insan hayatı için elverişli bir hale gelmesine işaret edildiğini belirtmiş, fakat ayetin, yeryüzünün yuvarlak yahut düz bir şekilde olduğuna işaret ettiği gibi bir sonuç çıkarmamıştır. Elmalılı, *“وَالْأَرْضِ وَمَا طَحِيهَا”* And olsun yere ve onu döşeyene!¹⁶⁸ ayetinde ifade edilen yeryüzünü döşeme işinin, onu dümdüz bir zemin haline getirmek olarak düşünülmemesi gerektiğini ve bu ifadenin dünyanın yuvarlaklığı ile tezat oluşturmadığını belirtmiştir. Müfessire göre burada yayıp döşeme anlamındaki *طَحَى* / *taha* fiili ile ifade edilmek istenen yeryüzünün şekli değil, daha çok onun hayata elverişli bir halde döşenmiş olduğudur.¹⁶⁹

إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ يُغْشِي اللَّيْلَ النَّهَارَ، Râzî, *“Şüphesiz ki Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra Arş’a istiva eden, geceyi, durmadan kendisini kovalayan gündüze bürüyüp örten; güneşi, ayı ve yıldızları emrine boyun eğmiş durumda yaratan Allah’tır...”*¹⁷⁰ ayetinin tefsirinde de yeryüzünün şekli ile ilgili düşüncelerini ortaya koymuş ve yeryüzünün küre şeklinde olduğunun kendi dönemindeki astronomi bilimince teyit edildiğini belirterek bu konuda kendi delillerini şu şekilde açıklamıştır:

“Batudaki memleketlerde gecenin başlangıcında bir ay tutulması olduğunu farz ettiğimizde, bu ay tutulması, doğu memleketleri için gündüzün başlangıcında olmuş olur. Böylece biz, batı memleketlerindeki gecenin başlangıcının, doğu memleketlerinde gündüzün başlangıcına tekabül ettiğini anlamış olduk. Bu, ise ancak yerin doğudan batıya doğru tam yuvarlak olmasıyla mümkün olur. Hem sonra biz, kuzeye doğru yöneldiğimizde, ne kadar ilerlesek, kuzey kutbunun yüksekliği de o nispette artar, kuzey kutbunun yükseldiği oranda da, güney kutbu alçalmış olur. Bu da yerin, kuzeyden

¹⁶⁷ Yazır, *Tefsir*, VIII, 5567.

¹⁶⁸ Şems, 91/6.

¹⁶⁹ Bkz. Yazır, *Tefsir*, VIII, 5855.

¹⁷⁰ A‘râf, 7/54.

güneye doğru da tam yuvarlak olduğuna delalet eder. Bu iki hususun toplamı da, yeryüzünün küre şeklinde olduğunu gösterir.”¹⁷¹

Bu gözlemlerin sonucunda yerin yuvarlak bir şekilde olduğunun ispat edildiğini kaydeden Râzî, bunun aksine yerin yuvarlak olmadığını ileri süren bazı Müslümanların ...*وَالْأَرْضَ مَدَدْنَاهَا* “Yeri uzatıp yaydık...”¹⁷² ayetini delil göstererek “Yer yuvarlaktı. Onun uzayıp yayılması. Mekke’den, Kabe’nin altından itibaren olmuştur. Böylece dünya şöyle-şöyle yayılmıştır”¹⁷³, şeklindeki iddialarının asılsız olduğunu belirtmiş, bunun kabul edilemeyeceğini ve yerin yuvarlak olduğunun delillerle ispat olunduğunu ifade etmiştir. Müfessire göre bu ayet yeryüzünün yuvarlak olması gerçeği ile tezat oluşturmamaktadır. Çünkü yeryüzü büyük bir cisim olması nedeniyle uzayıp genişlediği zaman düzmüş gibi gözükmemekte ve ayette bu olay, *وَالْأَرْضَ مَدَدْنَاهَا* “uzatıp yaydık” şeklinde ifade edilmiştir. Ayrıca bu gibi ayetlerin, Allah’ın varlığına delalet ettiğini belirten müfessir, ayette ifade edilen delillerin insanlar tarafından müşahade edilebilen nesneler olması gerektiğini belirtmiştir. Bu nedenle yeryüzünün Kabe’nin altında toplanıp sonra yayılmış olmasının, insanlar için bir delil teşkil edemeyeceğini savunan Râzî, bu iddiayı savunanların yanlış düşündüğünü beyan etmiştir.¹⁷⁴

Kur’an’da yeryüzünün uzatılmış olduğunu ifade eden diğer bir ayet ise *وَهُوَ الَّذِي مَدَّ* “Yeri döşeyen, onda oturaklı *الْأَرْضَ وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْهَارًا وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ جَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ* “Yeri döşeyen, onda oturaklı *dağlar ve ırmaklar yaratan ve orada bütün meyvelerden çifter-çifter yaratan O’dur...”¹⁷⁵ ayetidir. Bu ayetin tefsirinde Elmalılı, *مَدَّ* / *uzatma* ifadesini, “Göklerle yer bitişik idiler de biz onları birbirinden ayırdık”¹⁷⁶ ayeti uyarınca yeryüzünün göklerden sıyrılıp çekilmesi ve ona geniş bir boyut verilerek enine boyuna uzatılması ve genişletilmesi olarak*

¹⁷¹ Râzî, *Tefsir*, XIV, 80.

¹⁷² Hicr, 15/19.

¹⁷³ Bkz. Taberî, *a.g.e.*, XVII, 79.

¹⁷⁴ Bkz. Râzî, *Tefsir*, XIV, 81.

¹⁷⁵ Ra’d, 13/3.

¹⁷⁶ Enbiyâ, 21/30.

yorumlamıştır. Elmalılı'ya göre yeryüzünün çekilip uzatılması kavramı, hem göklerden çekilip ayrı bir özelliğe kavuşturulmasını, hem de yerin yapısındaki esnekliği ve çekilip genişlemeye müsait olma özelliğini ifade eder. Dolayısıyla bu ayetten, yeryüzünün dümdüz bir yüzey olması gerektiği gibi bir anlamın çıkarılamayacağını belirtmiştir. Diğer cisimler uzatılmaya müsait bir özelliğe sahip olduğu gibi yeryüzünün de böyle bir özelliği vardır ki, insanlar onun bu özelliği sayesinde uzaklık kavramını elde etmiş ve bundan istifade etmişler. Ayrıca Elmalılı, yerin farklı şekil ve boyutlar alabilecek bir özelliğe sahip olduğunun akıl ve tecrübeyle anlaşıldığının, ancak Allah'ın kudreti ile küre şeklini aldığı altını çizmiştir.¹⁷⁷

Bir kısım müfessirler Kur'an ayetlerinden yola çıkarak dünyanın düz olduğunu savunmuşlardır. Örneğin bunlardan biri olan Suyûtî (ö. 1505) "*Yeryüzüne bakmazlar mı, nasıl dümdüz yapılmış*"¹⁷⁸ ayetini açıklarken yerkürenin dümdüz bir halde olduğunu belirtmiş ve onun küre şeklinde olmadığını iddia etmiştir.¹⁷⁹ Suyûtî gibi bazı müfessirlerin, yeryüzünün hareketsizliğine delil gösterdikleri "*Yeryüzüne bakmazlar mı, nasıl dümdüz yapılmış*"¹⁸⁰ ayetini tefsir ederken Râzî bazılarının bunu yerkürenin hareketsizliğine delil getirdiklerini kaydetmiş, ancak kendisinin bu görüşe katılmadığını beyan etmiştir. Râzî'ye göre yerküresi hacim itibariyle çok büyük olduğu için insanların nazarında onun sathı düz olarak gözükmektedir. Dolayısıyla Allah insanların bakış açısından onun dümdüz bir hale getirildiğini ifade etmiştir.¹⁸¹

Elmalılı ise bu ayetle yeryüzünün sabit durduğuna işaret edildiğine dair herhangi bir görüş belirtmemiştir. Müfessire göre ayette yeryüzünün dümdüz bir hale getirilmesi ile onun sathında düzlüklerin, vadilerin, ovaların ve denizlerin meydana getirildiğine işaret

¹⁷⁷ Bkz. Yazır, *Tefsir*, IV, 2952.

¹⁷⁸ Gâşîye, 88/20.

¹⁷⁹ Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâleddîn, *Tefsîru'l-Celâleyn*, İstanbul 1980, II, 261.

¹⁸⁰ Gâşîye, 88/20.

¹⁸¹ Râzî, *Tefsir*, XXXI, 144.

edilmiştir. Böylece insanlar yeryüzünde kolay bir şekilde yaşayabilmekte ve seyahat edebilmekteler.¹⁸²

Son dönem müfessirlerinden Ömer Nasuhi Bilmen de modern bilimle Kur'an'daki ifadelerin tezatlı gözüktüğünü hissettiği noktada eğer modern bilimin verileri şüphe götürmez derecede kesinlik kazanmışsa, Kur'an'da o konuyla ilgili ayetleri tevil etme yolunu seçmiştir. Bilmen, *“Yeryüzüne bakmazlar mı, nasıl dümdüz yapılmış”*¹⁸³ ayeti hakkında: *“Her ne kadar yeryüzünün düz olduğu söyleniyorsa da, bu yeryüzünün görünüşüne ve üzerinde yerleşmenin mümkün olmasına nazaraştır. Yoksa yeryüzünün küre şeklinde oluşuna aykırı değildir,”*¹⁸⁴ şeklinde bir açıklama yaparak ayetlerle bilimsel gerçekler arasında bir tezat bulunmadığını belirtmiştir.

Bu olayı pozitif bilim açısından değerlendirecek olursak, bu konuda ilk önemli adımı atan Batlamyus el-Kaluzi / Claudius Ptolemaios (ö. m. 168)'tur. Batlamyus, Hipparkhos (ö. MÖ 120) ve Eratostenes (d. MÖ 240) gibi ilk çağ astronomlarının da tecrübe ve düşüncelerinden faydalanarak astronomi ile ilgili bulgu ve bilgileri sistemli bir hale getirmiş ve dünya merkezli bir evren sistemi düşüncesini ortaya atmıştır ki, biz buna kısaca “Batlamyus teorisi” diyoruz. Küre şeklinde olan dünyanın, evrenin merkezinde hareketsiz ve sabit bir şekilde durduğunu ileri süren Batlamyus bunu ispatlamak için çeşitli gözlemlere dayanarak bir takım deliller öne sürmüştür. Batlamyus teorisine göre Güneş Sistemi'nde yer alan yedi gezegen dairevi ve düzgün bir şekilde dünyanın etrafında hareket etmektedir. Bu teori Batı'da ve İslam dünyasında yüzyıllar boyu geçerliliğini korumuştur.¹⁸⁵ Batlamyus teorisinin etkisi ile XII asırdan itibaren Râzî gibi bazı müfessirler de eserlerinde dünya, güneş ve ay gibi nesnelerle ilgili ayetlere yaptıkları açıklamalarda Batlamyus'un bu teorisine işaret etmiş ve ona dayanarak çeşitli izahlar getirmişler. Dünyanın yuvarlak bir küre şeklinde olduğunu öne süren bu teori nihayet Christophe Colomb (ö. 1506) tarafından XVI. yüzyılın başlarında yapılan ilk “Devri-alem” seyahati ile

¹⁸² Yazır, *Tefsir*, VIII, 5785.

¹⁸³ Gâşîye, 88/20.

¹⁸⁴ Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelam*, s. 392.

¹⁸⁵ Bkz. Aydın, Cengiz, Gülseren Aydın, “Batlamyus”, *DİA*, V, 196-197.

kesinlik kazanmıştır. Böylece, dünyanın küre şeklinde olduğu pozitif bilim tarafından ispatlanmış ve bu konudaki tartışmalara son nokta konmuştur. Bilimin bize bildirdiğine göre yeryüzünün şekli geometrik olarak tam bir küre olmayıp, kutupları basık ve ekvator kısmı şişkindir.¹⁸⁶

Bir kıyaslama yapacak olursak Râzî ve Elmalılı gerek kendi aralarında, gerekse de modern bilim açısından yeryüzünün şekli hakkında yaptıkları açıklamalarda farklı düşünmemişlerdir. Onların yeryüzünün yapısı ile ilgili olarak küre şeklinde olduğunu ifade etmeleri ve ayetleri bu çerçevede değerlendirerek tefsir etmeleri bilimsel verilerle de tezat oluşturmamaktadır.

3. YERYÜZÜNÜN KENARLARINDAN EKSİLTİLMESİ

Kur'an-ı Kerim'in iki ayetinde yeryüzünün Allah tarafından eksiltildiği ifade edilmektedir ki, bunun yeryüzünün yapısıyla ilgili olup olmadığı müfessirler arasında tartışma konusu olmuştur. Konuyla ilgili ayetler şunlardır;

“Bizim, *أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا نَأْتِي الْأَرْضَ نَنْقُصُهَا مِنْ أَطْرَافِهَا وَاللَّهُ يَحْكُمُ لَا مُعَقِّبَ لِحُكْمِهِ وَهُوَ سَرِيعُ الْحِسَابِ* yeryüzüne gelip, onu uçlarından eksilttiğimizi görmediler mi? Allah (dilediği gibi) hükmeder, O'nun hükmünü bozacak kimse yoktur. Ve O hesabı çabuk görendir.”¹⁸⁷

بَلْ مَتَّعْنَا هَؤُلَاءِ وَآبَاءَهُمْ حَتَّى طَالَ عَلَيْهِمُ الْعُمُرُ أَفَلَا يَرَوْنَ أَنَّا نَأْتِي الْأَرْضَ نَنْقُصُهَا مِنْ أَطْرَافِهَا أَفَهُمُ الْغَالِبُونَ
“Evet, onları da, atalarını da barındırdık. Nihayet ömür kendilerine (hiç bitmeyecek gibi) uzun geldi. Oysa onlar, bizim gelip (kâfirlere ait) araziye çevresinden eksilteceğimizi görmezler mi? Şu halde, üstün gelen onlar mı?”¹⁸⁸

¹⁸⁶ Ketin, a.g.e., s. 8-9.

¹⁸⁷ Ra'd, 13/41.

¹⁸⁸ Enbiyâ, 21/44.

Bu ayetlerle ilgili olarak İbn Abbâs (ö. 68/687), Mücâhid (ö. 103/722), Dahhâk (ö. 105/723), Hasan Basrî (ö. 110/728), Katâde (ö. 118/736), Süddî (ö. 127/774) gibi ilk dönem müfessirleri yeryüzünün eksilmesinin hakiki manada değil, mecazi anlamda olduğunu bildirmiş ve bununla Hz. Peygamberin hayatta olduğu yıllarda ve sonraki dönemlerde kafirlerin elindeki toprakların Müslümanlar tarafından fethedileceğine işaret edildiğini söylemişlerdir.¹⁸⁹ Ancak özellikle son dönem müfessirleri lafzi manayı dikkate alarak söz konusu ayetlerdeki bu ifadelerin bilim adamları için ipucu ve temel bilgi teşkil edebileceği bir takım bilimsel gerçeklere işaret ettiğini öne sürmüşlerdir.¹⁹⁰ Bilimsel tefsire büyük önem veren son dönem müfessirlerinden Tantâvî (ö. 1940)'ye göre, söz konusu olan ayetlerde geçen “*etrafından eksiltmekte olduğumuz*”¹⁹¹ ve “*onu çevresinden eksiltiyoruz*”¹⁹² ifadelerinin, deniz sahillerinin sularla kaplanmasına ve böylece denizlerin kara parçasını eksilttiğine işaret etmiş olması da muhtemeldir.¹⁹³

Elmalılı ve Râzî'nin konuyla ilgili yorumlarını ele alacak olursak öncelikle Râzî “*Bizim, yeryüzüne gelip, onu uçlarından eksilttiğimizi görmediler mi? Allah (dilediği gibi) hükmeder, O'nun hükmünü bozacak kimse yoktur. Ve O hesabı çabuk görendir.*”¹⁹⁴ ayetinin tefsirinde, yeryüzünün uçlarından eksilmesi hakkında üç görüş olduğunu bildirmiştir. Birinci görüşe göre eksiltme ile kafirlerin topraklarını kaybedecekleri ve Mekke'nin etrafının Müslümanlar tarafından ele geçirilip daha sonra da Mekke'nin fethedileceğine işaret edilmiştir. İbn Abbâs'tan nakledilen ikinci görüşe göre söz konusu memleketin büyüklerinin ve alimlerinin ölmesi ve sonuçta orada salih kimselerin kalmaması manası kastedilmiştir. Üçüncü görüşe göre ise söz konusu olan bölgenin ahalisinin ölmesi ve yurtlarının harabeye çevrilmesine yahut bereketinin azalmasına işaret edilmiştir.¹⁹⁵ Enbiyâ suresi 44. ayetin tefsirinde Râzî tüm bu görüşler içinde en makul olanın, Müslümanların kâfirlere ait toprakları fethedeceklerine işaret edildiği şeklindeki görüş olduğunu

¹⁸⁹ Taberî, *a.g.e.*, XVIII, 449.

¹⁹⁰ Karaman ve diğerleri, *a.g.e.*, III, 298.

¹⁹¹ Enbiyâ, 21/44.

¹⁹² Ra'd, 13/41.

¹⁹³ Cevherî, Tantâvî el-Mısri, *el-Cevâhir fî tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Fikr, Kahire Trs., IV, 167.

¹⁹⁴ Ra'd, 13/41.

¹⁹⁵ Râzî, *Tefsir*, XIX, 54.

söylemektedir.¹⁹⁶ Dolayısıyla Râzî, bu ayetlerden yola çıkarak dünyanın yapısı itibariyle uçlardan basık olduğu yahut yeryüzünde toprak kaymaları yaşandığı şeklinde bir izah getirmemiştir.

Elmalılı ise yeryüzünün eksilmesinden bahseden Enbiyâ suresi 44. ayetle bağlı herhangi bir açıklama yapmamış, fakat Ra'd suresi 41. ayetinin tefsirinde konuyla alakalı izahlar getirmiştir. Müfessir, ayette geçen “onu uçlarından eksilttiğimizi görmediler mi?”¹⁹⁷ ifadesi hakkında hem klasik tefsirlerde geçen açıklamalara benzer, hem de bilimsel tefsircilerin yaklaşımlarına benzer açıklamalar yapmıştır. Ayetteki bu ifade ile hem kafirlerin yaşadıkları toprakların Müslümanlar tarafından fethedileceği, hem de yeryüzünde çeşitli erozyonlar ve aşınmalar sayesinde toprak kayması yaşanacağını haber verildiğini belirten Elmalılı yeryüzünün uçlarından eksiltilmesi hakkında şunları kaydetmiştir:

“O serili yer, üzerinde yaşadıkları o geniş toprakları, etrafından kudretimizle sarıp sıkıştırmıyor, onu eksiltmiyor muyuz? Daraltmıyor muyuz? O ilk medde karşılık onda cezirler yapmıyor muyuz? Veya çeşitli yeryüzü olayları ile onu aşındırıp parçalamıyor muyuz? Veya o kâfirlerin vatanlarını peyderpey çevresinden eksiltip durmuyor muyuz? Nüfuslarını, topluluklarını kırarak, dağıtarak, feyiz ve bereketlerini azaltarak, arazilerini, yurtlarını daraltarak, güçlerini ezikliğe, kemallerini noksana dönüştürmüyor muyuz? Yerdeki bu değişikliği veya vatanlarındaki bu daralmayı, bu sıkışmayı görmüyorlar mı?”¹⁹⁸

Gördüğümüz gibi Elmalılı'ya göre bu ayette, fiziki bir toprak kayması yahut dünyanın şekil itibariyle uçlardan basık olmasından değil, daha ziyade insanlar arasındaki toprak ve arazi kaybından söz edilmektedir. Fakat bir cümleyle bu eksiltmenin toprak aşınmasına işaret etmiş olabileceğine de temas etmiştir.

Şimdi de yeryüzünün uçlarında yahut farklı bir noktasında herhangi bir eksilmenin yaşanıp yaşanmadığını bilimsel açıdan ele alalım. Günümüzde yapılmış bilimsel araştırmalara göre güneşte her saniyede 600 milyon ton hidrojen 596 milyon ton helyuma

¹⁹⁶ Râzî, *Tefsir*, XXII, 151.

¹⁹⁷ Ra'd, 13/41.

¹⁹⁸ Yazır, *Tefsir*, IV, 3005.

dönüşmekte ve bunun sonucunda bir saniyede beş milyon ton kütle kaybı gerçekleşmektedir. Dolayısıyla bu nedenle yer kabuğu daralıp boyutu küçülmektedir.¹⁹⁹ Aynı zamanda dünya şekil itibariyle kutuplardan basık, ekvatorndan ise şişkin olup bunun da mevsimlerin oluşmasında olumlu etkileri vardır.²⁰⁰ Aynı zamanda artan su miktarı sonucunda deniz suları karaları kapladıkça ve kıyılar sular altında kaldıkça dünyadaki toplam kara parçası miktarı azalmaktadır.²⁰¹

İki müfessirin görüşleri arasında bir kıyaslama yapacak olursak şunu belirtmek gerekir ki, Râzî yeryüzünde fiziki bir eksilmenin gerçekleştiğine hiç değinmemiş ve bu mahiyette bir izah getirmemiştir. Fakat Elmalılı söz konusu ayetlerin tefsirinde yeryüzündeki fiziki eksilmeye kısmen temas etmiş ve bu ayetlerde aşınmalara ve toprak kaymalarına işaret edildiğini belirtmiştir. Fakat o da dünyanın kutuplardan basık olduğu gerçeği ile ayetleri ilişkilendirmemiştir. Sonuç itibariyle her iki müfessirin görüşleri, yukarıda kaydettiğimiz bilimsel verilerle çelişki teşkil etmemektedir. Fakat onların bu bilimsel gerçeklere işaret ettikleri de söylenemez.

4. YERYÜZÜNÜN DÖNMESİ

Eski ve orta çağda dünyanın hareketsiz olduğu ve evrenin merkezinde yer aldığı inancı hakimdi. Aristo (ö. MÖ 322) ve Thales (ö. MÖ 620) gibi filozoflar yeryüzünün yuvarlak olup güneşin etrafında döndüğünü öne sürseler de dünyanın güneşin çevresinde döndüğü, açık bir şekilde ilk defa Polonyalı astronom Mikolaj Kopernik (ö. 1543) tarafından ilan edilmiştir.²⁰² Kopernik'in zamanından beri dünyanın kendi ekseni ve güneş etrafında döndüğü sorgusuz bir şekilde kabul edilmiştir. 1851 yılında ise Leon Foucault (ö.

¹⁹⁹ Bkz. Neccâr, Zağlûl, *Tefsîru'l-âyâti'l-kevnîyye fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Mektebetü's-Şurûkî'd-Düveliyye, Kahire 2007, I, 422-423.

²⁰⁰ Neccâr, *a.g.e.*, I, 423.

²⁰¹ Kazi, Mazhar, *130 Evident Miracles in the Qur'an*, Crescent Publishing House, New York 1998, s. 115.

²⁰² Topdemir, Hüseyin, Gazi Yavuz Unat, *Bilim Tarihi*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2013, s. 189.

1868) tarafından kilise içinde yapılan bir deneyle dünyanın hareket halinde olduğu gözlemlenmiştir.²⁰³

Konuya Kur'an ayetleri bağlamında bakacak olursak bir kısım klasik dönem müfessirleri Kur'an ayetlerine dayanarak yeryüzünün hareketsiz olduğunu savunmuş, modern dönem müfessirlerinin bir kısmı ise Kur'an ayetlerinin, yeryüzünün hareket halinde olduğuna işaret ettiğini öne sürmüşler. Dünyanın hareket halinde olduğuna işaret ettiği düşünülen ayetleri şu şekilde sıralayabiliriz:

“Sen وَتَرَى الْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدَةً وَهِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ صُنِعَ اللَّهُ الَّذِي أَتَقَنَ كُلَّ شَيْءٍ إِنَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَفْعَلُونَ” *dağları görürsün de, onları yerinde durur sanırsın. Oysa onlar bulutların yürümesi gibi yürümektedirler. (Bu) her şeyi sapasağlam yapan Allah'ın sanatıdır. Şüphesiz ki O, yaptıklarınızdan tamamıyla haberdardır.*”²⁰⁴

“Ne الشَّمْسُ يَنْبَغِي لَهَا أَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ وَلَا اللَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارِ وَكُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ” *Ne güneş aya yetişebilir, ne de gece gündüzü geçebilir. Her biri bir yörüngede yüzerler.*”²⁰⁵

“أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ مِهَادًا” *Biz yeryüzünü bir döşek, yapmadık mı?*”²⁰⁶

Şimdi bu ve benzer ayetler çerçevesinde konuyu Râzî ve Elmalılı'nın nasıl ele aldıklarını inceleyelim. Râzî'nin yaşadığı dönemde ve çevrede dünyanın döndüğüne dair herhangi bir bulgu ve iddia yoktu. Bunun aksine dünyanın hareket etmediği ve sabit durduğu görüşü hakimdi. Yerin sabit ve hareketsiz olduğuna aynı zamanda yerin ağırlığını da delil gösteren Râzî, bu hususta şunları ifade etmiştir:

“Yer, şayet hareketli olsaydı, bu hareket ya düz veya dairevi olurdu. Eğer düz olsaydı, mutlak manada o yeryüzü bizim için bir döşek olmazdı. Çünkü yüksekten atlayan bir kimsenin bu durumda yeryüzüne düşmemesi gerekirdi. Zira yeryüzü kayıp gitmektedir. Bu insan da boşlukta kalır. Yeryüzü insandan daha ağırdır. İki ağır şeyden, düşükleri esnada daha ağır olan daha hızlıdır. Daha yavaş olan süratli olana

²⁰³ Bkz. Asimov, Isaac, *Bilim ve Buluşlar Tarihi* (çev. Elif Topçugil), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2006, s. 326.

²⁰⁴ Neml, 27/88.

²⁰⁵ Yâsin, 36/40.

²⁰⁶ Nebe', 78/6.

ulaşamaz. Bu sebeple, o insanın yere dūřmemesi gerekirdi. Eęer yeryüzünün hareketi dairevi olursa, ondan istifademiz tam olmazdı. Yeryüzünün hareketi, mesela doğruya doğru olduğunda, o insan da batıya doğru hareket etmek istiyorsa, şüphesiz yerin hareketi daha hızlı olacaktır. Böylece de insanın olduğu yerde kalması ve ulaşmak istediği yere ulaşamaması gerekecektir. Halbuki insanın istediği yere ulaşması mümkün olunca, yeryüzünün ne düz yönde, ne de dairevi olarak hareket etmediğini anlamış olduk. O halde yeryüzü sakindir.”²⁰⁷

حَلَقَ السَّمَاوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا وَأَلْقَى فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ

“O, gökleri görebildiğiniz bir direk olmaksızın yarattı, sizi sarsmasın diye yere de ulu dağlar koydu ve orada her çeşit canlıyı yaydı. Biz gökyüzünden su indirip, orada her faydalı nebattan çift çift bitirdik.”²⁰⁸ ayetinin tefsirinde dağlardan bahsederken, yeryüzünün hareket etmediği ve sabit olduğu fikrini yineleyen Râzî bu hareketsizlik halinde insanlar ve hayvanlar için büyük bir fayda ve maslahat olduğunu şu şekilde ifade etmiştir:

“Yerin hareketsiz oluşunda, hayvanların hareket edebilmesi gibi bir maslahat vardır. Binaenaleyh bunun manası, “Biz yeri hareketsiz, hayvanları ise hareketli halde yarattık. Çünkü eğer yer hareketli olsaydı ve yerin sadece bir kısmı bazı hayvanların yaşamasına elverişli olsaydı, o zaman, herhangi bir yere bağlı olmadan yaşayan hayvanlar o yere düşer ve orada ölürlerd. Fakat yer hareketsiz, hayvanlar hareketli olunca, o zaman hayvanlar kendilerine uygun yerlerde gezip dolaşıp, oralarda hayatlarını sürdürmüşlerdir.”²⁰⁹

Ancak Râzî’nin bu sözleri, tüm dünyanın hareket etmediği değil, yeryüzündeki belli kısımların hareket etmemesi ve kum gibi kaygan olmaması olarak ta anlaşılabilir. Daha sonra Râzî, yeryüzünün bu hareketsizliği hakkında alimlerin ihtilaf ettikleri nedenleri sıralamış ve görüşünü şu şekilde ifade etmiştir:

²⁰⁷ Râzî, *Tefsir*, I, 336.

²⁰⁸ Lokmân, 31/10.

²⁰⁹ Râzî, *Tefsir*, XXV, 126.

“Bizim anlattıklarımız ile yeryüzünün ancak Allah tarafından sakin kılınmasının temin edildiği ortaya çıkmıştır. İşte durum böyle olunca deriz ki: Onun ne üzeri ile bir alakası, ne de altında bir desteği olmaksızın yeryüzünün sabit olduğunu bilmek için yeryüzüne iyice bak!”²¹⁰

Yeryüzünün hareketsizliği konusunda klasik dönem kalamcılarından olan Abdülkâhir el-Bağdâdî (ö. 429/1037) de Râzî’nin görüşüne benzer fikirler ileri sürmüş ve deprem anında yerin hareket edip daha sonra durmasını dünyanın hareketsizliğine açık bir delil olarak göstermiştir. Fakat Bağdâdî Râzî’den farklı olarak aynı zamanda güneşin merkezde sabit durarak dünyanın onun etrafında dönmesinin de mümkün olduğunu söylemiştir.²¹¹

Bazı son dönem müfessirleri tarafından yeryüzünün hareketine işaret ettiği öne sürülen²¹² *“وَتَرَى الْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدَةً وَهِيَ ثَمَرٌ مِّمَّا السَّحَابُ...”*²¹³ *“Sen dağları görürsün de, onları yerinde durur sanırsın...”*²¹³ ayeti bağlamında konuyu ele alacak olursak, Râzî bu ayetteki *dağların hareket etmesi* ifadesinin kıyametle ilgili olduğunu belirtmiş ve yeryüzünün dönmesi ile ilişkilendirmemiştir. Yani kıyamet kopacağı zaman dağlar harekete geçecek, ancak hareket halinde iken büyüklükleri nedeniyle onları görenler sabit durduklarını zannedecekler. Râzî bunu tefsirinde şu şekilde özetlemiştir:

“Bu da, dağların yürütülmesidir. İnsanların, dağların hareketsiz sanmalarının sebebine gelince, büyük cisimler aynı yönde ve aynı keyfiyette hızlıca hareket ettirilse, bunlara bakan kimse, onları duruyor zanneder. Halbuki onlar süratle yola devam etmektedirler.”²¹⁴

Râzî’nin görüşlerini bu şekilde özetledikten sonra şimdi de Elmalılı’nın konuyla ilgili düşüncelerine göz atalım. Elmalılı’nın yaşadığı dönemde bilimsel gelişmeler hızlanmış ve yerin hem güneş etrafında, hem de kendi yörüngesinde hareket ettiği bilim

²¹⁰ Râzî, *Tefsir*, I, 337.

²¹¹ Bulğen, *a.g.m.*, s. 83.

²¹² Bkz. Karaman ve Diğerleri, *a.g.e.*, IV, 210.

²¹³ Neml, 27/88.

²¹⁴ Râzî, *Tefsir*, XXIV, 189.

tarafından ispatlanmıştı. Müfessirimiz *“وَتَرَى الْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدَةً وَهِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ...”* Sen dağları görürsün de, onları yerinde durur sanırsın. Oysa onlar bulutların yürümesi gibi yürümektedirler...”²¹⁵ ayetinin tefsirinde, dağlardaki bu hareketliliğin kıyamet koptuğu zaman vuku bulacağını belirtmekle beraber, bilimsel tefsire önem veren bazı müfessirlerin iddialarına da yer vermiştir. Olasılık şu ki, Elmalılı’nın yaşadığı yıllarda bazı Müslümanlar bu ayetin yerin hareketine delalet ettiğini ileri sürmüşler. Bu nedenle müfessirimiz de bu konuya temas etme zorunluluğu hissetmiştir. Ancak Elmalılı bu görüşe karşı çıkmaktadır. Şöyle ki, müfessir ayetin siyak-sibakına dikkat çekerek kıyamet sahnesinin anlatıldığı bir ayeti müteakiben yeryüzünün hareketine işaret eden bir ayetin gelmesini makul karşılamamıştır. Elmalılı, bazı müfessirlerin yukarıdaki ayette geçen *تَمُرُّ* fiilinin şimdiki zamana yönelik olması gerektiğine hükmederek bununla yeryüzünün hareket ettiğine işaret edildiğinin ispatına çalıştıklarını belirtmiş, onların bu iddialarını şu şekilde cevaplandırmıştır:

*“Sen bu gün dağları sabit sanırsın, halbuki onlar her gün bulut gibi geçerler. Bu, esas itibariyle güzel bir manadır. Ancak bu geçiş yeryüzünün her gün güneş etrafındaki dönüşü olarak yorumlanınca kıyamet halleri arasında bunun ne sebeple zikredildiği anlaşılamıyor. Bir de bütün bu görüşlerde yalnız "yerinde durur" demek oluyor. Ve bunun yürümekle karşılığı anlaşılsa da, bulut ile olan karşılığındaki zevk kaybedilmiş oluyor. Bizim görüşümüze göre bu ayet, şimdiki halin her an oluş ve yok oluşunu göstererek kıyamet ve yeniden dirilmeyi düşündürmek için bir nevi delil göstermek üzere ifade edilmiştir.”*²¹⁶

Buradan da anlaşıldığı gibi Elmalılı’ya göre bu ayet, içinde bulunduğumuz zamanın her an var oluşunu ve yok oluşunu göstererek bizim kıyameti ve ahireti düşünmemiz için indirilmiştir. Elmalılı bu açıklamasının akabinde oldukça ilginç bir yorum daha getirmiştir. Şöyle ki, müfessirimize göre dağların içinde akışkan gazlar mevcut olup onların zerrelerinde bulutun buharlaşması gibi bir özellik vardır. Ayrıca kimyasal

²¹⁵ Neml, 27/88.

²¹⁶ Yazır, *Tefsir*, V, 3709.

değişiklikler sonucunda doğada her an yeni bir yaratılış gerçekleşmekte, dolayısıyla alemde en sabit gözüken şeyler bile daima bir dönüşüm içindedir.²¹⁷ Dolayısıyla söz konusu ayette bu hareketlenmelere de işaret edilmiş olabilir.

Yeryüzünün dönmesine işaret ettiği ileri sürülen “gece de onlar için bir delildir. Gündüzü ondan çıkarırız, bir de bakarsın karanlık içinde kalmışlar”²¹⁸ ayetini tefsir ederken müfessirimiz, buradan yeryüzünün dönmesi ile ilgili bir anlam çıkarmamış ve bu ayette geçen “gündüzü ondan çıkarırız” ifadesini şu şekilde açıklamıştır:

“ *سلح* / selh kelimesi biri diğerinin lazımı iki mana ile kullanılır: soymak, çıkarmak denilir... Birinci manaya göre geceden gündüzün yüzülmesi bir kurbanın derisi yüzülüymüş gibi muhitten ziyanın sıyrılıp sönmesiyle âdem-i aslıyi ihtar eden karanlığın zuhuru, yani akşam olmak hadisesi demek olur. İkinci mana ise geceden gündüzün yüzülmesi karanlık içinden aydınlığın çıkarılması, yani sabah olmak hadisesi olmuştur”²¹⁹

Elmalılı, dünyanın dönmesine *هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ ذُلُولًا فَامْشُوا فِي مَنَاكِبِهَا* “O size yeri boyun eğer yaptı. Haydi, onun omuzlarında yürüyün”²²⁰ ayetini delil göstermiştir. Müfessir ayette geçen *ذُلُول* zelul ifadesinin, istenildiği gibi kolay bir şekilde çekilip götürülmeye müsait olan uysal bir şey anlamına geldiğini belirtmiştir. Elmalılı’ya göre buradaki asıl mana hakaret ve horluk değil, kolaylık, yumuşaklık, uygunluk yani uysallık manasıdır. Bunu da şu şekilde örneklendirmiştir: “Örneğin, lisanımızda bunun misali koyundur, koyun gibi deriz, koyun zeluldür ancak zelil değildir.”²²¹ Buradan hareketle Elmalılı, arzı her türlü istifadeye müsait olan ve incitmeden yürüyen uysal bir binite benzetmiştir. Müfessire göre burada dünyanın hissedilemeyecek kadar boyun eğişine ve hızlı bir hareketle sarsmaksızın yürüyüşüne de işaret vardır ve yeryüzünün hareketinin, gerçekte olduğu gibi hissedilemez bir nitelikte olduğu anlatılmıştır.

²¹⁷ Yazır, *Tefsir*, V, 3709.

²¹⁸ Yâsîn, 36/37.

²¹⁹ Yazır, *Tefsir*, VI, 4029.

²²⁰ Mülk, 67/15.

²²¹ Yazır, *Tefsir*, VII, 5225.

Bu ayette geçen *فَامْشُوا فِي مَنَاكِبِهَا* “Onun omuzlarında yürüyün” ifadesinde ise yeryüzünün hareket ettiğine işaret edildiğini öne süren Elmalılı bunu, verdiği şu örnekle açıklamıştır: “Biz bir at veya gemi sırtında gittiğimiz gibi yeryüzünün sırtında, onun yürüyüşü ile yani vasıta ile yürürüz.”²²² Böylece müfessir, *ذَلُول* kelimesinin binek hayvanları için kullanıldığına dikkat çekmiş, bizim de bir nevi bineğimiz olan dünyanın sırtında olduğumuzu ve dolayısıyla bu bineğimizin hareket halinde olduğunu ifade etmiştir.

Elmalılı, *... اللَّهُ الَّذِي رَفَعَ السَّمَوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا* “Görmekte olduğunuz gökleri direksiz olarak yükselten Allah’tır...”²²³ ayetinin tefsirinde, ayette geçen *بِغَيْرِ عَمَدٍ* “direksiz olarak” ifadesini gezegenler arasındaki çekim kuvveti olarak yorumlamış ve bunun da gezegenlerin ve dolayısıyla yeryüzünün hareketine neden olduğunu belirterek bunu şu şekilde özetlemiştir:

*“Atalet ve çekim kanunları ile ele alınan gök cisimlerinin mekanik ilişkiler içinde oluşu, her şeyden önce bize şunu anlatır ki; uzaydaki düzende gök cisimlerinden her birinin konumu ve hareketi kendi dışından gelen bir basınca ve etkiye bağlıdır. Hiç birinin hareket kaynağı kendisinde değildir. Yani tabii değildir. Şüphesiz, her biri kendi dışından etkilenen zerrelere ve kürelerin hepsi de böyledir... Ve genel çekim kanunu denilen söz konusu denge kanunu da ancak o Yaratıcının bir kudretidir.”*²²⁴

Konuyla ilgili olarak Râzî ve Elmalılı’nın görüşlerini özetleyerek bir kıyaslama yapacak olursak şunu söyleyebiliriz ki, öncelikle Râzî açık ve net bir şekilde yeryüzünün sabit ve hareketsiz olduğunu ifade etmiştir. Hatta kendi görüşünü tabiat kanunlarıyla temellendirmek için şöyle bir örnek vermiştir ki, eğer yeryüzü hareket halinde olsaydı, tam yukarıya doğru havaya fırlatılan bir nesnenin biraz ötede yere düşmesi gerekirdi. Ancak yer sabit olduğu için bu nesne tekrar aynı yere düşer.

²²² Yazır, *Tefsir*, VII, 5225.

²²³ Ra‘d, 13/2.

²²⁴ Yazır, *Tefsir*, IV, 2949.

Ancak Elmalılı yeryüzünün hareket ettiğini kabul etmekte ve hatta bazı ayetlerin buna işaret ettiğini savunmaktadır. Dolayısıyla Râzî'nin bu konudaki görüşleri modern bilimle tezat oluşturduğu halde, Elmalılı'nın görüşleri bilimle uygunluk içermektedir. Tabi şunu da kaydetmek gerekir ki, onun bu yaklaşımında, yaşadığı dönemdeki bilimsel gelişmelerin büyük katkısı ve etkisi olmuştur.

5. YERYÜZÜ ATMOSFERİNİN KORUNMUŞLUĞU

İçinde yaşadığımız evrende yeryüzünün dışında çok sayıda galaksiler, gök taşları, yıldızlar ve zehirli gazlar bulunmaktadır. Uzaydaki bu göktaşları veya yıldızlardan birinin dünyaya isabet etmesi yahut dünya dışındaki zehirli gazların solumakta olduğumuz havaya karışması, yeryüzündeki hayatın sonu olabilir. Ancak Allah tarafından kurulmuş olan bir düzen ve denge içinde yaratılmış olan kozmik uzay, merkezkaç kuvvetlere ve karşılıklı kütleçekimlere dayanarak hareket etmekte ve yeryüzü de bu sistem sayesinde parçalanıp yok olmaktan korunup muhafaza edilmektedir.²²⁵ Bilim adamları dünyayı çevreleyen bu koruyucu şemsiyeyi atmosfer tabakası olarak isimlendirmiş ve yeryüzünün çevresini kuşatan atmosferin, canlılığın devamı için son derece hayati işlevleri yerine getirdiğini söylemişlerdir. Yeryüzünü çevreleyen atmosfer gözle görülemeyen gazlardan oluşmaktadır. Her gün farklı boyutlarda milyonlarca meteor uzaydan yerküreye düşmektedir. Fakat şeffaf yapısına rağmen atmosfer, bu meteor bombardımanına karşı çekilen bir set gibi dünyayı bu gibi tehlikelerden büyük ölçüde korumaktadır. Atmosferde böyle bir özellik bulunmasaydı, yeryüzündeki yaşamdan da söz edilemeyecekti.²²⁶ Atmosfer incelendiği zaman onun, birbirinden ayrı katmanlardan ibaret olduğunu görürüz. Atmosferin bu katmanları sayesinde yeryüzünde yaşam olanaklı bir hale gelmiştir. Bu tabakalardan birinin yok olması, yeryüzündeki canlıların ölümüne ve hayatın yok olmasına sebebiyet verecektir.²²⁷ Çünkü atmosfer dünyaya doğru yaklaşan irili ufaklı pek çok gök

²²⁵ Karaman ve Diğerleri, *a.g.e.*, III, 677.

²²⁶ Kur'an Araştırmaları Grubu, *a.g.e.*, s. 103.

²²⁷ Kur'an Araştırmaları Grubu, *a.g.e.*, s. 98.

taşını eriterek yok etmekte ve bunların yeryüzüne çarpmak suretiyle canlılara büyük zararlar vermesini önlemektedir. Bunun yanı sıra atmosfer, uzaydan gelen ve sadece zararsız orandaki ışınları filtre eder. Örneğin, güneş tarafından yayılan şiddetli ultraviyole ışınlarının büyük bölümü, atmosferin ozon tabakasında süzülür ve yeryüzüne yaşam için gerekli olan az bir kısmı ulaşır. Atmosferin koruyucu özelliği bunlarla sınırlı değildir. Dünya, uzayın ortalama eksi 270 derecelik dondurucu soğuşundan yine atmosfer sayesinde korunmaktadır. Dünyayı zararlı etkilere koruyan, yalnızca atmosfer değildir. Atmosferin yanı sıra yeryüzünün manyetik alanından kaynaklanan başka bir tabaka da vardır ki, bu tabakaya *manyetosfer* adı verilmiştir. *Manyetosfer* tabakası, gezegenimize gelen zararlı ışınlar karşısında bir kalkan görevi görmektedir.²²⁸

Kur'an-ı Kerim'de, yeryüzünün bu muhafazasının Allah tarafından takdir ve temin edildiği belirtilmektedir. Bu konuya temas eden ayetlerin bir kısmı şöyledir;

وَجَعَلْنَا السَّمَاءَ سَقْفًا مَحْفُوظًا وَهُمْ عَنْ آيَاتِهَا مُعْرَضُونَ “Biz, gökyüzünü korunmuş bir tavan gibi yaptık. Onlar ise, gökyüzünün ayetlerinden yüz çevirirler.”²²⁹

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَّا فِي الْأَرْضِ وَالْفُلْكَ تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ وَيُمْسِكُ السَّمَاءَ أَنْ تَقَعَ عَلَى الْأَرْضِ إِلَّا بِإِذْنِهِ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرُؤُوفٌ رَحِيمٌ “Görmedin mi, Allah, yerdeki eşyayı ve emri uyarınca denizde yüzen gemileri sizin hizmetinize verdi. Göğü de, kendi izni olmadıkça yer üzerine düşmekten korur. Çünkü Allah, insanlara çok şefkatli ve çok merhametlidir.”²³⁰

فَقَضَيْنَا سَبْعَ سَمَاوَاتٍ فِي يَوْمَيْنِ وَأَوْحَىٰ فِي كُلِّ سَمَاءٍ أَمْرَهَا وَزَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ وَحِفْظًا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ “Böylece onları, iki günde yedi gök olarak yarattı ve her göğe görevini vahyetti. Ve biz, yakın semayı kandillerle donattık, (bozulmaktan da) koruduk. İşte bu, aziz ve alim olan Allah'ın takdiridir.”²³¹

²²⁸ Bkz. Asimov, a.g.e., 631.

²²⁹ Enbiyâ, 21/32.

²³⁰ Hac, 22/65.

²³¹ Fussilet, 41/12.

Şimdi de müfessirlerimizin bu konuyla ilgili ayetlere yönelik yorumlarını ele alalım. Râzî, ... وَجَعَلْنَا السَّمَاءَ سَقْفًا مَحْفُوظًا ”Biz, gökyüzünü korunmuş bir tavan yaptık...”²³² ayetinde geçen سَقْفًا مَحْفُوظًا ”korunmuş tavan” ifadesi ile ilgili yaptığı yorumunda, söz konusu ifadede teşbih yapıldığını ve göklerin yeryüzüne nispette evin tavanına benzetildiğini beyan etmiştir. Yani nasıl ki, bir evin tavanı o evin üzerine çökmezse, gök de aynı şekilde yeryüzüne düşmez. Bunun için ”semayı, izni olmadıkça, yerin üzerine düşmekten o tutuyor,”²³³ ayetini de delil gösteren Râzî, buradaki muhafazayla, semanın düşmekten ve çökmekten korunmuş olduğuna vurgu yapıldığını öne sürmüştür.²³⁴

İkinci bir görüş olarak ta buradan, göklerin şeytanlardan ve cinlerden korunmuş olduğu ve onların levh-i mahfuzdan bilgi almalarının önlendiğinin anlaşılabileceğini ifade eden Râzî, bu iki görüşten birincisini tercih etmiş ve buradaki muradın, göklerin yeryüzünün üzerine çökmekten korunması olduğunu savunmuştur. Müfessir insanlar nazarında bu nimete Allah tarafından yücelik vasfının kazandırıldığını şu şekilde ifade etmiştir: ”Çünkü Cenab-ı Hak, o gökyüzünü mükelleflerin üzerine düşürmemeyi ve onu korumayı tekeffül etmiş gibidir. İkinci görüş ise, böyle değildir. Çünkü semadan cinlerin kulak hırsızlığı yapmasından endişe edilmez.”²³⁵

Ancak Râzî, فَقَضَيْهُنَّ سَبْعَ سَمَوَاتٍ فِي يَوْمَيْنِ وَأَوْحَىٰ فِي كُلِّ سَمَاءٍ أَمْرَهَا وَزَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ وَحِفْظًا... ”Böylece onları, iki günde yedi gök olarak yarattı ve her göğe görevini vahyetti. Ve biz, yakın semayı kandillerle donattık, (bozulmaktan da) koruduk...”²³⁶ ayetini tefsir ederken bu ayetteki حِفْظًا ”muhafaza” ibaresini farklı şekilde yorumlamıştır. İbareyi vahyin şeytan ve cinler tarafından çalınmasına karşı korunmuş olması şeklinde izah eden müfessir konuyla ilgili olarak şunları kaydetmiştir:

²³² Enbiyâ, 21/32.

²³³ Hac, 22/65.

²³⁴ Bkz. Râzî, Tefsir, XXII, 143.

²³⁵ Râzî, Tefsir, XXII, 143.

²³⁶ Fussilet, 41/12.

“Bundan sonra "afetlerden koruduk" buyurmuştur ki bu "Onu iyice koruduk" takdirindedir ve "Onları, vahyi çalmaya-öğrenmeye uğraşan o şeytanlardan koruduk ve her bir şeytana, taşlayıcı ve isabetsizlik etmeyen bir yıldız hazırladık" demektir. Bu yıldızların kimi yakıcı, kimi öldürücü, kimi çarpıcıdır.”²³⁷

Görüldüğü gibi, Râzî'nin döneminde astronomi günümüze nispetle az gelişmiş olduğu için ayette anlatılan semanın muhafazası hadisesi müfessirimiz tarafından, evrendeki düzenin bozulmaması, gök cisimlerinin yeryüzüne düşmesinin engellenmesi ve vahyin şeytanlardan muhafaza edilmesi olarak tefsir edilmiştir.

Döneminde teknoloji ve gök bilimleri ilerlediği halde Elmalılı atmosferle ilgili *“gökyüzünü korunmuş bir tavan kıldık...”²³⁸* ayetinin tefsirini çok kısa tutmuştur. Elmalılı öncelikle buradaki muhafazayla, göklerin şeytanlardan korunmasına vurgu yapıldığını belirtmiş ve bu görüşünü, *“Onları (gökleri) kovulmuş her şeytandan koruduk”²³⁹* ayeti ile desteklemiştir.²⁴⁰ Ancak şunu belirtmek gerekir ki, bu ayetin siyak-sibakına baktığımız zaman bu surede güneş, ay, felekler ve yeryüzündeki doğa olaylarından bahsedildiğini görmekteyiz. İkinci bir yorum olarak müfessir bu muhafazadan, gökyüzünün bozulup dağılmaktan korunmuş olduğunun kastedildiğini öne sürmüştü ve buna *إِنَّ اللَّهَ يُمَسِّكُ السَّمَوَاتِ*

...وَالْأَرْضَ أَنْ تَزُولَا وَلَئِنْ زَالَتَا إِنْ أَمْسَكَهُمَا مِنْ أَحَدٍ مِنْ بَعْدِهِ... *“Doğrusu gökleri ve yeri zeval bulmaktan Allah koruyup tutuyor. And olsun ki, zeval bulurlarsa, onları O'ndan başka kimse tutamaz...”²⁴¹* ayetini delil göstermiştir. Buradan, Elmalılı'nın kendi döneminde astronomi alanında gerçekleşen bilimsel gelişmelerin etkisinde kalmadığını, seleflerinin yolunu izlediğini ve klasik tefsirlerdeki görüşlere benzer görüşler beyan ettiğini görüyoruz.

Elmalılı, konuyla ilgili olduğunu düşündüğümüz *“görmedin mi, Allah, yerdeki eşyayı ve emri uyarınca denizde yüzen gemileri sizin hizmetinize verdi. Göğü de, kendi izni*

²³⁷ Râzî, *Tefsir*, XXVII, 94-95.

²³⁸ Enbiyâ, 21/32.

²³⁹ Hicr, 15/17.

²⁴⁰ Yazır, *Tefsir*, V, 3353.

²⁴¹ Fâtır, 35/41.

*olmadıkça yer üzerine düşmekten korur...*²⁴² ayeti hakkında ise herhangi bir açıklamaya yer vermemiştir. Fakat *“Böylece onları, iki günde yedi gök olarak yarattı ve her göğe görevini vahyetti. Ve biz, yakın semayı kandillerle donattık, (bozulmaktan da) koruduk.”*²⁴³ ayetinin tefsirinde bu konuya kısaca değinmiş ve ayette ifade edilen hıfz olayının şeytanlarla ilgili olduğunu belirtmiştir. Ancak vahyin mi, yoksa yeryüzünün mü şeytanlardan korunmuş olduğunu belirtmemiştir.²⁴⁴

Bazı günümüz müfessirleri bu ayetlere farklı yaklaşmış ve söz konusu ayetlerde, yeryüzünün uzaydan gelmesi muhtemel zararlardan korunduğuna işaret edildiğini öne sürmüşlerdir.²⁴⁵ Ancak gerek Elmalılı, gerekse Râzî bu tür ayetlerde geçen muhafaza ve korumanın mahiyet itibarıyla manevi olduğunu ifade etmiş ve yeryüzünün veya Kur'an'ın şeytan ve cinlerden korunmuş olduğunu belirtmiştir.

6. YERYÜZÜNDEKİ ÇEKİM GÜCÜ

Gerek yeryüzünde, gerekse diğer tüm gök cisimlerinde bir kütle çekimi gücü olduğu, XVIII. asrın buluşlarından. Güneş sistemimiz gaz ve toz bulutlarından ibaret olup kendi çekim kuvvetinin etkisiyle çökmesi sonucu meydana gelmiştir.²⁴⁶ Bu çekim kuvveti atomdan galaksilere kadar tüm evrende etkilidir. Bu kütle çekimi evrenin kendi içinde parçalanmasına engel olmaktadır.²⁴⁷ Kütle çekimi, nesnelerin birbirlerini çekme kuvveti uygulamasına denir. Bu çekim gücü, cisimlerin merkezleri arasındaki uzaklığın karesiyle ters orantılı, ancak kütleleriyle doğru orantılıdır. Bu buluşun sahibi olan Isaac Newton (ö. 1727) kütle çekimi fikrini ilk kez 1665 yılında ortaya atmıştır. Gezegenlerin hareketleriyle ilgili yaptığı araştırmalar sonucu kütlelerin birbirine uyguladığı çekim

²⁴² Hac, 22/65.

²⁴³ Fussilet, 41/12.

²⁴⁴ Yazır, *Tefsir*, VI, 4193.

²⁴⁵ Bkz. Yıldırım, Celal, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, Anadolu Yayınları, İzmir 1991, VIII, 3908-3909; Karaman ve Diğerleri, III, 676-677; Bayraklı, *a.g.e.*, XII, 433-435.

²⁴⁶ Bkz. Demirsoy, Ali, *Evrenin Çocukları*, Meteksan Yayınları, Ankara 1991, s. 117-119.

²⁴⁷ Tuna, *a.g.e.*, s. 170.

gücünü keşfetmiş ve bu sebeple bu kanuna, “Newton’un evrensel kütle çekim yasası” denilmiştir. Kütle çekimi sebebiyle cisimler yeryüzünün yüzeyinde kalmakta ve gezegenler yörüngelerinden çıkmamakta olup, her gezegenin kendisine has bir çekim gücü bulunmaktadır.²⁴⁸ Örneğin, Güneş’in hacmi, dünyanın 330.000, kütlesi ise 1.300.000 katıdır. Bu bakımdan yerçekimi orada yeryüzüne oranla 27.9 kat daha fazladır. Ay ise Dünya’dan çok küçük olduğundan yerçekimi dünyanınkinden altı kat küçüktür.²⁴⁹ Bilimsel tefsire önem veren bazı çağdaş müfessirler, Kur’an’da bu tür bir çekim gücüne işaret edildiğini öne sürmüşler.²⁵⁰ Bu bağlamda değerlendirilen ayetler şunlardır;

اللَّهُ الَّذِي رَفَعَ السَّمَاوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ
*“Görmekte olduğunuz gökleri
diresiz olarak yükselten, sonra Arş’a istiva eden, güneşi ve ayı emrine boyun eğdiren
Allah’tır.”*²⁵¹

وَلَا يَرَوْنَ فِيهَا سَمَكًا وَلَا يَذُقُونَ فِيهَا رِيًّا وَلَا شَطَمًا لَا يَسُوقُهُمْ فِيهَا جَنَابٌ
*“O, gökleri görebildiğiniz bir direk olmaksızın
yarattı.”*²⁵²

Dolayısıyla bu ayetlerdeki “diresiz yaratma” ifadesini çekim gücü olarak yorumlayanlar, Kur’an’ın bin dört yüz yıl önceden bunu haber verdiğini ileri sürmüşler. Görünmeyen direkler sayesinde göklerin ayakta durduğunu haber veren ayetlerle ilgili olarak İbn Abbâs’tan; “Belki onlar sizin göremeyeceğiniz direklerdir”, “Onların direkleri yoktur ve gördüğünüz gibi direksizdirler” ve “Göklerin direkleri olduğu halde siz onları direksiz görürsünüz” şeklinde farklı rivayetler²⁵³ de nakledilmiştir. Bu konu da özü itibariyle yeryüzü ile ilgili olduğu için şimdi de Râzî ve Elmalılı’nın bu ayetlerle ilgili görüşlerini inceleyelim.

²⁴⁸ Bkz. Bixby, William, *Galileo ve Newton’un Evreni* (çev. Nermin Arık), Tübitak Popüler Bilim Yayınları, İstanbul 1997, s. 159.

²⁴⁹ Bkz. *Ağırlık*, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Ağırlık>, 12.03.2017, 21:11.

²⁵⁰ Bkz. Yıldırım, Celal, *a.g.e.*, VI, 3023-3024.

²⁵¹ Ra‘d, 13/2.

²⁵² Lokmân, 31/10.

²⁵³ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, VI, 332.

Râzî, bu ayetlerdeki *بَغِيرِ عَمَدٍ* ifadesini izah ederken öncelikle kendi dönemindeki bazı müfessirlerin, aslında bu direklerin *Kaf* dağında var olduğunu, ancak onları göremediğimizi iddia ettiklerini belirtmiştir. Bu görüşe karşı çıkan müfessir, böyle olduğu takdirde bunun Allah'ın varlığına bir delil olarak gösterilmesinin abes olduğunu düşünmektedir. Bunun aksine Râzî, yeryüzü ile gökcisimleri arasında herhangi bir direğin olmadığını ve bu cisimlerin o yüksek boşlukta Allah'ın kudreti ile durduklarını savunmaktadır.²⁵⁴ Râzî'nin belirttiğine göre bazıları: “Direkler yaslanmak içindir ve yaslanmak için bir mekan gerekir. Ancak gök cisimlerinin bir mekanı olmadığı için onların direklere ihtiyacı yoktur” şeklinde düşünmüşlerdir.²⁵⁵

Tefsirinde dünyanın çekim gücüne sahip olduğuna atıfta bulunan Elmalılı gezegenlerin bu sayede direksiz bir şekilde durabildiklerini, *هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا* “O, yeryüzünde olanların hepsini sizin için yaratan, sonra göğe yönelip onları yedi gök halinde düzenleyendir.”²⁵⁶ ayetinin tefsirinde açıklamış ve çekim gücü teorisinin herkes tarafından bilinen bir bilimsel gerçek olduğunu vurgulamıştır.²⁵⁷

Elmalılı, *اللَّهُ الَّذِي رَفَعَ السَّمَاوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ* “Allah O’dur ki gökleri direksiz, dayanaksız yüceltti”²⁵⁸ ayetinin tefsirinde konuya daha ayrıntılı şekilde temas etmiştir. Müfessirimiz ayette göklerin direksiz bir şekilde durduğunun ifade edilmesini yer çekim kanunuyla açıklamakta, fakat yerçekimi olayının soyut bir olay olması sebebiyle Kur’an’da *melek* kelimesiyle tasavvur edildiğini düşünmektedir. Elmalılı’ya göre yukarıdaki ayet bu anlamda değerlendirilirse, göklerin görünmeyen bir takım direklerle yukarıda tutulmakta olduğu tasavvuru verilmiş olur. Nitekim gözle görünür direklerin bulunmaması, görünemeyen bir

²⁵⁴ Râzî, *Tefsir*, XVIII, 186.

²⁵⁵ Râzî, *Tefsir*, XXV, 125.

²⁵⁶ Bakara, 2/29.

²⁵⁷ Yazır, *Tefsir*, I, 294.

²⁵⁸ Ra’d, 13/2.

takım direklerin var olmasına mani değildir. Görünmeyen direklerden ne kast edilir sorusu üzerinde duran ve Batlamyus teorisine göndermede bulunan Elmalılı'ya göre, eğer burada çekme ve itme gibi ancak akılla düşünülebilecek bazı kuvvetlerin kast edildiği ihtimali üzerinde duracak olursak bu kuvvetlere direk denilmesi mecaz olur ve sonuç olarak bu, evreni dengede tutan Allah'ın kudretine işaret olur.²⁵⁹

Elmalılı çekim kanunu hakkında, astronom veya fizikçi gibi tafsilatlı açıklamalar yapmıştır. Çekim kanununun eski dönemlerden beri tartışıldığını kaydeden müfessir, Batlamyus heyetinin görüşlerine de yer vermiştir. Şöyle ki, Batlamyus teorisine göre cisimlerin tabii ve gayr-i tabii mekanları vardır. Yere bırakılan cisim bir mekana giderek durur ve oradan diğer bir mekana hareket etmesi gayr-i tabii olur. Teoriye göre bir cismin gayr-i tabii olarak bir yerde durması için bir vasıtaya dayanması gerekir. Batlamyus heyetçileri bu teoriye dayanarak, bunun sebebini ayrı ayrı yörüngelere dayandırmışlardı. Bu yörüngeler tabii mekanlarında sabit duruyor ve herhangi bir direğe ihtiyaç duymuyorlardı.²⁶⁰

Elmalılı daha önceleri fizikçiler arasında kabul gören *tabii hareket ve tabii mekan* görüşünü reddetmiştir. Bununla birlikte günümüz fizikçilerinin, her bir cismin mekandaki kendine has konumunun, hareketinin ve hareketsizliğinin dışarıdan tesir eden bir gücün etkisine bağlı olduğunu savunduklarına ve onların, göksel cisimlerin soyut bir güçle birbirlerine tutunduklarına hükmettiklerini şu şekilde özetlemiştir:

“Atalet ve çekim kanunları ile ele alınan gök cisimlerinin mekanik ilişkiler içinde oluşu, her şeyden önce bize şunu anlatır ki; uzaydaki düzende gök cisimlerinden her birinin konumu ve hareketi kendi dışından gelen bir basınca ve etkiye bağlıdır. Hiç birinin hareket kaynağı kendisinde değildir. Yani tabii değildir. Hiç şüphe yok ki, her biri kendi dışından etkilenen zerrelerin ve kürelerin hepsi de böyledir. Bütünün hareketi de zaruri olarak hepsinin üstünde bir etkileyiciye bağlıdır. Binaenaleyh kainat makinasının yaratıcısı, yapıcısı ve harekete geçiricisi tabiat alemi denilen bu makinanın kendisinde değildir, onun üstündedir. Ve genel çekim kanunu denilen söz konusu denge

²⁵⁹ Yazır, *Tefsir*, IV, 2946.

²⁶⁰ Yazır, *Tefsir*, IV, 2947.

kanunu da ancak o yaratıcının bir kudretidir. Göklere direksiz yükseklik veren O'dur."²⁶¹

Bu açıklamalarından görmekteyiz ki, Elmalılı ayetin muhtemel anlamından hareketle bilimsel tefsir metodunu kullanmada herhangi bir sakınca görmemiş, aynı zamanda konuyu salt bilimsel açıklamalara bırakmayıp bunu Allah'ın kudretine bağlamıştır.

İki müfessirin çekim kanunuyla ilişkilendirilen ayetler hakkındaki görüşlerini kıyaslayacak olursak, Râzî yeryüzü ile gökler arasında ister görünen, ister görünmeyen herhangi bir direğin varlığını reddetmiştir. Dolayısıyla gözükmeyen direkler olarak tasvir edilen çekim kanunu da Râzî'nin görüşleri arasında yer almamaktadır. Ancak Elmalılı bu ayetlerin tefsirinde tam anlamıyla bilimsel tefsire yönelmiş ve ayetlerde çekim kanununa işaret edildiğini şiddetle savunmuştur. Bu konuda gerek Râzî'nin, gerekse de Elmalılı'nın yorumlarında günümüz pozitif bilimin verileriyle çelişen bir nokta bulunmamaktadır.

7. YERYÜZÜNÜ TEŞKİL EDEN ÖNEMLİ UNSURLAR

Yeryüzünde hayatın var olabilmesi için rüzgar, bulut, su, dağlar vs. gibi önemli unsurların bulunması zaruridir. Bu nedenle insanoğlu ve diğer canlıların menfaati için Allah'ın yeryüzünde halk ettiği bu unsurlarla ilgili ayetler de araştırmamızın bir parçasını teşkil etmektedir. Bu başlık altında Kur'an'da da zikredilen bu unsurları ayrı ayrı ele alarak Râzî ve Elmalılı'nın bu konulardaki görüşlerini mukayese edeceğiz.

7.1. DAĞLAR

Yeryüzünün büyük bir kısmını oluşturan dağlar tarih boyu kutsal kitaplarda önemli bir yer tutmuştur. Semavi dinlerde mekanın kutsallığı ile paralel bir şekilde dağlara da

²⁶¹ Yazır, *Tefsir*, IV, 2949.

büyük önem atfedilmiştir.²⁶² Kur'an-ı Kerim'in birçok ayetinde, dünyanın önemli bir bölümünü oluşturan dağlar zikredilmiş ve önemine vurgu yapılmıştır. Kur'an'da "dağ" kavramı için جَبَل, رَؤَاسِي, طُور, جِبَال ibarelerinin kullanıldığını görüyoruz. Gerek insanların faydalandığı dünya nimetlerinin zikredildiği, gerekse kıyamet hadisesinin anlatıldığı birçok ayette dağlardan bahsedilmiştir. Esas itibarıyla aşağıda sunacağımız ayetlerde dağların önemine vurgu yapılmıştır;

وَالْأَرْضَ مَدَدْنَاهَا وَأَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ *"Yeryüzünü yaydık, ona sağlam dağlar attık, onda her güzel çifti bitirdik."*²⁶³

وَالَّذِينَ يَرْمُونَكَ بِالْكَذِبِ لَا يَخْلُقُ السَّمَاوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا وَأَلْقَى فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ *"O, gökleri göre bildiğiniz bir direk olmadan yarattı, sizi sarsar diye yere de sağlam ve yüksek dağlar attı ve orada her çeşit canlıyı yaydı."*²⁶⁴

وَجَعَلْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ شَامِخَاتٍ *"Biz yeryüzüne yüce dağlar yerleştirdik."*²⁶⁵

أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ مِهَادًا وَالْجِبَالَ أَوْتَادًا *"Biz yeryüzünü bir döşek, dağları da birer kazık yapmadık mı?"*²⁶⁶

وَجَعَلْنَا فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِهِمْ وَجَعَلْنَا فِيهَا فِجَاجًا سُبُلًا لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ *"Yeryüzü onları sarsar diye, onun üstünde yüksek dağlar yarattık. Ve istedikleri yere gidebilmeleri için orada geniş yollar açtık."*²⁶⁷

²⁶² Bkz. Harman, Ömer Faruk, "Dağ", *DİA*, VIII, 400.

²⁶³ Kâf, 50/7.

²⁶⁴ Lokmân, 31/10.

²⁶⁵ Mürselât, 77/27.

²⁶⁶ Nebe', 78/6-7.

²⁶⁷ Enbiyâ, 21/31.

وَالْأَرْضَ مَدَدْنَاهَا وَأَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْزُونٍ

sağlam dağlar attık ve orada ölçülü mütenasip şeyler bitirdik.”²⁶⁸

Kur'an'da dağların bu kadar çok zikrolunması müfessirlerin de dikkatini çekmiş ve bu nedenle dağların hikmeti ve önemi hakkında çeşitli yorumlar getirmişlerdir. Bu sebeple Râzî ve Elmalılı'nın konuyla ilgili ayetlere yaklaşımlarını mukayese edeceğiz ve konuyu dağların yaratılışı ve önemi şeklinde iki başlık altında ele alacağız.

7.1.1. Dağların Yaratılışı

Dağların meydana gelmesi bilimsel yönden şöyle izah edilmektedir; Yeryüzünde mevcut kıtaların üstünde farklı seviyelerde yaylalar, ovalar ve sıradağları yer almaktadır ki, biz bunları genellikle *dağ* olarak nitelendiriyoruz. Bilim adamları dağların varlık sebebini, yer kabuğunu oluşturan maddelerin farklı yoğunluklarda olması ile izah ediyorlar. Yüksek dağ silsileleri bir çeşit yüzen bloklar halindedir. Aynı zamanda bu dağların derin kökleri vardır. Bunların alt kısmında ise tam sıvı halinde bir tabaka mevcut değildir. Yer kabuğunun derin kısımları, yüksek basınçlar altında yumuşamış taş kütleleri halindedir.²⁶⁹ Örneğin Toroslar ve Himalayalar gibi şerit halinde uzanan kıvrım sıradağların teşekkülü orojenik hareketlerin bir neticesidir. Dağ teşekkülü anlamına gelen bu çeşit hareketlerde yan basınçlar ve teğet kuvvetler etki yapar, bunun sonucunda da dağ tabakası şiddetli deformasyona maruz kalarak kıvrılır ve yeryüzünden yukarıya doğru yükselir.²⁷⁰ Böylece yeryüzünü kaplayan dağlar ortaya çıkar.

Râzî bu konuyu, tefsirinin birçok yerinde geniş bir şekilde ele almış ve konuya kendi döneminin bilimsel verileri ışığında bir takım izahlar getirmiştir. Râzî, dağların yaratılışıyla ilgili olarak İbn Abbâs'ın: “Allah yeryüzünü suyun üzerine yaydığı zaman,

²⁶⁸ Hicr, 15/19.

²⁶⁹ Bkz. Ketin, *a.g.e.*, s. 11-13.

²⁷⁰ Bkz. Ketin, *a.g.e.*, s. 235.

yeryüzü ve üstündekiler gemi gibi sürüklenmeye başladılar. Bunun için de Allah, onların sürüklenerek gitmemesi için kocaman dağları oraya dikti” görüşünü nakletmektedir. Bu yoruma göre yeryüzünün dağlardan önce yaratıldığını kabul etmemiz gerektiğini vurgulayan Râzî, dağların yeryüzü ile birlikte yaratıldığını öne sürenlerin de bulunduğunu ve her iki görüşün doğruluğunu ihtimal dahilinde var saymıştır.²⁷¹

Râzî kendi dönemindeki filozofların ve bilim adamlarının dağların oluşumuyla ilgili görüşlerine de yer vermiştir. Râzî’nin tefsirinde anlattığı kadarıyla o dönemin filozofları dağların meydana gelmesini şu şekilde açıklamışlar:

“Dağların meydana gelme sebebi, denizlerin dünyanın bu bölgelerinde olmalarıdır. Binaenaleyh o dağlar, denizde yapışkan bir çamur olarak oluştu. Sonra da güneş bu çamura kuvvetlice tesir edince, taşlaştı. Bu tıpkı, içinde kaymak tabakası teşekkül eden testi gibidir. Daha sonra sular azalmış, çekilmiştir. Böylece geriye kalan o çamur yığınları taşlaşarak bu şekilde o dağlar oluşmuştur. Denizler dünyanın bu bölgelerinde oluşmuştur. Çünkü güneşin en yüksek noktası ile en alt ucu hareketli idiler. Çok eski zamanlarda, güneşin en alt noktası kuzeyde idi. Güneş her ne zaman en alt noktada olursa, yere daha yakın olur. Böylece de sıcaklık o nispette kuvvetli olur. Sıcaklığın kuvvetli olması da nemin gitmesine sebep olur. Güneşin en alt noktası kuzey tarafında olduğunda, denizler de kuzeyde olur. Şu anda da güneşin en üst noktası, kuzey tarafına, en alt noktası da güney tarafına geçince, denizler de güney tarafına geçmiş olur. O zaman da dağlar kuzey tarafta kalmış olur.”²⁷²

Ancak bu görüşe katılmadığını belirten Râzî, çamurun denizde olmasını doğal bir durum olarak görmektedir. Müfessirimiz, böyle bir çamurdan muazzam dağların oluşmasının imkansız olduğunu, güneşin en yüksek noktasının kuzeye geçtiği zamandan yaklaşık dokuz bin sene geçtiğini ve bu nedenle o dağların bu uzun zaman diliminde unufak olması ve dağ olarak ortada hiçbir şeyin kalmaması gerektiğini belirtmiştir.

Nehirlerin oluşumunda da dağların büyük rol oynadığını savunan müfessir, suların dağların altında biriktiğini, orada temizlenip arındığı ve büyük bir tazyikle dağların

²⁷¹ Râzî, *Tefsir*, XIX, 135-136.

²⁷² Râzî, *Tefsir*, XIX, 4.

arasından fışkırmakla çeşme ve su kaynaklarını oluşturduğunu ve bunun neticesinde de nehirlerin meydana geldiğini ifade etmiş, Kur'an'da bu sebeple dağların zikredilmesinin akabinde su kaynakları ve nehirlerden bahsedildiğini öne sürmüştür.²⁷³

Elmalılı'nın yaşadığı XX. yüzyılda bilimsel gelişmeler büyük mesafe kat ettiği için dağların oluşumuyla ilgili yeni bulgular elde edilmişti. Döneminin bilimsel gelişmelerine yabancı kalmayan Elmalılı, dağlarla ilgili ayetleri tefsir ederken hem bu bilgiler ışığında izahlar getirmiş, hem de konuyla ilgili rivayetlerin, modern bilimsel bulgularla çatışmadığını anlatmaya çalışmıştır.

Elmalılı, *أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ مِهَادًا وَالْجِبَالَ أَوْتَادًا* “Biz yeryüzünü bir döşek, dağları da birer kazık yapmadık mı?”²⁷⁴ ayetinin tefsirinde dağların özelliklerinden bahsederken özellikle *أَوْتَادًا* / *evtâd* kelimesinin üzerinde durmuştur. Müfessirimize göre *evtâd* kelimesi, kazık ve çivi anlamında kullanılan *وَتَد* / *vetd* kelimesinin çoğul kipidir. Bu kelimeyi etimolojik açıdan inceleyen Elmalılı, çivi çakmanın halk arasında kinayeyle, bina etmek anlamında kullanıldığını, kazık çakmanın da sürekli bir yerde bulunmak ve sabitlik anlamına geldiğini belirtmiştir. Aynı zamanda Araplarda da *kazık çakmak* deyiminin kullanıldığını belirten Elmalılı, bunun bir evi inşa etmenin temeli olduğunu kaydetmiştir.²⁷⁵

Dağlarla ilgili açıklamalarında jeoloji ve coğrafya biliminden de faydalanan Elmalılı, *وَالْأَرْضَ مَدَدْنَاهَا وَأَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْزُونٍ* “Arzı da yaydık, oraya sağlam dağlar attık ve orada ölçülü mütenasip şeyler bitirdik”²⁷⁶ ayetinde ifade edildiği üzere dağların dünyayı heyelandan ve çalkalanmadan koruduğunu belirtmiştir.²⁷⁷

Hurûf-i mukattaa'dan sayılan ve Kalem suresinin ilk ayeti olan ن “Nûn” ayetinin tefsirinde de bu konuyu ele alan Elmalılı, sahabeden gelen çeşitli rivayetlere de yer

²⁷³ Bkz. Râzî, *Tefsir*, XIX, 4.

²⁷⁴ Nebe', 78/6-7.

²⁷⁵ Yazır, *Tefsir*, VII, 5576.

²⁷⁶ Hicr, 15/19.

²⁷⁷ Yazır, *Tefsir*, V, 3052.

vermiştir. O dönemde “Nûn” kelimesinin balık olarak anlaşıldığına ve aynı zamanda ona *Yehmut* ve *Hûti-A`zam* da denildiğine dikkat çeken Elmalılı, İbn Abbâs’tan gelen şu rivayete yer vermiştir: “*Yüce Allah’ın ilk yarattığı şey kalemdir. O yaratılınca bütün olacaklar oldu. Sonra buhar yükseltildi, ondan gökler yaratıldı. Sonra yer yaratıldı. O, Nun’un sırtına döşendi, sonra yeryüzü hareket etti, derken iyice çalkandı. Onun üzerine dağlarla sabitleştirildi. Onun için dağlar yere karşı böbürlenirler.*”²⁷⁸ Arapçada balığa “Hût” denildiğini ve “Nûn”un o dönemde balık olarak anlaşıldığını ifade eden Elmalılı, burada aslında balıkla teşbih yapıldığını ileri sürmüştür. Müfessire göre, “Nûn” ifadesi ile, yer kabuğunun altında sıvı halinde bulunan tabaka, yani Manto tabakası yahut iç çekirdek kastedilmiştir. Yeryüzünün oluşum aşamasında sözünü ettiğimiz bu tabakanın dış yüzeyi yavaş-yavaş soğumuş ve bunun neticesinde yeryüzü kabuk bağlamaya başlamıştır. Ancak her taraftan sarılmış olan sıvı halindeki “Nûn” dediğimiz bu tabaka bir yere sıkıştığı ve önceki gibi hareket edemediği için adeta bir balık gibi hareket etmeye başlamış, bu sebeple de yeryüzünde hareketlenmeler, yani volkanlar ve depremler meydana gelmiş, bu volkan ve depremlerin neticesinde de dağlar yaratılmıştır.²⁷⁹

Bir kıyaslama yapacak olursak, Râzî dağların yeryüzüne yukarıdan çivi gibi dikildiği görüşünün doğruluğuna ihtimal vermekte ve bunu olası bir durum olarak kabul etmektedir ki, bu görüş bilimsel verilerle tezat oluşturmaktadır. Ancak Elmalılı modern bilimin, dağların meydana gelmesi ile ilgili verdiği bilgilere paralel bir takım izahlar getirmiş ve dağların deprem ve volkanlar sonucunda meydana geldiğini kabul etmiştir.

7.1.2. Dağların Önemi

Dağların yeryüzünde var olmasının hikmeti ve önemine vurgu yaparken onların, deprem gibi yeryüzünü sarsan olayların etkisini azalttığı veya önlediğini ileri süren bir kısım müfessirler, Kur’an’ın da bu gerçeğe işaret ettiğini belirtmişlerdir. Bu konuyla ilgili

²⁷⁸ Yazır, *Tefsir*, VIII, 5255.

²⁷⁹ Bkz. Yazır, *Tefsir*, VIII, 5256-5257.

olarak Râzî ve Elmalılı'nın görüşlerini zikretmeden önce yeryüzünü sarsan bu depremlerin nasıl oluştuğuna göz atalım.

Depremler yerin alt tabakalarında fay hattı dediğimiz yerlerin kırılmaları ve kaymaları sebebiyle meydana gelen sarsıntı hareketleridir. Fayın teşekkülünden önce fayın her iki tarafında yavaş-yavaş deformasyonlar oluşmakta ve taşların içinde potansiyel enerji birikmektedir. Gerilme kuvvetlerinin zamanla artan etkisine mukavemet edemeyen taş kütlesi ani olarak kırılmakta ve bunun sonucunda depremler meydana gelmektedir.²⁸⁰

Dağların işlevi ve önemi hakkında Râzî, *“Sizi sarsmaması için yeryüzünde sağlam dağları, yolunuzu bulmanız için de ırmakları ve yolları yarattı”*²⁸¹ ayetinin tefsirinde geniş şekilde yer vermiştir. Râzî kendisinden önceki müfessirlerin bu konuda şöyle dediklerini aktarmıştır:

*“Gemi, suyun üzerine bırakıldığında, bir taraftan diğer tarafa meyleder ve yalpalar. Fakat o geminin içine, ağır bazı şeyler, eşya konulduğunda, gemi suyun yüzünde istikrar bulur ve dengelenir. İşte, tıpkı bunun gibi Allah da yeri suyun üzerinde yaratınca, bir tarafa meyletti ve yalpalamaya başladı. Bunun üzerine Cenabı Hak yeryüzünde bu ağır dağları yarattı da, böylece yer de, o dağların ağırlıkları sebebiyle suyun yüzünde karar kılmış oldu”*²⁸²

Fakat Râzî bu görüşü, geminin su üzerinde sallanmasını örnek göstererek reddetmiştir. Çünkü gemi suya nazaran daha hafiftir ve içinde hava boşlukları olduğu için suyun yüzeyinde akıp gidebilmektedir. Ancak yeryüzü ağır olduğu için suyun yüzeyinde hareket etmek gibi bir özelliği olamaz. Aksine o sudan ağır olduğu için suda batması gerekir. Demek ki, böyle bir durum yeryüzü için geçerli değildir.²⁸³

Yeryüzünde vuku bulan depremlere de atıfta bulunan Râzî, yerin dahilindeki gazların sıkışması nedeniyle meydana gelen depremler sebebiyle yeryüzüne dağların

²⁸⁰ Bkz. Ketin, *a.g.e.*, s. 201.

²⁸¹ Nahl, 16/15.

²⁸² Râzî, *Tefsir*, XX, 7.

²⁸³ Bkz. Râzî, *Tefsir*, XX, 7-8.

dikildiği ve bu şekilde daha fazla depremler meydana gelmesinin önlendiği görüşüne de katılmamaktadır. Depremlerin tüm yeryüzünde değil, ancak belli bölgelerinde meydana gelmesini bu görüşüne delil gösteren müfessir tüm dağların bu nedenle yaratılmış olamayacağını öne sürmüştür.

Daha önce ifade ettiğimiz gibi yerin küre şeklinde olduğunu kabul eden Râzî, onun hareketsiz olduğunu iddia etmiş ve yeryüzünün bu hareketsizliğinde dağların önemli bir rol üstlendiğini savunmuştur. Râzî'ye göre yeryüzü küre şeklindedir ve bu küre eğer pürüzsüz ve dümdüz olsaydı, en ufak bir nedenle dairesel olarak döner ve hareket etmeye başlardı. Ancak yeryüzü büyük dağlar sayesinde engebeli ve pürüzlü olduğu için hareket etmesi engellenmiştir. Aynı zamanda ağırlığı büyük olan dağlar yerin merkezine doğru basınç uygulamakta ve bu da onun hareket etmesini engellemektedir. Râzî, kendi araştırmaları neticesinde bu sonuca ulaştığını belirtmiş, ancak yine de en doğrusunu Allah'ın bileceğini ifade etmiştir.²⁸⁴

“O, gökleri görebildiğiniz *خَلَقَ السَّمَاوَاتِ بَعَثَ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا وَأَلْقَى فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ* bir direk olmaksızın yarattı, sizi sarsmasın diye yere de ulu dağlar koydu...”²⁸⁵ ayetinin tefsirinde de kısaca bu konuya değinen Râzî, eğer büyük dağlar olmasaydı, yer yüzünün su ve rüzgar sebebiyle hareket edeceğini ve böylece onun üstündeki canlıların helak olacağını belirtmiştir. Eğer tüm yeryüzü kumluk bir arazi olsaydı, bu zaman ziraat için elverişsiz bir halde olurdu ve kumlar savrulup giderdi. Böylece Râzî yeryüzünün canlılar için elverişli olmasına dağların da büyük katkı sağladığını savunmuştur.²⁸⁶

Râzî, söz konusu ayetin tefsirinde daha farklı bir görüşe yer vermiştir. Bu ayette dağların yaratılmasına sebep olarak gösterilen *أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ* “sizi sarsmasın diye” ifadesi ile dağların, insanların yollarını şaşmamaları için birer nişane görevi yaptıklarına işaret edilmiş

²⁸⁴ Râzî, *Tefsir*, XX, 9.

²⁸⁵ Lokmân, 31/10.

²⁸⁶ Râzî, *Tefsir*, XXV, 126.

olabileceğini öne süren müfessir, depremlerle bu ifade arasında herhangi bir ilişki kurmamıştır.²⁸⁷

Elmalılı dağların önemi ile ilgili olarak tefsirinin birçok yerinde konuya temas etmiştir. Örneğin “*Onları sarsmasın diye yeryüzünde bir takım dağlar diktik. Orada geniş yollar açtık; ta ki maksatlarına ulaşsınlar.*”²⁸⁸ ayetinin tefsirinde Elmalılı, dağlar olmasaydı yeryüzünün çalkalanıp duracağını, üstündeki canlıların bundan dolayı büyük bir sıkıntı çekeceğini öne sürmüş ve dağların varlığı sebebiyle yeryüzünün sabit durarak faydalı bir hale geldiğini ifade etmiştir.²⁸⁹ Şu hususa açıklık getirmek gerekir ki, müfessirin yeryüzünün hareketsizliğinden kast ettiği, kıtaların sabit şekilde durdukları ve suda yüzmedikleridir. Elmalılı, yeryüzünün önceleri sıvı halinde olduğunu, daha sonra sertleştiği ve dağların da, yerden çıkan volkanlar ve depremler sonucunda oluştuğunu burada tekrar beyan etmiştir.

Elmalılı’ya göre dağlar bir sütun gibi yere çakıldığı için, önceki kadar çok sayıda deprem ve volkanların oluşumu engellenmiş oldu. Günümüzde de birçok deprem ve volkanların vuku bulduğunu hatırlatan Elmalılı, bu tür depremlerin öncekilere nispette çok az sayıda meydana geldiğini ve yeryüzündeki hayatı çok fazla etkilemediğini öne sürmüştür. Dolayısıyla müfessir, yeryüzü ve dağların oluşumuyla ilgili ayetleri ve varit olan bazı rivayetleri farklı şekilde yorumlamış ve bu yorumların kendi dönemindeki bilimsel gerçeklerle uyuştuğunu, aynı zamanda bu tür buluşları desteklediğini ileri sürmüştür.

Elmalılı’ya göre dağların yaratılışının bir başka hikmeti de kara ve denizleri birbirinden ayırmasıdır. Yani dağlar sayesinde yeryüzünün kara kısmı, deniz yüzeyinden belli yüksekliğe yükseltilmiştir ve bunun sonucunda da deniz sularında *med-cezir* / yükselme ve alçalma meydana gelmektedir.²⁹⁰

²⁸⁷ Bkz. Râzî, *Tefsir*, XIX, 136.

²⁸⁸ Enbiyâ, 21/31.

²⁸⁹ Bkz. Yazır, *Tefsir*, V, 3353.

²⁹⁰ Yazır, *Tefsir*, VIII, 5532.

Elmalılı, bunlara ilaveten dağlar sayesinde yeryüzünün büyük tufanlardan korunduğunu, akarsu kaynaklarının ve nehirlerin akışı için su havzalarının oluştuğunu, aynı zamanda sıra dağlar sebebiyle bulutların, rüzgarların ve yağmurların yön değiştirdiğini belirtmiştir. Sosyolojik açıdan da dağların çok önemli olduğunu kaydeden müfessir, dağlar sayesinde farklı hayat koşullarının meydana geldiğini, aynı zamanda göç akımlarının ve çarpışmaların sınırlandırıldığını yahut önlendiğini öne sürmüştür. Sonuç olarak Elmalılı'ya göre eğer dağlar olmasaydı, dünyada bir çalkalanış hali ve karmaşa olacak, yeryüzünde huzurlu bir hayat yaşamak mümkün olmayacak, hatta bir tek canlı hücrenin varlığından bile söz edilemeyecekti.²⁹¹

Sonuç itibarıyla, Râzî dağların öneminden bahsederken bilimsel verilerle tezat teşkil edecek bir yorum yapmış ve dağların, dünyanın sabit ve hareketsiz bir şekilde durmasında önemli bir rol üstlendiğini iddia etmiştir. Ancak dağların, depremleri engellediği görüşüne katılmamıştır.

Elmalılı ise dağların, volkan ve depremlerin sayını ve etkisini azalttığı görüşünü savunmuş ve günümüzde meydana gelen depremlerin, insanların yaşamını negatif yönde etkilemediğini öne sürmüştür. Ancak belirtmek gerekir ki, depremler daha çok dağlık bölgelerde meydana gelmektedir ve günümüzde de insan hayatını derinden etkilemektedir. Nitekim gerek Türkiye’de, gerekse de dünyanın birçok bölgesinde depremler gerçekleşmekte ve bunun sonucunda birçok insan hayatını yitirmekte yahut zarar görmektedir.²⁹² Dolayısıyla Elmalılı’nın bu görüşünün bilimsel gerçeklerle tezat oluşturduğu görülmektedir.

²⁹¹ Bkz. Yazır, *Tefsir*, VIII, 5533.

²⁹² Bkz. “*Dünyada Son 25 Yılda Yaşanan Büyük Depremler*”, <http://www.bilimtekniik.tubitak.gov.tr/sites/default/files/bilgipaket/deprem/742.html>, 18.05.2017, 10:11.

7.2. RÜZGARLAR

Yeryüzünde önemli ve hayati fonksiyona sahip unsurlardan biri de rüzgarlardır. Kur'an-ı Kerim'in birçok ayetinde rüzgarların önemine ve faydalarına vurgu yapılmış, bazen de insanlara ceza olarak gönderilen rüzgarlardan bahsedilmiştir. Kur'an'da rüzgarlar için tekil şekliyle Arapçadaki رِيح (rîh), çoğul şekliyle رِيَّاح (riyâh) tabirleri kullanılmıştır. Bu konuyla ilgili başlıca ayetler şunlardır;

وَهُوَ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَّاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ “Rüzgârları rahmetinin önünde müjde olarak gönderen O'dur...”²⁹³

وَأَرْسَلْنَا الرِّيَّاحَ لَوَاقِحَ فَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَسْقَيْنَاكُمُوهُ وَمَا أَنْتُمْ لَهُ بِخَازِنِينَ “Biz, rüzgârları aşılayıcı olarak gönderdik ve gökten bir su indirdik de onunla su ihtiyacınızı karşıladık. (Biz bunları yapmasaydık) siz onu (yeterli) suyu depolayamazdınız.”²⁹⁴

وَهُوَ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّيَّاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ “Rüzgârları rahmetinin önünde müjdecisi olarak gönderen O'dur.”²⁹⁵

أَمْ يَهْدِيكُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَّيْلٍ وَالْبَحْرِ وَمَنْ يُرْسِلُ الرِّيَّاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ أَلَيْسَ اللَّهُ تَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ (Onlar mı hayırlı) yoksa karanın ve denizin karanlıkları içinde size yolu bulduran, rahmetinin (yağmurun) önünde rüzgârları müjdecisi olarak gönderen mi? Allah'tan başka bir tanrı mı var! Allah, onların koştukları ortaklardan çok yücedir, münezzehdir.”²⁹⁶

وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ يُرْسِلَ الرِّيَّاحَ مُبَشِّرَاتٍ وَلِيَذِيقَكُمْ مِنْ رَحْمَتِهِ وَلِتَجْرِيَ الْفُلُكُ بِأَمْرِهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ “Size rahmetinden tattırsın, emriyle gemiler yüzsün, fazlından (nasibinizi)

²⁹³ A‘râf, 7/57.

²⁹⁴ Hicr, 15/22.

²⁹⁵ Furkân, 25/48.

²⁹⁶ Neml, 27/63.

arayasınız ve şükredesiniz diye (hayat ve bereket) müjdecileri olarak rüzgârları göndermesi de Allah'ın (varlık ve kudretinin) delillerindendir.”²⁹⁷

اللَّهُ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَّاحَ فَتُثِيرُ سَحَابًا “Allah O'dur ki, rüzgârları gönderir, bunlar da bulutu kaldırır...”²⁹⁸

وَتَصْرِيفِ الرِّيَّاحِ آيَاتٌ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ “... rüzgârları değişik yönlerden estirmesinde, aklını kullanan toplum için dersler vardır.”²⁹⁹

Râzî ve Elmalılı'nın bu konulara yaklaşımlarını iki ayrı başlık altında ele alacağız.

7.2.1. Rüzgarların Oluşması

Rüzgarların meydana gelişi pozitif bilimin verilerine göre şu şekilde gerçekleşmektedir; atmosferdeki havanın yeryüzüne yakın ve çoğunlukla yatay hareketine rüzgar denir. Havanın bu şekilde hareket etmesinin temel sebebi, bölgelerdeki atmosfer basıncının birbirinden farklı değerlerde olmasıdır. Genel olarak hava yüksek basınçlı bölgelerden alçak basınçlı bölgelere doğru akmaya eğilimlidir. Rüzgarlar nereden estiklerine bakılarak adlandırılır. Örneğin güneyden esen rüzgara güney rüzgarı, kuzeyden esen rüzgara kuzey rüzgarı denir. Dünya yüzeyinde ısınan hava genleşir, genleşince de daha geniş bir alana yayılır, ama havanın miktarı değişmeden daha büyük bir hacmi kaplaması sonucunda bu kez de yoğunluğu azalır. Böylece hava yükselmeye ve atmosferin üst kesimlerine doğru akmaya başlar. Atmosferin farklı bölgelerinin farklı derecelerde ısınması

²⁹⁷ Rûm, 30/46.

²⁹⁸ Rûm, 30/48.

²⁹⁹ Câsiye, 45/5.

hava hareketlerine yol açar. Sıcak hava yükselirken, ondan boşalan yere soğuk hava akar.³⁰⁰

Râzî'ye göre rüzgarlar hareket halindeki havadan ibarettir ve onların hareketi zatından değil, onu idare eden irade sahibi Allah tarafından. Dönemindeki filozofların, rüzgarların bir takım etkenler ve sebepler sonucunda oluştuğunu ileri sürdüklerini kaydeden Râzî, bunun doğru olmadığını ve herhangi bir dış etkenin, rüzgarın meydana gelmesine neden olamayacağını savunmuştur.³⁰¹ Müfessirimizin tefsirinde naklettiğine göre dönemindeki filozoflar rüzgarların esmesini şu şekilde açıklamışlar:

“Yeryüzünden, iyice ve kuvvetli bir biçimde ısıtılmış latif parçacıklar göğe yükselir. İşte bu şiddetli ısınmadan ötürü bu buhar zerrecikleri yerden kalkar ve yükselir. İşte bu parçacıklar, feleğin yakınına vardığında, feleğin altına bitişik olan hava, feleğin dönüşü istikametinde, dairevî bir şekilde hareket eder. Böylece de buhar zerreciklerinin daha fazla yükselmesine mani olur ve onları kendi hareket bölgesinden uzak tutar. O zaman da buharlar, geri dönerler ve her tarafa dağılırlar. İşte bu dağılma sebebiyle rüzgârlar meydana gelirler. Sonra buharlar daha çok olup, yükselmeleri de daha şiddetli ve kuvvetli olduğu için, aynı şekilde bunların dönüşünün hareketi de daha şiddetli olur. Böylece de rüzgarlar çok kuvvetli ve çok şiddetli olurlar.”³⁰²

Onların bu açıklamalarının yanlış olduğunu savunan Râzî'ye göre eğer hakikat filozofların dediği gibi olsaydı, rüzgarlar çok şiddetli oldukları zaman yeryüzünden toz zerreciklerinin kalkması da o nispette fazla olurdu. Fakat gerçekte durum böyle değildir. Râzî kendince akli deliller getirmek suretiyle rüzgarı hareket ettirenin ve onun yönünü değiştirenin Allah olduğunu belirtmiştir.

Müfessire göre rüzgarlar Allah tarafından sürekli yön değiştirmeye müsait bir şekilde yaratılmış ve insanlara, hayvanlara ve bitkilere büyük faydalar sağlayacak biçimde idare edilip çalıştırılmaktadır. Aynı zamanda Râzî rüzgarla teneffüs ettiğimiz oksijeni denk

³⁰⁰ Bkz. *Temel Britannica Temel Eğitim ve Kültür Ansiklopedisi*, Ana Yayıncılık, İstanbul 1993, XIV, 308-309; *Rüzgar*, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Rüzgâr>, 29.03.2017, 13:12.

³⁰¹ Râzî, *Tefsir*, XIX, 140.

³⁰² Râzî, *Tefsir*, XIV, 287.

tutmuş ve bu bakımdan rüzgarın her canlı için hayati önem taşıdığını, ayrıca denizlerde gemilerin hareket edebilmesi için büyük katkı sağladığını savunmuştur. Dönemindeki bilginlerin rüzgarları *Kuzey, Güney, Sabâ* (doğu rüzgarı) ve *Debûr* (batı rüzgarı) olmak üzere dört kısma ayırdığını belirten müfessir bu rüzgarların bazen denizin dibinden yukarıya doğru estiğini de öne sürmüştür.

Fayda bakımından da rahmet ve gazap rüzgarları olmakla iki çeşit rüzgar olduğunu beyan eden Râzî, Hz. Peygamber'in: "*Allah'ım, bunu riyâh (rüzgarlar) kıl, rîh (rüzgar) kılma!*"³⁰³ şeklindeki hadisini buna delil göstermiş ve Kur'an'da rahmet rüzgarları için çoğul isim kullanılarak onda birçok faydaların olduğuna işaret edildiğini, tekil şeklinde kullanılması ile de helak edici bir rüzgarın kast edildiğini belirtmiştir.³⁰⁴ Faydalı rüzgarların çeşitleri ve kısımları çok olup devamlı estiği için Allah onu رِيح şeklinde çoğul olarak zikretmiştir. Fakat zararlı rüzgar kasıp kavurucu bir niteliğe sahip olup süreklilik arz etmediği için onu ريح şeklinde tekil olarak ifade etmiştir. Müfessire göre Allah'ın ceza olarak gönderdiği zararlı rüzgar uzun bir süre bir yerde bekletildiği için kavurucu bir sıcaklığa ulaşmakta ve bu nedenle isabet ettiği yere zarar vermektedir.³⁰⁵

Râzî rüzgarın diğer faydalarını ise şu şekilde sıralamıştır; Rüzgarlar sayesinde su yüklü bulutlar havada asılı kalır ve ihtiyaç olan yere doğru sürüklenirler. Ekin ve ağaçların büyümesine ve gelişmesine katkı sağlar, gemilerin hareket etmesini temin eder ve hava kirliliğini önlerler.³⁰⁶ Aynı zamanda sonbaharda kurumuş bitkileri ortadan kaldırırlar. Müfessir, Ka'b el-Ahbâr (ö. 52/652)'den nakledilen *لو حيس الله الريح عن عباده ثلاثة أيام لأنن أكثر أهل الأرض "Eğer Allah rüzgarı yeryüzünden üç gün kesseydi, yeryüzünde bulunan çoğu şeyler kokuşurlardı."*³⁰⁷ rivayetini de buna delil olarak göstermiştir.³⁰⁸

³⁰³ eş-Şâfiî, Ebû Abdullâh Muhammed, *el-Müsned*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1400, I, 81.

³⁰⁴ Râzî, *Tefsir*, IV, 162.

³⁰⁵ Râzî, *Tefsir*, XXV, 109.

³⁰⁶ Râzî, *Tefsir*, XXV, 107.

³⁰⁷ Bu rivayetin kaynağına hiçbir hadis eserinde rastlayamadık. Bu rivayet sadece tefsir eserlerinde geçmektedir.

Elmalılı da, rüzgarın bir hava akımı olduğunu ve tabiattaki sıcaklık ve soğukluğun değişmesi neticesinde oluştuğunu belirtmiş ve bu konuda kısmen bilimsel verilere yakın açıklamalar yapmıştır.³⁰⁹ Çünkü rüzgarların meydana gelmesi soğuk ve sıcak havanın değişmesinden ziyade farklı bölgelerdeki atmosfer basınçlarının değişmesidir. Müfessire göre rüzgarlar, sıcak iklim ile soğuk iklim arasındaki üstünlük oranlarının değişmesi nedeniyle ve aynı zamanda tabiat üstü bir emirle meydana gelmektedir ve bu doğrudan doğruya Rabbânî bir tasarruftur.³¹⁰ Elmalılı'ya göre bu iş sırf tabiata kalsaydı, rüzgar akımları meydana gelmez ve durgunluk kanunu gereğince her şey sabit olarak yerinde hareketsiz kalırdı.³¹¹

İbn Ömer (ö. 74/693)'e atf edilen “Rüzgar sekiz çeşittir. Dördü azap, dördü ise rahmettir,” şeklindeki rivayete de yer veren Elmalılı, rüzgarları rahmet ve gazap rüzgarları olmak üzere iki kısma ayırmıştır. Rüzgarların faydalarına da temas eden Elmalılı yağmur bulutlarının toplanmasında rüzgarın büyük katkısı olduğunu belirtmiştir. Aynı zamanda rüzgarın havadan daha ağır olan bulutları havada hareket ettirmesi ve uçurmasının, modern teknoloji için örnek teşkil ettiğini ve bilim insanlarının onu örnek alarak uçak ve balon gibi hava araçlarını icat ettiklerini öne sürmüştür. Elmalılı, “*Rüzgarları rahmetinin önünde müjde olarak gönderen O'dur. Sonunda onlar (o rüzgarlar), ağır bulutları yüklenince onu ölü bir memlekete sevk ederiz.*”³¹² ayetinde de bu gerçeğe işaret edildiğini ve bunun Kur'an'ın ilmi mucizelerinden biri olduğunu savunmuştur.³¹³

Sonuç itibarıyla Râzî, dönemindeki filozofların rüzgarla ilgili teorilerine itibar etmemiş ve rüzgarların sırf Allah'ın iradesi ile hareket ettiğini ve rüzgarın oluşması için herhangi bir sebebe ihtiyaç olmadığını savunmuştur. Elmalılı da pozitif bilimin rüzgarla ilgili verilerine tefsirinde yer vermiş ve bunlara karşı çıkmamıştır. Fakat her zaman Kur'an ve bilimi uzlaştırma yoluna giden Elmalılı rüzgarın soğuk ve sıcak hava akımları ile ilgili

³⁰⁸ Râzî, *Tefsir*, XIV, 288.

³⁰⁹ Yazır, *Tefsir*, V, 3054.

³¹⁰ Yazır, *Tefsir*, III, 2198.

³¹¹ Yazır, *Tefsir*, V, 3599.

³¹² A'râf, 7/57.

³¹³ Yazır, *Tefsir*, III, 2200.

bir hadise olduğunu kabul etmekle birlikte tüm bu tabiat hadiselerinin Allah'ın iradesi altında tecelli ettiğini beyan etmiştir.

7.2.2. Rüzgarların Aşılaiıcılık Özelliği

Gerek bitkiler üzerine yapılan araştırmalar, gerekse yeryüzündeki diğer fiziksel oluşumlara yönelik yapılan araştırmalar, rüzgarlarda aşılaiıcı bir özelliğin olduğunu göstermiştir. Bitki tozlarını taşıyarak onların üremesinde önemli rol oynayan rüzgarlar aynı zamanda yağmurun yağması için gereken şartların oluşmasında da önemli bir yere sahiptir. Dolayısıyla, bitkilerin yahut yağmurun meydana gelmesinde rüzgarların önemli rol üstlendiğini ifade eden ayetler bu kapsamda değerlendirilebilir. Bu konuya dikkat çeken Kur'an ayeti şöyledir:

“Biz, rüzgarları وَأَرْسَلْنَا الرِّيحَ لَوَاقِحَ فَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَسْقَيْنَاكُمُوهُ وَمَا أَنْتُمْ لَهُ بِخَازِنِينَ

aşılaiıcı olarak gönderdik ve gökten bir su indirdik de onunla su ihtiyacınızı karşıladık. (Biz bunları yapmasaydık) siz onu depolayamazdınız.”³¹⁴

Bu ayette geçen لَوَاقِح kelimesi, لَاقِحَة kelimesinin çoğul şekli olup sözlükte “gebe kalmış deve, büyük harp” gibi anlamlara gelmektedir.³¹⁵ Kur'an'daki bu ibareyi bir kısım müfessirler “aşılaiıcı rüzgarlar” şeklinde yorumlamış ve gerek bitkileri, gerekse de yağmur bulutlarını aşılaiıcı rüzgarlar olarak tefsir etmişlerdir.³¹⁶

Râzî, bu ayetin tefsirinde لَوَاقِح kelimesinin kökenine inmiş ve Arapların bu tabirle, erkek devenin dişi deveyi gebe bırakması olayını ifade ettiklerini belirtmiştir. Daha sonra da Hasan el-Basrî, İbn Abbâs, Katâde ve Dahhâk'ın aşılaiıcı rüzgarlarla ilgili görüşlerine yer vermiştir. Bu müfessirlere göre rüzgar, bulutları ve ağaçları aşılamaktadır. Râzî'nin aktardığına göre İbn Mes'ûd bu ayetin tefsiri ile ilgili olarak: “Allah, bulutları aşılayıp da, onların su yüklenmesi ve suyu (yağmuru) bulutun içine bırakması için rüzgarları gönderir.

³¹⁴ Hicr, 15/22.

³¹⁵ Maraşlı, Nedîm, *es-Sihâh fi'l-Luga ve'l-'Ulûm*, Dâru'l-Hadârati'l-'Arabiyye, Beyrut 1975, s. 1058.

³¹⁶ Bkz. Karaman ve Diğerleri, *a.g.e.*, III, 345; Yıldırım, Celal, *a.g.e.*, VI, 3210.

Sonra o bulut sıkışır ve sütü bol devenin sağılması gibi, onu şarıl şarıl akıtır”³¹⁷ demektedir. Ancak burada İbn Mes‘ûd’un, ağaçların aşılınması hakkında herhangi bir görüş belirtmediğini de kaydetmiştir. İleri sürülen bu görüşlerden yola çıkarak şunu söyleyebiliriz ki, Araplar rüzgarın bulutları bir araya toplaması sonucu yağmur yağmasını, erkek devenin dişi deveyi gebe bırakması ve bunun sonucunda yavru devenin dünyaya gelmesine benzetmişler. Dolayısıyla burada bir kinayeli ifadenin varlığından söz edebiliriz. Râzî’ye göre rüzgar bulutları toplar, onları yağmur yağdıracak duruma getirir ve sonuçta yağmur yağar. Müfessir “O, rahmetinin önünde rüzgarları bir müjdeci olarak gönderendir.”³¹⁸ ayetini de buna delil olarak göstermiştir.³¹⁹ Sonuç itibarıyla denebilir ki, Râzî aşılama rüzgarları bulutların aşılması görüşünü savunmuş ve zikrettiği rivayetler dışında rüzgarın bitkileri aşılmasına yönelik bir izah getirmemiştir.

Elmalılı rüzgarların aşılama özelliğine dikkat çeken السَّمَاءَ وَأَرْسَلْنَا الرِّيحَ لَوَاقِحَ فَأَنْزَلْنَا مِنْ مَاءٍ فَأَسْقَيْنَاكُمُوهُ وَمَا أَنْتُمْ لَهُ بِخَازِنِينَ “Rüzgarları, aşılama olarak gönderdik ve gökten su indirdik, böylece sizi suladık, onu depolayan siz değilsiniz.”³²⁰ ayetinin tefsirinde öncelikle لَوَاقِحَ “levakih” kelimesi üzerinde durmuş ve bu sözün “likah” kelimesinin çoğulu olduğunu, bunun da aşılama anlamına geldiğini ifade etmiştir. Bu ayetin anlam itibarıyla kendi başına bilimsel bir mucize olduğunu düşünen müfessir, bu konuda İbn Abbâs’ın “rüzgarlar ağaçlar ve bulutlar için aşılama rüzgarıdır.” şeklindeki açıklamasına da yer vermiştir. Elmalılı’nın naklettiğine göre İbn Mes‘ûd konuyla ilgili olarak şöyle bir izah getirmiştir: “Allah, bulutları aşılama rüzgarı ile onları su yüklenmesi ve suyu (yağmur) bulutun içine bırakması için rüzgarları gönderir. Sonra o bulut sıkışır ve sütü bol devenin sağılması gibi, onu şarıl-şarıl akıtır.”³²¹

³¹⁷ Râzî, Tefsir, XIX, 139.

³¹⁸ Furkân, 25/48.

³¹⁹ Râzî, Tefsir, XIX, 140.

³²⁰ Hicr, 15/22.

³²¹ Yazır, Tefsir, V, 3053.

Klasik müfessirlerin rüzgarın aşılama özelliği üzerinde durduklarını fakat onun bitkileri ve ağaçları aşıladığına temas etmediklerini belirten Elmalılı, rivayetlerde ağaçların aşılmasından bahsedilmesine rağmen hiç kimsenin bu konuda bir açıklama yapmadığını öne sürmüştür. Bunun nedenini ise şöyle açıklamaktadır ki, eskiden ağaçların birbirlerini aşıladığı gerçeği biliniyordu, fakat bunun rüzgarların aşılması sayesinde yapıldığı bilinmiyordu. Elmalılı'ya göre yakın bir zamana kadar rüzgarın bitkilerde aşılama yapabileceği gerçeği keşfedilmemişti.

Elmalılı, “Biz, rüzgarları aşılایıcı olarak gönderdik ve gökten bir su indirdik de onunla su ihtiyacınızı karşıladık...”³²² ayetini açıklarken Râzî'nin bu konudaki şu sözünü de nakletmiştir: “Erkek, dişiye suyunu boşaltıp da dişi gebe olunca denilir ki “erkek aşıladı, dişi tuttu, gebe oldu” demektir. Bunun gibi rüzgarlar da bulutların erkekleri yerinde kabul edilir.” Râzî'nin müfessir olmakla birlikte aynı zamanda doktor olduğunu belirten Elmalılı, ağaç aşılamanın eskiden beri bilindiğini, ancak bitkilerde rüzgarın gerçekleştirebileceği bir aşılamanın son dönemlerde keşfedildiğini, Râzî için bu noktanın meçhul kaldığını ve dolayısıyla müfessirin bu gerçeği görememesinin anlaşılabilir bir durum olduğunu belirtmiştir.³²³

Elmalılı'ya göre وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ فِيهَا رَوْحَيْنِ اٰتَيْنِ “Orada bütün meyvelerden iki çift yarattı.”³²⁴ ayetinde geçtiği üzere hakikat ortaya çıktıktan, yani tüm bitkilerin çiçeklerinde dişi ve erkek çifti bulunup erkeğin dişiyi aşılması neticesinde meyvelerin oluştuğu anlaşıldıktan sonra insanlar rüzgarların aşılایıcı bir görevi olduğunu anlamaya başlamışlardır. Müfessire göre böylece Kur'an'ın yukarıda zikredilen ayetlerinde geçtiği üzere önceden bilinmeyen bir bilimsel gerçek, Kur'an'ın nüzulünden yaklaşık bin dört yüz sene sonra açıklanarak anlaşılabilmiş ve bu da Kur'an'ın bir mucize olduğunu ortaya çıkartmıştır.³²⁵

³²² Hicr, 15/22.

³²³ Yazır, Tefsir, V, 3053.

³²⁴ Ra'd, 13/3.

³²⁵ Yazır, Tefsir, V, 3055.

Şimdi de rüzgarın bitkileri aşılması konusunu pozitif bilim açısından ele alalım. Bilim adamlarına göre bitkilerde de erkek ve dişi organlar vardır ve onların çoğalabilmesi için aralarında tozlaşmanın gerçekleşmesi gerekir. Döllenme dediğimiz bu tozlaşmanın gerçekleşmesi için bitkilerin çiçeklerindeki Polen tanelerinin, herhangi bir vasıtasıyla erkek organın “başçık” kısmından dişi organın “tepecik” kısmına taşınması gerekir.³²⁶ Çiçeklerdeki polen tozlarının olgunlaşmasından sonra, çiçeğin anterleri değişik şekillerde açılarak dışarı çıkarlar. Dışarı çıkan polen tozları değişik vasıtalarla dişi organın tepeciğine taşınırlar ve böylece tozlaşma gerçekleşir. Bu tozlaşma olayı üç yol ile gerçekleşebilir;

- a) Rüzgar yardımıyla tozlaşma (Anemogami).
- b) Su vasıtasıyla tozlaşma (Hidrofil).
- c) Hayvanlar aracılığıyla tozlaşma (Zoogami).³²⁷

Sonuç itibarıyla rüzgarın bitkileri aşıladığı bilimsel bir gerçektir. Ancak Râzî rüzgarın bitkileri aşıladığı gerçeği üzerinde durmamış, daha çok onun bulutları bir yere getirdiğini ve onları yağmur yağdırmaya hazırladığını savunmuştur. Bunun aksine Elmalılı, rüzgarın bitkileri aşıladığı gerçeği üzerinde durmuş ve bu ayette, rüzgarın bitkileri aşıladığına işaret edildiğini ve bunun da Kur'an'ın mucizevi yönlerinden biri olduğunu savunmuştur. Böylece bu konudaki ayetlerin tefsirinde Elmalılı'nın bilimsel gerçeklere uygun bir yorum getirdiğini söyleyebiliriz.

7.3. BULUTLAR

Yeryüzündeki havanın önemli bir kısmını kaplayan ve hayatın idame ettirilmesi için büyük önem arz eden unsurlardan biri de bulutlardır. Pozitif bilime göre, bir araya toplanarak havada asılı halinde yüzen milyonlarca su damlacığından ya da buz parçacığından oluşmuş bir kütleye bulut denir. Hava kütlesi atmosferin yukarı kesimlerine doğru yükseldikçe serinler, serinledikçe de içindeki su buharı yoğunlaşır. Bu nedenle bulut

³²⁶ Karamanoğlu, Kamil, *Genel Botanik*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1973, s. 316.

³²⁷ Kadioğlu, Asım, Yusuf Kaya, *Genel Botanik*, Atatürk Üniv. Ziraat Fakültesi Ofset Tesisi, Erzurum 1991, s. 105.

oluşumu nemli hava kütesinin yükselmesine bağlıdır. Havadaki su buharının yoğunlaşmaya başlamasıyla oluşan su damlacıklarının boyutları önce çok küçüktür. Bu yüzden, çok küçük ve kendi ağırlığıyla yere düşemeyecek kadar hafif olan bu damlacıklar hava akımlarıyla atmosferde dolaşır. Bu nedenle üzerlerine gelen ışıkları doğrudan yansıtırlar ve bu tip bulutlar beyaz görünürler. Su damlacıkları birleşip büyüdükçe, yani kalınlaştıkça ışığı daha az yansıtırlar. Bu nedenle de yağmur bulutları daha koyu, gri ve hatta siyaha yakın renkte görünürler. Hava daha da soğursa giderek yoğunlaşan damlalar büyür ve yağmur olarak yere düşer.³²⁸

Kur'an-ı Kerim'de bulutlardan bahsedilirken daha çok غَمَامَةٌ ve سَحَابٌ kelimeleri kullanılmıştır. Bulutları ve onlardaki faydaları konu alan Kur'an ayetleri şunlardır;

“Ve sizi bulutla gölgeledik...”³²⁹ وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ فَأَخْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَتَصْرِيفِ الرِّيَّاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ يَدَيْهِ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ “Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün birbiri peşinden gelmesinde, insanlara fayda veren şeylerle yüklü olarak denizde yüzüp giden gemilerde, Allah'ın gökten indirip de ölü haldeki toprağı canlandırdığı suda, yeryüzünde her çeşit canlıyı yaymasında, rüzgârları ve yer ile gök arasında emre hazır bekleyen bulutları yönlendirmesinde düşünen bir toplum için (Allah'ın varlığını ve birliğini isbatlayan) birçok deliller vardır.”³³⁰

³²⁸ Temel Britannica Temel Eğitim ve Kültür Ansiklopedisi, IV, 55-56.

³²⁹ Bakara, 2/57.

³³⁰ Bakara, 2/164.

“Onlar, هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلَائِكَةُ وَقُضِيَ الْأَمْرُ وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ” ille de buluttan gölgeler içinde Allah'ın ve meleklerinin gelmesini mi beklerler? Halbuki iş bitirilmiştir. (Allah nizamı artık değişmez.) Bütün işler yalnızca Allah'a döndürülür.”³³¹

“Rüzgârları وَهُوَ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَّاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ حَتَّى إِذَا أَقْلَّتْ سَحَابًا ثِقَالًا سُقْنَاهُ لِبَلَدٍ مَيِّتٍ rahmetinin önünde müjde olarak gönderen O'dur. Sonunda onlar (o rüzgârlar), ağır bulutları yüklenince onu ölü bir memlekete sevkederiz...”³³²

“O, size korku ve ümit içinde هُوَ الَّذِي يُرِيكُمُ الْبَرْقَ خَوْفًا وَطَمَعًا وَيُنْشِئُ السَّحَابَ الثِّقَالَ şimşegi gösteren ve (yağmur dolu) ağır bulutları meydana getirendir.”³³³

“Görmez misin ki Allah bir takım bulutları (çıkartıp) sürüyor; sonra onları bir araya getirip üstüste yığıyor...”³³⁴

“Sen وَتَرَى الْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدَةً وَهِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ صُنْعَ اللَّهِ الَّذِي أَتَقَنَ كُلَّ شَيْءٍ إِنَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَفْعَلُونَ dağları görürsün de, onları yerinde durur sanırsın. Oysa onlar bulutların yürümesi gibi yürümektedirler. (Bu) her şeyi sapasağlam yapan Allah'ın sanatıdır. Şüphesiz ki O, yaptıklarınızdan tamamıyla haberdardır.”³³⁵

اللَّهُ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَّاحَ فَتُثِيرُ سَحَابًا فَيَبْسُطُهُ فِي السَّمَاءِ كَيْفَ يَشَاءُ وَيَجْعَلُهُ كِسْفًا فَيَزِي الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهِ “Allah O'dur ki, rüzgârları gönderir, bunlar da bulutu kaldırır. Derken, Allah onu gökte dilediği gibi yayar ve parça parça eder; nihayet arasından yağmurun çıktığını görürsün...”³³⁶

³³¹ Bakara, 2/210.

³³² A'râf, 7/57.

³³³ Ra'd, 13/12.

³³⁴ Nûr, 24/43.

³³⁵ Neml, 27/88.

³³⁶ Rûm, 30/48.

“رُزْغَارُلَارُی گُؤْدَریپ دَ بُلُتُ هَارَکَته گَچَرین
Allah'tır...”³³⁷

“وَإِنْ يَرَوْا كِسْفًا مِّنَ السَّمَاءِ سَاقِطًا يَقُولُوا سَحَابٌ مَّرْكُومٌ”
“Gökten düşen bir kütle görseler: “Üst
üste yığılmış bulutlardır” derler.”³³⁸

Râzî “Allah O'dur ki, rüzgarları gönderir, bunlar da bulutu kaldırır. Derken, Allah onu gökte dilediği gibi yayar ve parça parça eder; nihayet arasından yağmurun çıktığını görürsün...”³³⁹ ayetinin tefsirinde, Kur'an'da bulutların çeşitli şekillerinin anlatıldığını belirterek onların bir kısmının peş-peşe gelen bulutlar, bir kısmının da parça-parça halinde bulutlar olduğunu beyan etmiştir. Yağmurun kaynağının bulut olduğunu kaydeden müfessir bunun da ilahi kudretin delillerinden olduğunu belirtmiştir.³⁴⁰

“... Rüzgârları ve yer ile gök arasında emre hazır bekleyen bulutları yönlendirmesinde düşünen bir toplum için birçok deliller vardır.”³⁴¹ ayetinin tefsirinde Râzî bulutları meydana getiren suyla ilgili olarak şunları kaydeder:

“Suyun karakteri, inmesini gerektiren bir ağırlığa sahip olmasıdır. Bina-enaleyh, onun hava boşluğunda durması, tabiatına uymayan bir durumdur. Bu sebeple onu buna zorlayan ve buna mecbur eden bir şeyin bulunması gerekir. İşte bu sebepten Cenâb-ı Hak onu, "musahhar" diye adlandırmıştır. Şayet bulut, devamlı aynı yerde kalsaydı, güneşin ışıklarını örteceği, yağmuru ve nemi arttıracak için, zararı büyük olurdu. Hiç bulut olmayıp da yağmur yağmasaydı, yine zararı büyük olurdu.”³⁴²

Bulutların bir takım sıvı ve nemli parçalar ile kuru ve yakıcı parçalardan meydana gelmiş cisimler olduğunu öne süren Râzî'ye göre³⁴³ su dolu bulutların havada asılı vaziyette durması da Allah'ın varlığını gösteren en büyük delillerdendir. Bulutlardaki su,

³³⁷ Fâtır, 35/9.

³³⁸ Tûr, 52/44.

³³⁹ Rûm, 30/48.

³⁴⁰ Râzî, Tefsir, XXV, 108.

³⁴¹ Bakara, 2/164.

³⁴² Râzî, Tefsir, IV, 153.

³⁴³ Bkz. Râzî, Tefsir, XIX, 21.

ihtiyaca göre uygun miktarda uygun mekanlara yağmaktadır. Dönemindeki filozofların, bulutların yeryüzünden buharlaşan sudan meydana geldiği şeklindeki teorilerine de yer veren müfessir onların iddialarını tekzip etmemiş ve ihtimal dahilinde görmüştür. Fakat ilginçtir ki, müfessir aynı zamanda bulutların oluşumunun mutlak surette böyle olduğuna inanmanın Allah'ı inkar etmek ve küfre düşmek olacağını da öne sürmüştür.³⁴⁴

“O, size korku ve ümit içinde şimşeği gösteren ve (yağmur dolu) ağır bulutları meydana getirendir”³⁴⁵ ayetinin tefsirinde de bulutların oluşumuna dikkat çeken Râzî’ye göre buluttaki sıvı parçacıklarının hava boşluğunda meydana gelmesi de, yeryüzünden yükselen buharlardan oluşmaları da ihtimal dahilindedir. Eğer birinci ihtimal doğruysa, onların o boşlukta meydana gelmeleri Allah tarafından gerçekleştirilmektedir. Eğer ikinci ihtimal, yani onların yeryüzünden yükselmiş olmaları ihtimali söz konusu olursa, müfessire göre bu hususta, filozofların “O sıvı parçacıkları soğuk hava tabakasına ulaştıklarında donarlar ve böylece ağırlaşır, daha sonra da yeryüzüne düşerler.” şeklindeki iddiası yanlıştır. Buna gerekçe olarak ta yağmur damlalarının farklı boyutlarda olmasını ve bazı bölgelerde yağmur yağarken, diğer bazı bölgelerin uzun süre kuraklık altında kalmasını göstermiştir.³⁴⁶ Yani, Râzî’ye göre eğer bulutlar yeryüzünden yükselen buhardan oluşsaydı, dünyanın her yerine eşit şekilde ve eşit zamanlarla yağmur yağması gerekirdi. Çünkü güneş her yeri eşit şekilde ısıtmakta ve yeryüzünde eşit şekilde bir buharlaşma gerçekleşmektedir. Dolayısıyla bulutların oluşması ve yağmurun yağması tabiata değil, hür irade sahibi olan Allah’a bağlıdır.

Râzî, *فَيَجْعَلُهُ رَكَامًا* “Görmez misin ki Allah bir takım bulutları (çıkarıp) sürüyor; sonra onları bir araya getirip üstüste yığıyor...”³⁴⁷ ayetindeki *يُزْجِي سَحَابًا* “bir takım bulutları sürüyor” ifadesini “Allah onları azar azar meydana getiriyor” şeklinde açıklamıştır. Buradan yola çıkarak bulutların bir defada yoktan

³⁴⁴ Râzî, *Tefsir*, IV, 154.

³⁴⁵ Ra‘d, 13/12.

³⁴⁶ Râzî, *Tefsir*, XIX, 22.

³⁴⁷ Nûr, 24/43.

yaratılmadıklarını, aksine farklı maddelerden meydana geldiğini savunan müfessir **ثُمَّ يُؤَلَّفُ** “sonra onları bir araya getirir” ifadesi ile de bulutların daha önceden farklı küçük parçalar halinde olduğuna işaret edildiğini ifade etmektedir.³⁴⁸

Dönemindeki tabiatçıların: *"Bulut, yağmur, kar, dolu, çiğ ve kırağı, çevrede buharın yoğun hale gelmesinden; bazan da, havanın yoğunlaşmasından meydana gelir."* şeklindeki iddialarına da karşı çıkan Râzî'ye göre Allah, o bulutları oluşturan cüzleri bir defada da yaratabilir. Onların iddialarının doğru olduğunu varsaydığımız takdirde dahi bulutların oluşması için tabiata bu özelliği verenin de yine Allah olduğunu bilmemiz gerekmektedir.³⁴⁹ Tefsirinde *Tabiatçı* ve *Filozof* dediği kimselerle girdiği tartışmalardan şu sonucu çıkarabiliriz ki, kastettiği bu kişiler Allah'ı inkar eden pozitif bilimcilerdir. Bu nedenle Râzî eserinin birçok yerinde onlara cevaplar vermiş ve onlara Allah'ın varlığını ispat etmeğe çalışmıştır.

Elmalılı tefsirinde bulutların meydana gelmesine sadece **وَهُوَ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ حَتَّىٰ إِذَا أَقْلَّتْ سَحَابًا ثِقَالًا سُقْنَاهُ لِبَلَدٍ مَّيِّتٍ فَأَنْزَلْنَا بِهِ الْمَاءَ فَأَخْرَجْنَا بِهِ مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ كَذَٰلِكَ نُخْرِجُ الْمَوْتَىٰ** *"Rüzgârları rahmetinin önünde müjde olarak gönderen O'dur. Sonunda onlar (o rüzgârlar), ağır bulutları yüklenince onu ölü bir memlekete sevkederiz. Orada suyu indirir ve onunla türlü türlü meyveler çıkarırız. İşte ölüleri de böyle çıkaracağız. Her halde bundan ibret alırsınız."*³⁵⁰ ayetinin tefsirinde yer ayırmıştır. Bulutların havadan daha ağır olduğunu, bu nedenle onların havada asılı durmasının doğa kanunlarına zıt bir olay olduğunu öne süren Elmalılı bunda büyük bir sanat olduğunu belirtmiş ve bunun incelemesini doğa bilimlerine havale etmiştir. Daha önce bulutların hafif su buharından ibaret olduğunun zannedildiğini hatırlatan müfessir, bunun aksine bulutların bizzat su taneciklerinin toplu hali olduğunun sonradan anlaşıldığını belirtmiştir. Bu ağır bulutların

³⁴⁸ Râzî, *Tefsir*, XXIV, 404.

³⁴⁹ Râzî, *Tefsir*, XXIV, 405.

³⁵⁰ A'râf, 7/57.

havada asılı durmasının fizik biliminde iki şekilde açıklandığını vurgulayan müfessire göre başlangıçta bilim adamları bulut hakkında: “*O su tanecikleri sabun köpüğü gibi boş ve içlerinde hava hapsedilmiş olup, bu hava dışardaki havadan fazla bir ısı derecesinde bulunduğundan hafif şekilde üzerinde yüzyüyor.*” şeklinde bir açıklama yapmışlardır. Daha sonra bu görüş çürütülerek bulutları birleştiren su taneciklerinin içi boş değil, dolgun bulunduğu ve bundan dolayı her biri kendi hacmindeki havadan ağır olduğu halde aşağıdan rüzgarın tahrikiyle kum tanelerinin yukarı çıkması gibi hava boşluğunda asılı kalarak sağa sola hareket ettiği kabul edilmiştir. Elmalılı *إِذَا أَقْلَتْ سَحَابًا ثَقَالًا* “*ağır bulutları yüklenince*” ifadesinin bu gerçeğe işaret ettiğini ve havadan daha ağır olan su taneciklerinin sıcak hava ile doldurularak köpük haline getirildiğini, böylece havadaki küçük su baloncuklarından bulutların meydana geldiğini belirtmiştir. Müfessire göre ağır bulutların ondan daha hafif olan havanın üstüne çıkmasında hareketin ve rüzgarın büyük önemi vardır ve dolayısıyla bu hareketleri yaratan ve bu doğa kanunlarını tersine çeviren de Allah’ın kudretidir.³⁵¹

Sonuç itibarıyla Râzî bulutların, Allah’ın iradesi altında farklı su parçacıklarının bir araya getirilmesi ile yaratıldığını savunmuş, fakat filozofların bulutlar hakkındaki bilimsel teorilerine ihtiyatlı yanaşmıştır. Tefsirinin bir yerinde, yerden suyun buharlaşması ile bulutların meydana geldiği fikrini reddeden müfessir eserinin diğer bir yerinde ise bu fikrin kabul edilebileceğini, fakat yine de doğaya bu özelliği verenin bir yaratıcı kudret olduğunu bildirmiştir.

Elmalılı ise bulutların yaratılışına tefsirinde geniş yer vermemiş, daha çok bulutların ağır oldukları halde gökte asılı durmalarına temas etmiştir. Müfessir bunu, Allah’ın varlığını gösteren harikulade olaylardan biri olarak görmüştür. Fakat Râzî’den farklı olarak, yağmur ve bulutların oluşması ile ilgili ortaya çıkan bilimsel gerçeklere karşı çıkmamıştır.

³⁵¹ Bkz. Yazır, *Tefsir*, III, 2199-2200.

7.4. ŞİMŞEK VE GÖK GÜRÜLTÜSÜ

Pozitif bilimin verilerine göre iki bulut arasında yahut bir bulut içinde veya bir bulutun tabanı ile yer arasında elektrik boşalırken meydana gelen kırık çizgi biçimindeki geçici ışıklara şimşek denir. Gök gürültüsü ise şimşek çakması esnasında meydana gelen çok yüksek bir ses dalgasıdır. Fakat ses, ışıktan yavaş hareket ettiği için biz gök gürültüsünü şimşegin gözlenmesinden bir müddet sonra duyarız. Gök gürültüsünün oluşma nedeni ise şimşek hattı boyunca aniden hava basıncının artması ve havanın ısınmasıdır. Aşırı basınç, şimşek hattının sestten daha hızlı bir şekilde genişlemesine neden olur ve sonuçta gök gürültüsü dediğimiz ses meydana gelir.³⁵²

Bir nevi yağmurun habercisi olan şimşek ve gök gürültüsünden, Kur'an-ı Kerim'de hem teşbih yapılırken, hem de yağmur hadisesi anlatılırken bahsedilmektedir. Kur'an'da şimşek için بَرْق , gök gürültüsü için de رَعْد ifadeleri kullanılmıştır.

Bu konuda Râzî, وَمِنْ آيَاتِهِ يُرِيكُمُ الْبَرْقَ خَوْفًا وَطَمَعًا “Yine O’nun delillerindendir ki, size korku ve ümit vermek üzere şimşegi gösteriyor...”³⁵³ ayetinin tefsirinde yağmurdan önce gök gürültüsü ve şimşek çakmasının faydalarına temas etmiştir. Yağmurun habercisi olan şimşek çaktığı zaman kapalı bir yerde bulunmayanlar ıslanmaktan korkarak bunun için hazırlık yaparlar. Sarnıcı olan yahut suya bağlı bir işi olan kişi ise yağmur suyu depolamak için hazırlanır. Bedevi Araplar da uzak bir yerde çakan şimşekleri görmemiş olsalardı, otlu ve sulu birtakım beldelerin olacağını bilemezlerdi. Şimşek ve gök gürültüsünün bu gibi hikmetlerini sıraladıktan sonra Râzî, şimşegin oluşması ile ilgili olarak kendi düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir:

“Şimşegin bir mucize olduğu açıktır. Çünkü bulutta, sadece su ve hava vardır. O buluttan, dağları yakabilecek biçimde ateş çıkması ise, son derece uzak bir ihtimaldir. Binaenaleyh, bunun mutlaka bir yaratıcısının olması gerekir ki, o da Allah’tır. Felsefeciler şöyle demişlerdir: Bulutta, hava ve suya nispetle, hem kesafet

³⁵² Şimşek ve Yıldırım, https://tr.wikipedia.org/wiki/Şimşek_ve_yıldırım#cite_note-4, 12.03.2017, 22:04.

³⁵³ Rûm, 30/24.

hem de letafet bulunur. O halde bu demektir ki hava, buluttan daha latif, su ise daha yoğundur. Binaenaleyh, kuvvetli bir rüzgar estiğinde, o bulutları zorla deler, böylece gök gürültüsü meydana gelir ve bundan, bir cismin bir cisme sert bir şekilde dokundurulması sonucu ortaya çıkan ateşe benzer bir alev meydana gelir ve bu tıpkı, taşın demire vurulması sonucu bir ateşin çıkmasına benzer.”³⁵⁴

Görüldüğü gibi Râzî, şimşegin olağanüstü bir hadise olduğunu savunmaktadır. Filozofların gök gürültüsü ve şimşegi rüzgarla ilişkilendirdiklerini kaydeden müfessir, filozofların bu konudaki bilimsel açıklamaları doğru kabul edilse bile şimşegin oluşması için gereken şiddetli rüzgarları yaratanın da Allah olduğunu vurgulamıştır.

Elmalılı ise yağmurdan önce meydana gelen gök gürültüsü ve şimşek konusuna **وَأُكْصِبَ مِنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ** “Yahut (onların durumu), gökten sağanak halinde boşanan, içinde yoğun karanlıklar, gürültü ve yıldırımlar bulunan yağmur (a tutulmuş kimselerin durumu) gibidir...”³⁵⁵ ayetine yaptığı tefsirde geniş yer vermiştir. Müfessir yağmurdan önce meydana gelen yıldırım ve gök gürlemesinin nasıl oluştuğunu izah etmiştir. Ayette, aralarına **وَ** atıf edatı getirilmek suretiyle **رَعْدٌ** (ra‘d) kelimesinin **بَرْقٌ** (berk) kelimesinden önce kullanıldığına dikkat çeken müfessir, yıldırımın gök gürlemesine atıf yapıldığını belirtmiş ve bu iki unsurun aslında bir hadisenin tezahürleri olduğunu ifade etmiştir. Görünürde ilk önce yıldırım çakar, bunun akabinde ise gök gürlemesi sesi duyulur. Bu nedenle ayette **رَعْدٌ** kelimesi ve **بَرْقٌ** kelimeleri arasında **ثُمَّ** değil de, **وَ** atıf edatı kullanılmıştır. Bu bilimsel gerçeğin on dört asır önce insanlar tarafından bilinemeyeceğini, ancak vahiy yoluyla bilinebileceğini belirten müfessir, gök gürlemesi duyulduğu zaman, bundan birkaç saniye önce şimşegin çaktığını, bunun da pozitif bilim tarafından daha yeni keşfedildiğine dikkat çekmiştir. Ayetteki bu ifadelere dini bir izah da getiren Elmalılı, bir meleğin bulutlara darbe vurduğu anda şimşek çakarak gürültü kopardığını, bunun da gök gürlemesi olduğunu öne

³⁵⁴ Râzî, *Tefsir*, XXV, 100.

³⁵⁵ Bakara, 2/19.

sürmüştür.³⁵⁶ Elmalılı, genel olarak önceki dönemlerde tabiat olaylarının melekler tarafından icra edildiğinin söylendiğini, ancak bunların modern çağda enerji, çekim kuvveti vs. gibi pozitif bilimdeki fizik kanunlarının karşılığı olduğunu öne sürmüş ve bu nitelendirmeler arasında herhangi bir tezat bulunmadığını savunmuştur. Kanaatimizce müfessirimiz, muasırı sayılan ve *İçtimai Tefsir Ekolü*'nün kurucusu olan Muhammed Abduh (ö. 1905)'tan ve modernist düşünceden etkilenmiş ve Abduh'un melekleri birer doğa kanunu olarak nitelendirmesine³⁵⁷ olumlu bakmıştır.

Yıldırımın meydana gelmesine neden olan elektrik boşalmasına da temas eden Elmalılı, bulutlardaki pozitif ve negatif elektrik yüklerinin birbirini çekmesi neticesinde onların çarpışmalarıyla elektrik boşalması vuku bulduğunu ve buna insanlar tarafından yıldırım çakması denildiğini belirtmiştir.³⁵⁸ Aynı zamanda müfessir, klasik İslam düşünürlerinin gökteki çok hızlı rüzgar akımlarının bulutlara sürtünmesi nedeniyle yıldırımın meydana geldiğini öne sürdüklerini ve bu konuda hataya düştüklerini beyan etmiştir.³⁵⁹

Netice itibarıyla Râzî'nin şimşek ve gök gürültüsü ile ilgili yorumları günümüzdeki bilimsel verilerle tezat teşkil etmektedir. Çünkü Râzî bu hadiseleri birer doğaüstü mucize olarak kabul etmiş ve sadece hava ve suyun olduğu bir ortamda büyük bir gök gürültüsü ve ateşin çıkmasını mantıkla izah edememiştir. Aynı zamanda müfessir kendi dönemindeki felsefecilerin, rüzgarın sert şekilde bulutlara çarparak ve onları delerek büyük bir ses ve şimşek çıkardığı şeklindeki iddialarını da aktarmıştır ki, bu iddialar günümüzün bilimsel gerçekleri ile çelişmektedir.

Elmalılı ise Kur'an'da gök gürlemesinin şimşekten önce zikredilmesini bir Kur'an mucizesi olarak kabul etmiş ve bu konuda pozitif bilimin verilerine uygun izahlar getirmiştir. Şimşeğin, pozitif ve negatif elektrik yüklerinin çarpması sonucu meydana geldiğini ifade eden Elmalılı, bu konudaki dini izahları bilimsel izahlarla uzlaştırma yoluna

³⁵⁶ Yazır, *Tefsir*, I, 250-251.

³⁵⁷ Bkz. Şimşek, Sait, *Günümüz Tefsir Problemleri*, Kitap Dünyası Yayınları, Konya 2004, s. 93.

³⁵⁸ Yazır, *Tefsir*, I, 254-255.

³⁵⁹ Yazır, *Tefsir*, I, 253.

gitmiştir. Müfessir önceki dönemlerde kabul edilen “şimşek ve gök gürültüsünü çıkaran meleklerdir” şeklindeki anlayışı fizik kanunları olarak açıklamıştır. Anladığımız kadarıyla müfessir burada bir fizik olayının arka planındaki metafizik bir durumu ortaya koyarak bu ikisini ayrı birer olgu olarak değerlendirmiş ve aralarındaki uyumu bulmaya çalışmıştır. Bu açıdan bakıldığında, Elmalılı’nın modernist düşünceyi savunan müfessirlerin görüşleri ile hem fikir olduğunu söyleyemeyiz.

7.5. SULAR

Hayatın kaynağı ve tüm hayat formlarının ögesi olan su, yeryüzünün yapısı ve canlı varlıkların yaşaması için hayati bir öneme sahiptir. Dünyada yaklaşık 1.4 milyar km³ su mevcuttur ve bu su kütlesi yeryüzünün % 71’ine yakın bir bölümünü kaplamaktadır. Katı, sıvı ve gaz halinde bulunan su kimyasal bir cisimdir.³⁶⁰ Suyun insanların düşünce, hayal ve inanç dünyalarına yansımaları da oldukça geniştir. Tüm dinlerde hayat ile su eş anlamlı görülmüştür. Kutsal kitaplarda yer alan yaratılışla ilgili anlatımlarda sular her zaman yaratılıştan önce mevcuttur. Fiziksel bir biçime sahip olan her şey sudan kopmuş ve suyun üzerinde ortaya çıkmıştır.³⁶¹

Yeryüzünün üçte ikisini kaplayan sulardan Kur’an-ı Kerim’in pek çok ayetinde de bahsedilmektedir. Kur’an’da genellikle yağmur ve su kavramı için ماء (ma’) kelimesi kullanılmakta ve bu ifade Kur’an’ın altmış üç ayetinde geçmektedir. Bunun dışında Kur’an-ı Kerim’de çeşitli vesilelerle deniz³⁶², nehir³⁶³, pınar³⁶⁴ ve yağmur³⁶⁵ gibi su kaynaklarından da söz edilmektedir.³⁶⁶ Bazı Kur’an ayetleri, Allah’ın insanları ve tüm canlı

³⁶⁰ Kocataş, Ahmet, *Oseanoloji*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 1986, s. 92.

³⁶¹ Sayım, Huzeyfe, *Dinlerde Kozmogoni ve Yaratılış Açısından Suyun Yeri*, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 9, Kayseri 1996, s. 127.

³⁶² Bkz. Nahl, 16/14; Fâtır, 35/12.

³⁶³ Bkz. En‘âm, 6/6; Ra‘d, 13/3; İbrâhîm, 14/32; Neml, 27/61.

³⁶⁴ Bkz. Bakara, 2/60; Yâsin, 36/34.

³⁶⁵ Bkz. Nûr, 24/43; Rûm, 30/48; Lokmân, 31/34; Şûrâ, 42/28.

³⁶⁶ Bkz. Günay, Hacı Mehmet, “Su”, *DİA*, XXXVII, 432.

varlıkları sudan yarattığını haber vermektedir.³⁶⁷ Ayrıca Kur'an'da, Allah'ın gökten rızık ve temizlik vasıtası olarak bereketli bir su / yağmur indirdiği, böylece insanların ve hayvanların bu tatlı sudan faydalandığı, bitkilerin de bu su sayesinde hayat bulduğu ifade edilerek suyun önemine dikkat çekilmektedir. Yeryüzündeki yağmurlar, denizler ve nehirler önemli su kaynakları olduğu için bunların her birini ayrı ayrı başlık altında ele alacağız.

7.5.1. Yağmur

İnsanların ve diğer tüm canlı varlıkların su ihtiyaçlarının önemli bir kısmını yağmur suları teşkil etmektedir. Her an milyonlarca metre küp su, okyanuslardan atmosfere, oradan da yağmurlar sayesinde karalara taşınmaktadır. İnsanlar, hayvanlar ve bitkiler bu büyük hacimli su dolaşımı sayesinde yaşamlarını sürdürebilmektedirler. Kur'an-ı Kerim'de de insanoğlu için hayati bir önem taşıyan yağmur sularından bahsedilmekte ve onun meydana gelme aşamaları hakkında bazı bilgiler verilmektedir. Yağmurdan bahseden Kur'an ayetlerini şu şekilde sıralayabiliriz;

الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَّكُمْ فَلَا تَجْعَلُوا

لِلَّهِ أَنْدَادًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ “O Rab ki, yeri sizin için bir döşek, göğü de (kubbemsi) bir tavan yaptı.

Gökten su indirerek onunla, size besin olsun diye (yerden) çeşitli ürünler çıkardı. Artık bunu bile-bile Allah'a şirk koşmayın!”³⁶⁸

وَاللَّهُ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَسْمَعُونَ

“Allah gökten bir su indirdi ve onunla yeryüzünü ölümünden sonra diriltti. Şüphesiz ki bunda dinleyen toplum için bir ibret vardır.”³⁶⁹

³⁶⁷ Bkz. Enbiyâ, 21/30; Nûr, 24/45.

³⁶⁸ Bakara, 2/22.

³⁶⁹ Nahl, 16/65.

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُرْجِي سَحَابًا ثُمَّ يُؤَلِّفُ بَيْنَهُ ثُمَّ يَجْعَلُهُ رُكَامًا فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهِ وَيُنَزِّلُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ

Görmez misin ki “جِبَالٍ فِيهَا مِنْ بَرَدٍ فَيُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَصْرِفُهُ عَنِ مَنْ يَشَاءُ يَكَادُ سَنَا بَرْقِهِ يَذْهَبَ بِالْأَبْصَارِ Allah bir takım bulutları (çıkarıp) sürüyor; sonra onları bir araya getirip üst-üste yığıyor. İşte görüyorsun ki bunlar arasından yağmur çıkıyor. O, gökten, oradaki dağlardan (dağlar büyüklüğünde bulutlardan) dolu indirir. Artık onu dilediğine isabet ettirir; dilediğinden de onu uzak tutar; (bu bulutların) şimşeğinin parıltısı neredeyse gözleri alır!”³⁷⁰

وَمِنْ آيَاتِهِ يُرِيكُمُ الْبَرْقَ خَوْفًا وَطَمَعًا وَيُنَزِّلُ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَيُخْجِي بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ

لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ “Yine O’nun delillerindendir ki, size korku ve ümit vermek üzere şimşeği gösteriyor, gökten su indirip ölümünün ardından arzı onunla diriltiyor. Doğrusu bunda, aklını kullanan bir kavim için (alınacak) dersler vardır.”³⁷¹

وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ يُرْسِلَ الرِّيَّاحَ مُبَشِّرَاتٍ وَلِيُذِيقَكُمْ مِنْ رَحْمَتِهِ وَلِتَجْرِيَ الْأَنْهَارُ بِأَمْرِهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ

تَشْكُرُونَ “Size rahmetinden tattırsın, emriyle gemiler yüzsün, fazlından (nasibinizi) arayasınız ve şükredesiniz diye (hayat ve bereket) müjdecileri olarak rüzgarları göndermesi de Allah’ın (varlık ve kudretinin) delillerindendir.”³⁷²

اللَّهُ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَّاحَ فَتُثِيرُ سَحَابًا فَيَبْسُطُهُ فِي السَّمَاءِ كَيْفَ يَشَاءُ وَيَجْعَلُهُ كِسْفًا فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهِ

“Allah O’dur ki, rüzgarları gönderir, bunlar da bulutu kaldırır. Derken, Allah onu gökte dilediği gibi yayar ve parça parça eder; nihayet arasından yağmurun çıktığını görürsün. Allah dilediği kullarına yağmuru nasip edince, onlar seviniverirler.”³⁷³

وَاللَّهُ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّيَّاحَ فَتُثِيرُ سَحَابًا فَسُقْنَاهُ إِلَى بَلَدٍ مَيِّتٍ فَأَحْيَيْنَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا كَذَلِكَ النُّشُورُ

“Rüzgarları gönderip de bulutu harekete geçiren Allah’tır. Biz onu ölü bir bölgeye

³⁷⁰ Nûr, 24/43.

³⁷¹ Rûm, 30/24.

³⁷² Rûm, 30/46.

³⁷³ Rûm, 30/48.

göndeririz de ölümünden sonra toprağa onunla hayat veririz. Ölülerin yeniden dirilmesi de böyle olacaktır.”³⁷⁴

وَهُوَ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَّاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ حَتَّىٰ إِذَا أَقْلَّتْ سَحَابًا ثِقَالًا سُقْنَاهُ لِبَلَدٍ مَّيِّتٍ فَأَنْزَلْنَا بِهِ الْمَاءَ

“Rüzgarları rahmetinin önünde müjde olarak gönderen O’dur. Sonunda onlar (o rüzgarlar), ağır bulutları yüklenince onu ölü bir memlekete sevk ederiz. Orada suyu indiririz...”³⁷⁵

وَهُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ نَبَاتَ كُلِّ شَيْءٍ “O, gökten su indirendir. İşte biz her çeşit bitkiyi onunla bitirdik...”³⁷⁶

“Biz, rüzgarları وَأَرْسَلْنَا الرِّيَّاحَ لَوَاقِحَ فَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَسْقَيْنَاكُمُوهُ وَمَا أَنْتُمْ لَهُ بِخَازِنِينَ aşılayıcı olarak gönderdik ve gökten bir su indirdik de onunla su ihtiyacınızı karşıladık. (Biz bunları yapmasaydık) siz onu (yeterli) suyu depolayamazdınız.”³⁷⁷

Konuyla ilgili olarak Râzî, tefsirinin birçok yerinde yağmurun oluşması hadisesine temas etmiştir. “O Rab ki, yeri sizin için bir döşek, göğü de bir tavan yaptı. Gökten su indirerek onunla, size besin olsun diye (yerden) çeşitli ürünler çıkardı...”³⁷⁸ ayetinin tefsirinde müfessir yağmurun semadan mı, yoksa buluttan mı yağdığı ile ilgili olarak iki ihtimal öngörmektedir. Bir ihtimale göre gökyüzü yüksek olması sebebiyle “sema” olarak nitelendirilmiş ve buna göre de insanın üstündeki her şey “sema” olarak isimlendirilmiştir. Dolayısıyla bu ayette geçen sema ile bulutlar kastedilmiştir. Böylece yağmur semadaki bulutlardan yağmaktadır. Diğer ihtimale göre ise yağmur önce semadan bulutlara inmekte, sonra da bulutlardan yeryüzüne yağmaktadır.³⁷⁹ Râzî bu ihtimallerden birincisini kabul eder. Bunu da, mutezile alimi Ebû Ali Cübbâî (ö. 303/915)’ye verdiği yanıtta anlıyoruz.

Râzî, Cübbâî’nin fikirlerini eleştirmiş ve ona akli delillerle yanıt vermiştir. Cübbâî’ye göre yağmur yeryüzünden yükselen buhardan oluşmamakta ve aynı zamanda

³⁷⁴ Fâtır, 35/9.

³⁷⁵ A‘râf, 7/57.

³⁷⁶ En‘âm, 6/99.

³⁷⁷ Hicr, 15/22.

³⁷⁸ Bakara, 2/22.

³⁷⁹ Râzî, Tefsir, II, 102.

ayetlerde semadan yağmur yağması ifade edilirken “sema” kelimesinden bulutlar kastedilmemektedir. Yani yağmur önce semadan bulutlara, oradan da yeryüzüne yağmaktadır. Râzî’nin Cübbâî’ye bu konudaki yanıtı şöyledir:

“Bu buharlar yükselerek dağıldıklarında soğuk bir hava tabakasıyla karşılaştıklarında, soğurlar. Soğukluk, ağırlık ve inmeyi gerektirir. Soğğun kuvveti sebebiyle o buharlar, yüksekte aşağıya doğru inmeye başlarlar. Halbuki dünya küre şeklindedir. Buna binaen o buharlar yukardan aşağıya doğru inmeye başladıklarında, dünyayı kuşatan havanın boşluğundan, merkezin darlığına ve sıkışıklığına doğru dönerler. Bunun üzerine o buhar parçaları, bu sebeple birbirine yapışarak bir araya gelirler. Böylece de, o zerrelere birleşmesinden bazı yağmur damlaları meydana gelmiş olur.”³⁸⁰

Râzî, “Görmez misin ki Allah bir takım bulutları (çıkarıp) sürüyor; sonra onları bir araya getirip üst-üste yığıyor. İşte görüyorsun ki bunlar arasından yağmur çıkıyor. O, gökten, oradaki dağlardan (dağlar büyüklüğünde bulutlardan) dolu indirir.”³⁸¹ ayetinin tefsirinde ise küçük bulutların rüzgarın sürüklemesi sebebiyle bir araya geldiklerini ve böylece büyük yağmur bulutlarını meydana getirdiklerini belirtmiş, bulutların ancak bu nitelikte oldukları zaman çok su ihtiva edip yağmur oluşturabileceklerini öne sürmüştür. Kendi dönemindeki *tabiatçılar* dediği bilim adamları ve filozofların konuyla ilgili fikirlerine karşı çıkan Râzî öncelikle onların görüşlerini aktarmıştır. Tabiatçılara göre bulut, yağmur, kar, dolu ve çiğ çevrede buharın yoğun hale gelmesinden, bazen de havanın yoğunlaşmasından meydana gelir. Havadaki sıcaklığın ve nem oranının değişmesi ile bunlardan biri oluşur. Râzî, buna karşın Allah’ın yoktan var etme gücüne sahip olduğunu ve hiçbir sebep olmadan yağmuru yaratabileceğini söylemektedir. Filozofların iddialarına da açık kapı bırakan Râzî, yağmurun oluşmasındaki sebeplerin doğruluğunun kabul edilmesi halinde bile en nihayetinde bunların müessirinin Allah olduğunu belirtmiştir.³⁸²

Söz konusu ayette geçen “...oradaki dağlardan dolu indirir.”³⁸³ ifadesi ile ilgili olarak Râzî iki farklı görüş bildirmiştir. Birinci görüşe göre gökte Allah’ın doludan yarattığı dağların olması muhtemeldir ki, daha sonra ondan dilediği kadarını yeryüzüne

³⁸⁰ Râzî, *Tefsir*, XIII, 86-87.

³⁸¹ Nûr, 24/43.

³⁸² Râzî, *Tefsir*, XXIV, 13.

³⁸³ Nûr, 24/43.

yağdırır. İkinci görüşe göre ise ayette geçen “sema” kelimesiyle bulutlar kastedilmiştir. Bulutlar da yapı itibariyle çok büyük oldukları zaman dağa benzer bir şekil alırlar. Yani dolu bulutlardan yağmaktadır ve ayette “dağ” kelimesinin kullanılmış olması mecaz ifade etmektedir.³⁸⁴

Yağmur yağmasının hikmetine de vurgu yapan Râzî, deniz suyunun tuzlu olduğunu ve aynı zamanda deniz sularının insanların faydalanmaları için yeryüzüne akıtılamaması sebebiyle Allah’ın, suyu yerin derinliklerinden denizlere, oradan da göğe yükselttiğini, oradan da tatlı su olarak yeryüzüne yağdırdığını belirtmiştir.³⁸⁵

İbn Abbâs’tan nakledilen ve yağmurun her damlasının bir melek tarafından indirildiğini haber veren rivayeti³⁸⁶ de yorumlayan Râzî, felsefecilerin bu “melek” kavramını yağmur damlasının aşağıya doğru inmesini gerektiren tabii bir durum olarak algıladıklarını belirtmiş, kendisinin de böyle düşündüğünü vurgulamıştır.³⁸⁷ Yerçekimi kanununun keşfedilmediği bir dönemde böyle bir izahın getirilmesi ise kanaatimizce son derece doğal bir durumdur.

Elmalılı da tefsirinde öncelikle yağmuru oluşturan suyun meydana gelmesine açıklık getirmiş ve *“Gökten وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً بِقَدَرٍ فَأَسْكَنَّاهُ فِي الْأَرْضِ وَإِنَّا عَلَى ذَهَابٍ بِهِ لَقَادِرُونَ”* uygun bir ölçüde yağmur indirip onu arzda durdurduk. Bizim onu gidermeye de elbet gücümüz yeter.”³⁸⁸ ayetine yaptığı yorumda, suyun oksijen ve hidrojenin birleşmesi neticesinde oluştuğuna dikkat çekerek bunun bile doğal bir hadise olmayıp dış etkenlerin tesiriyle meydana geldiğini belirtmiştir. Yağmurların oluşmasını ise güneşin sıcaklığı sonucu çay ve denizlerdeki suyun buharlaşarak göğe yükselip toplanması, orada yoğunlaşması ve suya dönüşmesi ile açıklamıştır. Ayette geçen *بِقَدَرٍ* “uygun bir ölçüde”

³⁸⁴ Râzî, *Tefsir*, XXIV, 14.

³⁸⁵ Râzî, *Tefsir*, XXIII, 78.

³⁸⁶ Taberî, *a.g.e.*, I, 342.

³⁸⁷ Râzî, *Tefsir*, XIII, 87.

³⁸⁸ Mu’minûn, 23/18.

ifadesine de dikkat çeken müfessir, yağmurun ilahi bir irade ile ihtiyaca göre belli miktarda yağdığını vurgulamıştır.³⁸⁹

Elmalılı “*Rüzgarları rahmetinin önünde müjde olarak gönderen O’dur. Sonunda onlar (o rüzgarlar), ağır bulutları yüklenince onu ölü bir memlekete sevk ederiz. Orada suyu indirir ve onunla türlü türlü meyveler çıkarırız...*”³⁹⁰ ayetinin tefsirinde ise rüzgarla yağmur arasında bir bağ kurmaktadır. Rüzgarın faydalarından birinin de bulutları toplamak ve yağmura muhtaç olan yerlere götürmek için üstünde taşımak olduğunu belirten müfessir, bulutların su taneciklerinden meydana geldiğine ve onların normalde havadan daha ağır olduklarına dikkat çekmiştir. Ancak rüzgarın etkisiyle tozun havaya savrulduğu gibi bulutların da semaya yükselip orada sürüklendiklerini ifade eden Elmalılı, insanların bu gibi örneklerden yola çıkarak uçak gibi hava taşıtlarını keşfettiklerini ileri sürmüştür. Böylece havada uçabilme hadisesinin Kur’an tarafından on dört asır önceden haber verildiğini belirten müfessir bunun bir Kur’an mucizesi olduğunu savunmuştur.³⁹¹

Yağmur bulutları ve yağmurun nasıl meydana geldiği artık bilim için bir sır değildir. Bilim dünyasına göre yağmur bulutları, atmosferdeki su buharının yoğunlaşması ile oluşan küçük damlacıklar ve buz kristallerinin havada asılı kalması sonucunda oluşur. Sıfır derecenin altındaki yoğunlaşmada ise buz kristalleri oluşur. Bu yağmur kristallerinin sıcak hava ile karşılaşması sonucunda kristal taneleri yağmur tanelerine dönüşür. Yağmur taneleri gökyüzünde toz taneleri ile birleşir ve yer çekiminin etkisiyle serbest şekilde yere düşerler. Yağmur tanelerinin oluşumunda önemli etkenlerden biri de sıcak hava akımıdır.³⁹²

Şu bir gerçek ki, rüzgarların da yağmurun yağmasında büyük etkisi vardır. Yeryüzündeki atmosferde sürekli esen *Batı rüzgarları* ve *Alize rüzgarları* dünyanın çeşitli bölgelerindeki iklim ve yağış özelliği üzerinde büyük etkiye sahipler. Bu çeşit rüzgarlar nemli hava kütlelerini önlerinde sürükler yahut havanın yükselerek soğumasına sebep

³⁸⁹ Yazır, *Tefsir*, V, 3441-3442.

³⁹⁰ A’râf, 7/57.

³⁹¹ Yazır, *Tefsir*, III, 2199-2200.

³⁹² Bkz. Ertüre, Semra, *Meteoroloji*, İstanbul 1986, s. 28.

olurlar. Böylece soğuyan havanın içindeki su buharları yoğunlaşır ve yağmura dönüşerek yeryüzüne yağar.³⁹³

İki müfessirin bu konudaki düşüncelerini özetleyecek olursak Râzî yağmurun semadaki bulutlardan yağdığını ve yağmur damlalarının melekler vasıtasıyla yere düştüğünü kabul etmektedir. Suyun denizden buharlaşarak göğe yükseldiğini ve burada buhar tanelerinin soğuyarak birbirine yapıştığını, bunun sonucunda da ağırlaşarak tekrar yeryüzüne yağmur olarak yağdığını öne sürmüştür. Müfessirimize göre rüzgar da bu bulutları sürükleyerek büyük bir yağmur bulutu oluşturur. Râzî felsefecilerin yağmurla ilgili bilimsel izahlarına karşı çıkmaz ve bunu da ilahi kudrete bağlar.

Elmalılı da İslam geleneğindeki yağmur melekleri anlayışını, Râzî gibi fizik kanunları olarak yorumlayarak yağmurun oluşumunu, modern bilimin verileri ışığında açıklamış, aynı zamanda rüzgarın aşılama ve cisimleri havaya kaldırma özelliğine dikkat çekmiştir. Rüzgarın bu özelliklerinin Kur'an'da belirtilmesini ise bilimsel bir mucize olarak değerlendiren Elmalılı bu açıdan Râzî'den farklı bir yorum getirmiştir.

7.5.2. Denizler

7.5.2.1. Denizlerin Özellikleri

Yeryüzünün yaklaşık yüzde yetmişini deniz ve okyanus suları kaplamaktadır. Bu alanın büyük bölümünü de beş büyük deniz ve okyanuslar oluşturmaktadır. Bunlar “Atlas Okyanusu”, “Hint Okyanusu”, “Kuzey Buz Denizi”, “Büyük Okyanus” ve “Güney Okyanus”tur. Okyanusların karaya yakın bazı bölümlerine deniz adı verilmiştir. Okyanus ve deniz suları tuzludur.³⁹⁴

³⁹³ Bkz. *Temel Britannica Temel Eğitim ve Kültür Ansiklopedisi*, XIX, 67; Yağış, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Yağış>, 23.05.2017, 23:34.

³⁹⁴ Bkz. *Temel Britannica Temel Eğitim ve Kültür Ansiklopedisi*, V, 165-166.

Kur'an-ı Kerim'de, yeryüzündeki en önemli su depoları olan denizler ve onların içindeki birçok nimetlerden bahseden pek çok ayet vardır. Kur'an'da denizlerden bahsedilirken daha çok بَحْر (deniz) ve çoğul şekli olan بَحَار (denizler) kelimeleri kullanılmıştır. Kur'an'da denizleri konu alan esas ayetler şunlardır;

“Bir zamanlar biz sizin için denizi yardı, sizi kurtardık, Firavun'un taraftarlarını da, siz bakıp dururken denizde boğduk.”³⁹⁵

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرَى فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَع النَّاسَ “Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün birbiri peşinden gelmesinde, insanlara fayda veren şeylerle yüklü olarak denizde yüzüp giden gemilerde...”³⁹⁶

أُحِلَّ لَكُمْ صَيْدُ الْبَحْرِ وَطَعَامُهُ مَتَاعًا لَكُمْ وَلِلسَّيَّارَةِ وَحَرَّمَ عَلَيْكُمْ صَيْدَ الْبَرِّ مَا دُمْتُمْ حُرُمًا وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ “Hem size hem de yolculara fayda olmak üzere (faydalanmanız için) deniz avı yapmak ve onu yemek size helâl kılındı. İhramlı olduğunuz müddetçe kara avı size haram kılındı. Huzuruna toplanacağınız Allah'tan korkun.”³⁹⁷

De “قُلْ مَنْ يُنَجِّيكُمْ مِنْ ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ تَدْعُونَهُ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً لَّئِنْ أَنْجَيْنَا مِنْ هَذِهِ لَنُكَوِّنَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ ki: Karanın ve denizin karanlıklarından (tehlikelerinden) sizi kim kurtarır kiö (O zaman) O'na gizli gizli yalvararak «Eğer bizi bundan kurtarırsan andolsun şükredenlerden olacağız» diye dua edersiniz.”³⁹⁸

³⁹⁵ Bakara, 2/50.

³⁹⁶ Bakara, 2/164.

³⁹⁷ Mâide, 5/96.

³⁹⁸ En‘âm, 6/63.

“O, kara ve denizin karanlıklarında kendileri ile yol bulasınız diye sizin için yıldızları yaratandır. Gerçekten biz, bilen bir toplum için âyetleri geniş geniş açıkladık.”³⁹⁹

هُوَ الَّذِي يُسَيِّرُكُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ حَتَّىٰ إِذَا كُنْتُمْ فِي الْفُلْكِ وَجَرَيْنَ بِهِم بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ وَفَرِحُوا بِهَا جَاءَتْهَا رِيحٌ عَاصِفٌ وَجَاءَهُمُ الْمَوْجُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ أُحِيطَ بِهِمْ دَعَوُا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ لَئِنْ أَجَبْنَاهُمْ مِنْ هَٰذِهِ لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ

“Sizi karada ve denizde gezdiren O'dur. Hatta siz gemilerde bulunduğunuz, o gemiler de içindekileri tatlı bir rüzgârla alıp götürdükleri ve (yolcular) bu yüzden neşelendikleri zaman, o gemiye şiddetli bir fırtına gelip çatar, her yerden onlara dalgalar hücum eder ve onlar çepeçevre kuşatıldıklarını anlarlar da dini yalnız Allah'a halis kılarak: «Andolsun eğer bizi bundan kurtarırsan mutlaka şükredenlerden olacağız» diye Allah'a yalvarırlar.”⁴⁰⁰

وَهُوَ الَّذِي سَخَّرَ الْبَحْرَ لِتَأْكُلُوا مِنْهُ حَمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُوا مِنْهُ حِلْيَةً تَلْبَسُونَهَا وَتَرَى الْفُلْكَ مَوَازِرَ فِيهِ

“İçinden taze et (balık) yemeniz ve takacağınız bir süs (eşyası) çıkarmanız için denizi emrinize veren O'dur. Gemilerin denizde (suları) yara yara gittiklerini de görüyorsun. (Bütün bunlar) onun lütfunu aramanız ve nimetine şükretmeniz içindir.”⁴⁰¹

رَبُّكُمْ الَّذِي يُرْجَى لَكُمْ الْفُلْكَ فِي الْبَحْرِ لَتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ إِنَّهُ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا

“(Kullarım!) Rabbiniz, lütfuna nâil olmanız için denizde gemileri sizin için yüzdürendir. Doğrusu O, sizin için çok merhametlidir.”⁴⁰²

³⁹⁹ En‘âm, 6/97.

⁴⁰⁰ Yûnus, 10/22.

⁴⁰¹ Nahl, 16/14.

⁴⁰² İsrâ, 17/66.

ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِي النَّاسِ لِيُذِيقَهُمْ بَعْضَ الَّذِي عَمِلُوا لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ

“İnsanların bizzat kendi işledikleri yüzünden karada ve denizde düzen bozuldu, ki Allah yaptıklarının bir kısmını onlara tattırsın; belki de (tuttukları kötü yoldan) dönerler.”⁴⁰³

Size “أَلَمْ تَرَ أَنَّ الْفُلُكَ تَجْرَى فِي الْبَحْرِ بِنِعْمَتِ اللَّهِ لِيُرِيَكُمْ مِنْ آيَاتِهِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ

varlığının delillerini göstermesi için, Allah'ın lütfuyla gemilerin denizde yüzdüğünü görmedin miö Şüphesiz bunda, çok sabreden, çok şükreden herkes için ibretler vardır.”⁴⁰⁴

وَمَا يَسْتَوِي الْبَحْرَانِ هَذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ سَائِغٌ شَرَابُهُ وَهَذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ وَمِنْ كُلِّ تَاكُلُونَ حَمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُونَ

“İki deniz birbirine eşit olmaz. Bu tatlıdır, susuzluğu keser, içilmesi kolaydır. Şu da tuzludur, acıdır (boğazı yakar). Hepsinden de taze et (balık) yersiniz ve giyeceğiniz süs eşyası çıkarırsınız. Allah'ın lütfundan (nasibinizi) arayıp da şükretmeniz için gemilerin, denizi yarıp gittiğini görürsün.”⁴⁰⁵

وَمِنْ آيَاتِهِ الْجَوَارِ فِي الْبَحْرِ كَالْأَعْلَامِ “Denizde dağlar gibi akıp gidenler (gemiler) de O'nun

(varlığının) delillerindendir.”⁴⁰⁶

Allah o الَّذِي سَخَّرَ لَكُمْ الْبَحْرَ لَتَجْرَى الْفُلُكُ فِيهِ بِأَمْرِهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

(yüce) varlıktır ki, emri gereğince içinde gemilerin yüzmesi ve lütfedip verdiği rızkı aramanız için ve de şükredesiniz diye denizi size hazır hale getirmiştir.”⁴⁰⁷

Râzî tefsirinde denizlerin özelliklerine geniş yer ayırmıştır. Denizler konusunda Cübbâî'nin görüşlerini kaynak gösteren Râzî önemli büyük denizlerin “Hint denizi”, “Mağrib denizi”, “Mısır denizi”, “Nitaş denizi” ve “Cürcan denizi” olduğunu öne

⁴⁰³ Rûm, 30/41.

⁴⁰⁴ Lokmân, 31/31.

⁴⁰⁵ Fâtır, 35/12.

⁴⁰⁶ Şûrâ, 42/32.

⁴⁰⁷ Câsiye, 45/12.

sürmüştür. Ayrıca denizlerin boyutları ve içindeki adalar hakkında da ayrıntılı bilgi veren müfessir bu coğrafi bilgilerin kaynağını göstermemiştir. Bunların dışında da birçok küçük denizin bulunduğunu belirten Râzî, Aristo (MÖ 322)'nin “*Okyanus yeryüzünü kuşatmaktadır.*” şeklindeki görüşüne de yer vermiştir.⁴⁰⁸ Buradan anlaşıldığı kadarıyla müfessirin denizler hakkında verdiği ayrıntılı bilgileri Aristo'nun eserlerinden elde etmesi muhtemeldir. Müfessir denizlerin birbirine aktığını, fakat bu su deveranı sonucunda hiçbir denizde azalma veya çoğalma olmadığını, dolayısıyla denizlerdeki su dengesinin de Allah'ın varlığına delalet ettiğini bildirmiştir. “Ceyhun” ve “Seyhun” nehirlerinin “Harezm” denizine akmasına rağmen o denizin genişlemediğini de buna örnek göstermiştir. Denizlerdeki diğer bir özelliğin de yüzeyinde gemilerin yüzebilmesi olduğunu gösteren Râzî, dalgaların yükseldiği bir anda dahi gemilerin su üstünde yüzdüğünü ve bunun da Allah'ın bir sanatı olduğunu beyan etmiştir.⁴⁰⁹

Ayrıca “*İçinden taze et (balık) yemeniz ve takacağınız bir süs (eşyası) çıkarmanız için denizi emrinize veren O'dur. Gemilerin denizde (suları) yara yara gittiklerini de görüyorsunuz. (Bütün bunlar) onun lütfunu aramanız ve nimetine şükretmeniz içindir.*”⁴¹⁰ ayetinin tefsirinde de denizler hakkında bilgi veren Râzî gökbilimcilerin bu konuyla ilgili görüşlerine de yer vermiştir. Onlara göre yeryüzünün dörtte üçün suyla kaplı olup kara parçası olan dörtte bir kısmında da yedi deniz bulunmaktadır. Onların bu görüşüne “*Şayet yeryüzündeki ağaçlar kalem, deniz de arkasından yedi deniz katılarak (mürekkep olsa) yine Allah'ın sözleri (yazmakla) tükenmez.*”⁴¹¹ ayetinin de delil gösteren müfessire göre bu denizler Allah tarafından içindeki nimetler ve üzerinde gemilerin yüzebilmesi bakımından insanların hizmetine sunulmuştur. Denizlerdeki nimetlerden biri olan balıklar hakkında da açıklama yapan Râzî, tuzlu sulardan çıkarılan balıkların etinin çok lezzetli olmasının da Allah'ın kudreti sayesinde olduğunu belirtmiştir.⁴¹² Müfessire göre tatlı balığın tuzlu sudan çıkması, bir şeyi onun zıddından çıkarmak gibi bir hadisedir. Dönemindeki bilimsel

⁴⁰⁸ Bkz. Râzî, *Tefsir*, IV, 167-168.

⁴⁰⁹ Râzî, *Tefsir*, IV, 168.

⁴¹⁰ Nahl, 16/14.

⁴¹¹ Lokmân, 31/27.

⁴¹² Bkz. Râzî, *Tefsir*, XX, 187-188.

gelişmeler balığın organizmasını açıklayacak kapasitede olmadığı için Râzî'nin bunu harikulade bir hadise olarak aksettirmesi kanaatimizce makul bir durumdur.

Elmalılı ise denizlerden bahseden ayetlerin tefsirinde denizlerin yapısı ile ilgili olarak herhangi bir açıklama yapmamıştır. Bu ayetlerin bir kısmını farklı yönleri ile tefsir etmiş, bir kısmını ise tefsir etmemiş ve sadece ayetlerin mealini vermekle yetinmiştir. Bu nedenle müfessirimizin bu konudaki düşüncelerini yansıtamıyoruz ve iki müfessirin bu konudaki görüşlerini kıyaslama imkanımız bulunmuyor.

7.5.2.2. *Denizlerin Birbirlerine Karışmamaları*

Özellikle iki denizin birbirine karışmaması olayı Kur'an'ın birçok ayetinde zikredilmiş ve doğal olarak bu, müfessirlerin de dikkatini çekmiştir. Bu konuyla ilgili ayetleri şu şekilde sıralayabiliriz;

“*İki denizi salı verdi, birbirlerine karışıyorlar.*” مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَا يَبْغِيَانِ

Aralarında bir engel vardır ve birbirlerine karışmazlar.”⁴¹³

“O, iki denizi birbirine salmıştır. Bu tatlı, susuzluğu giderici; bu tuzlu ve acıdır. Ve ikisinin arasına birbirine kavuşmalarına engel olan bir perde koymuştur (hiç birbirine kavuşmazlar).”⁴¹⁴

أَمَّنْ جَعَلَ الْأَرْضَ قَرَارًا وَجَعَلَ خِلَالَهَا أَنْهَارًا وَجَعَلَ لَهَا رَوَاسِي وَجَعَلَ بَيْنَ الْبَحْرَيْنِ حَاجِزًا أَلَيْسَ اللَّهُ بِأَكْثَرُهُمْ

لَا يَعْلَمُونَ “(Onlar mı hayırlı) yoksa yeryüzünü oturmaya elverişli kılan, aralarından (yer altından ve üstünden) nehirler akıtan, arz için sabit dağlar yaratan, iki deniz arasına engel

⁴¹³ Rahmân, 55/19-20.

⁴¹⁴ Furkân, 25/53.

koyan mı? Allah'tan başka bir tanrı mı var! Doğrusu onların çoğu (hakikatleri) bilmiyorlar."⁴¹⁵

Bu ayetlerde iki denizin birbirine karışmadığı ve aralarında bir engel olduğu anlatılmaktadır. Bu konuyla ilgili olarak Râzî *"Birinin suyu tatlı ve susuzluğu giderici, diğerinki tuzlu ve acı iki denizi salıveren ve aralarına bir engel, aşılmaz bir sınır koyan O'dur."*⁴¹⁶ ayetinin, Allah'ın varlığına ve birliğine delalet ettiğini belirterek öncelikle denizler hakkında genel bilgi vermiş ve tüm denizlerdeki suyun tuzlu olup tatlı bir denizin mevcut olmadığına dikkat çekmiştir. Râzî'ye göre burada, suyu tatlı olan denizlerden kasıt nehirlerdir. Tuzlu deniz tabiriyle de bildiğimiz denizlere işaret edilmiştir.⁴¹⁷ Râzî kendi dönemindeki gök bilimcilere dayanarak yeryüzünün dörtte üçünün su olup bu suyun, yeryüzünü kuşatan okyanuslardan oluştuğunu öne sürmüştür. Dünyanın geri kalan dörtte bir kısmında da yedi denizin bulunduğunu savunan Râzî, *"Eğer yeryüzündeki bütün ağaçlar kalem, ardından ona yedisi daha eklenmek üzere deniz de mürekkep olsaydı yine de Allah'ın sözleri tükenmezdi..."*⁴¹⁸ ayetinde yedi denizden bahsedilmesini buna delil olarak göstermiştir.⁴¹⁹

Ancak *"(Onlar mı hayırlı) yoksa yeryüzünü oturmaya elverişli kılan, aralarından nehirler akıtan, arz için sabit dağlar yaratan, iki deniz arasına engel koyan mı?..."*⁴²⁰ ayetini yorumlarken müfessir yukarıdaki yorumundan farklı olarak burada işârî bir yorum yapıldığını ve bu iki denizden birinin, müminin kalbindeki hikmet denizi, diğerinin ise şehvet denizi olduğunu öne sürmüştür. Dolayısıyla bunlardan biri diğerine karışarak onu bozmaması için bunların arasına Allah tarafından manevi bir engel konulmuştur.⁴²¹ Rahmân suresindeki *"İkisinden de inci ve mercan çıkar"*⁴²² ayetine de atıfta bulunan Râzî, bu inci ve mercanın, müminin kalbindeki din ve iman olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca

⁴¹⁵ Neml, 27/61.

⁴¹⁶ Furkân, 25/53.

⁴¹⁷ Râzî, *Tefsir*, XXIV, 87.

⁴¹⁸ Lokmân, 31/27.

⁴¹⁹ Râzî, *Tefsir*, XX, 6.

⁴²⁰ Neml, 27/61.

⁴²¹ Râzî, *Tefsir*, XXIV, 87.

⁴²² Rahmân, 55/22.

müfessirimiz denizlerin neden tuzlu, nehirlerin ve yağmur sularının neden tatlı olduğunun hikmetlerini de tafsilatlı olarak anlatmıştır.⁴²³

Rahmân suresindeki “İki denizi birbirine kavuşmak üzere salıvermiştir. Aralarında bir engel vardır, birbirine geçip karışmazlar.”⁴²⁴ ayetlerinin tefsirinde ise Râzî, iki denizin ne olduğu ile ilgili olarak daha önceki müfessirlerin görüşlerine de yer vermiştir. Şöyle ki, bazıları bunların yer ve gök denizleri olduğunu, bazıları tatlı ve tuzlu denizler olduğunu, bazıları da Kur’an’da geçen iki doğu ile iki batı olduğunu söylemişler. Râzî denizleri iki kısma ayırmaktadır. Bir kısım denizler yeryüzünü çepeçevre sarmış, diğerleri ise yeryüzünün orta kesimlerinde yer almaktadır. Râzî kendi dönemindeki bilim adamları tarafından yeryüzünün konumu ve tabiatı gereği merkezde olduğu ve suların onu kuşatması gerektiğinin ileri sürüldüğünü belirtmiştir. Onlara göre bunun nedeni yeryüzünün suya batmaması ve suların bir tarafa çekilmesidir. Ancak onların bu görüşlerinin aksini savunan Râzî’ye göre denizlerin bir kısmı dünyayı kuşatmakta, bir kısmı ise kara parçasının iç tarafında kalmaktadır. Dolayısıyla bu denizler yeryüzünü aşarak diğer denizlere karışmamaktadır ve onların arasındaki بَرْزَخ (berzah) dediğimiz engel ise toprak parçasıdır. Ayetteki “berzah” kelimesinin sözlük anlamında “engel” olduğunu belirten müfessire göre bu gözle görünür bir engel olabileceği gibi Allah’ın kudreti de olabilir.⁴²⁵

Denizlerdeki nimetlerden bahseden يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ وَالْمَرْجَانُ “O ikisinden inci ve mercan çıkar”⁴²⁶ ayetinde tezat gibi görülen bir husus olduğunu kaydeden Râzî, inci ve mercanın ancak tuzlu sulardan çıkarıldığını, ancak ayetteki مِنْهُمَا “o ikisinden” ifadesindeki zamirin tesniyede (ikilikte) olup her iki denize işaret ettiğini belirtmiştir. Buna farklı birkaç yorum getiren müfessir, öncelikle insanların tatlı sulardaki inci ve mercan gibi şeyleri henüz keşfetmemiş olabileceğini var saymıştır. Ayrıca ayetteki “O ikisinden çıkar” ifadesi

⁴²³ Râzî, *Tefsir*, XXIV, 88.

⁴²⁴ Rahmân, 55/19-20.

⁴²⁵ Râzî, *Tefsir*, XXIX, 89.

⁴²⁶ Rahmân, 55/22.

ile sadece tuzlu denizlere işaret edilmiş olabileceğini de göz önünde bulunduran⁴²⁷ Râzî'nin diğer bir yorumu ise şöyledir; sedef içindeki inciler yağmur suyundan oluşmakta ve dolayısıyla bu ayette geçen iki denizden biri gökteki sular, diğeri de tuzlu deniz sularıdır. Dolayısıyla müfessirimiz, bu iki suyun birbirine karışması sonucunda inci ve mercan meydana geldiği için ayette olayın bu şekilde ifade edildiğini öne sürmüştür.

Konuyla ilgili olarak Elmalılı *“Birinin suyu tatlı ve susuzluğu giderici, diğerkinki tuzlu ve acı iki denizi salıveren ve aralarına bir engel, aşılmaz bir sınır koyan O'dur.”*⁴²⁸ ayetinin tefsirinde bu denizlerin mecazi olarak kafirleri ve müminleri temsil ettiğini belirtmiştir. Tuzlu su tatlı suya karışmadığı gibi, kafirler de müminlerle aynı ortamda yaşamalarına rağmen onlara karışamazlar ve Allah tarafından aralarına görünmez bir engel konulmuştur.⁴²⁹

*“(Onlar mı hayırlı) yoksa yeryüzünü oturmaya elverişli kılan, aralarından (yer altından ve üstünden) nehirler akıtan, arz için sabit dağlar yaratan, iki deniz arasına engel koyan mı? ...”*⁴³⁰ ayetinin tefsirinde ise müfessir, *“iki denizin arasına engel koyan”* ifadesindeki iki denizden birinin dağların altından akan tatlı su nehirleri olduğunu, diğerkinin ise denizlerdeki tuzlu su olduğunu ve bunların birbirine karışmadığını ileri sürmüştür. Diğer bir yorumu ise bu iki denizin, Arabistan yarımadasını iki taraftan kuşatan Hint okyanusu ile Akdeniz olduğu ve aralarındaki engelin de bu kara parçası olabileceğidir.⁴³¹

Rahman suresindeki *“İki denizi birbirine kavuşmak üzere salıvermiştir. Aralarında bir engel vardır, birbirine geçip karışmazlar.”*⁴³² ayetlerinin tefsirinde de bu konuya ilişkin açıklamalarda bulunan Elmalılı'ya göre bu iki denizden maksat suyu tuzlu olan denizler ve yer altındaki tatlı su kaynakları olabilir. İkinci bir görüş olarak müfessir,

⁴²⁷ Râzî, *Tefsir*, XXIX, 90.

⁴²⁸ Furkân, 25/53.

⁴²⁹ Bkz. Yazır, *Tefsir*, V, 3601.

⁴³⁰ Neml, 27/61.

⁴³¹ Bkz. Yazır, *Tefsir*, V, 3693-3694.

⁴³² Rahmân, 55/19-20.

Arabistan yarımadasının iki tarafındaki Hint okyanusu ile Akdeniz olma ihtimalini de tekrar belirtmiştir.

Elmalılı'nın iki deniz arasındaki engel (berzah) hakkında öne sürdüğü diğer bir yorumu ise bunun Süveyş toprağı olabileceğidir. Şöyle ki, ayette geçen **يَتَقَيَان** “*ikisi kavuşurlar*” ifadesi ile gelecek bir zamanda Süveyş kanalının⁴³³ açılacağına ve iki yakasındaki Akdeniz ve Kızıl denizin birbirine kavuşacağına işaret edilmiştir. Önceki müfessirlerin bu konudaki yorumlarına da yer veren Elmalılı, eski müfessirlerden bir kısmının bu iki denizden birini dünya denizleri olarak, diğerini de yağmur bulutları olarak tefsir ettiklerini⁴³⁴, bazılarının da bunlardan birini kıtaları kuşatmış olan okyanuslar olarak, diğerini de kıtaların iç kısmında kalan denizler olarak yorumladıklarını ifade etmiştir. Böylece yeryüzü bir engel (berzah) gibi onların arasında kalmakta ve denizler okyanuslara karışmamaktadır. Müfessir aynı zamanda işârî tefsire de yer vermiş ve bu iki denizden biriyle maddi aleme, diğeriyle de manevi aleme işaret edilmiş olabileceğini belirtmiş ve bu iki deniz arasındaki engelin de manevi bir engel olabileceğini kaydetmiştir.⁴³⁵

İsabetli bir kıyaslama yapmak için bir de konuyu bilimsel açıdan incelemek gerekir. Deniz suyunun en önemli özelliklerinden biri tuzlu oluşu ve acılığıdır. Deniz suyunda erimiş halde bulunan tuzların miktarı yer-yer değişmekle beraber ortalama olarak % 35'i kadardır. Nehir sularındaki tuzluluk oranı ise deniz suyundaki orandan 120 kat daha azdır. Aynı hacimdeki deniz suyu tatlı sudan daha ağırdır ve tatlı su tuzlu suyun üzerinde yüzer. Daha az ağır olan tatlı sular, şiddetli rüzgarların etkisiyle, deniz suyu ile karışmıyacak kadar yelpaze şeklinde onun üzerinde yüzerler.⁴³⁶

Bu bilgiler ışığında Râzî ve Elmalılı'nın iki denizin karışmaması hakkındaki görüşlerini mukayese ettiğimizde görürüz ki, gerek Râzî, gerekse de Elmalılı ayetlerde

⁴³³ Süveyş Kanalı (Arapça: قناة السويس) 17 Kasım 1869 yılında Mısır topraklarında trafiğe açılmıştır. Akdeniz ile Kızıldeniz'i birbirine bağlayan yapay su yoludur. (Kaynak: https://tr.wikipedia.org/wiki/Süveyş_Kanalı, 15.10.2017, 16:11).

⁴³⁴ Taberî, *a.g.e.*, XXIII, 30.

⁴³⁵ Bkz. Yazır, *Tefsir*, VII, 4672.

⁴³⁶ Bkz. Ardel, Ahmet, *Hidrografiya*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1975, s. 61-66.

geçen “iki deniz” ifadesinden ne kast edildiği ile ilgili olarak çeşitli görüşler öne sürmüştür, ancak bunlardan hangisinin daha isabetli bir yorum olduğunu kesin bir şekilde ifade etmemişlerdir.

Râzî’den farklı olarak Elmalılı, bu ayetlerle Süveyş kanalının açılacağına işaret edilmiş olabileceğini öne sürmüştür ki, kanaatimizce bu isabetli bir yaklaşım değildir. Çünkü Süveyş kanalı sayesinde artık onun iki yakasındaki denizler birbirine karışmış ve yukarıda açıkladığımız bilimsel verilerden de görüldüğü gibi her ikisi tuzlu olan bu denizler hem fiziki olarak, hem de kimyaları itibarıyla birbirine karışmışlar. Aynı zamanda bu denizlerin her ikisinin suyu tuzludur. Dolayısıyla onların arasında herhangi bir engel kalmamıştır. Buradan da görüldüğü gibi yeryüzündeki tatlı ve tuzlu suların birbirine karışmadığı şeklindeki iddialar ve bu ayetlerin bilimsel tefsir metoduyla yorumlanması bilimsel verilerle tezat oluşturmaktadır.

7.5.3. Nehirler, Menbalar ve Yeraltı Suları

Kur’an-ı Kerim’de yeryüzü bağlamında bahsedilen konulardan biri de nehir sularıdır. Nehir sularının kaynağı menbalar, onların kaynağı da yer altı suları olduğu için bunları bir bütün olarak aynı başlık altında ele almayı uygun gördük. Öncelikli olarak su menbalarının ve nehirlerin nasıl meydana geldiğini pozitif bilim açısından ele alalım. Yağmur şeklinde yeryüzüne düşen su üç yoldan dağılır. Bir bölümü güneşin ve rüzgarın etkisiyle buharlaşarak atmosfere geri döner. Suların bir bölümü birleşerek dereleri ya da çayları oluşturur. Geri kalanı da toprağın altına sızar. Sızan suların büyük bölümü sonradan kaynaklar halinde yeniden toprağın üstüne çıkarak akarsulara, yani nehirlere karışır. Eriyen kar ve buzullar da akarsuların beslenmesinde önemli rol oynamaktadır.⁴³⁷ Toprağın altına süzülen yağmur suları değişik kayaç türleriyle karşılaşır. Küçük boşluklarla dolu süngerimsi kayaçlar tıpkı bir sünger gibi suyu emer. Su bu tür kayaçların üstünden akarak geçer. Bir tepe yamacındaki kil katmanı, yamaç boyunca iner ve herhangi bir yerde toprak

⁴³⁷ Bkz. *Temel Britannica Temel Eğitim ve Kültür Ansiklopedisi*, I, 101-102.

yüzeyine ulaşırsa, su bu noktadan yeryüzüne çıkar ve su kaynağı oluşur.⁴³⁸ Böylece yeraltı suları kuyuları ve pınarları beslerler. Bu sular yeraltında çok yavaş bir hızla süzülerek hareket eder. Bu sebepten çoğu zaman berrak ve mikropsuz olurlar.⁴³⁹

Kur'an'da yeryüzündeki nehir ve su kaynakları ile ilgili başlıca ayetler ise şunlardır;

“... Çünkü taşlardan
öylesi var ki, içinden ırmaklar kaynar. Öylesi de var ki, çatlar da ondan su fişkirir...”⁴⁴⁰

“Yeri döşeyen,
onda oturaklı dağlar ve ırmaklar yaratan ve orada bütün meyvelerden çiftler-çiftler yaratan
O'dur...”⁴⁴¹

اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ وَسَخَّرَ لَكُمُ الْفُلْكَ
لِتَجْرِيَ فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ وَسَخَّرَ لَكُمُ الْأَنْهَارَ
gökten suyu indirip onunla rızık olarak size türlü meyveler çıkardı; izni ile denizde yüztüp
gitmeleri için gemileri emrinize verdi; nehirleri de sizin (yararlanmanız) için akıttı.”⁴⁴²

وَأَلْقَى فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ وَأَنْهَارًا وَسُبُلًا لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ
yeryüzünde sağlam dağları, yolunuzu bulmanız için de ırmakları ve yolları yarattı.”⁴⁴³

أَمْنَ جَعَلَ الْأَرْضَ قَرَارًا وَجَعَلَ خِلَالَهَا أَنْهَارًا وَجَعَلَ لَهَا رَوَاسِيَ وَجَعَلَ بَيْنَ الْبَحْرَيْنِ حَاجِزًا ؕ إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ كَثُرُوا
لا يعلمون (Onlar mı hayırlı) yoksa yeryüzünü oturmaya elverişli kılan, aralarından (yer

⁴³⁸ Temel Britannica Temel Eğitim ve Kültür Ansiklopedisi, X, 122.

⁴³⁹ Yeni Rehber Ansiklopedisi, Türkiye Gazetesi Yayınları, İstanbul 1994, XX, 219.

⁴⁴⁰ Bakara, 2/74.

⁴⁴¹ Ra'd, 13/3.

⁴⁴² İbrâhîm, 14/32.

⁴⁴³ Nahl, 16/15.

altından ve üstünden) nehirler akıtan, arz için sabit dağlar yaratan, iki deniz arasına engel koyan mı? Allah'tan başka bir tanrı mı var! Doğrusu onların çoğu (hakikatleri) bilmiyorlar.”⁴⁴⁴

“Biz, yeryüzünde nice-nice hurma *وَجَعَلْنَا فِيهَا جَنَّاتٍ مِنْ نَخِيلٍ وَأَعْنَابٍ وَفَجَّرْنَا فِيهَا مِنَ الْعُيُونِ* bahçeleri, üzüm bağları yarattık ve oralarda birçok pınarlar fışkırttık.”⁴⁴⁵

“*أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَلَكَهُ يَنَابِيعٌ فِي الْأَرْضِ ثُمَّ يُخْرِجُ بِهِ زَرْعًا مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهُ ثُمَّ يَهِيجُ فَتَرَاهُ مُصْفَرًّا ثُمَّ يَجْعَلُهُ حُطَامًا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَذِكْرًا لِأُولِي الْأَلْبَابِ* Görmedin mi? Allah gökten bir su indirdi, onu yerdeki kaynaklara yerleştirdi, sonra onunla türlü-türlü renklerde ekinler yetiştiriyor. Sonra onlar kurur da sapsarı olduklarını görürsün. Sonra da onu kuru bir kırıntı yapar. Şüphesiz bunlarda akıl sahipleri için bir öğüt vardır.”⁴⁴⁶

“*أَخْرَجَ مِنْهَا مَاءَهَا وَمَرْعِيَهَا* Yerden suyunu ve otlağını çıkardı.”⁴⁴⁷

Bu konuyla ilgili ayetlerin tefsirinde Râzî, kendi dönemindeki bilim insanları ve filozofların görüşlerine de yer vermiş ve onlara itibar etmiştir. Örneğin “Bunlardan sonra yine kalpleriniz katılaştı. Artık kalpleriniz taş gibi yahut daha da katıdır. Çünkü taşlardan öylesi var ki, içinden ırmaklar kaynar. Öylesi de var ki, çatlar da ondan su fışkırır...”⁴⁴⁸ ayetinde geçen “Çünkü taşlardan öylesi var ki, içinden ırmaklar kaynar” ifadesini tefsir ederken yerin altındaki suların yüzeye çıkmasının dönemindeki filozoflar tarafından şu şekilde izah edildiğini belirtmiştir:

“Filozoflar, nehirlerin yerin içinde biriken buharlardan meydana geldiğini, eğer yer kabuğu yumuşak olursa bu buharların yerin kabuğunu yardığını ve ayrıldığını, eğer yer kabuğu sert ve taşlı olursa, bu buharların birleştiğini, sonrakilerin öncekilerle

⁴⁴⁴ Neml, 27/61.

⁴⁴⁵ Yâsîn, 36/34.

⁴⁴⁶ Zümer, 39/21.

⁴⁴⁷ Nâziât, 79/31.

⁴⁴⁸ Bakara, 2/74.

bir araya gelerek büyük bir yekun teşkil ettiklerini, bu durumda onların fazlalaşmasından ve genişlemelerinden yer yarılarak, bu suların vadiler ve nehirler halinde aktığını söylemişlerdir."⁴⁴⁹

Filozofların bugünkü bilimsel verilerden uzak olan bu değerlendirmelerine karşı çıkmayan Râzî'ye göre bununla birlikte ayetin işaret ettiği diğer bir husus ta şudur ki, yer altındaki taşlarda rutubet toplama ve nemlenme özelliği vardır. Bu taşlar bazen çok suyla nemlenir ve nehirler halinde akacak kadar bol su depolarlar.⁴⁵⁰

Elmalılı ise bu ayetin tefsirinde İsrail oğullarının kalplerinin katılaşmasının taşlara benzetildiğini ifade etmiş, fakat taşlardan suyun çıkması ile ilgili herhangi bir bilimsel izah getirmemiştir.⁴⁵¹

Râzî *"Yeri döşeyen, onda oturaklı dağlar ve ırmaklar yaratan ve orada bütün meyvelerden çiftler-çiftler yaratan O'dur..."*⁴⁵² ayetinde dağlar ve ırmakların yan-yanaya zikrolunmasından yola çıkarak, dağlar ve su arasında bir ilişki kurmaya çalışmıştır. Râzî'ye göre gözelerin, su birikintilerinin ve madenlerin çoğu ya dağlarda, ya da dağlara yakın yerlerde bulunur. Dağların meydana gelmesinde denizlerin de önemli bir rol üstlendiğini belirten müfessir, bu ayette ifade edilen ırmaklarla yer altındaki tuz, petrol, zift ve kibrit madenlerine işaret edildiğini öne sürmüştür. Râzî'ye göre yeryüzündeki nehirler de dağlar sebebiyle meydana gelmiştir. Şöyle ki, dağları oluşturan taşlar katı cisimlerdir. Yerin derinliklerindeki buharlar yükselip o dağlara ulaştığı zaman orada tıkanıp kalırlar ve orada suya çevrilip olgunlaşırlar. Böylece dağların altında sular meydana gelir. Müfessir dağlarda su gözelerinin meydana gelmesini ise şöyle açıklamıştır:

"Yer yumuşak ve nemsiz olsaydı, oradan buharlar emilip zayi olur ve kayda değer bir su birikmezdi. Demek ki, bu buharlar ancak sert toprak altında toplanabilir. Dağlar ise yerin en sert yerleridir. Dolayısıyla bu buharları tutmaya, toplamaya ve böylece de gözelerin esasını oluşturabilecek şeylerin bir araya gelmesine elverişli yerler

⁴⁴⁹ Râzî, *Tefsir*, III, 556.

⁴⁵⁰ Bkz. Râzî, *Tefsir*, III, 557.

⁴⁵¹ Yazır, *Tefsir*, I, 388.

⁴⁵² Ra'd, 13/3.

olurlar. Dağ su deposuna benzer. Dağın iç kısmı buharla doludur ki, adeta damıtma işlemi için hazırlanmış imbiğe benzer. Buharın az bir kısmının bile dağılıp kaçmasına imkan vermez. Dağın alt kısmı ise damıtma kazanır durumunda olup kanallardan gelen su orada toplanır. İşte bu nedenle gözelerin çoğu dağlardan, pek azı da sahralardan fışkırır. Bu az kısmın o sahralardan fışkırması da yine, oraların sert olmasına bağlıdır.”⁴⁵³

Dolayısıyla eğer buharlar yerin altında bir araya gelmeselerdi, yerin üstündeki su gözeleri meydana gelemezdi. Bu sular çok kuvvetli olduğu için daha sonra dağı deler, oradan kaynak olarak çıkar ve yeryüzünde akmaya başlarlar. Râzî’ye göre dağların nehirlerden önce zikredilmesindeki hikmet te budur. Çünkü Kur'an'ın birçok ayetinde ne zaman dağlardan bahsedilse, onunla birlikte nehirlerden de bahsedilmiştir.⁴⁵⁴

Elmalılı ise bu ayetin tefsirinde nehirler konusuna fazla temas etmemiştir. Ancak dağlar ve nehirlerin birbirine zıt tabiatla olduklarını belirten müfessir bunların aynı ortamda yeryüzünde var olmasının mucizevi bir yönü olduğunu öne sürmüştür. Müfessirimize göre yeryüzü kendi haline bırakılmış olsaydı, orada bu kadar birbirine zıt özelliklere sahip olan dağlar ve nehirler meydana gelemezdi.⁴⁵⁵

Nehirlerin öneminden bahseden “*Sizi sarsmaması için yeryüzünde sağlam dağları, yolunuzu bulmanız için de ırmakları ve yolları yarattı.*”⁴⁵⁶ ayetinin tefsirinde ise Râzî öncelikle ağır cisimlerin suda batması ile ilgili olarak ilginç bir yorum getirmiştir. Müfessire göre sudan ağır cisimlerin suda batmasının nedeni suda böyle bir özelliğin bulunması değil, sadece olarak Allah’ın iradesinin bu şekilde tecelli etmesidir. Bu nedenle su yerin üstüne çıkmaktadır.⁴⁵⁷ Dönemindeki filozofların da nehir ve çayların çoğunun dağlardan fışkırdığını öne sürdüklerini belirten Râzî, burada da dağ-nehir ilişkisi üzerinde durmuş ve Allah’ın bu ikisini birlikte zikrettiğine vurgu yapmıştır.⁴⁵⁸

⁴⁵³ Râzî, *Tefsir*, XXIV, 564.

⁴⁵⁴ Bkz. Râzî, *Tefsir*, XIX, 6.

⁴⁵⁵ Yazır, *Tefsir*, IV, 2955-2956.

⁴⁵⁶ Nahl, 16/15.

⁴⁵⁷ Râzî, *Tefsir*, XX, 189.

⁴⁵⁸ Râzî, *Tefsir*, XX, 191.

Râzî “(Onlar mı hayırlı) yoksa yeryüzünü oturmaya elverişli kılan, aralarından (yer altından ve üstünden) nehirler akıtan, arz için sabit dağlar yaratan, iki deniz arasına engel koyan mı? Allah'tan başka bir tanrı mı var! Doğrusu onların çoğu (hakikatleri) bilmiyorlar.”⁴⁵⁹ ayetini tefsir ederken yeryüzündeki nehir, menba ve yeraltı sularını dört kısma ayırmıştır;

“a) Akan gözelerin suyu: Bu, kendisi fazla, fışkırtma gücü ileri, yer altı buharlarından kaynaklanan, yeri bu kuvvetiyle delip çıkan ve sonra devamlı olarak akan sulardır.

b) Durgun gözelerin suları: Bunlar da, kuvveti, ancak yeryüzüne çıkacak kadar olan, fakat kuvveti ve kendisi, peş-peşe gelecek derecede olmayan buharlardan olan sulardır.

c) Nehir ve kanalların suları: Bunlar da, yeryüzünü delemek güçte olmayan buharlardan elde edilen sulardır. Bunların üzerinden, o toprak kazılıp kaldırıldığında, o buharlar çıkacak bir delik bulurlar ve az bir güç ile yeryüzüne çıkıp akmaya başlarlar.

d) Kuyuların suları: Bunlar da, kanal ve nehir suları gibi, yerden kaynayan sulardır. Fakat bunların, bir yere doğru akma imkanı yoktur.”⁴⁶⁰

Elmalılı ise “(Onlar mı hayırlı) yoksa yeryüzünü oturmaya elverişli kılan, aralarından (yer altından ve üstünden) nehirler akıtan, arz için sabit dağlar yaratan, iki deniz arasına engel koyan mı? Allah'tan başka bir tanrı mı var! Doğrusu onların çoğu (hakikatleri) bilmiyorlar.”⁴⁶¹ ayetinin tefsirinde tatlı su kaynaklarına dikkat çekmiş ve tatlı suların, dağların altından ve aralarından çıktığını ifade etmiştir. Bu ayetin ifade ettiği mananın coğrafya ve jeoloji biliminin alanına girdiğini belirten müfessir bunların da Allah’ın varlığını gösteren nesnel deliller olduğunu belirtmiştir.⁴⁶² Fakat müfessir nehirlerle ilgili olarak bilimsel izahlara yer vermemiştir.

⁴⁵⁹ Neml, 27/61.

⁴⁶⁰ Râzî, Tefsir, XXIV, 564.

⁴⁶¹ Neml, 27/61.

⁴⁶² Yazır, Tefsir, V, 3694.

Yer altı sularına işaret eden diğer bir ayet ise “Görmedin mi? Allah gökten bir su indirdi, onu yerdeki kaynaklara yerleştirdi, sonra onunla türlü-türlü renklerde ekinler yetiştiriyor. Sonra onlar kurur da sapsarı olduklarını görürsün. Sonra da onu kuru bir kırıntı yapar. Şüphesiz bunlarda akıl sahipleri için bir öğüt vardır.”⁴⁶³ ayetidir. Râzî ayetteki “Allah gökten bir su indirdi” ifadesinden yola çıkarak tüm suların yağmur şeklinde gökten indiğini öne sürmüş, bu suların bir kısmının yerin altındaki kaynaklara giderek tıpkı insan bedenindeki damarlar gibi bazı su kanalları oluşturduğunu bildirmiştir. Akabinde yer altındaki bu su kanalları sayesinde yeryüzünde farklı renk ve türlerde bitkilerin yetiştiğini ifade eden Râzî, böylece yer altındaki çayların varlığına ve önemine dikkat çekmiştir.⁴⁶⁴ Fakat Elmalılı söz konusu olan ayetin tefsirinde bu konuya temas etmemiş ve herhangi bir görüş beyan etmemiştir.

Netice itibariyle nehir suları ile ilgili olarak Râzî, Elmalılı’ya nispetle daha fazla bilimsel açıklamaya yer vermiştir. Fakat onun getirdiği izahların bir kısmı modern bilimin verileri ile uyuşmamaktadır. Örneğin dağların altında buharların suya dönüştüğünü ve bu suların kaynak ve pınar olarak yeryüzünün üstüne çıktığını öne süren müfessirin bu görüşü pozitif bilimin verileriyle tezat oluşturmaktadır. Bununla birlikte yer altında su kanalları ve petrol yatakları olduğunu belirten Râzî bu konuda bilimin verilerine uygun açıklamalar yapmıştır. Zira onun yaşadığı dönemde henüz yer altı madenleri ve su kaynakları yeterince keşfedilmemişti. Fakat Elmalılı bu konulara fazla temas etmemiş ve bunların araştırılmasını coğrafya ve jeoloji bilimine havale etmiştir.

Bu bölümde Râzî ve Elmalılı’nın yeryüzünün yaratılışı, şekli, hareketi ve ana unsurlarından olan dağlar, sular, bulutlar ve rüzgarlar hakkındaki düşüncelerini yeterli derecede aktarabildiğimizi düşünüyoruz. Bu nedenle ikinci bölümde iki müfessirin yeryüzündeki canlı varlıklara yönelik görüşlerini ele alacağız.

⁴⁶³ Zümer, 39/21.

⁴⁶⁴ Bkz. Râzî, *Tefsir*, XXVI, 439.

II. BÖLÜM

RAZİ VE ELMALILI'NIN YERYÜZÜNDEKİ CANLILARLA İLGİLİ AYETLERE YAKLAŞIMLARININ MUKAYESESİ

Yeryüzü denildiği zaman onun toprak yapısı, iç kısmı, şekli vs. anlaşılacakla birlikte aynı zamanda onun üstünde var olan hayat ve canlılar da onun bir parçası sayılır. Yani Allah'ın yeryüzünde yarattığı canlı varlıklar olan bitki, hayvan ve insanlar da onun önemli bir kısmını teşkil eder. Bu nedenle tezimizin ikinci bölümünde bitki, hayvan ve insanların yaratılışı ile ilgili olarak Râzî ve Elmalılı'nın görüşlerini ele alacak ve aralarında bir mukayese yaparak değerlendirmeye tabi tutacağız.

1. YARATILIŞTAKİ ÇİFTLER

Kur'an-ı Kerim'de yeryüzündeki canlıların yaratılışından bahseden ayetlerde her şeyin çift yaratıldığı ifade edilmektedir. Kur'an'da bu çift yaratılışa işaret eden زَوْج (zevc) kelimesini ele alacak olursak, kelime 81 yerde geçmektedir. Beş ayette fiil şeklinde, 17 yerde müfred / tekil, yedi yerde tesniye / ikil, 52 yerde ise cem / çoğul şeklinde “ezvac” olarak geçmektedir.⁴⁶⁵ “Zevc” kelimesi sözlükte “çift, çiftin teki, eş, tek olanın zıddı, cins, grup, benzeri” gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁶⁶ Her şeyin çift olarak yaratıldığına işaret eden Kur'an ayetlerinden bazıları şunlardır;

وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ “Her şeyden de çift çift yarattık ki, düşünüp öğüt alasınız.”⁴⁶⁷

⁴⁶⁵ Bkz. Abdülbaki, a.g.e., s. 333.

⁴⁶⁶ İbn Manzûr, a.g.e., II, 291; Boynukalın, Mehmet, “Zevce”, *DİA*, XXXIV, 306.

⁴⁶⁷ Zâriyât, 51/49.

“Yerin سُبْحَانَ الَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ وَمِنْ أَنْفُسِهِمْ وَمِمَّا لَا يَعْلَمُونَ

bitirdiklerinden, insanların kendilerinden ve henüz mahiyetini bilmedikleri şeylerden bütün çiftleri yaratan Allah'ı tesbih ve takdis ederim.”⁴⁶⁸

وَالَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنَ الْفُلْكِ وَالْأَنْعَامِ مَا تَرْكَبُونَ “Bütün çiftleri O yaratmıştır.

Ve size bineceğiniz gemiler ve hayvanlar var etti.”⁴⁶⁹

Yüce Allah'ın insanları, hayvanları, bitkileri ve diğer tüm varlıkları çift olarak yarattığını bildiren bu ayetlerin tefsirine gelince, birçok müfessir her şeyden çift çift yaratmanın anlamını açıklarken daha ziyade gece- gündüz, erkek-dişi, yer-gök, insan-cin, iman-küfür, ay-güneş, hak-batıl, dünya-ahiret, yaş-kuru gibi karşıtlık örnekleri üzerinde durmuşlardır.⁴⁷⁰ Çift olma olgusu ile ilgili olarak ortaya atılmış bazı kadim teorilere bakacak olursak, Eski Yunanistan'ın hermetik felsefesinde yer alan Hermes Trimesgistus'un öğretileri olan Kybalion'da her şeyin çift olduğunu öne süren *kutupluluk prensibi* ile şu şekilde ifade edilmiştir: “*Var olan her şeyin iki tarafı vardır. Her şey aynı zamanda "vardır" ve "yoktur". Bütün doğruların yarısı doğru yarısı da yanlıştır. Her şeyin iki yüzü vardır. Böylelikle, aslında zıt şeyler birbirinin aynısıdır, ama dereceleri farklıdır.*”⁴⁷¹

Her şeyin çift şekilde yaratılmış olması, günümüzün bilim ve teknolojisi sayesinde daha iyi anlaşılmaktadır. Modern fiziğin ortaya çıkardığı temel gerçeklerden biri de Parite (Parity) kuralıdır. Bu kurala göre evrendeki tüm varlıkların zıt eşleri vardır. Maddenin çift halde olduğunu ilk defa ortaya koyan Paul Dirac (ö. 1984)'tır. Dirac'ın “Parite” ismi verilen bu buluşu sayesinde her maddenin bir anti madde denilen zıddı olup bunların çift olduğu ortaya konmuş ve daha sonraki gözlemler sayesinde de varlığı ispatlanmıştır.⁴⁷²

⁴⁶⁸ Yâsîn, 36/36.

⁴⁶⁹ Zuhuruf, 43/12.

⁴⁷⁰ Bkz. Taberî, *a.g.e.*, XXII, 439; Bursevi, İsmail Hakkı, *Rûhu'l-beyân*, Erkam Yayınları, İstanbul 2015, XX, 79; Bilmen, Ömer Nasuhi, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Mealı Alisi ve Tefsiri*, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1985, VII, 3498; Karaman ve Diğerleri, *a.g.e.*, V, 134.

⁴⁷¹ *The Kybalion* (çev. Murat Sağlam), Hermes Yayınları, İstanbul 2005, s. 56; *Kybalion*, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Kybalion>, 17.03.2017, 13:20.

⁴⁷² *Antimadde*, https://tr.wikipedia.org/wiki/Antimadde#cite_note-1, 15.03.2017, 17:45.

Bilimsel olarak teori şöyle ifade edilmektedir: “Her parçacığın zıt yükte bir anti parçacığı vardır. Kararsızlık ilişkisi bize bu çiftlerin varoluşu ve yok oluşunun her yerde ve her zaman aynı anda oluştuğunu göstermektedir.”⁴⁷³ Bu çift oluşun en çok bilinen örnekleri şunlardır;

- Elektron’un zıt ikizi pozitron’dur,
- Nötron’un zıt ikizi anti nötron’dur,
- Proton’un zıt ikizi anti proton’dur.⁴⁷⁴

Bu konuda öncelikle Râzî’nin çift yaratılışla ilgili yaklaşımını ele alacağız. Râzî, her şeyin çift şekilde yaratıldığını izah ederken “Bütün çiftleri O yaratmıştır”⁴⁷⁵ ayetinden yola çıkarak öncelikle fert ve çifti kıyaslamaktadır. Râzî’ye göre fert çiftten daha mükemmeldir. Çifte mahsus şeyler ikisi arasında taksim edilir ve çiftler her zaman birbirine muhtaç olurlar. Ancak tek olan hiç bir şeye muhtaç değil ve tam mükemmel bir varlıktır. Dolayısıyla Allah tek olduğu için mükemmel, mahlukat ise çiftler halinde yaratıldığı için acizdir. Müfessir aynı zamanda İbn Abbâs’ın çiftler hakkındaki şu görüşünü de nakletmiştir: “Ayetteki, “ezvac” kelimesiyle, tıpkı, tatlı-ekşi, beyaz-siyah ve erkek-dişi gibi çeşitler, türler kastedilmiştir.”⁴⁷⁶ Bununla birlikte bazı İslam alimlerinin çift kavramını üst-alt, sağ-sol, ön-arka, mazi-müstakbel, zat-sıfat, yaz-kış ve ilkbahar-sonbahar gibi Allah’ın dışındaki tüm varlıklara ve nesnelere nispet ettiklerini kaydeden Râzî, “Her şeyden de çift çift yarattık...”⁴⁷⁷ ifadesi ile bu çiftlerin birbirinin zıddı yahut benzeri olabileceğine işaret edildiğini ileri sürmüştür. Râzî’ye göre erkek ve dişi birbirinin zıddı gibidirler. Aynı zamanda her şeyin bir benzeri olduğunu belirten Râzî, dolayısıyla her şeyin böylece çift yaratıldığına, ancak Allah’ın benzeri ve zıddı olmadığı için tek olduğuna dikkat çekmiştir.⁴⁷⁸

⁴⁷³ Çift Yaratılış, Parite, Yaratılıştaki Çiftler, <http://obilir.com/yaratilistaki-ciftler/>, 15.03.2017, 17:24.

⁴⁷⁴ Nurbaki, Haluk, Parite Gerçeği ve Kur’an, <https://www.frmtr.com/islam-ve-insan/1386623-fizikteki-parite-kavrami-ve-kurandaki-cift-yaratilis.html>, 15.03.2017, 17:05.

⁴⁷⁵ Zuhuf, 43/12.

⁴⁷⁶ Râzî, Tefsir, XXVII, 170.

⁴⁷⁷ Zâriyât, 51 /49.

⁴⁷⁸ Râzî, Tefsir, XXVIII, 195.

Çift yaratılış konusunu سُبْحَانَ الَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ وَمِنْ أَنْفُسِهِمْ وَمِمَّا لَا يَعْلَمُونَ

“Yerin bitirdiklerinden, insanların kendilerinden ve henüz mahiyetini bilmedikleri şeylerden bütün çiftleri yaratan Allah’ı tesbih ve takdis ederim.”⁴⁷⁹ ayetinin tefsirinde daha geniş bir şekilde ele alan Râzî, ayette geçen كُلِّ ibaresi ile alemdeki her şeyin, hatta kulların fiillerinin bile çift şekilde yaratıldığına işaret edildiğini öne sürmüştür. Ayette bu ifadeden sonra yerin bitirdiklerinin, insanların ve bilmedikleri şeylerin de çift yaratıldığının bildirilmesinin tahsis olmayıp genel manayı kapsadığını belirten müfessir çift yaratılış maddeler halinde şu şekilde sıralamaktadır;

1)Yerin bitirmekte olduğu şeyler; bunlar, bitkiler ve meyveler gibi açıkça görülen şeyleri kapsar.

2) “(İnsanların) kendi nefislerinden...” ifadesi; bunlar da, "enfüsi" delilleri kapsar.

3) Bilemeyecekleri nice şeyler...⁴⁸⁰

Bu ayette, bilemeyecekleri başka şeylerden de çift çift yaratılmış olduğunu ifade eden يَعْلَمُونَ وَمِمَّا لَا يَعْلَمُونَ “Bilemeyecekleri nice şeyler” ibaresi hakkında Râzî şöyle bir izah getirmiştir:

“Allah Teala, kendisinin ortaktan münezzehten tutulması için, her şeyin Allah tarafından yaratıldığını söylemiştir. Çünkü yaratılan yaratana eş-ortak olamaz. Fakat hakiki tevhid, kişinin ancak Allah’tan başka ilah olmadığını kabulü ile gerçekleşir. Bu cümleden olarak Allah sanki, "Bildiklerinizde ve bilmediklerinizde, onları Allah’a ortak koşmanıza mani şeyleri bilin. Çünkü yaratma geneldir, ortaklığa mani olan şey de yaratma sıfatıdır. Binaenaleyh Allah’a bildiğiniz şeylerden hiçbirini ortak koşmayınız. Çünkü sizler o şeylerin mahlûk olduğunu biliyorsunuz. Yine bilmediğiniz şeyleri de

⁴⁷⁹ Yâsîn, 36/36.

⁴⁸⁰ Râzî, Tefsir, XXVI, 61.

ortak koşmayın. Çünkü her şey mümkün varlık olduğu İçin, Allah'a göre mahlukturlar.”⁴⁸¹

Görüldüğü gibi Râzî, insanların bilemediğı çift olgusunu Allah’a şirk koşmakla ilişkilendirmektedir. Yani insan gerek bildiğı şeyleri, gerekse de bilemediğı bir takım şeyleri Allah’a şirk koşmamalıdır. Ancak müfessir, insanların bilemediğı çiftlerin mahiyeti ve yapısı hakkında herhangi bir açıklama yapmamıştır.

Elmalılı ise çift şekilde yaratma ile ilgili olarak öncelikle klasik yorumları aktarmış ve Mücâhid’in bu ifadeyi, gece ve gündüz, hareket ve hareketsizlik, siyah ve beyaz, gökyüzü ve yeryüzü, tat ve acı, sağlık ve hastalık, ceza ve mükafat gibi birbirinin zıddı olan şeyler olarak yorumladığını belirtmiştir. Aynı zamanda Kâdî Beyzâvî’den alıntı yapan müfessir çift olarak yaratmadan maksadın her türden iki çeşit yaratıldığını ifade eden bir görüşü de aktarmıştır.

Elmalılı kendisine has bir görüş olarak çift yaratılışı, maddi-manevi yahut fiziksel-metafiziksel olmak üzere cisimlerin iki yönü olması şeklinde açıklamıştır. Müfessire göre gerçekteki her şey, benliğin dışındaki bir biçimini anlatan bir izlenimle bize yansımakta ve gerçek bu ikisi arasındaki uyumla sağlanabilmektedir. Böylece bu iki biçimden birine aslı, diğetine ise onun gölgesi denir. Müfessire göre herhangi bir şekilde meydana gelen tüm olaylarda bu ikilik kaçınılmazdır.⁴⁸² Çift olmakla ilgili bu açıklamayı yaptıktan sonra Elmalılı: “Kısaca çift olmaktan maksat, yalnız dış dünyadaki çeşitlilik ve eşyanın birbirinin karşıtı olması değildir, hem dış alemdeki hem de zihinlerdeki, biçimlerle dış dünyadaki ve iç dünyadaki çeşitlilik ve karşıtlığı da içine alır.”⁴⁸³ şeklinde konuyu özetlemiştir.

Bu konuyla ilgili olarak “Yerin bitirdiklerinden, insanların kendilerinden ve henüz mahiyetini bilmedikleri şeylerden bütün çiftleri yaratan Allah’ı tesbih ve takdis ederim.”⁴⁸⁴ ayeti hakkında ise Elmalılı’nın açıklamaları şöyledir: “Alemdaki her şeyin bir benzeri veya

⁴⁸¹ Râzî, *Tefsir*, XXVI, 61.

⁴⁸² Yazır, *Tefsir*, VI, 4543-4544.

⁴⁸³ Yazır, *Tefsir*, VI, 4544.

⁴⁸⁴ Yâsin, 36/36.

*zıddı bulunur: Sözgelimi, ruh ve cisim; madde ve kuvvet; cevher ve araz; enfüs ve afak; yer ve gök; karanlık ve aydınlık; dünya ve ahiret gibi ki elektrik bile pozitif ve negatif diye ikiye ayrılır.*⁴⁸⁵ Müfessirimiz çiftlerin zikredilmesi ile aslında Allah'ın tekliğine vurgu yapıldığını ve Allah'tan gayri her şeyin çift olarak yaratılmış olduğuna dikkat çekildiğini beyan etmiştir. Ayetin son kısmındaki *وَمِمَّا لَا يَعْلَمُونَ* ibaresine derin anlamlar yüklemeyen müfessir, çift olarak yaratılmış olan bu gibi şeylerin ne kulakla duyulmuş olduğunu, ne gözle görülmüş olduğunu, ne de bir beşerin hatırına gelmiş bir şey olduğunu öne sürmüştür.

Elmalılı, *“Allah bütün çiftleri وَالَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا وَجَعَلَ لَكُم مِّنَ الْفُلْكِ وَالْأَنْعَامِ مَا تَرْكَبُونَ* yaratmıştır. *Sizin için bineceğiniz gemiler ve hayvanlar var etmiştir.*⁴⁸⁶ ayetinde geçen *ازواج* (çiftler) lafzından maksadın eşyanın çeşitleri ve genel olarak birbirilerine karşılık olan cisimler olduğunu kaydetmiş ve Râzî'den alıntı yaparak bazı klasik dönem bilginlerinin, Allah'tan başka her şeyin çift olduğunu belirttiklerini ifade etmiştir. Aynı zamanda evrendeki her şeyin zihni sureti ve dış dünya suretinin olduğunu savunan müfessir böylece her şeyin çift olduğunu öne sürmüştür.⁴⁸⁷

XX. yüzyıl müfessirlerinden Seyyid Kutup ta çift oluş prensibinin savunucularındandır. Müfessire göre, tüm canlılar çifttir. Hatta ilk önce yaratılan tek hücre hem erkeklik, hem de dişilik özelliklerine sahipti ve hatta tüm evrenin temeli çift unsurdan oluşmaktadır.⁴⁸⁸

İki müfessir arasında bir kıyaslama yaptığımız zaman görüyoruz ki, Râzî ayetlerde ifade edilen çift yaratılışı bitki, hayvan ve insanların çift şekilde yaratılmaları şeklinde açıklamakla yetinmiştir. Fakat Elmalılı bunların çift şekilde yaratılmış olduğunu kaydetmekle birlikte evrende maddi-manevi ve fiziksel-metafiziksel zıtlıkların bulunduğunu ve bunların da çift yaratılışa dahil olduğunu beyan etmiştir. Ayrıca evrendeki her şeyin bir zıddı yahut bir benzeri bulunduğunu ileri süren Elmalılı ayette her şeyin çift

⁴⁸⁵ Yazır, *Tefsir*, VI, 4028.

⁴⁸⁶ Zuhurf, 43/12.

⁴⁸⁷ Yazır, *Tefsir*, VI, 4267.

⁴⁸⁸ Kutup, *a.g.e.*, IX, 113.

yaratıldığının ifade edilmesini böylece geniş bir çerçevede izah etmiştir. Fakat Elmalılı da yukarıda kaydettiğimiz modern bilimin verilerine uygun bir çift yaratılıştan söz etmemiştir. Müfessirlerimizin bu konudaki açıklamaları bilimsel açıdan yetersiz sayılsa bile, pozitif bilimin verileri ile herhangi bir tezat içermemektedir.

2. BİTKİLER

Yeryüzünde bitki, ağaç ve bahçe gibi nebatatın yaratılışı ve bunların insanlar için birer nimet oluşu Kur'an-ı Kerim'in pek çok ayetinde zikredilmiştir. Örneğin ağaç kelimesinin Arapça'sı olan شَجَر (şecer) kelimesi Kur'an'da 26 defa, yine toplu haldeki ağaçları ifade eden bağ ve bahçe kelimelerinin karşılığı olan جَنَّة (cennet) kelimesi tekil halinde 70, çoğul olarak ise 76 defa geçmektedir.⁴⁸⁹ “Yıldızlar, otlar ve ağaçlar Allaha secde ederler.”⁴⁹⁰ ayetinde Allah, insanlara lutf ettiği nimetlerden olan otları ve ağaçları özellikle zikretmiştir. Çünkü otlar tüm hayvanların ve aynı zamanda insanların temel rızkını oluşturmaktadır. Bunun için öncelikle bitkilerin yaratılması konusuyla ilgili ayetlerin bir kısmını şu şekilde sıralayabiliriz;

أَمَّنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَأَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَنْبَتْنَا بِهِ حَدَائِقَ دَاتَ بَهْجَةٍ مَا كَانَ لَكُمْ أَنْ تُنبِتُوا

شَجَرَهَا أَلَلَهُ مَعَ اللَّهِ بَلْ هُمْ قَوْمٌ يَعْدِلُونَ “(Onlar mı hayırlı) yoksa gökleri ve yeri yaratan, gökten size su indiren mi? O suyla, bir ağacını bile bitirmeye gücünüzün yetmediği güzel güzel bahçeler bitirdik. Allah’tan başka bir tanrı mı var! Doğrusu onlar sapıklıkta devam eden bir gürühtür.”⁴⁹¹

إِنَّ اللَّهَ فَالِقُ الْحَبِّ وَالنَّوَى يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَمُخْرِجُ الْمَيِّتِ مِنَ الْحَيِّ ذَلِكَمُ اللَّهُ فَالِقُ تُوْفُكُونَ

“Şüphesiz Allah, tohumu ve çekirdeği çatlatandır, ölüden diriyi çıkaran, diriden de öliyi

⁴⁸⁹ Ünal, İbrahim, *Çevre İslam ve İnsan*, İstanbul 1994, s. 61.

⁴⁹⁰ Rahmân, 55/6.

⁴⁹¹ Neml, 27/60.

çıkardır. İşte Allah budur. O halde (haktan) nasıl dönersiniz!”⁴⁹²

وَهُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ نَبَاتَ كُلِّ شَيْءٍ فَأَخْرَجْنَا مِنْهُ خَضِرًا نُخْرِجُ مِنْهُ حَبًّا مُتَرَاكِبًا وَمِنْ
النَّخْلِ تَلْحُلُ مِنْ طَلْعِهَا قِنْوَانٌ دَانِيَةٌ وَجَنَّاتٍ مِّنْ أَعْنَابٍ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُشْتَبِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ انظُرُوا إِلَى ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَيَنْعِهِ إِنَّ
“O, gökten su indirendir. İşte biz her çeşit bitkiyi onunla bitirdik. O

bitkiden de kendisinde üst üste binmiş taneler bitireceğimiz bir yeşillik; hurmanın tomurcuğundan sarkan salkımlar; üzüm bağları; bir kısmı birbirine benzeyen, bir kısmı da benzemeyen zeytin ve nar bahçeleri meydana getirdik. Meyve verirken ve olgunlaştığı zaman her birinin meyvesine bakın! Kuşkusuz bütün bunlarda inanan bir toplum için ibretler vardır.”⁴⁹³

Araştırmamızın bu kısmında bitkilerin yaratılma safhası ve meyveler hakkında bilgi veren ayetleri ayrı başlıklar altında ele alarak müfessirlerimizin bu konuyla ilgili görüşlerini değerlendireceğiz.

2.1. Bitkilerin Yaratılışı

Yeryüzünde bitkilerin ilk defa ortaya çıkışına bilimsel açıdan baktığımız zaman, dünya tarihinin ilk dört milyar yıllık döneminin canlı çeşitliliğinin mayasını tutturabilmenin varoluşuyla geçen belirsiz canlılar dönemi olduğunu görüyoruz. Yeryüzüne uzun süre yağın yağmurlar sayesinde yerkabuğu sertleşmiş ve üzerinde ilk su birikintileri olan göller, nehirler, ırmaklar vs. oluşmaya başlamıştır.⁴⁹⁴ Bu dönemde ince yapıya sahip olan yerkabuğu zamanla kabuk dengesinin bozulması neticesinde parçalanmış, bunun sonucunda da alttaki astenosfer tabakasının, içindeki konvensiyon akımının tesiriyle hareketlenmesi sonucu yeryüzünde ilk dağları ortaya çıkmıştır. Yeryüzündeki ilk bitkiler de su altında bu dönemde meydana gelmiştir. Bu su bitkileri yeryüzündeki ilk canlılar sayılmaktadır.⁴⁹⁵

⁴⁹² En‘âm, 6/95.

⁴⁹³ En‘âm, 6/99.

⁴⁹⁴ Bilim ve Teknik Dergisi, Tübitak Yayınları, c. XXIII, Ankara 1990, s. 22.

⁴⁹⁵ Bkz. Musaoğlu, Ahmet, *Yaratılışın Altı Günü*, Vural Yayınları, İstanbul 2002, s. 82-176.

Daha sonra bu bitkiler sudan karaya geçiş yapmış ve yeryüzünün her tarafını ağaç ve bitki örtüsü kaplamıştır.

Râzî ve Elmalılı'nın bitkilerin yaratılışı ile ilgili görüşlerini ele alacak olursak, öncelikle Kur'an-ı Kerim'de bitkilerin yaratılması ile ilgili ayetlere yönelik Râzî'nin kendi dönemindeki bilimsel veriler ışığında izahlar getirdiğini görüyoruz. فَأَنْبَتْنَا بِهِ حَدَائِقَ ذَاتَ بَهْجَةٍ مَا

كَانَ لَكُمْ أَنْ تُنْبِتُوا شَجَرَهَا “O suyla, bir ağacını bile bitirmeye gücünüzün yetmediği güzel güzel bahçeler bitirdik.”⁴⁹⁶ ayetinin tefsirinde Râzî, insanın bitki ve ağaçların yetişmesindeki rolüne değinmiş ve insanın bitkileri sulaması ve bakımını yapması sebebiyle onları yetiştirenin kendisi olduğu zannına kapılabileceğini belirtmiştir. Müfessire göre insan bitkilerin yetişmesinde sadece bir vasıtaadır. Asıl yetiştirici ve yaratıcı ise Allah'tır. Çünkü bazen insan bitki ve ağaçların bakımını ve sulamasını yapmasına rağmen bu bitki ve ağaçlar kuruyup yok olabilmektedir. Aynı ayetteki “Siz onun bir ağacını bile bitiremezsiniz” ifadesini de buna delil göstermiştir.⁴⁹⁷ Ancak suyun, bitkilerin yetişmesindeki önemine ve rolüne de dikkat çeken müfessir bazı mütekaddimun kelimcilerin, bitkilerin yaratılışında suyun tesirini kabul etmediklerini ve yaratıcı olarak sırf Allah tarafından yaratılmış olduklarını iddia ettiklerine değinmiş ve bu görüşlerini şu şekilde eleştirmiştir: “Bitkilerin çıkarılmasında, suyun da bir tesiri olmuş olur. Böyle olduğunun farz edilmesi, İslam'ın akidelerinden herhangi birini zedelemes. Çünkü ona bu karakteri ve bu özelliği veren, ancak Allah Teala'dır.”⁴⁹⁸

Râzî, إِنَّ اللَّهَ فَالِقُ الْحَبِّ وَالنَّوَى “Şüphesiz Allah, tohumu ve çekirdeği çatlatandır.”⁴⁹⁹

ayetinin tefsirinde çekirdek ve tanelerin yerin altında nasıl yeşerdiklerini şu şekilde açıklamıştır:

“Tane veya çekirdek rutubetli bir yere düşüp, aradan bir zaman geçince,
Allah Teala o çekirdeğin ve tanenin hem üstünden, hem de altından birer yarık ortaya

⁴⁹⁶ Neml, 27/60.

⁴⁹⁷ Râzî, Tefsir, XXIV, 176-177.

⁴⁹⁸ Râzî, Tefsir, XXII, 60.

⁴⁹⁹ En'âm, 6/95.

*çıkartır. Bunlardan üst tarafta meydana gelen yarıktan, yukarı doğru çıkan fidan, çekirdeğin altında meydana gelen yarıktan ise "kökler" diye ifade edilen ve yerin derinliklerine uzanan kısım çıkar. Böylece de o çekirdek veya tane, yukarı doğru çıkan fidan (ve bitkinin), yerin derinliklerine uzanan köklerle birleşmesini sağlar."*⁵⁰⁰

Görüldüğü gibi çekirdeğin iki tarafının yarılması ile üst tarafından fidan, alt tarafından ise kök kısmının çıktığını belirten Râzî, bu iki kısmın aynı çekirdekten çıkmalarına rağmen özellikleri bakımından birbirinden farklı olduğunu, bunun da mantık ve tabiat olaylarıyla izah edilemeyeceğini öne sürmüştür. Bu olayın ancak Allah'ın yaratma gücüyle ve tekvin sıfatıyla açıklanabileceğini savunan Râzî, bunu bir mucize olarak görmektedir. Aynı zamanda müfessir, bitkinin kök kısmının sert toprak ve kaya parçalarını yararak yerin derinliklerine doğru uzamasını da olağanüstü bir olay olarak görmektedir.

Çekirdeğin üstünde büyüyen ağacın özelliklerine de değinen müfessir, ağacın gövdesi, kabuğu, meyvesi ve çekirdeğinden bahsetmiş, bunların oluşmasında tabiatın, yıldızların, dört mevsimin ve *dört unsur* dediği su, hava, toprak ve ateşin etkili olduğunu öne sürmüştür. Bunların tesirlerinin eşit olmasına rağmen topraktan çeşit-çeşit bitki ve ağaçların meydana geldiğine dikkat çeken Râzî, tüm bunların ancak Allah'ın kudreti ile ortaya çıkan birer mucize olduğunu beyan etmiştir.

Tefsirinde üzüm, hurma, şeftali vs. gibi meyvelerin özelliklerine de temas eden müfessir daha sonra bu bitkilerin yapraklarındaki inceliğe dikkat çekmiştir. Şöyle ki, yaprak damarlarının yapısının şekli, insanın omurga sistemine benzemektedir. İnsanın omurgasından sağa ve sola pek çok sinirler ve kemik kısımları çıktığı gibi yaprakların da tam ortasında omurgaya benzer ana damar bulunmaktadır. Bu damardan sağa-sola kılcal damarlar yayılmakta ve bunların çekim gücü sayesinde yerin derinliklerindeki su ve gıdalar ağaçların gövdesi, meyvesi ve yapraklarına ulaşmaktadır. Tüm bunların sadece Allah'ın kudreti ve mucizesi olarak açıklanabileceğini düşünen Râzî, Allah'ın yaprakları yaratmadaki ihtimamına da dikkat çekmiştir.⁵⁰¹

⁵⁰⁰ Râzî, *Tefsir*, XIII, 74.

⁵⁰¹ Râzî, *Tefsir*, XIII, 75.

وَأَنْبَتْنَا فِيهَا Râzî, yeryüzünde bitkilerin ölçülü olarak yaratılmış olduğunu ifade eden

“Orada miktarı ve ölçüsü belirli olan şeyler bitirdik.”⁵⁰² ayetindeki ölçü ile

ilgili olarak bir kaç farklı görüşe yer vermiştir. Birinci görüşe göre yeryüzündeki her şey insanların ihtiyaçlarına göre ayarlanmış ve yaratılmıştır. İkinci görüşe göre buradaki ölçüden kasıt bitkilerin yetişmesine sebep olan güneş, yıldızlar, toprak, hava, su ve ısıнын belli bir ölçüde tesir etmesidir. Çünkü onların bitkilere olan tesiri, gereğinden daha fazla yahut daha az olursa, bitkilerin yaşama ve yetiştirme şansı kalmaz. Üçüncü görüşe göre bu ayetteki مَوْزُون kelimesi “münasip, akla uygun, hoş, maslahata uygun” gibi anlamlarda kullanılmış, yani Allah insanlar için uygun, hoş ve onların menfaatine uygun bitkiler yaratmıştır. Dördüncü görüşe göre ise yeryüzündeki bitki ve meyveler nihayetinde tartılabilen ve ölçülebilen şeyler olup meyvelerin çoğu bu özelliklere sahiptir. Bu görüşleri sıraladıktan sonra Râzî, bunlardan herhangi birini tercih ettiğini beyan etmemiş ve en iyi bilenin Allah olduğunu belirterek konuyu noktalamıştır.⁵⁰³

Elmalılı'nın bitkilerin yaratılışı ile ilgili ayetlere yaptığı yorumlara baktığımız zaman bazı noktalarda Râzî'nin yorumlarına benzer yorumlar getirdiğini, hatta ondan alıntılar yaptığını görebiliriz. Müfessir, *“Şüphesiz Allah, tohumu ve çekirdeği çatlatandır”*⁵⁰⁴ ayetine yapmış olduğu tefsirde çekirdek olarak tercüme ettiğimiz نَوَى kelimesini, tanenin içindeki öz, hurma ve üzüm tanelerinin çekirdekleri olarak açıklamıştır. Fransızcadaki “nuvoyya” kelimesinin de buradan alınmış olabileceğini öne süren Elmalılı, daha sonra çekirdeğin yerin altındaki gelişme aşamalarını, Râzî'nin açıklamalarına benzer bir şekilde şöyle beyan etmiştir:

“Bakınız bir tane, bir çekirdek bir yere düşer, bir müddet geçirince Allah o tane, o çekirdek içinden bir hareket, bir basınç, bir filizlenme meydana getirir, onu altından, üstünden yarar, çatlatır; sükûn halini, hareket haline; bitişme halini, ayrılma haline çevirir, Üstteki çatlaktan bir çenekli veya iki çenekliler olarak havaya yükselen

⁵⁰² Hicr, 15/19.

⁵⁰³ Râzî, Tefsir, XIX, 136-137.

⁵⁰⁴ En‘âm, 6/95.

ağaç, altındaki çatlaktan toprağa geçen ve saçak denilen ağaç çıkar ve o tane, o çekirdek, önce böyle biri yukarı yükselen, biri aşağıya inen iki çeşit tabiatta bulunan iki ağacın bitişme sebebi olur. Parmakla ezilecek kadar ince ve yumuşak olan o saçaklar, sert çuvaldızların, sivri bıçakların nüfuz edemeyeceği derecede sert olan yerleri ve bazı zaman kaskatı taşları bile çatlatır, aralarına girer ve sonra bir bitki, bir ağaç üzerinde o kadar şaşırtıcı ve mükemmel bir şekilde çeşitli tabiatlar kazanır ve bu çeşitli tabiatların hepsi öyle bir ahenk ve nizam ile işler, çalışır ki acayiplik ve inceliklerinin açıklama ve izahı tükenmez.”⁵⁰⁵

Görüldüğü gibi müfessir bitkinin, çekirdeğin üst kısmında bitmesini ve alt kısmından köklerinin katı toprağın derinliklerine doğru uzamasını bir mucize olarak değerlendirmiştir. Elmalılı’nın su, toprak, hava, ısı ve yıldızlar gibi dış etkenlerin eşit şekilde tesir ettikleri halde topraktan farklı bitkilerin yetiştiğine dikkat çektiği şu cümleler de Râzî’nin yorumu ile benzerlik teşkil ediyor:

“Çıkış yeri bir ve tabiatın, yıldızların, mevsimlerin, unsurların tesirleri, şartları eşit olduğu halde bir taneden, bir çekirdekten bu kadar çeşitli cisimler ve tabiatların çatlayıp çıkması, tabiatların ve unsurların değil, hikmet sahibi merhametli, güçlü ve dilediğini yapan, varlığı kendinden olan Allah’ın takdir ve tedbirinin eseri olduğunda şüphe yoktur.”⁵⁰⁶

Yani Elmalılı’ya göre de *anasır-ı erbaa* ve gök cisimleri bitkilerin meydana gelmesinde önemli bir rol oynamaktadırlar. Tüm bunların eşit şekilde tabiata etki etmelerine rağmen topraktan farklı türlerde bitkilerin çıkmasını Allah’ın kudreti ve mucizevi bir hadise olarak yorumlanmıştır.

Sonuç itibariyle hem Râzî, hem de Elmalılı bitkilerin meydana gelmesinde ve yetişmesinde *anasır-ı erbaa* ve gök cisimlerinin tesiri olduğunu savunmakta ve onların eşit derecede etki etmelerine rağmen topraktan çeşitli bitki türünün çıkmasını Allah’ın kudreti ile izah etmektedirler. Aynı zamanda müfessirlerimiz toprağın altında tohumun iki ucundan çatlaması ile üst tarafından bitki gövdesinin yükselmesini ve alt taraftan kök kısmının

⁵⁰⁵ Yazır, *Tefsir*, III, 1986.

⁵⁰⁶ Yazır, *Tefsir*, III, 1987.

toprağın derinliklerine doğru inmesini de olağanüstü bir durum ve Allah'ın mucizesi olarak yorumlamışlardır. Ancak Râzî ve Elmalılı, yeryüzünde bitkilerin birbirinden türediği yahut ilk defa bitkilerin nasıl ortaya çıktığı hakkında bilgi vermemişlerdir. Şunu da belirtmek gerekir ki, her iki müfessirin bu konudaki yorumları modern bilimle çelişmemektedir. Fakat Râzî ve Elmalılı'nın mucizevi bir olay olarak gösterdikleri farklı türde bitkilerin yetişmesi ve çekirdek yahut taneden gövde ve kök kısmının çıkması artık modern bilim tarafından izah edilebilir bir durum olduğu için insanların nazarında olağan dışı bir hadise olarak görülmemektedir.

2.2. Bitkilerin Çift Oluşu

Kur'an-ı Kerim bitkilerin de çift şekilde yaratıldığını haber vermektedir. Bitkilerin çift şekilde yaratıldığını ifade eden *وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ* “Biz gökyüzünden su indirip, orada her faydalı nebattan çift çift bitirdik.”⁵⁰⁷ ayetindeki *زَوْجٍ* / zevc kelimesi ile neyin kastedildiği hakkında müfessirler tarafından çeşitli görüşler öne sürülmüştür.

Râzî her çeşit bitkinin bir çift olduğunu, örneğin bitkinin ya ağaç, ya da ağaçtan başka bir şey olduğunu, ağaç olanın da ya meyve veren yahut meyvesiz olduğunu belirtmiş ve dolayısıyla bu şekilde bir çift yaratılıştan söz etmiştir.⁵⁰⁸ Ancak *وَأَنْبَتْنَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ* “Her çiftten iç açıcı bitkiler bitirir.”⁵⁰⁹ ayetinin tefsirinde, buradaki *زَوْجٍ* kelimesinin çeşit anlamına geldiğini ve bununla, örneğin yeryüzünde ekin ve ağaç gibi çeşitlerin yetiştiğine işaret edildiğini savunmuştur.⁵¹⁰

⁵⁰⁷ Lokmân, 31/10.

⁵⁰⁸ Râzî, *Tefsir*, XXV, 126.

⁵⁰⁹ Hac, 22/5.

⁵¹⁰ Râzî, *Tefsir*, XXIII, 9.

وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ جَعَلَ فِيهَا رَوْحَيْنِ اثْنَيْنِ Meyvelerin çift şekilde yaratıldığını ifade eden

“...orada bütün meyvelerden çiftler çiftler yaratan O'dur...”⁵¹¹ ayetinin tefsirinde Râzî, bu çift yaratma hakkında farklı görüşlerin olduğunu belirtmiş ve kişisel görüşü olarak ta buradaki maksadın ikiye çift şekilde yaratılış olduğunu öne sürmüştür. Râzî'ye göre insan nesli iki varlıktan, yani Hz. Âdem ve eşinden yaratılmaya başlandığına göre bitkiler ve ağaçlar için de durum böyledir.⁵¹² Buradan anladığımız kadarıyla Râzî, bitkilerin de kökeninde erkek ve dişi bitki türü olduğunu öne sürmüştür ki, bu da modern bilimin ortaya çıkardığı eşey üremeye benzerlik teşkil etmektedir. Kanaatimizce Râzî bitkilerde de erkek ve dişi cinsinin olduğunu ima etmiştir.

Elmalılı ise bu konuya yalnız “...orada bütün meyvelerden çiftler çiftler yaratan O'dur...”⁵¹³ ayetinin tefsirinde temas etmiş ve meyvelerin çift oluşuna bilimsel bir izah getirmiştir. Müfessirimiz, bu ayette tüm meyvelerden çift şekilde yaratıldığının ifade edilmesi ile on dört asır öncesinden yeryüzündeki tüm bitkilerin çift olarak yaratıldığını işaret edildiğini beyan etmiştir. Şöyle ki, daha öncesinde her ne kadar incir ve hurma gibi bazı bitki türlerinin erkeği ve dişisi bulunduğu insanlarca bilinse de, tüm bitki türleri için bunun geçerli olduğu bilinmemekteydi. Fakat son dönemlerde mikroskobun icat edilmesiyle bu hakikat keşfedilmiş oldu.⁵¹⁴ Dolayısıyla müfessire göre söz konusu gerçeğin on dört asır öncesinden haber verilmiş olması Kur'an'ın ilmi mucizelerinden biridir.

Pozitif bilime göre bitkilerin üremeleri iki tarzda meydana gelmektedir; **eşeysiz üreme** ve **eşeyli üreme**. Eşeysiz üreme, bitkiden ayrılan tek hücreli veya çok hücreli kısımlar şeklinde meydana gelir ki, burada herhangi bir çiftleşmeye ve birleşmeye lüzum yoktur. Eşeyli üreme ise aynı veya farklı iki fertten hasıl olan, cinsiyet bakımından farklı iki üreme hücresinin birleşip gelişmesiyle meydana gelir.⁵¹⁵ Daha çok meyveli bitkilerin eşeyli üremeye çoğaldıklarını, yani çift cinsiyetli olduğunu görüyoruz. Dolayısıyla eğer

⁵¹¹ Ra'd, 13/3.

⁵¹² Râzî, *Tefsir*, XIX, 5.

⁵¹³ Ra'd, 13/3.

⁵¹⁴ Yazır, *Tefsir*, IV, 2956.

⁵¹⁵ Ekler, Aytaç ve Diğerleri, *Yeni Rehber Ansiklopedi*, Türkiye Gazetesi Yayınları, İstanbul Trs., IV, 76.

söz konusu olan ayette eşeyli üremeyle çoğalan bitkiler kast edilmişse, Elmalılı'nın yorumunun bilimsel verilerle uyuştuğunu söyleyebiliriz.

2.3. Meyveler

Kur'an-ı Kerim'de bitkilerle ilgili olarak bahsedilen diğer bir konu da meyve ve tohumlardır. İnsanlar için önemli bir besin maddesi olan meyveler, çiçeğin dişi organının döllenmesi sonucunda farklılaşıp yumurtalığın gelişmesiyle meydana gelen ve tohumlar taşıyan bir bitki organıdır. Meyveleri basit meyveler, küme meyveler ve bileşik meyveler olmak üzere üç kısma ayırmak mümkündür. Meyvelerin insan beslenmesindeki önemi, bilhassa vitaminler ve minerallerce zengin olmalarından ileri gelmektedir.⁵¹⁶ Bu nedenle birçok Kur'an ayetinde meyvelerden bahsedilmiş ve önemine dikkat çekilmiştir. Kur'an'da adı geçen meyveleri şu şekilde sıralayabiliriz; üzüm⁵¹⁷, incir⁵¹⁸, zeytin⁵¹⁹, hurma⁵²⁰, nar⁵²¹, kabak⁵²², muz⁵²³.

Râzî bitkilerin çeşitlendirilmesi ile ilgili olarak Kur'an'da geçen “Allah taneleri ve çekirdekleri yaratandır”⁵²⁴ ifadesine dayanarak bitkileri iki kısma ayırmış ve taneden bitenlerin ekin, çekirdekten bitenlerin ise ağaçlar olduğunu öne sürmüştür.⁵²⁵ لُخْرَجَ بِهِ حَبًّا

وَنَبَاتًا “Onunla tohumlar, bitkiler yetiştirmek için...”⁵²⁶ ayetinin yorumunda da buna benzer bir açıklama yapmış ve tohumun diğer nebatattan daha önemli olması sebebiyle daha önce zikrolunduğu belirtmiştir. Şöyle ki, tohum insan için temel bir gıdadır. Diğer bitkiler ise hayvanların gıdası olduğu için bundan sonra zikredilmiştir. Ayrıca müfessir, bu ayette

⁵¹⁶ Bkz. Ekler, Aytaç ve Diğerleri, *a.g.e.*, XIV, 90-91.

⁵¹⁷ Bkz. İsrâ, 17/91.

⁵¹⁸ Bkz. Tîn, 95/1.

⁵¹⁹ Bkz. En‘âm, 6/99.

⁵²⁰ Bkz. Nahl, 16/11.

⁵²¹ Bkz. En‘âm, 6/141.

⁵²² Bkz. Sâffât, 37/146.

⁵²³ Bkz. Vâkıa, 56/29.

⁵²⁴ En‘âm, 6/95.

⁵²⁵ Râzî, *Tefsir*, XIII, 88.

⁵²⁶ Nebe’, 78/14-16.

“cennet” kelimesinin kullanılmamış olmasını da, meyvelerin zaruri bir ihtiyaç olmaması ile açıklamıştır.⁵²⁷

Bitki ve meyvelerle ilgili ayetlerde onların isimlerinin sıralanışına da dikkat çeken Râzî, daha önce zikredilen bitki çeşidinin, ondan sonra zikredilenden daha faziletli olduğu kanaatindedir. Örneğin وَهُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ نَبَاتَ كُلِّ شَيْءٍ فَأَخْرَجْنَا مِنْهُ خَضِرًا مَخْرُجًا مِنْهُ “O, gökten su indirendir. İşte biz her çeşit bitkiyi onunla bitirdik. O bitkiden de kendisinde üst üste binmiş taneler bitireceğimiz bir yeşillik; hurmanın tomurcuğundan sarkan salkımlar; üzüm bağları; bir kısmı birbirine benzeyen, bir kısmı da benzemeyen zeytin ve nar bahçeleri meydana getirdik.”⁵²⁸ ayetinde ifade edilen üst üste binmiş yeşil tanelerle ekinlerin kast edildiğini, bunun hurmadan önce anıldığını ve dolayısıyla ekinlerin hurmadan daha faziletli olduğunu ileri sürmüş ve bununla ilgili olarak şunları kaydetmiştir:

“Cenab-ı Hak ekini ağaçlardan önce zikretmiştir. Çünkü hububat gıdadır, ağaçların mahsulleri ise, meyvedir. Gıda ise, meyveden önce gelir. Allah hurmayı da diğer meyvelerden önce zikretmiştir. Çünkü hurma, Araplara göre gıda yerine geçer. Bir de filozoflar hurma ile hayvanlar arasında, diğer bitki çeşitlerinde bulunmayacak bir biçimde, pek çok özellik bakımından benzerlikler bulunduğunu söylemişlerdir. İşte bu manadan dolayı Hz. Peygamber: "Halanız olan hurma ağacının kadrini bilin. Çünkü o, Hz. Âdem'in yaratıldığı toprağın arta kalanından yaratılmıştır"⁵²⁹ buyurmuştur.”⁵³⁰

Muhaddisler tarafından mevzu olduğu belirtilen hurma hakkındaki bu hadise dayanarak hurmayı öven Râzî, daha sonra üzümün faydalarını anlatmış, şarabın bile faydalı yönlerinin olduğunu, ancak ayetteki “zararları faydalarından daha fazladır”⁵³¹ ifadesine istinaden zararlarının daha fazla olması hasebiyle haram kılındığını savunmuştur.

⁵²⁷ Râzî, *Tefsir*, XXXI, 9.

⁵²⁸ En‘âm, 6/99.

⁵²⁹ Ebû Ya‘lâ, Ahmed b. Ali el-Mevsılî, *Müsned*, Dâru‘l-Me‘mûn lit-Turâs, Dımaşk 1984, I, 353.

⁵³⁰ Râzî, *Tefsir*, XIII, 89.

⁵³¹ Bakara, 2/219.

Bu ayetteki “*Bir kısmı birbirine benzeyen, bir kısmı da benzemeyen zeytin ve nar bahçeleri meydana getirdik*” ifadesinde zikrolunan zeytin ve nar meyveleri arasındaki benzerlik hakkında da yorum yapan Râzî, bu iki meyve arasındaki benzerliğin bazen tatlarında, bazen renklerinde, bazen de şekillerinde olabileceğine dikkat çekmiştir. Diğer pek çok meyvede de renk, tat, kabuk ve şekil itibarıyla bir takım benzerlikler bulunabileceğini kaydeden müfessir, bir ağacın meyveleri arasında da benzerlik ve farklılıkların olabileceğini belirtmiş ve örneğin üzüm salkımının tanelerinden bazısının tatlı, bazısının nahış, bazısının da ekşi olduğunu beyan etmiştir. Aynı zamanda meyvelerin birbirilerinden farklı olmasının da Allah’ın bir mucizesi olduğunu ifade eden Râzî meyvelerin yetişmesine tesir eden yıldızların, güneşin, toprağın ve suyun aynı oranda etki etmesine rağmen bu meyvelerin farklı renk ve tatlarda olmasına dikkat çekmiştir.⁵³²

Elmalılı meyvelerle ilgili yorumunda “*O, gökten su indirendir. İşte biz her çeşit bitkiyi onunla bitirdik. O bitkiden de kendisinde üst üste binmiş taneler bitireceğimiz bir yeşillik; hurmanın tomurcuğundan sarkan salkımlar; üzüm bağları; bir kısmı birbirine benzeyen, bir kısmı da benzemeyen zeytin ve nar bahçeleri meydana getirdik.*”⁵³³ ayetindeki خَضْرًا kelimesi ile yeşillenmiş buğday, arpa ve çavdar gibi tahıl bitkilerinin kastedildiğini belirtmiş ve bunların yetiştiği tarlaların dış görünüşünü edebi bir üslupla şöyle tasvir etmiştir: “*Buğday, arpa, çavdar gibi tahıl başakları havadan hücum edecek düşmanlara karşı harp nizamı almış, mızraklarını uzatmış süvari bölükleri gibi ne güzel ifadelerdir.*”⁵³⁴ Ayette meyvelerin birbirine benzeyip benzememesini de bu bitkilerin gelişim aşamalarındaki farklılıklar olarak izah etmiştir. Bir meyve önce tomurcuk halinde olur, daha sonra ham bir hale gelir ve daha sonra olgunlaşarak farklı bir şekil alır. Aynı zamanda Râzî’den alıntı yaparak onun hububat, hurma, üzüm ve nar hakkında söylediklerini aynen aktaran Elmalılı bu meyvelerin faydalarına da değinmiştir.⁵³⁵

⁵³² Râzî, *Tefsir*, XIII, 91.

⁵³³ En‘âm, 6/99.

⁵³⁴ Yazır, *Tefsir*, III, 1995.

⁵³⁵ Yazır, *Tefsir*, III, 1996.

Yâsîn suresindeki *وَجَعَلْنَا فِيهَا جَنَّاتٍ مِّنْ نَّخِيلٍ وَأَعْنَابٍ* “Biz, yeryüzünde nice nice hurma bahçeleri, üzüm bağları yarattık.”⁵³⁶ ayetinin tefsirinde hurma ve üzümün önemine dikkat çeken Râzî, bu ikisini meyvelerin en lezzetlisi olarak addetmiş ve bunların hem meyve, hem de katık olduğunu belirtmiştir. Burada hurmanın ağacıyla, üzümün ise meyvesi ile zikredilmesinde de bir hikmet olduğunu düşünen müfessir, hurmanın gerek meyvesinin, gerekse de ağacının insanlar tarafından kullanıldığını, ancak üzümün ağaç kısmının fazla kullanışlı olmadığını ve bu nedenle sadece meyvesi ile zikredildiğini öne sürmüştür.⁵³⁷

Elmalılı ise ayetteki “Biz, yeryüzünde nice nice hurma bahçeleri, üzüm bağları yarattık.” ifadesinden yola çıkarak bitkilerin tek hücreli hayattan tekamül ederek nihayet güzel ve hoş bahçeler haline geldiğini belirtmiş, ayette zikrolunan hurma ve üzümün, meyvelerin en mükemmeli ve en zevklileri olduğunu öne sürmüştür.⁵³⁸

Sonuç itibariyle her iki müfessir genel olarak meyvelerin faydalarına temas etmiş ve çeşitlerini zikretmiştir. Râzî, ekinlerin insan için besin kaynağı olarak hurmadan daha faydalı olduğunu belirttiği halde, Elmalılı Kur’an’da özellikle isimleri zikredilen hurma ve üzüm gibi meyvelerin daha çok faydalı olduğunu ileri sürmüştür.

Müfessirlerimizin kıyaslama yaptığı bu meyveleri keyfiyet bakımından mukayese etmek için onların kalori değerine bakmak gerekir. 100 gram buğday nişastası porsiyonunda 351 kalori, arpa porsiyonunda ise 354 kalori vardır.⁵³⁹ Meyvelere baktığımız zaman 100 gram kuru üzüm porsiyonunda 299 kalori, hurma porsiyonunda ise 282 kalori olduğunu görüyoruz.⁵⁴⁰ Dolayısıyla Râzî’nin ekin ürünlerini hurmadan üstün tutması bilimsel olarak ta doğru bir tespittir. Elmalılı’nın üzüm ve hurmanı en faydalı meyveler arasında görmesi de bilimsel verilerle tezat oluşturmamaktadır. Çünkü bu iki meyvenin kalori değerleri diğer meyvelerin çok üstündedir.

⁵³⁶ Yâsîn, 36/33-34.

⁵³⁷ Râzî, *Tefsir*, XXVI, 59.

⁵³⁸ Yazır, *Tefsir*, VI, 4026.

⁵³⁹ *Tahıllar ve Tahıllı Ürünler: Kalori Cetveli*, <http://www.kaloricetveli.org/yiyecek/tahillar-ve-tahilli-ueruenler>, 17.04.2017, 16:48.

⁵⁴⁰ *Meyveler: Kalori Cetveli*, <http://www.kaloricetveli.org/yiyecek/meyveler>, 17.04.2017, 16:52.

3. HAYVANLAR

Dünyada herhangi bir canlı varlığın bulunmadığı bir yer yoktur. Bugün yeryüzünde sekiz milyon yedi yüz bin canlı türü mevcuttur. Her ortamda, kendi aralarında tam bir uyum içinde yaşayan birçok hayvan türü bulunmaktadır.⁵⁴¹ Kur'an-ı Kerim'de de Arapların, özellikle de bedevilerin hayatında çok önemli bir yere sahip olan evcil ve vahşi hayvanlar, kuşlar ve haşeratın adlarına sıkça rastlanmaktadır. Bu hayvanlar eril, dişil yahut topluluk isimleriyle zikredilmiştir.⁵⁴² Kur'an'da genel olarak hayvan cinsini ifade etmek için دَابَّةٌ ve أَنْعَامٌ ibareleri kullanılmış, ayrıca yedi surenin ismi de, sure içinde bahsedilen hayvanın adından alınmıştır. Tezimizin bu kısmında ilk önce hayvanların yaratılışını, daha sonra da hayvanların topluluk psikolojisini ele alacak, Râzî ve Elmalılı'nın bu konuyla ilgili görüşlerini mukayeseye tabi tutacağız.

3.1. Hayvanların Yaratılışı

Hayvanlar yeryüzündeki canlıların önemli bir kısmını teşkil eder. İlk defa modern taksonominin kurucusu olan Carl Linnaeus (ö. 1778) Hristiyan öğretisinin de etkisiyle bu canlı türlerinin birbirinden bağımsız kökenleri olduğunu öne sürmüştür. Bazı İslam filozofları da genel anlamda canlıların tabiatında mevcut olan evrimi kabul etmekle beraber bu düşüncüyü savunmuşlardır.⁵⁴³ Bu filozofların bir kısmı tüm canlıların Allah tarafından yaratılmış olduğunu kabul etmekle beraber yaratma biçiminin nasıl gerçekleştiği konusunda farklı görüşler ileri sürmüşler. Örneğin, Nazzâm (ö. 231/845), onun talebesi Câhîz (ö. 255/868) ve onlardan daha sonra gelen bazı Müslüman düşünürler hayvanların oluşumunu kimyasal-biyolojik transformizm ve evrim teorileriyle izah etmeye çalışmışlar. Onların bu

⁵⁴¹ Okçu, Abdulmecit, *Kur'an ve Evrim Açısından Canlıların Oluşumu*, EKEV Akademi Dergisi, Sayı: 56, 2013, s. 152.

⁵⁴² Bkz. Bakara, 2/260; Mâide, 5/95; En'âm, 6/142; A'râf, 7/176; Hac, 22/28; Neml, 27/18; Gâşiye, 88/17.

⁵⁴³ Okçu, *a.g.m.*, s. 153.

yaklaşımı bazı yönleri ile Lamarkizm ve Darwinizm’e benzerlik teşkil etmektedir. İbn Miskeveyh (ö. 421/1030) ise onlardan farklı olarak aynı zamanda hayvanlarda ara türlerin olduğunu belirtmiş ve madenlerden bitkilerin, bitkilerden hurma ağacı vasıtasıyla hayvanların, hayvanlardan da maymun vasıtasıyla insanın yaratıldığını öne sürmüştür.⁵⁴⁴ Râzî ve Elmalılı’nın hayvanların yaratılışı ile ilgili görüşlerini ele almazdan önce Kur’an-ı Kerim’de hayvanların yaratılışı ile ilgili ayetlerin önemli bir kısmını şu şekilde sıralayabiliriz;

وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ “Canlı olan her şeyi sudan yarattık. Hala inanmayacaklar mı?”⁵⁴⁵

وَاللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِنْ مَاءٍ فَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى بَطْنِهِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى رِجْلَيْنِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى أَرْبَعٍ يَخْلُقُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ “Allah her canlıyı sudan yarattı. Kimi karnı üstünde sürünür, kimi iki ayak üstünde yürür, kimi dört ayak üstünde yürür. Allah dilediğini yaratır. Şüphesiz Allah her şeye kadirdir.”⁵⁴⁶

وَفِي خَلْقِكُمْ وَمَا يَبُتُّ مِنْ دَابَّةٍ آيَاتٌ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ “Sizin yaratılışınızda ve (Allah’ın) yeryüzünde yaydığı canlılarda, kesin olarak inanan bir toplum için ibret verici işaretler vardır.”⁵⁴⁷

وَمِنَ الْأَنْعَامِ حَمُولَةٌ وَفَرَشًا كُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ “Hayvanlardan da (çeşit çeşit yarattı). Kimi yük taşır, kiminin yününden döşek yapılır. Allah’ın size verdiği rızıktan yiyin ve şeytanın adımlarına uymayın (peşinden gitmeyin); çünkü o, sizin için apaçık bir düşmandır.”⁵⁴⁸

⁵⁴⁴ Bkz. Bayraktar, Mehmet, “Hayvan”, *DİA*, XVII, 92.

⁵⁴⁵ Enbiyâ, 21/30.

⁵⁴⁶ Nûr, 24/45.

⁵⁴⁷ Câsiye, 45/4.

⁵⁴⁸ En‘âm, 6/142.

وَالْأَنْعَامَ خَلَقَهَا لَكُمْ فِيهَا دِفْءٌ وَمَنَافِعُ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ “Hayvanları da O yarattı. Onlarda sizi ısıtacak şeyler ve birçok faydalar vardır. Ve siz onlardan bir kısmını da yersiniz.”⁵⁴⁹

وَأِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً نُّسْقِيكُم مِّمَّا فِي بُطُونِهَا وَلَكُمْ فِيهَا مَنَافِعُ كَثِيرَةٌ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ “Hayvanlarda da sizin için elbette ibretler vardır. Onların karınlarındakilerden size içiririz. Onlarda sizin için birtakım faydalar daha vardır; ayrıca etlerini yersiniz.”⁵⁵⁰

أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا خَلَقْنَا لَهُمْ مِمَّا عَمِلَتْ أَيْدِينَا أَنْعَامًا فَهُمْ لَهَا مَالِكُونَ “Şunu da görmediler mi: Biz onlar için kudretimizin meydana getirdiklerinden birtakım hayvanlar yaratmışız da onlara sahip bulunuyorlar.”⁵⁵¹

وَالَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنَ الْفُلْكِ وَالْأَنْعَامِ مَا تَرْكَبُونَ “Allah bütün çiftleri yaratmıştır. Sizin için bineceğiniz gemiler ve hayvanlar var etmiştir.”⁵⁵²

Hayvanlarla ilgili ayetlerin tefsirine geniş bir yer ayıran Râzî, tefsirinde gerek hayvanların yaratılışı, gerekse de türleri ve özellikleri hakkında bazı bilgiler vermiştir. أَوَلَمْ يَرَ

الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ “Hayatı olan/canlı olan her şeyi sudan yarattık. Hala inanmayacaklar mı?”⁵⁵³ ayetinin tefsirinde hayvanların neden yaratıldığı konusuna da değinen Râzî’ye göre öncelikle buradaki حَيٍّ (canlı) kelimesi ile neyin kastedildiği üzerinde durmak gerekir. Eğer buradan maksat canlılarsa, o zaman melekler ve cinler de canlıdır. Dolayısıyla onların sudan yaratılmış olmaları söz konusu olamaz. Müfessire göre bu ayeti yeryüzündeki hayvanlara tahsis edecek bir karine bulunmaktadır. Çünkü buradaki lafız her ne kadar genel bir anlam ifade etse de, gayesi Allah’ın varlığına ait delilleri göstermektir. Dolayısıyla melek ve cinler

⁵⁴⁹ Nahl, 16/5.

⁵⁵⁰ Mü’minûn, 23/21.

⁵⁵¹ Yâsîn, 36/71.

⁵⁵² Zuhruf, 43/12.

⁵⁵³ Enbiyâ, 21/30.

gözle görülür ve hissedilebilir varlıklar olmadıkları için bu kapsamda ele alınamazlar. Aynı zamanda bitki ve ağaçların da birer canlı olduğunu, onların da su vasıtası ile yetiştiklerini ifade eden Râzî onların da حَىٰ kelimesinin kapsamına alınabileceğini savunmaktadır.⁵⁵⁴

Sudan yaratmaya gelince, öncelikle Zemahşerî'nin bu konudaki görüşüne⁵⁵⁵ yer veren müfessir hayvanların suya aşırı ihtiyaçları olduğunu göz önüne alarak, Allah'ın onları bu özellikte yarattığına dikkat çekmiş olabileceğini öne sürmüştür.

Hayvanların özelliklerinden bahseden وَاللّٰهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِنْ مَّاءٍ فَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَىٰ بَطْنِهِ ۚ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَىٰ رِجْلَيْنِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَىٰ أَرْبَعٍ يَخْلُقُ اللّٰهُ مَا يَشَاءُ إِنَّ اللّٰهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ “Allah her canlıyı sudan yarattı. Kimi karnı üstünde sürünür, kimi iki ayak üstünde yürür, kimi dört ayak üstünde yürür. Allah dilediğini yaratır. Şüphesiz Allah her şeye kadirdir.”⁵⁵⁶ ayetinin yorumunda ise sudan yaratma ile ilgili şu üç görüşü beyan etmiştir:

a) Kaffal'ın ileri sürdüğü görüşe göre, Cenab-ı Hakk'ın ifadesi - filinin sılası değil, ifadesinin sılasıdır. Buna göre mana, "sudan meydana gelen her canlı, Allah'ın yarattığıdır" şeklinde olur.

b) Bütün canlıların temeli, rivayet edilen şu husustan dolayı, sudur: Allah Teala'nın ilk yarattığı şey, bir cevherdir. Böylece ona, heybet gözüyle nazar etti de, o cevher suya dönüştü. Sonra da Cenab-ı Hak o sudan, ateşi, havayı ve nuru yarattı. Binaenaleyh bu ayetin maksadı, hilkatın aslını beyan etmek olup, hilkatın ilk aslı da su olunca, işte bundan dolayı Cenab-ı Hak, suyu zikretmiştir.

c) Ayetteki “dabbe” kelimesiyle, yeryüzünde debelenen ve meskenleri burası olan canlılar kastedilmiştir. Binaenaleyh, melekler ve cinler, bu ifadenin dışında kalır. Bu canlıların büyük bir kısmı, ya nutfeden meydana gelmelerinden yahut da sadece suda yaşamalarından dolayı sudan yaratılmış olunca, genel, tamamı yerine geçirilerek, pek yerinde olarak ayette “her hayvanı” ifadesi kullanılmıştır.”⁵⁵⁷

⁵⁵⁴ Râzî, Tefsir, XXII, 141.

⁵⁵⁵ Bkz. Zemahşerî, a.g.e., III, 111.

⁵⁵⁶ Nûr, 24/45.

⁵⁵⁷ Râzî, Tefsir, XXIV, 15.

Bu üç görüşten herhangi birini tercih ettiğini belirtmeyen Râzî, ayette geçen ماء / su kelimesinin nekre olarak gelmesini de şu şekilde açıklamıştır ki, her bir canlı kendine has bir sudan yaratıldığı için “su” kelimesi nekre olarak getirilmiştir. Yukarıdaki ayette canlıların sürünen, iki ayak üste gezen ve dört ayak üste gezenler şeklinde üç kısma ayrılmış olması da Râzî tarafından farklı açıklanmıştır. Şöyle ki, yılanlar gibi sürünen hayvanların ayakları olmadığı halde hareket etmeleri oldukça ilginç bir durum olduğu için önce zikredilmiş, daha sonra iki ayak üstünde gezen hayvanlar zikredilmiştir ki, bu da hayli dikkat çekicidir. Son olarak ta insanlar tarafından normal bir durum olarak karşılanan dört ayaklı hayvanlar zikredilmiştir ki, bu çok olağan bir durumdur.⁵⁵⁸ Dolayısıyla müfessire göre Allah bu ayette hayvanları, insanların nazarında en ilginç olanından en olağan olanına doğru sıralamıştır.

Canlıları “suda yaşayanlar”, “karada yaşayanlar” ve “önce suda, sonra karada yaşayanlar” olarak üç kısma ayıran Râzî, kuşları uçabilme özellikleri olmakla birlikte ayakları sayesinde yeryüzünde dolaşabilmeleri nedeniyle karada yaşayanlar kategorisine dahil etmiştir.⁵⁵⁹ Burada dikkat çeken bir nokta da şudur ki, Râzî “önce suda, sonra karada yaşayanlar” olarak ifade ettiği hayvanlara herhangi bir örnek ve açıklama getirmemiştir. Ancak bu ifadesi, bir tür evrim teorisi ile örtüşüyor gibi gözükmektedir.

Râzî, tefsirinde aynı zamanda denizde yaşayan hayvanlar, karada yaşayan hayvanlar ve hem karada, hem de denizde yaşayan hayvanların isimleri ve özelliklerini saymış, karakter yönünden tasniflerini yapmış, ehlileştirilebilen ve ehlileştirilemeyen hayvanları tek-tek sıralamıştır. Hayvanlardaki tüm bu özelliklerin ancak Allah tarafından yaratılabileceğini vurgulayan müfessir aynı zamanda yeryüzünün hareketsiz olduğu kanaatini taşıdığı için bunun bir hikmetini de, yeryüzünün sabit durması sayesinde hayvanların yaşamı için elverişli bir yer olmasına bağlamış ve bu konuda şunları kaydetmiştir:

⁵⁵⁸ Râzî, *Tefsir*, XXIV, 17.

⁵⁵⁹ Râzî, *Tefsir*, XXIV, 17.

“Bu, “Yerin hareketsiz oluşunda, hayvanların hareket edebilmesi gibi bir maslahat vardır” demektir. Binaenaleyh bunun manası, “Biz yeri (toprağı) hareketsiz, hayvanları ise hareket eder halde yarattık. Çünkü eğer yer hareketli olsaydı, yerin sadece bir kısmı bazı hayvanların yaşamasına elverişli olsaydı, o zaman, herhangi bir yere bağlı olmadan yaşayan hayvanlar o yere düşer ve orada ölürlerdi.”⁵⁶⁰

Râzî, insanların yararlanması bakımından da hayvanları iki kısma ayırmaktadır:

- 1) İnsanların yararlandığı canlılar
- 2) Böyle olmayan canlılar

Birinci kısımdaki hayvanların daha kıymetli olduğunu savunan müfessir, bunların insanların yaşamına büyük katkı sağladıklarını belirtmiş ve وَالْأَنْعَامَ خَلَقَهَا لَكُمْ فِيهَا دِفْءٌ وَمَنَافِعُ “Hayvanları da O yarattı. Onlarda sizi ısıtacak şeyler ve birçok faydalar vardır. Ve siz onlardan bir kısmını da yersiniz.”⁵⁶¹ ayetini buna delil göstermiştir. Bu ayetteki أَنْعَام lafzını izah ederken bununla ev hayvanları olan koyun, deve, keçi ve sığırın kastedildiğini ifade etmiştir. İnsanlar bunlardan yararlandığı için de bu hayvanlar Râzî’ye göre birinci kısma dahil olan hayvanlardır.⁵⁶²

Biyoloji biliminin geliştiği bir çağda yaşamış olan Elmalılı ise hayvanlarla ilgili ayetleri de bu bilimsel gelişmelerin ışığında ele almıştır. أَوَلَمْ يَرِ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ “Canlı olan her şeyi sudan yarattık. Hala inanmayacaklar mı?”⁵⁶³ ayetini tefsir ederken Elmalılı, söz konusu olan ayetteki ماء (su) kavramı üzerinde durmuştur. Bazı klasik dönem müfessirlerinin, Allah’ın her tür canlıyı sudan yarattığını ifade ettiği bu ayetteki ماء lafzını sperma olarak yorumladıklarını belirten Elmalılı, aslında bunun gerçek anlamdaki su olduğunu ve bu kelimedeki zahiri mananın daha isabetli olduğunu ileri sürmüştür. Çünkü bitkiler de hayvanlar gibi canlı varlıklardır ve

⁵⁶⁰ Râzî, Tefsir, XXV, 126.

⁵⁶¹ Nahl, 16/5.

⁵⁶² Râzî, Tefsir, XIX, 181.

⁵⁶³ Enbiyâ, 21/30.

onların meydana gelmesinde ve çoğalmasında spermanın herhangi bir rolü yoktur. Dolayısıyla Allah, bu ayette her çeşit canlının sudan yaratıldığını ifade etmek suretiyle, her canlının yapısının büyük bir bölümünü oluşturan suya dikkat çekmiştir.⁵⁶⁴ Suyun yapısını oluşturan elementlerden biri oksijen, diğeri de hidrojenidir. Elmalılı hidrojenin, bütün elementlerin temel esası gibi mütalaa olunduğunu ve Kur'an'da da buna işaret olunduğunu savunmuştur. Suyun diğeri elementi olan oksijen ise her canlı için hayati önem taşımaktadır. Dolayısıyla Kur'an'ın nüzul çağında gözle görülemeyen bu elementlerin önemi, onları bir araya getiren su ile ifade edilmiştir. Müfessire göre inkar edenler tüm bunları icat edip deneyler sayesinde gördükleri halde Allah'ın bu sanatına inanmayıp tüm bunları tabiat olaylarına bağlamaktadırlar. Elmalılı, ayette geçen رتق (yapışık) ve فتق (ayırma) lafızları ile aynı zamanda suyun parçalanmasına, buharlaşmasına ve tekrar suya dönüşmesine de işaret edildiğini belirtmiş ve yeryüzündeki tüm canlıların bu su sayesinde hayat bulduklarını öne sürmüştür.⁵⁶⁵

Tefsirinde Müslümanları bilime de teşvik eden Elmalılı, inanmayanları İslam'a davet etmek için hayvanların ve insanların yaratılışlarının incelenmesinin önemine dikkat çekmiş, hayvanlarla ilgili ayetlerde buna vurgu yapıldığını savunarak şöyle demiştir:

“Hayvanlarda organların oluşmasında, beslenmesinde, gelişmesinde, doğurma ve üremesinde ve böyle ilkel bir hücreden başlayıp olgunlaşıp, çeşitlere ayırarak üremesinde ve organların vazifelerinde ve özellikle insan kısmında ortaya çıkan hayat hadiseleri, her çeşidin ve hatta her kişinin değişmelerinde gösterdiği olgunlaşma safhaları itibarıyla yalnız fizik ve kimyayı organik olmayan olaylarından çok daha olgunlaşmış olan ve dolayısıyla yaratan Allah Teala'nın kudret ve hikmetine delalet etmede daha kuvvetli ve daha açık olduğu ve bir de iç ve dış dünyayı birleştirici bulunduğu için bunlar kesin bilgi ayetleri olarak gösterilmiştir. Demek ki hayvanların güzel bir sınıflandırması ve insan yaratılışının incelenmesi ile kapsadıkları ayetleri, hikmetleri ortaya çıkarmaya çalışmak da inandırmak isteyenlerin vazifelerindendir.”⁵⁶⁶

⁵⁶⁴ Yazır, Tefsir, V, 3352.

⁵⁶⁵ Yazır, Tefsir, V, 3352.

⁵⁶⁶ Yazır, Tefsir, VI, 4308.

Elmalılı, وَالْأَنْعَامَ خَلَقَهَا لَكُمْ فِيهَا دِفْءٌ وَمَنْفَعٌ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ “Hayvanları da O yarattı.

Onlarda sizi ısıtacak şeyler ve birçok faydalar vardır. Ve siz onlardan bir kısmını da yersiniz.”⁵⁶⁷ ayetinin tefsirinde de أَنْعَام lafzı ile erkek ve dişi olmak üzere koyun, keçi, sığır ve deve olmak üzere sekiz çiftin kastedildiğini belirtmiş ve bu konuda Râzî’den farklı düşünmemiştir.⁵⁶⁸

Pozitif bilim alanında ise hayvanların yaratılması daha çok evrim teorisi temelli ileri sürülen düşünceler çerçevesinde tartışılmaktadır. Evrim teorisi bağlamında ileri sürülen fikirler Yunan filozofları devrine kadar gider. Biyolojinin az bilindiği o devirlerde Aristo çeşitli hayat şekillerinin yavaş-yavaş geliştiğini söyleyen bir teori ileri sürmüştür.⁵⁶⁹ Avrupa’da rönesansla birlikte bilim dünyasında da devrim yaşandı ve bunun sonucunda yeni-yeni teoriler ortaya çıkmaya başladı. En eski organik evrim teorisi Fransız Zoolog Jean-Baptiste Lamarck (ö. 1829)’a aittir. Onun varsayımına göre çevrede meydana gelen değişikliklere uymak üzere canlılar bazı organlarını kullanır, bazılarını ise kullanmazlar. Kullanılmayan organlar küçülür ve kaybolur. Kullanılan organlar ise gelişir ve böylece yeni karakter kazanılmış olur ve bunlar yeni nesle aktarılır. Lamarck’tan elli yıl sonra İngiliz biyolog Charles Darwin (ö. 1882) doğal seçim hipotezini ileri sürmüştür ki, bu hipoteze göre canlılar arasında doğal seçimle çevresine daha iyi uyum sağlamış yeni nesiller ortaya çıkmıştır. Darwin’in bu teorisi çok daha akla yatkın olduğu için birçok biyolog tarafından kabul edilmiş ve buna karşı çıkan bazı biyologların itirazları da bugünkü genetik bilgi ile kolay bir şekilde cevaplandırılmıştır.⁵⁷⁰ Evrim teorisine göre, yeryüzünde ilk defa tek bir canlı kendi kendine meydana geldi. Daha sonra bu canlı değişip gelişti ve diğer canlılar da ondan evrimleşerek ortaya çıktı. Bu ilk canlı, çok basit yapılı bir hücre idi ve kendiliğinden oluşabilirdi. Bu evrimleşme süreci milyonlarca yıl içinde çok yavaş olarak

⁵⁶⁷ Nahl, 16/5.

⁵⁶⁸ Yazır, *Tefsir*, V, 3087.

⁵⁶⁹ Karol, Sevinç, Cevat Ayvalı, *Zooloji*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1982, s. 556.

⁵⁷⁰ Bkz. Karol, *a.g.e.*, s. 558-561.

gerçekleşmiştir.⁵⁷¹ Bu süreçte her yeni doğan canlı varlık kendisini doğuran canlıdan biraz değişik yapıda olmuştur. Böylece canlılar zamanla farklı-farklı canlılara dönüşürler.⁵⁷²

John Burdson Haldane (ö. 1964) ve Oparin Ivanovich (ö. 1980) gibi bilim adamları tüm bu teori ve yeni bulgular ışığında yeryüzünde ilk canlıların cansız şeylerden evrimleştiğini ileri sürmüşler. Şöyle ki, organik molekül denizinde meydana gelen ilk canlı organizmalar oksijensiz bir atmosferle karşılaşmış ve bazı organik maddelerin fermentasyonu ile enerji temin etmiş olabilirler.⁵⁷³ Dolayısıyla denizde başlayan canlı hayat daha sonra karaya geçmiş ve burada ilk canlı hayvan türleri meydana gelmiştir.

Sonuç itibariyle gerek Râzî, gerekse Elmalılı Kur'an'da canlıların yaratıldığı madde olarak zikrolunan "su"yu, hayvanların yaratıldığı esas madde olarak algılamamışlar. Bununla hayvanların suya olan ihtiyaçları ve yapılarındaki su oranının fazla olmasına vurgu yapıldığını öne sürmüşler. Fakat Elmalılı insanın yaratılışından bahseden ayetlerin yorumunda tekamülden söz etmiş ve yukarıdaki bilimsel verilere yakın bazı bilgiler vererek şunları kaydetmiştir:

Hakikatte bütün hayvanların cesetleri mükemmel bir tasnif ile tertip edildiği zaman görülüyor ki, aralarında eksikten tama doğru giden bir silsile-i meratib arz etmektedirler. Aralarındaki büyük farklara rağmen bu tekamül ortaya çıkıyor. Bununla beraber hiçbir türün, diğer türden ürediğine dair bir tecrübeye, bir şahide de rastlanmıyor. İnsan, insandan doğuyor; aslan aslandan; at attan; maymun maymundan, köpek köpekten..."⁵⁷⁴

Yani Elmalılı'ya göre hayvanların yaratılışı da tek hücreden başlamakta ve çoğalıp çeşitlenmeleri evrim sonucu gerçekleşmektedir.

⁵⁷¹ Bkz. Aydın, a.g.e., s. 89-98.

⁵⁷² Hayat Ansiklopedisi, Hayat Yayınları, İstanbul 1961, III, 1174.

⁵⁷³ Karol, a.g.e., s. 562-563.

⁵⁷⁴ Yazır, Tefsir, I, 330-335.

3.2. Hayvanların Ümmet Olması

Kur'an'da hayvanlarla ilgili olarak dikkat çeken diğer bir husus ta, onların birer ümmet oluşuna vurgu yapılmasıdır. İslami terminolojide peygamberin getirdiği dine inanan topluluk anlamına gelen **الْأُمَّة**/ *ümmet* terimi sözlükte “öne geçmek, yönelmek, imam olmak” gibi anlamlara gelir.⁵⁷⁵ Kur'an-ı Kerim'de altmış dört yerde geçen ümmet kelimesi bu anlamlarda kullanılmıştır. Fakat Kur'an'da bunun yanı sıra hayvan ve cin toplulukları için⁵⁷⁶ de *ümmet* tabiri kullanılmıştır.⁵⁷⁷ Kur'an'da hayvanların da birer ümmet olduğunu ifade eden ayette şöyle buyrulmaktadır:

وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا طَائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ إِلَّا أُمَمٌ أَمْثَلُكُمْ مَا فَرَقْنَاهُ فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّهِمْ

يُخْشَرُونَ “Yerde yürüyen hiçbir canlı ve iki kanadıyla uçan hiçbir kuş hariç olmamak üzere, hepsi sizin gibi ümmetlerdir. Biz o kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık. Nihayet ancak Rablerine toplanıp getirilirler.”⁵⁷⁸

Bu ayet dikkatimizi hayvanlar alemine çekerek onların da insanlar gibi sınıf-sınıf olduğunu ifade etmekte, sürünen ve yürüyen hayvanlardan da her bir türün ayrı bir ümmet olduğuna işaret etmektedir. Hayvanların birer ümmet olduğuna işaret eden bazı hadislerin de burada zikredilmesi kanaatimizce uygun olacaktır. Hz. Peygamber hayvanların ümmetler halinde yaşadığı ile ilgili olarak şöyle buyurmuştur:

“Eğer Köpekler ümmetlerden bir ümmet olmasaydı, onun katledilmesini emrederdim”.⁵⁷⁹

“Karınca ümmetlerden bir ümmettir.”⁵⁸⁰

⁵⁷⁵ Maraşlı, *es-Sihâh fi'l-Luga ve'l-'Ulûm*, s. 37.

⁵⁷⁶ Bkz. En'âm, 6/38; A'raf, 7/38.

⁵⁷⁷ Bulut, Halil İbrahim, “Ümmet”, *DİA*, XXXXII, 308.

⁵⁷⁸ En'âm, 6/38.

⁵⁷⁹ Ebû Dâvûd, “Edâhî”, 22.

⁵⁸⁰ Müslim, “Selâm”, 148.

*“Peygamberlerden birini bir karınca ısırması da emir vererek karıncanın yuvasını yaktırmış. Bunun üzerine Allah ona: “Seni bir karınca ısırды diye diğer ümmetler gibi bir ümmeti helak mi ettin?” diye vahy etmiştir.”*⁵⁸¹

Bu ayet ve hadislerde ifade edilen “ümmet” kavramıyla, modern bilimde anlatılan sürü psikolojisine işaret edilip edilmediği tartışma konusudur. Bu nedenle ilk önce Râzî’nin konuyla ilgili görüşlerini ele alacağız.

Hayvanların da insanlar gibi birer ümmet olma konusunu yukarıdaki ayet bağlamında geniş bir şekilde ele alan Râzî öncelikle bu durumun insanlar tarafından müşahade edilen bir vakıa olduğunu belirtmiş ve burada olağanüstü bir durumun olmadığını ifade etmiştir. Bu ayette geçen *“Yerde yürüyen hiçbir canlı ve iki kanadıyla uçan hiçbir kuş hariç olmamak üzere, hepsi sizin gibi ümmetlerdir”* şeklindeki ifadeye istinaden hayvanları iki kısma ayıran müfessir karada yaşayan tüm hayvanları bir grup, havada uçan hayvanları da diğer bir grup olarak görmüş, suda yaşayan balık ve benzeri hayvanları da, yüzmeleri kuşların uçuşuna benzediği için uçan canlılar grubuna dahil etmiştir.⁵⁸²

Hayvanların da insanlar gibi ümmet olmaları hakkında yedi farklı görüş olduğunu belirten Râzî öncelikle Ebû Zekeriyâ el-Ferrâ (ö. 207/822)’nın konuyla ilgili görüşüne yer vermiş ve her çeşit canlının başlı başına bir ümmet olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Hz. Peygamberin *“Eğer Köpekler ümmetlerden bir ümmet olmasaydı, onların katledilmesini emrederdim”*⁵⁸³ hadisini de buna delil olarak göstermiştir. Ancak ayette belirtilmeyen ve ihtilafli olan husus, hangi açıdan ümmet oluşları ve insanlara benzemiş olmalarıdır. Bu benzeyişin tüm yönlerden olamayacağını vurgulayan Râzî, aksi takdirde onların vücut yapısı olarak ta bizim gibi olmaları gerektiğini belirtmiştir.⁵⁸⁴

⁵⁸¹ Buhârî, “Cihâd”, 153.

⁵⁸² Râzî, *Tefsir*, XII, 174.

⁵⁸³ Ebû Dâvûd, “Edâhî”, 22.

⁵⁸⁴ Râzî, *Tefsir*, XII, 175.

Râzî'nin kaydettiği birinci görüşe göre, kendisinden önceki müfessirler bu benzerliği İbn Abbâs'ın: *“Cenab-ı Hak bu ayetle şunu ifade etmiştir; Onlar beni tanıyor, beni birliyor, beni tesbih ediyor ve bana hamd ediyorlar”*, şeklindeki ifadesine uygun olarak tefsir etmiş ve hayvanların da insanlar gibi Allah'ı tanıyarak Ona hamd eden varlıklar olduğunu söylemişler. Ayrıca *“Göklerde ve yerde bulunanlarla dizi dizi kuşların Allah'ı tesbih ettiklerini görmez misin? Her biri kendi duasını ve tesbihini (öğrenmiş) bilmiştir.”*⁵⁸⁵ ayeti ile *“Yedi gök, yer ve bunlarda bulunan herkes O'nu tesbih eder. O'nu övgü ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Ne var ki siz, onların tesbihini anlamazsınız.”*⁵⁸⁶ ayetinin de buna delalet ettiğini, hayvanların da Allah'ı tanıyan ve Onu hamd ile tesbih eden ümmetler olduğunu öne sürmüşler.

İkinci görüşe göre, hayvanlar da tıpkı insanlar gibi birbirleriyle ünsiyet edip sevgi beslemekte ve insanlar gibi üremektedirler. Ancak bu yoruma katılmadığını belirten müfessir, bu durumun herkes tarafından bilinen bir şey olduğunu ve bunun söylenmesinde herhangi bir faydanın olamayacağını savunmuştur.

Üçüncü görüşe göre hayvanlar da insanlar gibi Allah tarafından yaratılmakta ve rızıklandırılmaktalar ki, müfessir bu görüşün ikinci görüşe yakın bir görüş olduğunu belirtmiştir.

Dördüncü görüşe göre, yine benzer şekilde hayvanların da kaderleri, rızıkları ve ömürleri Allah tarafından tayin edilmiştir.

Beşinci görüşe göre hayvanlar da insanlar gibi birer ümmet olarak ahirette haşr olunacak ve birbirilerinden haklarını alacaklar. Hz. Peygamberin *“Kıyas yapılarak boynuzludan boynuzsuzların hakkı alınır”*⁵⁸⁷ hadisi de bu görüşe delil gösterilmiştir.

Altıncı görüş Râzî'nin de tercih ettiği bir görüştür ve bu görüşe göre söz konusu olan ayet, bir önceki ayetle bağlantılı olarak açıklanmalıdır. Bir önceki ayette Allah: وَقَالُوا

⁵⁸⁵ Nûr, 24/41.

⁵⁸⁶ İsrâ, 17/44.

⁵⁸⁷ Müslim, “Birr”, 15.

“O’na Rabbinden bir mucize indirilseydi ya!” - dediler. De ki: Şüphesiz Allah mucize indirmeye kadirdir. Fakat onların çoğu bilmezler.”⁵⁸⁸ buyurmuş ve kafirlerin mucize taleplerine dikkat çekmiştir. Yani bu konuda peygamberine yardım edeceğini vadeden Allah, hayvanlara dahi cimrilik yapmadığını, dolayısıyla kendi peygamberini de yarı yolda bırakmayacağını ve onların taleplerine uygun bir biçimde mucizeleri izhar edeceğini ifade etmiştir. Dolayısıyla Allah hayvanlara yardım ettiği gibi Hz. Peygambere ve müminlere de yardım edip onları kollayacaktır.

Yedinci görüşe göre ise, bu ayette ümmet benzetmesi ile hayvanlardaki bir kısım özelliklerin insanlarda da bulunduğu işaret edilmiştir. Örneğin bazı insanlar aslanlar gibi saldırgan olur, bazıları kurt gibi hızlı koşar, bazıları da tavus kuşu gibi süslenip gezerler.⁵⁸⁹

Yukarıda da belirttiğimiz gibi bu görüşlerden altıncısını tercih eden Râzî, tenasühe inanan bazı kimselerin bu ayeti kendileri için delil olarak gösterdiklerini belirtmiş ve bu ayetteki hayvan ümmetlerinin insan ümmetine benzetilmesini şu şekilde yorumladıklarını kaydetmiştir:

“Bu ayet açıkça her canlının ve kuşun, bizim gibi olduğunu göstermektedir. Halbuki benzerlik lafzı, bütün zatî sıfatlar bakımından bir eşitliğin bulunmasını gerektirir. Ama sonradan olma sıfatlara gelince, bu husustaki eşitlik, benzerlikte nazarı itibara alınmaz. İşte bununla, bütün hayvanların ruhlarının Rablerini. kendileri için gerçekleşen saadet ile şekaveti ve Allah Teala’nın o canlılardan her cinse kendi cinslerinden bir peygamber gönderdiği sabit olmuştur.”⁵⁹⁰

Tenasühçüler Kur’an’da geçen Hüdhdü kuşu ve karınca kıssaları ile وَإِنْ مِنْ أُمَّةٍ إِلَّا

خَلَا فِيهَا نَذِيرٌ “Her millet için mutlaka bir uyarıcı (peygamber) bulunmuştur.”⁵⁹¹ ayetini de

⁵⁸⁸ En‘âm, 6/37.

⁵⁸⁹ Bkz. Râzî, Tefsir, XII, 175-176.

⁵⁹⁰ Râzî, Tefsir, XII, 177.

⁵⁹¹ Fâtır, 35/24.

tenasühe delil göstermişler. Ancak Râzî, bu görüşe katılmadığını ve iddialarını çürütmek için ispata bile gerek duyulmadığını ifade etmiştir.

Hayvanların da insanlar gibi ümmetler olmaları konusuna Elmalılı, “*Yerde yürüyen hiçbir canlı ve iki kanadıyla uçan hiçbir kuş hariç olmamak üzere, hepsi sizin gibi ümmetlerdir.*”⁵⁹² ayetinin tefsirinde değinmiştir. Bu ayetin iki şekilde anlaşılabileceğini belirten müfessir, ilk önce burada iman etmeyen kafirlerin hallerinin hayvanların durumuna benzetilmiş olabileceğini belirterek onların hayvanlardan fazla bir meziyete sahip olmadıklarını ve “*İşte onlar hayvanlar gibidir, hatta daha da sapıktırlar.*”⁵⁹³ ayeti ile bunun daha da iyi anlaşıldığını vurgulamıştır.

Daha çok ikinci görüşe ağırlık veren Elmalılı’ya göre aynı zamanda burada Allah, hayvanlarda ve onların hayat tarzında birçok sırlar ve insanların istifade edebilecekleri meziyetler olduğuna dikkat çekmiştir. Ekser müfessirler gibi Elmalılı da, hayvan ümmetlerinin insan ümmetlerine benzetilmesi ile onların da insanlar gibi ilk başta topraktan yaratıldıkları ve insanlar gibi yaşayıp öldüklerini belirtmiş ve konuyu şu şekilde özetlemiştir:

*“Hepsi sizin gibi birbirinden doğar, ürer; hepsi sizin gibi bir asıldan çıkar, çoğalır, çeşitlenir. Yaratanın kudreti, hükmü ve tesiriyle tekten çıkan bu çeşitlenme ve ayrışma içinde hepsi sizin gibi bir hayvanî hayat yaşayan çeşitli bölükler ve farklı sınıflardır. Yerde sürünen ve havada uçanların her çeşidi bir yönüyle size benzemektedir. Siz de sınıflarınız ve çeşitli özelliklerinizle onların bir benzerisiniz. Hepsi ilahî takdir ve Allah’ın tedbiri dairesinde özel nizam ve hükmedici kanunlar altına konulmuş, kurala bağlı işler, görünen ve yürüyen hususlar sizin gibi birer ümmettirler ve bundan dolayı size birer ibret dersidirler.”*⁵⁹⁴

Böylece Elmalılı insan ve hayvan arasında bir kıyaslama yaparak aralarındaki benzerliklere atıfta bulunmuştur. Fakat görüldüğü gibi Elmalılı bu kıyaslamayı hayvanların

⁵⁹² En‘âm, 6/38.

⁵⁹³ A‘râf, 7/179.

⁵⁹⁴ Yazır, *Tefsir*, III, 1919-1920.

akli melekeleri ile alakadar olarak değil, daha çok yaratılış ve fiziki yapıları itibariyle insanlara benzemeleri üzerinden yapmıştır.

Hayvanlardaki ümmet bilincine işaret eden diğer bir ayet ise “*nihayet karınca vadisine geldikleri zaman, bir karınca: Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin; Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesin! dedi*”⁵⁹⁵ ayetidir. Râzî, karıncalardan bahseden ve topluluk bilincine işaret eden bu ayetin tefsirinde karıncaların akıllı varlıklar olduklarına atıfta bulunmuş, fakat onlarda herhangi bir ümmet şuuru olduğu ile ilgili bir şey söylememiş ve fazla ayrıntıya yer vermemiştir.⁵⁹⁶

Elmalılı ise bu ayette karıncanın zikredilmesini açıklarken kendi dönemindeki bazı bilim adamlarının bilimsel araştırmalarına da değinmiştir. Karıncaların toplu bir şekilde yaşadıkları, çalışkan bir yapıya sahip oldukları, komuta zinciri içinde hareket ettikleri ve aralarında güçlü bir iletişim sistemi olduğunu ifade eden müfessir karıncaların da bizim anlamadığımız bir şekilde kendi aralarında konuştuklarını öne sürmüştür.⁵⁹⁷ Dolayısıyla kıssada, Hz. Süleyman’ın ordusu ile birlikte onların yuvalarına doğru gelmesi esnasında bir karıncanın diğerlerini uyarmasının zikrolunmasından yola çıkan Elmalılı, karıncalarda da topluluk bilinci olduğunu beyan etmiştir.

Konuya bilimsel açıdan baktığımızda, bilim adamlarına göre hayvanların sosyal birlikleri, insanların sosyal münasebetlerine çok benzemektedir. İnsanlar nasıl bir araya geliyor, toplu şekilde yaşıyor ve aralarında iş bölümü yapıyorlarsa, bazı hayvanlar da aynı şekilde bir araya gelerek bir topluluk izlenimi vermekte ve aralarında iş bölümü yapmaktadırlar.⁵⁹⁸ Birçok hayvanların toplu olarak bir arada kaldıklarını ve yaşadıklarını görmekteyiz. Örneğin karıncalar, termitler, birçok balıklar ve kuş sürüleri toplu yaşama güzel bir örnek teşkil etmektedirler. Ayrıca bu hayvanlarda bir tertiplenme ve organizasyonun varlığı da dikkat çekmektedir. Bunlarda, yaşlı bir erkeğin sürünün

⁵⁹⁵ Neml, 27/18.

⁵⁹⁶ Râzî, *Tefsir*, XXIV, 161.

⁵⁹⁷ Yazır, *Tefsir*, V, 3667.

⁵⁹⁸ Toluncay, Ali, *Genel Zooloji*, Şirketi Mürettebiye Basımevi, İstanbul 1960, s. 515.

kılavuzluğunu, diğer erkekler ise dişiler ile yavruların koruyuculuğunu yapmaktadırlar.⁵⁹⁹ Kur'an'da da geçmesi hasebiyle karıncaları ele alacak olursak bir karınca yuvasında yaşayan fertlerin iş bölümü olağanüstü derecede tertipli ve düzenlidir. Yuvanın yapılması, temiz tutulması, düşmanlardan korunma ve savaş ekiplerinin teşkili gibi işlerle uğraşan çeşitli karınca grupları vardır. Bunun dışında böcekler de kültür işleriyle uğraşmak (örn. mantar bahçeleri yetiştirmek) ve kendilerine has evcil hayvanları (örn. yaprak bitlerini) beslemek ve yetiştirmek gibi işler yapmaktadırlar.⁶⁰⁰

Hayvan topluluklarının insan topluluğuna benzer taraflarından biri de göç etme keyfiyetleridir. Göçmenlik olgusu, kötü şartlardan uzaklaşarak, kendisi için daha iyi şartlara haiz bulunan bir ortama doğru çekilmelerinden tutunuz, kuzey kutbundan güney kutbuna göç eden kuşlara kadar, hemen hemen tüm hayvan türlerinde farklı şekilleriyle mevcuttur.⁶⁰¹

Netice itibariyle Râzî, hayvanların Kur'an'da "ümme" olarak tasvir edilmelerini onlardaki sürü psikolojisi olarak açıklamamış ve bu kavrama farklı anlamlar yüklemiştir. Fakat Elmalılı "ümme" kavramından yola çıkarak hayvanlarda insanlardakine benzer bazı aktivitelerin ve sürü psikolojisinin olduğuna vurgu yapmıştır. Elmalılı'nın bu yorumları yukarıda kaydettiğimiz bilimsel verilerle de uygunluk teşkil etmektedir.

3.3. Kur'an'da Adı Geçen Hayvanlar

Hayatın tüm alanlarına yönelik mesajlar içeren Kur'an-ı Kerim'de birçok hayvanın da ismi geçmekte ve onlara yönelik bazı mesajlar verilmektedir. Bazı sure adları bile hayvan isimlerinden oluşmaktadır. Buna "Bakara" (İnek), En'âm" (hayvanlar), "Nahl" (bal arısı), "Neml" (karınca), "Ankebut" (örümcek), "Âdiyât" (kosa atlar) ve "Fîl" (fil) surelerini örnek verebiliriz. Kur'an'da özellikle kara hayvanlarının isimlerinin çok

⁵⁹⁹ Bkz. Toluncay, *a.g.e.*, 517-519.

⁶⁰⁰ Toluncay, *a.g.e.*, 519.

⁶⁰¹ Toluncay, *a.g.e.*, 520.

zikredilmesi ile insanlara önemli bir mesaj verilmektedir. Çünkü kara hayvanları insanoğlunun en çok istifade ettiği hayvan grubudur. Özetle, Kur'an'da geçen hayvan isimleri şunlardır;

بَعُوضَةٌ (İnek)⁶⁰⁵ بَقَرَةٌ (Deve) اِبِل (Deve)⁶⁰⁴; بَعِير (Deve)⁶⁰³; بَغْل (Katır)⁶⁰²; عَنَكَبُوت (Örümcek)⁶⁰²;
(Sivrisinek)⁶⁰⁷; جَرَاد (Çekirge)⁶⁰⁸; ضَفَادِع (Kurbaga)⁶⁰⁹; فَرَّاش (Kelebek)⁶¹⁰; فِيل (Fil)⁶¹¹;
حُوت (Balık)⁶¹⁷; خِنْزِير (Domuz)⁶¹⁶; عِشْر (Eşek)⁶¹⁵; حِمَار (At)⁶¹⁴; خَيْل (Karga)⁶¹³; غُرَاب (Koyun)⁶¹²; غَنَم (Koyun)⁶¹²;
مَغْر (Bit)⁶²²; قَمَل (Maymun)⁶²¹; قِرْدَة (Köpek)⁶²⁰; كَلْب (Aslan)⁶¹⁹; قَسُورَة (Çavuş kuşu)⁶¹⁸; هَذَاهُ (Keçi)⁶²³;
طَيْر (Büyük yılan)⁶²⁷; ثُعْبَان (Bıldırcın)⁶²⁶; سَلْوَى (Karınca)⁶²⁵; نَمْل (Bal arısı)⁶²⁴; نَحْل (Kurt)⁶²⁹; ذُنْب (Kuşlar)⁶²⁸; ذُبَاب (Sinek)⁶³⁰.

⁶⁰² Bkz. Ankebût, 29/41.

⁶⁰³ Bkz. Nahl, 16/8.

⁶⁰⁴ Bkz. Yûsuf, 12/65.

⁶⁰⁵ Bkz. Gâşîye, 88/17.

⁶⁰⁶ Bkz. Bakara, 2/67.

⁶⁰⁷ Bkz. Bakara, 2/26.

⁶⁰⁸ Bkz. A'râf, 7/133.

⁶⁰⁹ Bkz. A'râf, 7/133.

⁶¹⁰ Bkz. Kâria, 101/4.

⁶¹¹ Bkz. Fîl, 105/1.

⁶¹² Bkz. En'âm, 6/146.

⁶¹³ Bkz. Mâide, 5/31.

⁶¹⁴ Bkz. Enfâl, 8/60.

⁶¹⁵ Bkz. Bakara, 2/259.

⁶¹⁶ Bkz. Bakara, 2/173.

⁶¹⁷ Bkz. Kehf, 18/61.

⁶¹⁸ Bkz. Neml, 27/20.

⁶¹⁹ Bkz. Müddessir, 74/51.

⁶²⁰ Bkz. A'râf, 7/176.

⁶²¹ Bkz. Bakara, 2/65.

⁶²² Bkz. A'râf, 7/133.

⁶²³ Bkz. En'âm, 6/143.

⁶²⁴ Bkz. Nahl, 16/68.

⁶²⁵ Bkz. Neml, 27/18.

⁶²⁶ Bkz. Bakara, 2/57.

⁶²⁷ Bkz. Bkz. A'râf, 7/107.

⁶²⁸ Bkz. Bakara, 2/260.

Çalışmamızın konusu yeryüzündeki yaratılış olduğu için burada, Kur'an'da yaratılışına dikkat çekilmiş hayvanları ve bu bağlamdaki ayetleri ele alacağız. Kur'an-ı Kerim'de bir kısım hayvanların yaratılışına dikkat çekilmiş ve bunlar Allah'ın varlığına delil olarak gösterilmiştir. Bu nedenle çalışmamızın bu kısmında, Allah tarafından yaratılışına dikkat çekilen hayvanlarla ilgili ayetleri ve müfessirlerimizin bu konuya yaklaşımlarını inceleyeceğiz.

3.3.1. Sivrisineğin Yaratılışı

Kur'an-Kerim'de sivrisinek, *بَعُوضَةٌ* kelimesi ile ifade edilmiştir. Sivrisinekle ilgili ayetin nazil olma sebebine bakacak olursak, örümcek ve sinek hakkında ayetler nazil olduğu zaman müşrikler: “Hakikaten, bu Allah'ın sözüne benzemiyor. Acaba örümcek ve sineğin hangi özellikleri var ki, Kur'an'da anılıyorlar?” dediler. Bunun üzerine sivrisinek hakkındaki *إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَّا بَعُوضَةٌ فَمَا فَوْقَهَا فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَأَمَّا الْفَاسِقِينَ الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ* “Şüphesiz Allah sivrisinek ve onun da ötesinde bir varlığı misal getirmekten çekinmez. İman etmişlere gelince, onlar böyle misallerin Rablerinden gelen hak ve gerçek olduğunu bilirler. Kafir olanlara gelince: “Allah böyle misal vermekle ne murat eder?” derler. Allah onunla birçok kimseyi saptırır, birçoklarını da doğru yola yöneltir. Verdiği misallerle Allah ancak fasıkları saptırır.”⁶²⁹ ayeti nazil olmuştur.⁶³⁰ Yani gerektiğinde Allah'ın sivrisineği, hatta daha küçük ve önemsiz şeyleri bile örnek verebileceği belirtilerek inkarcıların bu düşünceleri reddedilmiştir.⁶³¹

⁶²⁹ Bkz. Yûsuf, 12/13.

⁶³⁰ Bkz. Hac, 22/73.

⁶³¹ Bakara, 2/26.

⁶³² Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmi 'ü l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*, Müessesetü'r-Risâle, 2000, I, 400.

⁶³³ Karaman ve Diğerleri, *a.g.e.*, I, 93.

Sivrisinekler küçük ve basit hayvanlar olarak görülse de, aslında yaratılışları itibariyle hiç de basit canlılar değiller. Bilim insanlarının bu canlılar hakkındaki açıklamaları şu şekildedir; Sivrisinekler çiftkanatlılar takımının kan emici üyeleri arasında yer alır. Erişkin sivrisineğin, pullarla kaplı gövdesi gibi duyargaları, bacakları ve ağız parçalarını saran hortumu da ince ve uzun yapılıdır. Hem erkek, hem de dişi sivrisinekler çiçek özlerinden beslenirler. Sivrisineklerin yalnız dişileri insanları ısırıp kanlarını emer. Dişi sivrisineğin hortum denen uzun ağız parçası bir emme borucuğunu çevreleyen delici organları taşır.⁶³⁴ Dişilerin kan emmelerinin tek sebebi ise yumurtalarının olgunlaşması için diğer canlıların kanında bulunan proteinlere olan ihtiyaçlarıdır. Yani dişi sivrisinekler ancak türlerini devam ettirmek için kan emerler. Vücudu küçük olmasına rağmen sivrisineğin de gözleri, kulakları, dimağı, hayal gücü ve tefekkür melekesi bulunmaktadır. Sivrisineğin kafasının ön kısmında kavrama, belleme, orta kısmında düşünme, arka kısmında ise hatırlama, gücünün bulunduğu ileri sürülmüştür.⁶³⁵ Tüm bu bilgiler onun yapısındaki incelikleri göstermekte ve ibret verici bir canlı olduğunu ortaya koymaktadır.

Yukarıda kaydettiğimiz ayette Allah: “Allah sivrisinek ve onun da ötesinde bir varlığı misal getirmekten çekinmez...” buyurmuş ve sivrisineği Allah’ın varlığına bir delil olarak göstermiştir. Râzî bu ayeti açıklarken genel olarak Arap kültüründe darbimesel getirmenin çok yaygın olduğunu belirtmiş ve özellikle çekirge, sinek ve sivrisinek gibi küçük hayvanlarla ilgili darbimesellerden örnekler vermiştir.⁶³⁶ Müşriklerin ibadet ettiği putların acizliğine dikkat çekmek için Allah’ın sivrisineği örnek gösterdiğini belirten müfessire göre darbimesel yapılan varlık ne kadar güçsüz olursa, darbimesel o ölçüde güçlü ve açık olur. Bu nedenle Allah, putların ufacık ve güçsüz olan sivrisineğin zararını bile defedemeyeceklerini beyan etmiştir. Başka ayetlerde sinek⁶³⁷ ve örümcek ağının⁶³⁸ darbimesel yapılmasını da Râzî bu şekilde açıklamıştır. Râzî, Zemahşerî’nin “el-Keşşâf” isimli tefsirinde sivrisinekle ilgili olarak şu ayrıntılara yer verdiğini de aktarmıştır;

⁶³⁴ Bkz. *Temel Britannica Temel Eğitim ve Kültür Ansiklopedisi*, XV, 268.

⁶³⁵ <https://tr.wikipedia.org/wiki/Sivrisinek>, 18-09-2017, 12:20.

⁶³⁶ Râzî, *Tefsir*, II, 362.

⁶³⁷ Bkz. Hac, 22/73.

⁶³⁸ Bkz. Ankebût, 29/41.

“Sivrisinek, Allah'ın ilginç yaratıklarından birisidir, çünkü kendisi son derece küçük olmakla beraber hortumu da küçüktür; aynı zamanda onun içi de boştur. Ancak ne var ki, o çok küçük hortumuna ve içinin boş olmasına rağmen, bir kimsenin parmaklarını hurma tatlısına daldırması gibi, çok kalın olmasına rağmen filin ve mandanın derisine batırabilir. Bunun sebebiyse, Cenab-ı Hakk'ın, onun hortumunun ucunda bir tür zehir yaratmış olmasıdır.”⁶³⁹

Görülmektedir ki, bu açıklamaları kabul eden müfessire göre sivrisineğin hortumunda zehir bulunmaktadır. Fakat bilimsel veriler sivrisinekte herhangi bir zehirli maddenin bulunduğunu göstermemektedir. Râzî, ayetteki *فَمَا فَوْقَهَا* ifadesi ile hacim itibariyle sivrisinekten daha küçük olan kanatlarının kast edildiğini öne sürmüştür.

Elmalılı ise *“Allah sivrisinek ve onun da ötesinde bir varlığı misal getirmekten çekinmez...”⁶⁴⁰* ayetinin tefsirinde Allah'ın dilediği herhangi bir şeyi darbimesel olarak ifade edebileceğini, bu nedenle de sivrisineği örnek olarak göstermekten çekinmediğini belirtmiştir. Müfessir ayetteki *بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا* ibaresini tefsir ederken Râzî'den farklı olarak burada sivrisinek, kanatları ve ondan ufak varlıklara işaret edildiğini öne sürmüştür. Fakat neden özellikle sivrisineğin örnek gösterildiği ve onun özellikleri hakkında fikir beyan etmemiştir.⁶⁴¹

3.3.2. Devenin Yaratılışı

Yüce Allah evrendeki çeşitli varlıkların özelliklerine dikkat çekerek bunların yaratıcısını hatırlatmak için Kur'an'da bazılarının yaratılışına işaret etmiştir. Kur'an'da yaratılışına dikkat çekilen bu varlıklardan biri de devedir. Genel olarak belirtmek gerekirse

⁶³⁹ Râzî, *Tefsir*, II, 364.

⁶⁴⁰ Bakara, 2/26.

⁶⁴¹ Yazır, *Tefsir*, I, 279.

Kur'an'da devenin اِبِل⁶⁴², جَمَل⁶⁴³, حِمَالَة⁶⁴⁴, بَعِير⁶⁴⁵, بُدْن⁶⁴⁶ عِشَار⁶⁴⁷, نَاقَة⁶⁴⁸ gibi isimlerle zikrolunduğunu görmekteyiz. Fakat konumuzla ilgili olduğu için burada özellikle devenin yaratılışına dikkat çeken أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ *(İnsanlar) devenin nasıl yaratıldığına bakmazlar mı?*⁶⁴⁹ ayetini ele alacağız. Bu ayetin öncesinde ahiretle ilgili bilgiler verilmiş, daha sonra devenin yaratılışına dikkat çekilmiş ve böylece insanın çevresine bakarak bunların yaratıcısını düşünmesi gerektiği bildirilmiştir. Kur'an'ın ilk muhatapları olan Arapların en çok sevdikleri ve sahip olmak istedikleri şeylerden biri deve olduğu için önce onun yaratılışına dikkat çekilerek ibret almaları istenmektedir.⁶⁵⁰ Özellikle çöl Araplarının yaşam tarzının bir parçası olması ve en çok gözlerine çarpan varlık olması itibariyle devenin örnek gösterilmesi esas neden olabilir. Göçebe Araplar için hayati öneme sahip olması sebebiyle deve özellikle Araplar arasında büyük bir öneme sahiptir ve bu nedenle سفينة الصحراء (çöl gemisi) adıyla da anılmaktadır.⁶⁵¹ Şunu da belirtmek gerekir ki, dilci müfessirlerden sayılan ez-Zemahşerî ayette geçen اِبِل kelimesinin bulut manasına da gelebileceğini ileri sürmüştür. Çünkü bulutların bazıları da görünüş itibariyle develeri andırmaktadır ve bazı Arap şiirlerinden bulutlar için اِبِل kelimesi kullanılmıştır.⁶⁵²

Develerin yapısına ve özelliklerine bilimsel açıdan bakacak olursak, tek hörgüçlü ve iki hörgüçlü olmak üzere iki çeşidi bulunan develer hiçbir hayvanın katedemediği uzun mesafeleri rahat bir şekilde katetmektedir. Binek hayvanı olarak yetiştirilen develer iyi beslendikleri sürece günde 110 km kadar yol alabilirler. Yiyecek ve su bulamadığı zaman sırtlarındaki yağ deposunu kullanırlar. Aynı zamanda ağız ve dudakları sahranın karakteristik bitkisi olan dikenleri yiyebilmesi için müsait bir yapıdadır. Ayaklarının büyük

⁶⁴² Gâşîye, 88/17.

⁶⁴³ A'râf, 7/40.

⁶⁴⁴ Mürselât, 77/33.

⁶⁴⁵ Yûsuf, 12/72.

⁶⁴⁶ Tekvîr, 81/4.

⁶⁴⁷ Hûd, 11/64.

⁶⁴⁸ Hac, 22/36.

⁶⁴⁹ Gâşîye, 88/17.

⁶⁵⁰ Karaman ve Diğerleri, a.g.e., V, 611.

⁶⁵¹ Bkz. Önkâl, Ahmet, Nebi Bozkurt, "Deve", *DİA*, IX, 222.

⁶⁵² Bkz. Zemahşerî, a.g.e., IV, 732.

ve geniş olması devenin kuma batmadan yürütmesine yardımcı olur. Develer kum fırtınası esnasında burun ve kulak deliklerini sıkı sıkıya kapatabilmektedirler. Vücut sıcaklığını yükseltip azaltarak ve su kaybını engelleyerek susuzluğa günlerce dayanabilen bu hayvan 10 dakika içinde 100 litre kadar su içerek, su kaybıyla verdiği kiloları geri alabilmektedir. Ortalama 30-40 yıl kadar yaşayan deve en dayanıklı yük ve binek hayvanlarından biridir. Etinden, derisinden ve sütünden de yararlanılan develerin, ayrıca tüylerinden giysiler yapılmakta, dışkıları da kurutularak yakıt gibi kullanılmaktadır.⁶⁵³

Bu ayeti siyak-sibak ilişkisi kapsamında ele alan Râzî'ye göre akabindeki ayette de “(İnsanlar) devenin nasıl yaratıldığına, göğün nasıl yükseltildiğine, dağların nasıl dikildiğine, yeryüzünün nasıl yayıldığına bir bakmazlar mı?”⁶⁵⁴ buyurularak ulvi ve süfli, yanı göksel ve yersel tüm maddelerin denk olduğuna dikkat çekilmiştir. Daha sonra devenin özelliklerini sıralayan Râzî devedeki meziyetleri şu şekilde açıklamıştır;

*“Allah Teala, insanlarca beslenen hayvanları çeşitli maksatlardan ötürü yaratmıştır: Bazen, eti yenilsin diye; bazen sütü içilsin; bazen, yolculukta insanlar üzerine binsin; bazen, insanların eşyasını bir beldeden başka bir beldeye taşısin; bazen de, kendisinde süs ve güzellik bulunsun diye yaratmıştır ki bu faydaların tümü devede vardır. Bu özellikler diğer hayvanlardan hiçbirinde toplanmamıştır. Buna binaen bu özelliklerin kendisinde toplandığı hayvan, enteresan bir hayvan olur. Bu özelliklerden sadece birine sahip olan hayvanların, kendilerine has özelliklerinden her birinde dahi deve onlardan daha üstündür. Çünkü eğer deveyi süt hayvanı olarak kullanırsan, herkese süt içirirsin ve süte kandırırsın. Yok eğer, eti için beslersen, yedirirsin ve pek çok kimseyi doyurursun. Eğer onu bir binek olarak kullanırsan, onunla, başka bir hayvanla kat edilmesi mümkün olmayan uzun mesafeleri kat edebilirsin. Çünkü devede, uzun süre yolculuğa dayanma, susuzluğa sabretme ve başka bir hayvanın yetinemeyeceği otlarla yetinme özelliği vardır. Yok eğer deveyi yük hayvanı edinirsen, başka hayvanların tek başına taşıyamayacağı ağır yükleri onunla taşıyabilirsin.”*⁶⁵⁵

⁶⁵³ Temel Britannica Temel Eğitim ve Kültür Ansiklopedisi, V, 202-203.

⁶⁵⁴ Gâşiye, 88/18-20.

⁶⁵⁵ Râzî, Tefsir, XXXI, 144.

Dolayısıyla devenin insanlara fayda bakımından tüm yönleriyle diğer hayvanlardan daha üstün olduğunu öne süren Râzî'ye göre Kur'an'da özellikle devenin zikredilmesinin nedeni, Arapların bu hayvana çok değer vermelerinden ileri gelmektedir. Örneğin Arap krallarından biri, uzak yerden onu ziyaret etmek için gelen bir şaire bağışta bulunmak istediğinde ona yüz deve verirdi.⁶⁵⁶ Dolayısıyla devede bulunan bu gibi pek çok özellikler insanı, onun yaratılışına bakmak suretiyle tefekküre sevk eder ve böylece insanoğlu için yaratıcının varlığı hususunda delil teşkil eder.

Elmalılı'ya göre de Arapların tefekkür etmesi için ilk önce devenin yaratılışına dikkat çekilmiş, bir sonraki ayette de semanın ve evrenin yapısına vurgu yapılmıştır. Çünkü deve, yaratılışının ilginç olması ile birlikte Arapların en yakınındaki canlıdır ve onun yaratılışına dikkat çekilmesinin, alemi seyrederek tefekkür etmek için başlangıç noktası olması da gayet uygundur.⁶⁵⁷ Müfessirimize göre bu ayetlerde deveyi tefekkür etmekten gökyüzünü tefekkür etmeye yönlendirme işi, özellikle vadilerinde, çöllerinde, uzak gezi ve yolculuklarında özel olarak deveyi kullandıkları bilinen Arapların irşat edilmesi bakımından son derece doğal ve isabetli olmuştur. Elmalılı devenin özelliklerine de değinmiş ve şunları kaydetmiştir;

Birçok hayvanın yaratılışına benzemeyen iri cüssesi, son derece kuvvetli olması, ilgi çekici şekli, başka hayvanların yetinmediği çok az yem ve dikenli otlaklarla yetinerek ağır yüklerle uzun uzun yolculuklara ve günlerce susuzluğa dayanan sabır ve sağlamlığı ve oturup kalmaktaki durumu ve o kuvvet ve iriliğiyle beraber en zayıf bir hayvandan, bir koyundan, bir eşekten daha ziyade ve hatta bir çocukla bile yedilip güdülebilecek derecede itaat ve boyun eğme ile insanların emrine verilerek hizmet ettirilmesi ve gittiği bir yolu birçok insandan daha sağlam bir hafıza ile belleyip çıkarması ve kalınlığına rağmen güzel sesle seslenildiğinde etkilenerek şevk ve neşe ile coşması gibi halleri ne hayret verici şeylerdir.”⁶⁵⁸

Müfessirimize göre insan bu şaşırtıcı yaratılışlar arasındaki farkı iyice düşünmeli ve deve ile kendi maddi kuvvetinin küçüklüğünü mukayese etmeli, her şeyden önce yüce

⁶⁵⁶ Râzî, *Tefsir*, XXXI, 145.

⁶⁵⁷ Bkz. Yazır, *Tefsir*, VIII, 5781.

⁶⁵⁸ Yazır, *Tefsir*, VIII, 5782.

Allah'ın yaratmasındaki hayret verici durumları, kudretinin enginliğini tefekkür etmelidir.⁶⁵⁹ Dolayısıyla her iki müfessir develerin özelliklerine temas etmiş ve ayetlerdeki siyak-sibak ilişkisine dikkat çekmiştir. Bu konuyla ilgili olarak Râzî ve Elmalılı'nın yorumlarında herhangi ciddi görüş ayrılığı yahut pozitif bilimle çelişen bir nokta tespit edemedik.

3.3.3. Bal Arısının Yaratılışı

Kur'an-ı Kerim'de yaratılışına ve insanlar için sunduğu hizmetlerine dikkat çekilen hayvanlardan biri de balarısıdır. Öncelikle bu konudaki Kur'an ayetlerine göz atalım;

“Rabbin bal arısına: وَأَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ أَنْ اتَّخِذْ مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا وَمِنَ الشَّجَرِ وَمِمَّا يَعْرِشُونَ

*Dağlardan, ağaçlardan ve insanların yaptıkları çardaklardan kendine evler (kovanlar) edin. Sonra meyvelerin her birinden ye ve Rabbinin sana kolaylaştırdığı yaylım yollarına gir, diye ilham etti. Onların karınlarından renkleri çeşitli bir şerbet (bal) çıkar ki, onda insanlar için şifa vardır. Elbette bunda düşünen bir kavim için büyük bir ibret vardır.”*⁶⁶⁰

ثُمَّ كُلِي مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ فَاسْلُكِي سُبُلَ رَبِّكِ ذُلًّا يَخْرُجُ مِنْ بُطُونِهَا شَرَابٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ فِيهِ شِفَاءٌ لِلنَّاسِ إِنَّ فِي

ذَلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ “Rabbin bal arısına: Dağlardan, ağaçlardan ve insanların yaptıkları çardaklardan kendine evler (kovanlar) edin. Sonra meyvelerin her birinden ye ve Rabbinin sana kolaylaştırdığı yaylım yollarına gir, diye ilham etti. Onların karınlarından renkleri çeşitli bir şerbet (bal) çıkar ki, onda insanlar için şifa vardır. Elbette bunda düşünen bir kavim için büyük bir ibret vardır.”⁶⁶¹

⁶⁵⁹ Yazır, Tefsir, VIII, 5783.

⁶⁶⁰ Nahl, 16/68.

⁶⁶¹ Nahl, 16/69.

Genel olarak arıların tüm böcekler gibi altı bacağı ve bütün zarkanatlılar gibi iki çift zarsı kanadı vardır. Uzunluğu 1-3 cm arasında değişen gövdeleri baş, göğüs ve karın olmak üzere üç bölümden oluşur. Balarılarının gelince, insanlar balından yararlanmak üzere arı yetiştirmeye binlerce yıl önce başlamış ve bu yararlı böceklerin bir türünü evcilleştirmişler. Bir kısım arılar insanlar tarafından kovanlarda beslenilir, bir kısmı da doğada ağaç kovuklarında yaptıkları yuvalarında yaşarlar. Balarısının hazırladığı petekler çift yüzlüdür ve her iki yüzünde yüzlerce göz bulunur. Çok ince balmumundan yapılan petek gözleri düzgün altıgenler biçimindedir. Balarılarının *anaarı*, *erkek arı* ve *işçi arı* olmak üzere üç çeşidi vardır. Bal üretmek işçi arıların görevidir.⁶⁶² Balarıları her çeşit besleyici bitkilerden balın ham maddesi sayılan nektar ve çiçek tozu toplar ve bunları hem bal mumu ve bal yapmak, hem de kendi tüketimi için kullanır. Aynı zamanda sebze, meyve ve ekinlerdeki tozlaşmayı temin etme konusunda da balarıları tüm diğer böceklerden daha fazla iş görmekteler. Balarıları topladıkları nektarı, özel olarak bu amaç için yaratılmış olan midesine toplar ve kovana taşırlar. Kovandaki diğer arılar bu maddeleri hortumlarıyla emerek kendi midelerinde işleme tabi tutarlar. Daha sonra o şerbet peteklerde bir süre bekletilerek havalandırılır. Katılaşması sağlandıktan sonra ise balın üzeri bal mumuyla kapatılır ve bozulması önlenir.⁶⁶³ Günümüzde sadece arının balından faydalanılmamaktadır. Artık arı ürünleri dendiği zaman bal ile birlikte arı sütü, polen, propolis, arı zehri ve balmumu da akla gelmektedir.

Söz konusu ayette “*Onların karınlarından renkleri çeşitli bir şerbet (bal) çıkar ki, onda insanlar için şifa vardır...*”⁶⁶⁴ buyrularak insanlar için şifa olduğu belirtilen bal, karın ve mide ağrılarının geçmesine yardımcı olmakta, aynı zamanda mide ve bağırsakta oluşan yaraları iyileştirmektedir. Ayrıca ülserli hastaların tedavisine bal büyük katkı sunmaktadır. Balın şifa kaynağı olması ile ilgili olarak nakledilen bir rivayete göre bir adam Hz. Peygamber (s.a.v)’in yanına gelmiş ve kardeşinin ishal olduğunu söylemiştir. Hz. Peygamber (s.a.v) ona: “*Bal şerbeti içir!*” dedi. Bu şahıs kardeşine bal şerbeti içirdi ve

⁶⁶² *Temel Britannica Temel Eğitim ve Kültür Ansiklopedisi*, I, 327-328.

⁶⁶³ Karaman ve Diğerleri, *a.g.e.*, III, 417.

⁶⁶⁴ Nahl, 16/69.

daha sonra yine Hz. Peygamber (s.a.v)’in yanına gelerek: “Bal şerbeti içirdim, fakat ishali daha da çoğaldı,” dedi. Resulullah tekrar aynı şeyi tavsiye etti ve bu hadise üç defa tekrarlandı. Nihayet Hz. Peygamber: “Allah doğru söyledi, kardeşinin karnı yalan söyledi (hata etti),” buyurdu. Bundan sonra o şahıs tekrar hastaya bal şerbeti içirdi ve bu defa kardeşi iyileşti.⁶⁶⁵

Bu konuda müfessirlerimizden Râzî, balarısı hakkındaki ayetin tefsirinde balarısının özelliklerine ve balın faydalarına geniş yer ayırmıştır. Müfessire göre balarısının bal imal etmesi de Allah’ın varlığına açık ve kesin bir delil teşkil etmektedir. Râzî’ye göre bu ayetteki التَّخْلِ إِلَىٰ رَبِّكَ وَأَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَىٰ النَّخْلِ “Rabbin bal arısına ilham etti” ifadesi ile Allahın balarısına bal yapma tekniklerini ve görevlerini ilham etmesi kast edilmiştir. Râzî arılar hakkında bazı teknik bilgiler de vermiş ve şunları kaydetmiştir;

“Arılar, tabiatları gereği, altıgen şeklindeki o evlerini (peteklerini), birbirinden farklı olmayacak şekilde, birbirine eşit ve denk olarak yaparlar. Hiçbir insanın, mistar (düzeltme aleti) ve pergel gibi edevatı bulunmaksızın, bu peteklerin benzerini yapması mümkün değildir. Mühendislikte, bu peteklerin, altıgen dışında bir şekilde şekillenmeleri halinde, ister istemez o evler arasında birtakım kullanılamayacak boşlukların kalacağı; fakat altıgenli olarak yapılmaları halinde, aralarında boşa gitmiş yerlerin kalmayacağı sabittir.”⁶⁶⁶

Râzî’ye göre arılar, ileri derecede zeki olduklarını gösteren bu şaşırtıcı özellikleri ile diğer hayvanlardan farklı oldukları ve bu tür zeka da vahye benzer bir durum olan ilham yoluyla gerçekleştiği için Allah onlar hakkında: “Rabbin bal arısına vahyetti...” buyurmuştur. Râzî, ayette arıların ev yapımına işaret eden اتَّخَذُوا مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا وَمِنَ الشَّجَرِ ifadesinde في edatı “Dağlardan, ağaçlardan kendine evler (kovanlar) edin.”⁶⁶⁷ ifadesinde من edatının kullanılmayıp من edatının kullanılmasına özel bir anlam yüklemiştir. Şöyle ki, balarıları

⁶⁶⁵ Müslim, “Selâm”, 91.

⁶⁶⁶ Râzî, Tefsir, XX, 236.

⁶⁶⁷ Nahl, 16/68.

her çeşit ağaçta ve dağda kendileri için yuva yapmazlar. Bunun aksine balarılar belli ağaçlarda ve belli kayalarda ev kurarlar. Bu nedenle de ayette **من** edatı kullanılmış ve onların bu özelliğine dikkat çekilmiştir.⁶⁶⁸

Müfessire göre ayetteki **فَاسْلُكِي سُبُلَ رَبِّكِ** "*Rabbinin yollarına gir*" ifadesi ile Allah tarafından balarısına, dilediği her meyveden yemesi ve bal yapma işini yerine getirmesinin ilham edildiğine işaret edilmiştir. Ancak ayetteki bu ifade modern biyoloji bilimin icatları sayesinde daha iyi anlaşılmaktadır. Şöyle ki, 1940'larda yapılan bir tespite göre arılar, genellikle güneşin konumundan yararlanarak yönlerini ayarlamakta; ayrıca rüzgârın yönü, dünyanın manyetik alanı gibi başka imkânlardan da yararlanmaktadır. Arıların, kovan üzerinde daire veya 8 çizerek birbirlerine yol tarif ettikleri, çiçek alanları hakkında bilgi aktardıkları, bu bilgileri alan diğer arıların, bilmedikleri çiçek alanlarını kolaylıkla buldukları, dönüşlerinde ise "*arı hattı*" denilen en kestirme yolu kullandıkları da bilinmektedir.⁶⁶⁹ Dolayısıyla söz konusu olan ayetteki **فَاسْلُكِي سُبُلَ رَبِّكِ** ifadesinin bu bilimsel gerçeğe işaret etmesi de muhtemeldir.

Diğer taraftan Râzî, ayetteki **يَخْرُجُ مِنْ بُطُونِهَا** ifadesinde balın çıkış yeri olarak gösterilen **بطون** (batn/karınlar) ifadesi ile balarılarının ağızlarının kast edildiğini ileri sürmüştür. Çünkü Arapçada her boşluk için **بطن** (batn) ifadesi kullanılmaktadır. Dolayısıyla arının ağız boşluğu da bir çeşit *batn* (boşluk) sayılır. Râzî, dönemindeki tıp kitaplarında balın yapılışının şöyle izah edildiğini belirtmiştir;

"Havada geceleyin çok latif çiğler meydana gelir. Bunlar ağaçların yapraklarına konar. Çiğlerin damlaları bazen ağaçların ve çiçeklerin üzerinde, dağınık çok küçük lekeler halinde bulunuyor, bazen de her birinden belli bir miktar toplanmış şekilde çok oluyorlar... Arı, o zerrelere çiçeklerden ve ağaçların yapraklarından ağızları ile toplar, onları yer ve onlarla beslenir. Doyduğunda, yeniden onlardan biraz

⁶⁶⁸ Bkz. Râzî, *Tefsir*, XX, 237.

⁶⁶⁹ Karaman ve Diğerleri, *a.g.e.*, III, 418.

ağzıyla toplar ve onu peteklerine getirip koyarlar. Çünkü onlar kendileri için gıda depolama gayretindedirler. Onların peteklerinde, bu çiğ parçalarından birçok şey birikir. İşte bu baldır.”⁶⁷⁰

Balın yapılışını bu şekilde açıklayan Râzî, balın beyaz, sarı ve kırmızı gibi farklı renklerde olmasını da kelami açıdan izah etmiştir. Müfessire göre balın farklı renklerde yaratılmasındaki amaç, Allah’ın varlığını inkar edenlerin “her şeyi doğa yarattı” şeklindeki görüşlerini çürütmektir. Çünkü çeşitli bal türlerinin içerik bakımından aynı olsalar bile farklı farklı renklerde olması, iradesi olmayan tabiatın yapabileceği bir iş değildir. Balın tüm hastalıklara şifa olmadığını da savunan müfessir bazı hastalıkları buna örnek göstermiştir. Râzî’ye göre bu nedenle ayetteki فِيهِ شِفَاءٌ لِلنَّاسِ “onda insanlar için şifa vardır”, ifadesinde شِفَاء kelimesi nekre şeklinde kullanılarak balın ancak belli hastalıklar için şifa olduğuna işaret edilmiştir.⁶⁷¹

Elmalılı’ya göre ayette geçen وَأَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ “Rabbin bal arısına ilham etti” ifadesi ile Allah’ın balarısına belli görevleri ilham etmesi ve yapacağı zorunlu işleri bildirmesi kast edilmiştir. Yani Allah tarafından arıya bal yapma sanatı ve kabiliyeti verilmiş, bunun için de o görevini hiç şaşmadan yapmaktadır. Dolayısıyla Allah bal yapma sanatını arıya mükemmel bir şekilde öğretmiş ve onu terbiye etmiştir.⁶⁷² Fakat müfessir balarısının yaratılışı, yapısı ve ürettiği bal ile ilgili olarak herhangi bir izah getirmemiştir. Bu nedenle iki müfessirin balarısı ile ilgili ayetler hakkındaki görüşlerini sağlıklı bir şekilde mukayese edemiyoruz.

⁶⁷⁰ Râzî, *Tefsir*, XX, 237.

⁶⁷¹ Râzî, *Tefsir*, XX, 238.

⁶⁷² Yazır, *Tefsir*, V, 3108.

3.4. Hayvanlardaki Sütün Oluşumu

Yüce Allah yeryüzündeki hayvanların büyük bir kısmını insanoğlunun faydalanması için yaratmıştır. İnsanların hayvanlardan faydalandığı hususlardan biri de onların sütüdür. Kur'an-ı Kerim'de bu nimete dikkat çekilmiş ve hayvanlarda sütün meydana gelme hadisesi şöyle açıklanmıştır;

“Kuşkusuz وَإِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً نُّسْقِيكُم مِّمَّا فِي بُطُونِهِ مِنْ بَيْنِ فَرْثٍ وَدَمٍ لَبْنَا خَالِصًا سَائِغًا لِلشَّارِبِينَ sizin için hayvanlarda da büyük bir ibret vardır. Zira size, onların karınlarındaki fişkı ile kan arasından (gelen), içenlerin boğazından kolayca geçen hâlis bir süt içiriyoruz.”⁶⁷³

Bu ayetin tefsirinde Râzî, sütün oluşum aşamalarını kendi dönemindeki bilim adamlarına dayanarak şu şekilde izah etmiştir: *“Daha sonra da o otu bir hayvan yediğinde, bir başka tedbirde bulunup, o otu kan haline getirmiş, bir başka tedbirde bulunup o kanı süte dönüştürmüş ve yine bir diğer işlem ile o süttten yağı ve peyniri meydana getirmiştir.”* Sütün oluşum aşamasında fişkı, kan ve sütün aynı ortamda olmadığını ve bunun da müşahade ile bilindiğini belirten Râzî'ye göre hayvan gıda yediğinde bu onun iškembesine gider, iškembede eritilip hazım gerçekleştiğinde o gıdadan akıcı olanlar ciğere, katı olanlar ise bağırsaklara geçer, ciğere geçen kısmı ise orada eritilip kana dönüşür. Müfessirimiz bu konuyu şu şekilde özetlemiştir:

“Süt ancak kanın bazı parçalarından meydana gelir. Kan da ancak “fers”teki ince parçalardan oluşur. “Fers” ise iškembede bulunan yenilmiş şeyler demektir. O halde süt, ilk önce, “fers” arasında bulunan şeylerden, ikinci olarak ta kanda bulunan şeylerden meydana gelir. Böylece Allah Teala o sütü, o katı ve kalın kısımlardan ayırarak, sayesinde yavrunun bedenine uygun bir süte dönüşebilecek nitelikte yaratmıştır.”⁶⁷⁴

Râzî'ye göre ciğer ve memelik arasında pek çok kan damarı var olup kan o damarlardan memeliğe geçer ve orada süte dönüşür. Müfessirimiz bu ayetin en doğru

⁶⁷³ Nahl, 16/66.

⁶⁷⁴ Râzî, Tefsir, XX, 53.

izahının bu şekilde olduğunu ileri sürmüş, erkek canlılarda bunun gerçekleşmemesini ise ilahi hikmete bağlamıştır.⁶⁷⁵ Kendisinden önceki bazı müfessirlerin süt, fişkı ve kanın üst-üste aynı yerde bulunduğu şeklindeki ifadelerinin ise doğru olmadığını belirten Râzî, bunun tecrübelerle de zıt bir görüş olduğunu altını çizmiştir.

Elmalılı canlılarda sütün oluşumuna dikkat çeken bu ayeti bilimsel açıdan değil, fıkhi ve edebi yönden tefsir etmiştir. Ayetteki “*karınlarındaki fişkı ile kan arasından (gelen), içenlerin boğazından kolayca geçen hâlis bir süt*” ifadesi ile ondan sonraki ayette geçen “*Hurma ve üzüm gibi meyvelerden hem içki hem de güzel gıdalar edirsiniz.*”⁶⁷⁶ ifadesi arasında bir ilişki kuran müfessir bu ayetlerde haram ve helal gıdaların beraber zikrolunduğuna dikkat çekmiş, henüz içkinin yasaklanmadığı bir dönemde inen bu ayette haram olan içki ve helal olan gıdaların ayrı ayrı ifade edildiğini, bir önceki ayette ise haram olan fişkı ve kan ile beraber helal olan sütün zikrolunduğunu ve dolayısıyla içkinin haram olduğuna ima yoluyla işaret edildiğini belirtmiştir.⁶⁷⁷ Fakat Elmalılı sütün oluşum aşamaları ve kaynağı hakkında herhangi bir açıklama yapmamıştır.

Sütün oluşum aşamalarının bilimsel izahına gelince, doğal bir besin olan süt, meme bezlerinde meydana gelir. Süt meme bezinin gelişmesi, sütün salgılanması ve meme bezinin boşaltılması gibi bir seri olaylar ile meydana gelmektedir. Dişi memeli gebe kalıp embriyo uterus duvarına yerleşince meme bezlerinde bazı değişiklikler başlar. Bu değişiklikler ovaryum ve corpus iuteum tarafından salgılanan hormonların etkileri ile oluşur. Meme bezleri poliferasyona başlar ve salgı hücreleri gelişir. Gebeliğin sonuna doğru bu bezler bir salgı oluştururlar. Doğum sonrası ise plasental hormonların hipotiz üzerinde etkileri ortadan kalkınca, prolactin hormonunun etkisi ile meme bezlerinde oluşan süt salgılanır. Süt üretimi için gerekli olan amino asitler, glukoz, yağ asitleri, vitaminler ve tuzlar çok büyük ölçüde kan dolaşımı ve lenf yoluyla meme epitel hücrelerine ulaşırlar.⁶⁷⁸

⁶⁷⁵ Râzî, *Tefsir*, XX, 53.

⁶⁷⁶ Nahl, 16/67.

⁶⁷⁷ Yazır, *Tefsir*, V, 3107.

⁶⁷⁸ Tayar, Mustafa, Cem Şen, *Hayvansal Ürünler Teknolojisi*, Anadolu Üniv. Yayınları, Eskişehir 1995, s. 61.

Süt proteinleri olan kazein, albümin ve globülin kanda bulunan aminoasitler tarafından oluşturulur. Bununla birlikte yavrunun ilk günlerindeki beslenmesinde önemli yer tutan kolostrumda bulunan antikor, immünglobulin gibi koruyucu bazı faktörler de direk olarak kandan süte geçerler. Mineral maddeler ve vitaminlerin büyük çoğunluğu kandan süte geçerler.⁶⁷⁹

Görüldüğü gibi bilim bize göstermektedir ki, sütün oluşumunda kan önemli bir yere sahiptir. Râzî, daha önce yapılmış ve bilimle çelişkili bazı yorumları kabul etmemiş ve modern bilimin sütle ilgili söylediklerine yakın açıklamalar yapmış ve sütün oluşmasında kanın önemli bir işlevi olduğunu bildirmiştir. Aynı zamanda ayette ifade edilen fışkıyı da doğru bir şekilde yorumlayarak direkt sütle ilişkilendirmemiştir. Ancak Elmalılı bu konuya fazla temas etmediği için onun bu konudaki görüşleri ile Râzî'nin görüşleri arasında bir kıyaslama yapamıyacağız.

4. İNSANIN YARATILIŞI

Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın halifesi olarak nitelendirilen⁶⁸⁰ insanın varlığı, elbette, yeryüzünün yaratılış gayesinin temelini teşkil eder. “İnsan” kelimesi Arapçadaki انس kökünden türetilmiş ve “alışmak, uyum sağlamak” gibi anlamlara gelmektedir.⁶⁸¹ Kur'an-ı Kerim'de yeryüzündeki canlıların en şerefli olan insandan bahsedilirken kullanılan خَلِيفَة (halife) kavramı dışında on sekiz yerde إِنْس (ins)⁶⁸², altmış beş yerde إِنْسَان (insan)⁶⁸³, bir yerde إِنْسِي (insi), diğer bir yerde أَنْسِي (enasi) ve iki yüz otuz yerde çoğul şekliyle نَاس

⁶⁷⁹ Tayar, *a.g.e.*, s. 62.

⁶⁸⁰ Bkz. Bakara, 2/30.

⁶⁸¹ İbn Manzûr, *a.g.e.*, VI, 13.

⁶⁸² Bkz. Rahmân, 55/39, 56; Vâkıa, 56/74.

⁶⁸³ Bkz. Nisâ, 4/28; Yûnus, 10/12; İbrâhîm, 14/34.

(nas)⁶⁸⁴ kelimeleri yer almaktadır. Kur'an-ı Kerim insanın çeşitli yaratılış devrelerinden bahseder. Ana hatlarıyla bunu ikiye ayırabiliriz. Birincisi ilk insan olan Hz. Âdem'in, ikincisi de diğer insanların yaratılması, yani ebeveynlerinden dünyaya gelmeleridir. Bu farklı yaratılış şekillerinden bazen aynı ayette, bazen de ayrı ayrı ayetlerde bahsedilmiştir. Bu nedenle ilk insanın yaratılışı ile diğer insanların yaratılışlarını ayrı başlıklar altında ele alarak Râzî ve Elmalılı'nın bu konularla ilgili görüşlerini değerlendirmeye tabi tutacağız.

4.1. İlk İnsanın Yaratılışı

Yeryüzünde ilk insanın yaratılışında da farklı hususlar olduğu için çalışmamızda bu konuyu topraktan yaratılış, ruhun üfürülmesi ve ilk insanın eşinin yaratılmasını konu alan farklı başlıklar altında ele almayı uygun görüyoruz.

4.1.1. Âdem'in Topraktan Yaratılışı

Kur'an-ı Kerim yeryüzündeki ilk insanın Hz. Âdem olup onun da topraktan yaratıldığını haber vermektedir. Öncelikle Hz. Âdem'in yaratılışı ile ilgili ayetlerin önemli bir kısmını sunmayı uygun görüyoruz;

وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً *“Hatırla ki Rabbin meleklere: Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım, dedi.”*⁶⁸⁵

إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ *“Allah nezdinde İsa'nın durumu, Âdem'in durumu gibidir. Allah onu topraktan yarattı. Sonra ona "Ol!" dedi ve oluverdi.”*⁶⁸⁶

⁶⁸⁴ Bkz. Hadîd, 57/24; Haşr, 59/21; Nâs, 114/1.

⁶⁸⁵ Bakara, 2/30.

“Sizi topraktan yaratmış olması O’nun ayetlerindendir”⁶⁸⁷

“O’dur ki her şeyin yaratılışını güzel yaptı ve insanı yaratmaya çamurdan başladı.”⁶⁸⁸

“Hakikaten Biz insanı kuru bir çamurdan, değişmiş (bozulmuş, kokuşmuş) cıvık balçıktan yarattık.”⁶⁸⁹

“Şüphesiz Biz İnsanı en güzel surette yarattık.”⁶⁹⁰

“Biz onları (asılları olan Âdem’i) bir cıvık ve yapışkan çamurdan yarattık.”⁶⁹¹

“O Allah insanı bardak gibi (pişmiş gibi) kuru çamurdan yaratmıştır.”⁶⁹²

“Sonra onu tamamlayıp şekillendirmiş, ona kendi ruhundan üflemiştir...”⁶⁹³

“Hakikaten, Biz insanı, çamurdan (süzülüp çıkarılmış) bir özden yarattık.”⁶⁹⁴

⁶⁸⁶ Âl-i İmrân, 3/59.

⁶⁸⁷ Rûm, 30/20.

⁶⁸⁸ Secde, 32/7.

⁶⁸⁹ Hicr, 15/26.

⁶⁹⁰ Tîn, 95/4.

⁶⁹¹ Sâffât, 37/11.

⁶⁹² Rahmân, 55/14.

⁶⁹³ Secde, 32/9.

مِنْهَا خَلَقْنَاكُمْ وَفِيهَا نُعِيدُكُمْ وَمِنْهَا نُخْرِجُكُمْ تَارَةً أُخْرَى “Sizi ondan (topraktan) yarattık; yine

sizi oraya döndüreceğiz ve bir kez daha sizi ondan çıkaracağız.”⁶⁹⁵

Keza Hz. Peygamberin (s.a.v.) bu konuyla ilgili bir hadisinde: “İnsanlar, Âdem oğullarıdır. Âdem de topraktır.”⁶⁹⁶, diğer bir hadisinde ise: “Allah Teala Âdem’i yeryüzünün her tarafından avuçladığı bir avuç topraktan yarattı. Bunun için Ademoğulları yeryüzünün renkleri ve karakterleri kadar değişik şekillerde vücuda geldiler. Kimi kırmızı, kimi beyaz, kimi siyah, kimi bunların arasında bir renkte; huy bakımından da kimi yumuşak, kimi sert, bazıları kötü, bazıları da iyi olarak geldiler.”⁶⁹⁷ buyurduğunu görüyoruz.

“Âdem” kelimesi etimolojik açıdan ele alındığında, menşenin bilim adamları arasında tartışma konusu olduğunu görüyoruz. Bu kelimenin Sümer dilindeki “adamu” (babam), Asur-Babil dilindeki “adamu” (yaratılmış) veya Sabii dilindeki “adam” (kul) kelimesinden geldiği ileri sürülmüştür. Aynı zamanda bu kelime İbrani dilinde insan türü için kullanılan müşterek bir isimdir.⁶⁹⁸ Nitekim Âdem’in yaratılışı Tevrat’ta şu şekilde ifade edilmiştir: “Rab Allah yerin toprağından Âdem’i yaptı ve onun burnuna hayat nefesini üfledi, böylece Âdem yaşayan bir can oldu.”⁶⁹⁹

Yukarıdaki ayetlerde de görüldüğü gibi Kur’an-ı Kerim’de ilk insanın yaratıldığı madde, farklı-farklı terimlerle ifade edilmiştir. Râzî bu ayetlerde Âdem’in yaratılış keyfiyetinin muhtelif biçimlerde tasvir edildiğini öne sürerek bunları; Toprak (تراب), su (ماء), çamur (طين), akışkan veya süzme çamur (سالة من طين), yapışkan çamur (طين لازب), çürümüş çamur (صلصال) şeklinde sıralamıştır. Râzî’ye göre ilk insanın yaratılış merhaleleri

⁶⁹⁴ Mu’minûn, 23/12.

⁶⁹⁵ Tâ-hâ, 20/55.

⁶⁹⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II/534.

⁶⁹⁷ Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 16.

⁶⁹⁸ Bkz. Bolay, Süleyman Hayri, “Adem”, *DİA*, I, 358.

⁶⁹⁹ *Tevrat*, Tekvin, 2/7.

şu şekilde gerçekleşmiştir; İlk merhalede “porselen gibi ses çıkaran çürümüş çamur” haline gelmiş, ikinci merhalede “bir müddet suda kaldığından rengi siyahlaşmaya yüz tutmuş madde” durumuna gelmiş, üçüncü merhalede ise “kokusu değişmiş madde” haline gelmiştir.⁷⁰⁰ Râzî bu aşamaları şu şekilde açıklamıştır:

“Sonra, Allah, yoğun olan latif olanla karışıp da, çamur haline gelsin diye, suyla toprağı birbirine katmıştır. Bu, "Ben muhakkak çamurdan bir insan yaratıcıyım" ⁷⁰¹ ayetinin ifade ettiği husustur. Hak Teâlâ dördüncü mertebede, "And olsun, biz insanı çamurdan, süzölmüş bir sölaleden yarattık" ⁷⁰² buyurmuştur. Buradaki sölale kelimesi, ism-i mef'ul manasındadır. Çünkü "sölale", çamurun cüzlerinin en latif ve iyi kısmından süzölüp alınmış olandır. Sonra Cenab-ı Hak, altıncı mertebede, insan için şu üç çeşit sıfatı zikretmiştir:

a) O, salsaldandır. Salsal, hareket ettirildiğı zaman içinden ses veren çömlek gibi, çın çın ses çıkaran kuru şey demektir.

b) Hame'dendir. Hame, bir müddet su cinde kalıp, rengi siyahlaşan şey demektir.

c) Kokusu değişmiş olandır. ”⁷⁰³

Bu farklı merhalelere dikkat çeken Râzî esas itibarıyla ilk insanın iki özden, yani toprak ve sudan yaratıldığı fikri üzerinde durmuştur. Öncelikle topraktaki örtücölük (günahları örtme) ve tevazu gibi özelliklerin insanoğluna geçmesi ve insanların toprağı bağımlı olmaları için Hz. Âdem'in Allah tarafından sırf topraktan yaratıldığını ileri süren müfessir, yeryüzünün halifesi olabilmesi için insanda bu özelliklerin bulunması gerektiğini düşünmektedir. Râzî'ye göre insan ihtiras, şehvet ve gazap ateşine sahiptir ve bu ateş sadece toprak söndürebilir. Aynı zamanda kendisinde eşyanın suretleri tecelli edebilecek bir arılık ve saflık olsun diye insanın yaratılışında su da kullanılmıştır.

⁷⁰⁰ Bkz. Râzî, *Tefsir*, VIII, 67.

⁷⁰¹ Sâd, 38/7.

⁷⁰² Mü'minûn, 23/12.

⁷⁰³ Râzî, *Tefsir*, VIII, 67.

Râzî, وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ إِذَا أَنْتُمْ بَشَرٌ تَنْتَشِرُونَ “Sizi topraktan yaratması, O’nun (varlığının) delillerindendir. Sonra siz, (her tarafa) yayılan insanlar oluverdiniz,”⁷⁰⁴ ayetinde tüm insanların atası olan Âdem’in toprak parçasından yaratıldığının ifade edilmesinin, Allah’ın varlığına delil olarak gösterildiğine dikkat çekmiş, aynı zamanda toprağın canlı bir varlık olmaktan en uzak şey olduğunu savunmuştur. Yani, toprak soğuk ve kurudur. Ancak hayat rutubet gerektiren bir şey olup sıcaktır. Ortaçağ İslam felsefesinde tabii varlıkların ilkesi sayılan dört element (العناصر الأربع/Anasır-ı erbaa)⁷⁰⁵, yani su, toprak, ateş ve hava arasında hayatilikten en uzak unsurun toprak olduğunu savunan müfessir, bu sebeple Âdem’in topraktan yaratılmış olduğunu ve bunun bir delil ve mucize olduğunu ifade etmiştir.⁷⁰⁶

Râzî bazı ayetlere, evrim teorisine zıt sayılabilecek yorumlar da getirmiştir. Örneğin yukarıdaki ayetteki ثُمَّ إِذَا أَنْتُمْ بَشَرٌ تَنْتَشِرُونَ “Sonra siz, (her tarafa) yayılan insanlar oluverdiniz” ifadesinde إِذَا edatının *mufacee* (ansızın oluş) bildirdiğini belirten müfessir, insanların yeryüzüne yayılmasının uzun zaman diliminde gerçekleşmediğini ileri sürmüştür. Râzî’ye göre bu edat, insanın dolaysız bir şekilde topraktan yaratıldığını ifade etmektedir.⁷⁰⁷ Râzî’nin görüşlerine benzer bir yorum yapan Ebû Hayyân (ö. 745/1344) da وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ إِذَا أَنْتُمْ بَشَرٌ تَنْتَشِرُونَ “Sizi topraktan yaratması, O’nun ayetlerindendir. Sonra siz her tarafa yayılan bir beşer oluverdiniz.”⁷⁰⁸ ayeti ile bağlı olarak, topraktan yaratılan Âdem’e beşer safhasında hareket için can verilmiş olduğunu belirtmiş, buradaki “إِذَا” edatının “takip etme” anlamı ifade ettiğini ve *mufacee* için orada

⁷⁰⁴ Rûm, 30/20.

⁷⁰⁵ Bkz. Karlığa, Bekir, “Anasır-ı erbaa”, *DİA*, III, 149.

⁷⁰⁶ Râzî, *Tefsir*, XXV, 95.

⁷⁰⁷ Râzî, *Tefsir*, XXV, 96.

⁷⁰⁸ Rûm, 30/20.

yer aldığını beyan etmiştir. Yani Âdem’in yaratılışı aşamaları arasında uzun bir zaman geçmemiştir.⁷⁰⁹

Râzî, Kur’an-ı Kerim’de Hz. Âdem’in farklı toprak türlerinden yaratılmasının haber verilmesini şu şekilde açıklamıştır:

*“(Bu hususta), en uzak madde topraktır. Sonra, buna daha yakın olan, çamurdur. Yaratılmaya, bundan da yakın olan, suretlenmiş balçık; yine, yaratılmaya bundan daha da yakın olan salsal (kuru, özlü çamur)’dır... Böylece, bu kelimeler arasında bir tezat olmadığı kesinleşmiş olur.”*⁷¹⁰

Râzî’ye göre hem ilk insanın yaratılışında, hem de onun nesli olan tüm insanların yaratılışında temel iki unsur vardır ki, bunlar da toprak ve sudur. Müfessire göre Allah insanı yaratmazdan önce toprağı ve suyu yaratmıştır. Râzî’nin dönemindeki filozofların iddiası şu olmuştur ki, insan dört temel element olan su, toprak, ateş ve havadan meydana gelmiştir.⁷¹¹ Müfessirimiz bu görüşü ne yalanlamış, ne de doğrulamıştır. Bu konuda Râzî’nin günümüz açısından da önemli sayılabilecek tespiti, İslam dini açısından bu görüşlerin Kur’an’a ters ve sakıncalı olmadığıdır. Râzî, filozofların bu teorisi doğru olsa bile bunlardan toprak ve suyun sırf gözle müşahade edilebilen iki element olmaları sebebiyle Kur’an’da zikredildiğini ileri sürmüştür.⁷¹² Dolayısıyla Râzî, dönemindeki bilimsel verilerle Kur’an’ı uzlaştırma yolunu takip etmiştir.

Râzî, *“إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ”* Allah nezdinde İsa’nın durumu, Âdem’in durumu gibidir. Allah onu topraktan yarattı. Sonra ona: “Ol!” dedi ve oluverdi.”⁷¹³ ayetinde tezat gibi gözükken bir mesele olduğunu ileri sürmüştür. Şöyle ki, ayette önce Hz. Âdem’in yaratıldığı haber verilmekte, daha sonra da ona *كُنْ* (ol) emri

⁷⁰⁹ Bkz. Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf el-Endelûsî, *el-Bahru’l-muhît*, Mektebetü’n-Nasri’l-Hâdisiyye, Riyad, Trs., VII, 165-166.

⁷¹⁰ Râzî, *Tefsir*, XXVI, 198.

⁷¹¹ Bkz. Karlığa, Bekir, “Anasır-ı erbaa”, III, 150.

⁷¹² Râzî, *Tefsir*, XXIII, 75.

⁷¹³ Âl-i İmrân, 3/59.

verildiği bildirilmektedir. Kendisinden önceki bir kısım müfessirlerin buradaki “ol” emrini, Âdem’e ruh üfürülmesi olarak tefsir ettiklerini⁷¹⁴ belirten müfessir bu görüşe katılmadığını ifade etmiştir. Râzî’ye göre Âdem’in topraktan yapılmış heykeli, kısa bir zaman sonra insan olacak bir vaziyette olduğu için Allah onu “Âdem” olarak isimlendirmiştir.⁷¹⁵

Râzî, *إِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِنْ طِينٍ لَازِبٍ* “Şimdi sor onlara! Yaratma bakımından onlar mı daha zor, yoksa bizim yarattığımız (insanlar) mı? Şüphesiz biz kendilerini yapışkan bir çamurdan yarattık.”⁷¹⁶ ayetinde geçen “طين لازب / yapışkan bir çamur” ifadesi ile Âdem’in balçıktan yaratılışına işaret edildiğinin çok yaygın bir görüş olduğunu belirtmiş, aynı zamanda bu ifadeyle diğer insanların “hayız kanı” ve “meni”den yaratıldıklarına işaret edilmiş olabileceğini vurgulamıştır. Yani hayız kanı da, meni de kandan oluşur, kan ise gıdalardan meydana gelir. Gıdalar da sonuç itibarıyla balçık gibi bir toprakta yetiştikleri için yukarıdaki ayet bu şekilde de tefsir edilebilir.⁷¹⁷

Elmalılı’nın ilk insanın yaratılışı ile ilgili görüşlerini ele alacak olursak, müfessir öncelikle Fâtiha suresindeki *رَبُّ الْعَالَمِينَ* “Alemlerin Rabbi”⁷¹⁸ ifadesindeki “Rabb” kelimesini “derece derece tekâmül ettiren ve terbiye eden” şeklinde açıklamıştır. Elmalılı’ya göre tekamülde, nesneler kendi kendilerine değil, bir yaratıcının var etmesiyle meydana gelmiştir. Yani evrendeki her olayın ve her varlığın bir var olma nedeni vardır. Elmalılı ayrıntılı bir şekilde açıkladığı bu nedensellik ilkesine şu şekilde bir izah getirmiştir:

“Nedensellik, en genel anlamda şöyle ifade edilir: "Yok iken var olabilenin mutlaka bir sebebi vardır". Yani "Sonradan var olan her şeyden önce bir varlık vardır ve onun etkisi altındadır." kuralından anlaşılıyor ki, yokluk varlığın sebebi olamaz, yoktan hiçbir şey meydana gelemes. Yani yok iken var olan şeyler, kendilerindeki o yokluktan yine kendi kendilerine değil, mutlaka var olan bir yaratıcının yaratma etkisi

⁷¹⁴ Bkz. Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdülmelik, *Letâifu’l-işârât*, Hey’etu’l-Mısriyyeti’l-Âmme, Mısır Trs., I, 246.

⁷¹⁵ Râzî, *Tefsir*, VIII, 68.

⁷¹⁶ Sâffât, 37/11.

⁷¹⁷ Râzî, *Tefsir*, XXVI, 110.

⁷¹⁸ Fâtiha, 1/2.

ile meydana gelir. Kısacası, olayların kendinden önce bir sebebi vardır. Sonra sebep ile sonucun bir ilişkisi, bir orantısı vardır. Öyle ki sebep bitince sonuç da biter. Sonuçlar bilince sebebi mutlaka veya kesin olarak biliriz ve neticeler ne kadar çok olursa olsun sebepler toplamının kuvvetini geçemezler, onunla denk olurlar... Bunun için tabiat bilginleri, tabiatı yani dünyada, tekamül kanununun varlığını kabul ederken kör, noksan bir tabiatın her şeyin başlangıç noktası ve sebebi olmasını değil, vâcibü'l-vücut (varlığı zorunlu olan) Allah Teâlâ'yı sonsuz kemali ile düşünmek ve kabul etmek şartı ile tabiatı olgunlaşmayı kabul etmişler ve açıklamışlardır. Çünkü böyle olmasaydı olgunlaşma kanunu ilmin, sanatın özü olan nedensellik ve nedensellik orantıları kanununa aykırı olacağından bilimsel olamazdı.”⁷¹⁹

Özetle, Elmalılı'ya göre bilim adamları tekamül kanunlarının varlığını ve evrim teorisini savunurken tabiattaki gelişimi Allah'ın sonsuz mükemmelliğini tasdik etmek şartıyla ele almaları gerekir. Müfessire göre, aksi taktirde nedensellik ilkesine zıt bir durum ortaya çıkar ve bu durumda bilimsel bir açıklamadan söz edilemez.

Tekamüldeki oranın da önemli olduğunu savunan Elmalılı başak örneğinden yola çıkarak her başak tanesinden yüzlerle başak tanesi yetiştiğini ve bu tanelerden de başka yüzlerle başaklar meydana geldiğini, bunun da $1+2+3+4+5=15$ gibi bir oran izleyeceğini, fakat canlıların yaratılmasını tamamen tabiata ve evrene nispet etmek suretiyle bu oranı $1=15$ şeklinde ele almanın mantıksız olduğunu öne sürmüştür. Elmalılı'ya göre tabiattaki gelişimin her aşamasında dışarıdan müdahale eden bir mükemmel güç, yani yaratıcı bir kuvvet vardır.⁷²⁰

İlk insanın yaratılışından bahseden *وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِّن طِينٍ* “Biz insanı süzölmüş bir çamurdan yarattık.”⁷²¹ ayetinin tefsirinde Elmalılı, ilk beşerin çamurdan sıyrılarak yaratılmış bir *sülale*'den meydana geldiğini belirtmiş ve bunun da Hz. Âdem olduğunu, ondan önce yeryüzünde hiçbir insan cinsinin var olmadığını belirtmiştir. Elmalılı, burada ifade edilen süzölmüş çamurun, insanın yaratılışındaki bir evre olduğunu öne

⁷¹⁹ Yazır, *Tefsir*, I, 67-68.

⁷²⁰ Yazır, *Tefsir*, I, 68.

⁷²¹ Mü'minûn, 23/12.

sürmüştür. Yani bu evre insan organlarının oluşum aşamasıdır. Râzî gibi bazı müfessirlerin buradaki *سلالة من طين* ifadesini insanların topraktan yetiştirdikleri gıdalar şeklinde açıkladıklarını belirten müfessir buna itiraz etmemiştir. Müfessir bu *sülale*'nin insanla ilgili olarak Allah'ın yarattığı ilk element olabileceği görüşündedir.⁷²²

Elmalılı'ya göre, ilk insan olan Âdem'in yaratıldığı çamur sülalesi, ilk insan hücreciğinin yaratıldığı zaman dilimine kadar çamurdan süzölmüş olup sonra da insanoğlunu rızıklarını oluşturan üç elementin özüdür. Yani Allah, ilk önce sülale dediğimiz çamurdan bitkileri, hayvanları ve madenleri sıyırıp çıkarmış, daha sonra onların bir özünden insanı yaratmıştır. Dolayısıyla insan yeryüzündeki tüm bu varlıkların son halkası olmuştur. Müfessir bu üç elementle ilgili olarak yaptığı açıklamasında İbn Türke el-İsfahânî (ö. 1432)'den de alıntılar yapmış ve bu elementlerin madenler, bitkiler ve hayvanlar olduğunu belirtmiştir. Bu teoriye göre, söz konusu üç elementten her birinin sınırı, bir sonraki elementin başlangıcıyla bir geçiş aşamasına sahiptir. Örneğin, madenlerin son halkası ve bitkilerin ilk aşaması mantardır. Bitkilerin sonuncusu ve hayvanların ilk aşaması hurmadır. Hayvanların sonuncusu ve insanların ilki ise maymunlardır ki, böylece onlarda birbirine ulaşma bozulmaksızın ara verilmeden korunup devam eder.⁷²³

Elmalılı bu görüşleri sıraladıktan sonra konuyla ilgili olarak kendisine özgü herhangi bir izah getirmemiştir. Müfessirin bilimsel olarak herhangi bir delili bulunmayan böyle bir teoriye tefsirinde yer verdikten sonra bununla ilgili bir açıklama yapmaması da ilginçtir. Kanaatimizce Elmalılı'nın hurmanı bitkilerin sonuncusu, hayvanların birincisi olarak nitelendirmesi Hz. Peygambere atfedilen ve muhaddisler tarafından mevzu olduğu belirtilen⁷²⁴ şu sözdür: *“Halanız olan hurma ağacının kadrini bilin. Çünkü o, Hz. Âdem'in yaratıldığı toprağın arta kalanından yaratılmıştır”*⁷²⁵ Uydurma hadis sayılan bu ifadeye Râzî de tefsirinde yer vermiş, fakat buna benzer bir iddiada bulunmamıştır.

⁷²² Yazır, *Tefsir*, V, 3433.

⁷²³ Yazır, *Tefsir*, V, 3434-3436.

⁷²⁴ Bkz. Bozkurt, Nebi, “Hurma”, *DİA*, XVIII, 392.

⁷²⁵ Ebû Ya'lâ, *a.g.e.*, I, 353.

Bununla birlikte Elmalılı, tefsirinde bu görüşlere zıt sayılabilecek açıklamalar da yapmıştır. Müfessirin bu konudaki diğer açıklamaları şu şekildedir:

“Şu halde aradaki gelişme silsilesi, tümüyle beraber tabîî değil, gayr-i tabîîdir ve Allah’ın eseridir. Bunun hangisinin hangisinden doğduğunu sadece mantık bilimi bildiremez. Bunu ya müşahede ya tecrübe veya vahiy bildirir. Tabiat düzenli olduğu halde, şimdiye kadar, balıktan kurbağa, maymundan insan doğduğu asla görülmemiştir. Ve bu durum, tecrübe mahsulü olan Pastör nazariyesine de tamamen aykırıdır. Tek cins içindeki aşılar şahit olamaz. Vahiy ise bize insanların maymunluğa inşi hakkında bazı hatırlatmalarda bulunuyorsa da, aksini haber vermiyor. Ve bize: "Siz insansınız, insan olunuz, kardeş olunuz, hep bir babanın evladısınız." diyor. Şu halde esasında ilmî bir hakikati içeren, tekâmül ve başkalaşım teorisinin yanlış bir uygulamasını kabul etmek için bu gün hiçbir akla uygun sebep yoktur.”⁷²⁶

Görüldüğü gibi Elmalılı tabiatı tekamül ve tahavvül olduğunu tamamen reddetmiyor. Fakat o tekamülü gerçekleştirenin tabiat değil, tabiatların üzerinde Hâlık ve Hâkim olan Allah olduğunu ifade etmiştir. Müfessire göre eğer tabiat, yaratma işinde hakim konumunda olsaydı, çamur tabii çamur olarak kalır, ondan herhangi bir sülale çıkmaz, böylece insan ve nutfe tekamülü de gerçekleşmezdi. Hatta nutfe var olsa bile, daha sonra nutfe tabiatından ileriye gidemezdi.⁷²⁷

Tekamül olayının değişik aşamalarını ise Elmalılı özetle şu şekilde tasnif etmiştir:

1. Cisimler aleminin tamamını temsil eden bir gölge.
2. Ona verilen statiklik ve dinamiklikten meydana getirilen bir hayat.
3. Aynı zamanda yağmur yağması sonucu meydana getirilen bir hayat.
4. Yeryüzünde hayatın çeşitlendirilmesi.
5. Ondaki özellikle bir beşer cinsinin yaratılması.

⁷²⁶ Yazır, *Tefsir*, I, 332.

⁷²⁷ Yazır, *Tefsir*, V, 3436.

6. Beşer cinsinin çeşitlendirilmesi.⁷²⁸

Tüm bu açıklamalarından yola çıkarak söyleyebiliriz ki, Elmalılı Darwinizm’e ve evrim teorisine kısmen karşıdır ve bu teoriyi reddetmektedir. İlk canlının sudan yaratılması ve üreyerek gelişmesi ile ilgili olarak müfessir, ilk insan sayılan Âdem’in yaratılışına kadar bir olgunlaşma süreci geçirdiği görüşüne katılmakta, ancak Âdem’den daha önce başka insanların var olduğuna dair herhangi bir bilgi vermemektedir.

“Sonra onu sağlam bir karargahta nutfе haline getirdik”⁷²⁹ ayetinin tefsirinde de Elmalılı Evrim Teorisine temas etmiş ve şunları kaydetmiştir:

“Tabii ilimler adı verilen ilimlerin hiçbirі yoktur ki, tetkik ettiği bir değişmenin ayrı bir sebebini aramasın da kendi kendine tabiatıyla oluvermiş diyebilsin. Hatta bu noktada, iyice düşünölünce "Tabii ilimler" denilen ilimler, tabiatların kendi kendine değişmesini kabul etmeyip, değişmenin dış etkenlerini arayan ve bu şekilde hiçbir olayın tabii olmadığını ispat eden ilimlerdir, denmekte tereddüt edilmez. Çünkü bir tabiatın, kendisinin dışında bir eşinden etki almasıyla izah edilen olaylara tabiat demek çelişki olur. Evet, tabiatта değişme, seçilme, gelişme yok değildir. Fakat o seçimi ve gelişmeyi yapan tabiat değil, tabiatlar üzerinde hakim olan yaratıcıdır. Eğer tabiat hakim olsaydı, çamur normal olarak kalır, ondan bir sülâle çıkamaz, insan ve nutfе gelişmesi ve seçilip çıkarılması olamazdı. Hatta nutfе yaratıldıktan sonra nutfе tabiatından ileri geçemezdi. Bu takdirde bilinmesi lazım gelir ki insanın, tabii sayılan nutfeden meydana gelmesi evrelerinde de insanı yaratan nutfе tabiatı değil, nutfeye ve rahime o yaratılış değişimini veren yüce yaratıcıdır.”⁷³⁰

Evrım Teorisine karşı Elmalılı, bu teoriyi savunarak insanın maymunlarla aynı kökenden geldiğini iddia edenlerin, insanın da bir tekamül sonucu maymuna dönüşebileceğini bir kaide olarak kabul etmeleri gerektiğini öne sürmüştür.⁷³¹ Bununla ilgili olarak “İçinizden cumartesi günü azgınlık edip de, bu yüzden kendilerine: “Aşağılık

⁷²⁸ Yazır, *Tefsir*, V, 3437.

⁷²⁹ Mü’minûn, 23/13.

⁷³⁰ Yazır, *Tefsir*, V, 3435.

⁷³¹ Bkz. Yazır, *Tefsir*, III, 1725.

maymunlar olun!” - dediklerimizi elbette bilmektesiniz...”⁷³² ayetlerine yapmış olduğu tefsirde müfessir insanla maymun arasındaki farkı şu şekilde özetlemiştir:

“Aslında insan ile maymun arasındaki gerçek fark, yalnızca bir kıl, bir kuyruk farkı değildir. Akıl, mantık, huy ve ahlak farkıdır. Maymunun bütün hüneri taklit hissinin gelişmişliğindedir. İnsanın yaptığı hareketleri gören maymun onu derhal taklit eder. Bu taklit özelliği, birçoklarının nazarında maymunu insana adeta yaklaştırır. Halbuki maymunun önünde günlerce ateş yakınız, soğuk günlerde karşısında ısınmayı gösteriniz, sonra onu alıp bir kıra götürünüz, yanına kibrit, çıra, odun, kömür koyunuz, o yine de üşüdüğü zaman bunları bir araya getirip bir ateş yakamaz ve ısınmayı başaramaz. Bu kadcık bile mantık ilişkisi gösteremez. Artık bunun üzerine terettüp edecek diğer akli işlemlerin derecesini tasavvur ediniz.”⁷³³

Böylece Elmalılı Evrim Teorisi’ne karşı bir savunma mekanizması geliştirmiştir. Fakat bu delillerin tutarlılığı kanaatimizce tartışma konusudur. Şunu da belirtmek gerekir ki, Darwin bu teorisinde insan ve maymunların ortak bir atadan geldiğini öne sürmüş, insanın maymundan geldiğini iddia etmemiştir.⁷³⁴ Fakat öyle görünüyor ki, Elmalılı’ya göre Darwin insanın maymundan geldiğini ileri sürmüştür. Bu nedenle insanla maymun arasında bir kıyaslama yapma ihtiyacı hissetmiştir. Aynı zamanda Elmalılı tabiatın bilinçli ve akıllı bir varlık olmadığını öne sürer. Dolayısıyla doğadaki gelişim, tekamül ve tasarım tamamen dışarıdan yaratıcı bir kuvvet tarafından idare edilmektedir. Müfessire göre bu iş tabiata kalsaydı, yeryüzünde insan veya hayvan şöyle dursun, bir ot dahi bitmezdi. Yani tabiat kendi haline bırakılırsa, asla bir değişim veya tekamül gerçekleşemez.⁷³⁵ Sonuç olarak Elmalılı, evrimi bir olgunlaşma ve tekamül olarak algılamış ve yeryüzündeki tüm canlıların Allah tarafından tek tek ve özel bir şekilde yaratıldığı görüşünü savunmuştur.

⁷³² Bakara, 2/65-66.

⁷³³ Yazır, Tefsir, I, 379.

⁷³⁴ Bkz. Temel Britannica Temel Eğitim ve Kültür Ansiklopedisi, V, 91.

⁷³⁵ Yazır, Tefsir, V, 3058.

“O Allah insanı bardak gibi (pişmiş gibi) kuru çamurdan yaratmıştır”⁷³⁶ ayetinde ifade edilen صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ “(pişmiş gibi) kuru çamur” ifadesi ile yeryüzünün kastedildiğini savunan Elmalılı, insanın yaratılmasından önce yeryüzündeki sıcaklık derecesinin çok fazla olduğunu, bu nedenle toprağın çok pişkin saksı gibi kupkuru olup canlı ve hayati olmaktan çok uzak bir durumda olduğunu öne sürmüştür.⁷³⁷

İnsanın yaratılışını farklı bir şekilde ifade eden وَاللّٰهُ أَنْبَتَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ نَبَاتًا “Allah sizi yerden bir bitki olarak bitirdi.”⁷³⁸ ayetinin tefsirinde Râzî, insanın bitki olarak yerden bitirilmesi ile ilgili iki ihtimal öngörmektedir. Müfessire göre bunlardan birincisi şudur ki, Kur’an’ın muhatabı olan insanların ataları yerden bitki gibi yetiştirilip çıkmışlar. Bu da Hz. Âdem’in topraktan yaratılmasıdır ki, Allah bu yaratılışı bitkilerin topraktan çıkmasına benzetmiştir. İkinci görüşüne göre, burada kast edilen tüm insanlardır. Şöyle ki, her bir insan nutfeden, nutfe insanın yediği gıdalardan, gıdalar da toprakta biten bitkilerden meydana gelmiştir. Dolayısıyla insanlar da bitkiler gibi topraktan yaratılmışlar.⁷³⁹

Evrimi teorisini savunan bazı Müslüman düşünürler “Allah sizi yerden bir bitki olarak bitirdi.”⁷⁴⁰ ayetini delil getirerek, ilk insanın yerden bir bitki halinde çıktığını ve dolayısıyla bitkisel bir hayat dönemi geçirdiğini, böylece bitkiler alemiyle insan turu arasında bir akrabalık bağı olduğunu söylemektedirler.⁷⁴¹ Elmalılı da söz konusu olan ayetin, insanın geçirdiği evrelerin ilk unsurlarına işaret ettiğini öne sürmüştür.⁷⁴²

⁷³⁶ Rahmân, 55/14.

⁷³⁷ Yazır, *Tefsir*, VII, 4669.

⁷³⁸ Nûh, 71/17.

⁷³⁹ Râzî, *Tefsir*, XXX, 125.

⁷⁴⁰ Nûh, 71/17.

⁷⁴¹ Okçu, *a.g.m.*, s. 164-165.

⁷⁴² Yazır, *Tefsir*, VIII, 5374.

İlk insanın yaratılışı ile ilgili dikkat çeken diğer bir Kur'an ayeti ise هَلْ أَتَى عَلَى

الْإِنْسَانِ حِينَ مِّنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُن شَيْئًا مَّذْكُورًا “İnsanın üzerinden, henüz kendisinin anılan bir şey olmadığı uzun bir süre geçmedi mi?”⁷⁴³ ayetidir. Râzî’ye göre bu ayette söz konusu olan kişi Hz. Âdem’dir. Râzî, bir görüşe göre bu ayette insanın üzerinden geçtiği ifade edilen uzun zamanın sınırsız bir müddet olduğunu öne sürmüştür. Müfessirin belirttiği ve İbn Abbâs’tan naklettiği diğer görüşe göre bu müddet kırk yıldır. Şöyle ki, Hz. Âdem’e ruh üfleninceye kadar kırk yıl çamur olarak kalmış, kırk yıl kokuşmuş çamur (حَمًا مَسْنُونًا) halinde bekletilmiş, daha sonra kırk yıl pişmiş çamur (صَلْصَالًا) halinde kalmıştır. Böylece onun yaratılışı yüz yirmi yılda tamamlanmıştır. Râzî’ye göre ayetteki “kendisinin anılan bir şey olmadığı uzun bir süre” ifadesi ile bu aşamalara işaret edilmiştir. Bu rivayete eleştiri getirmeyen Râzî Hz. Âdem’in bu kısa zaman zarfında topraktan insan haline gelinceye kadar bu merhaleleri geçirdiğini savunmuştur.⁷⁴⁴

Elmalılı ise bu ayetten yola çıkarak evrenin yaratılışının, insanın yaratılışından çok önce olduğunu kesin olduğunu bildirmiştir. Ayette ifade edilen حِينَ مِّنَ الدَّهْرِ “uzun bir süre” tabirinin insanın evrimine işaret ettiğini savunan müfessir, başlangıçta insanoğlunun ilk maddesinin madenler olduğunu, daha sonra aşama-aşama bitkisel ve hayvansal merhaleler kat ettiğini, son aşamada da insan olarak anılan bir varlık haline geldiğini öne sürmüştür.⁷⁴⁵

Râzî ve Elmalılı’nın ilk insanın yaratılışı ile ilgili görüşlerini ele aldıktan sonra bir kıyaslama yapmak için öncelikle modern bilimin bu konuya bakışını kısaca özetlemek istiyoruz. Avrupa’da 1789 senesinde Fransız ihtilali olduktan sonra batıda pozitif bilimlerin alanı hızlı bir şekilde gelişmiştir. Bu gelişmelerin bir sonucu olarak insanların kökeni de bilim insanları tarafından araştırma konusu yapılmış ve böylece ilk defa Charles Darwin (ö. 1882) tarafından “Evrin Teorisi” ortaya atılmıştır. Evrin Teorisinin esasını Charles

⁷⁴³ Kıyâmet, 76/1.

⁷⁴⁴ Bkz. Râzî, *Tefsir*, XXX, 208-209.

⁷⁴⁵ Yazır, *Tefsir*, VIII, 5492.

Darwin'le birlikte Russel Wallace (ö. 1913) ve Henry Huxley (ö. 1895)'in düşünceleri teşkil etmektedir. Bu teorinin banisi olan Darwin ilk defa Galapagos adalarında bitkiler ve hayvanlar üzerinde yaptığı araştırmalar sonucunda doğal seçim, çevreye uyum, kalıtım ve cinsel ayıklama gibi etkenler altında bütün canlı türlerinin az sayıdaki ilkel canlı şekillerinden türeyerek yeni türlerin ortaya çıktığını öne sürmüştür. Bu teoriye göre insan da bugünkü halinden çok daha ilkel olan maymunumsu bir varlıktan türemiştir. Darwin'in evrim bilimine iki önemli katkısı olmuştur. Birincisi bilim dünyasına organik evrim düşüncesini destekleyecek zengin kanıtlar dizisini toplayarak sunmuştur. İkincisi de evrim mekanizmasının temelini oluşturan “doğal seçim” kuramının ilkelerini ortaya çıkarmıştır.⁷⁴⁶ Son yılların bilim adamları olan yeni Darvinciler ve bazı hücre bilimcileri de Evrim Teorisini bilimsel açıdan kabul etmekle birlikte bunu dini inançlarla ilişkilendirmemişlerdir.

İslam dünyasında da Evrim Teorisine karşı çıkmayan ve bunu dine zıt bir teori olarak görmeyen ilim adamları mevcuttur. Seyyid Ahmed Han, Hüseyin el-Cisr ve Ferid Vecdî'yi buna örnek gösterebiliriz. Aynı zamanda insanın Allah tarafından yaratılışının evrimsel bir süreçle gerçekleşmiş olabileceğini savunan İslam alimleri de vardır ki, bunların arasından İzmirli İsmail Hakkı, Ömer Nasuhi Bilmen ve Süleyman Ateş'i gösterebiliriz. Bazı Batılı tarihçiler tekamül, tebeddül, hayat mücadelesi ve tabiata uyum gibi kavramlara yer veren Nazzâm, Câhız, İhvân-ı Safâ, Bîrûnî ve İbn Miskeveyh gibi orta çağ Müslüman düşünürlerini de Evrim Teorisinin öncüleri saymışlardır.⁷⁴⁷ Fakat bu kişiler Evrim Teorisi'ne aykırı olarak türlerin sabitliğini de savundukları için tam olarak bu teoriyi destekledikleri söylenemez.⁷⁴⁸

Son asırlarda özellikle de Muhammed Abduh (ö. 1905)'tan sonraki dönemde çok az sayıda bilim insanı da, insan neslinin maymunla ortak atadan türediği fikri dışında evrim teorisini kabul etmektedir.⁷⁴⁹ Günümüz müfessirlerinden Süleyman Ateş'e göre yeryüzünde

⁷⁴⁶ Bkz. Demirsoy, *a.g.e.*, I, 547.

⁷⁴⁷ Bkz. Bayraktar, Mehmet, “Tekamül nazariyesi”, *DİA*, XXXX, 337-338.

⁷⁴⁸ Taslaman, Caner, *Evrin Teorisi Felsefe ve Tanrı*, İstanbul Yayınevi, İstanbul 2013, s. 42.

⁷⁴⁹ Okçu, *a.g.m.*, s. 163.

ilk önce ilkel hücreden evrimleşerek basit canlılar, daha sonra ondan daha üstün yapılı canlılar ve nihayet ondan da insan meydana gelmiştir. Ateş de Elmalılı'ya benzer bir şekilde ilk insanın maymunla aynı kökenden değil de, doğrudan doğruya toprak yahut çamurdan yaratılmış ilkel bir varlıktan evrimleşmiş olabileceğini ihtimal dahilinde tutmaktadır.⁷⁵⁰ Ateş, Kur'an'da Hz. Âdem'in yaratıldığı ifade edilen farklı toprak cinslerini ise ilk insan yaratılışının geçirdiği evrim aşamaları olarak yorumlamaktadır.⁷⁵¹

Râzî ve Elmalılı'nın ilk insanla ilgili görüşleri kıyaslandığı zaman görüyoruz ki, Râzî insanın iki özden, yani toprak ve sudan yaratıldığını ve bunun kısa bir zaman zarfında gerçekleştiğini savunmaktadır. Âdem'in yaratıldığı toprağın Kur'an'da kuru toprak, balçık vs. gibi farklı tabirlerle ifade edilmesini de onun yaratılış aşamaları olarak görmektedir. Ancak insanın diğer canlı türleri ile aynı kökenden geldiği yahut insanın bir evrim geçirdiği şeklinde herhangi bir iddiası olmamıştır.

Ancak Elmalılı, Râzî'den farklı olarak insanın Allah'ın iradesi altında bilinçli bir evrim sonucu yaratılmış olabileceğini savunmuş, ancak Evrim Teorisi'nin öne sürdüğü şekliyle maymunumsu bir varlıktan türediğini kabul etmemiştir. Elmalılı'ya göre insan kendine has bir şekilde evrimleşerek kemale ermiş ve mükemmel bir hale gelmiştir. Dolayısıyla Elmalılı'nın görüşleri kısmen Evrim Teorisi'yle örtüşmekte, fakat insanla maymunun aynı kökenden geldikleri konusunda ayrılmaktadır.

4.1.2. Âdem'e Ruhun Üfürülmesi

Kur'an-ı Kerim bağlamında ilk insanın yaratılışı ile ilgili olarak dikkat çeken diğer bir husus ona ruhun üfürülmesi hadisesidir. Kur'an'da bu olay **فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي**

فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ “Ona şekil verdiğim ve ona ruhumdan üflediğim zaman, siz hemen onun için

⁷⁵⁰ Ateş, Süleyman, *Kur'an-ı Kerim'e Göre Evrim Teorisi*, Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, Cilt: XX, Ankara 1975, s. 131.

⁷⁵¹ Ateş, *a.g.m.*, s. 133.

secdeye kapanın!”⁷⁵² ayetinde haber verilmektedir. Tevrat’ta ise bu olay şu şekilde geçiyor: “...ve onun burnuna hayat nefesini üfledi ve Âdem yaşayan can oldu.”⁷⁵³

Râzî’ye göre Allah Hz. Âdem’in değerini göstermek ve onu şereflelendirmek için söz konusu olan ayette onun ruhundan söz ederken, onu *من رُوحِي* "ruhumdan" şeklinde ifade etmiş ve zatına nispet etmiştir. Bu ifadeyi “Beytullah” (Allah’ın evi) terimi ile kıyaslayan Râzî’ye göre, burada Allah’ın evi denilerek cami ve mescitler şerefendirildiği ve zahiri bir anlam yüklenmediği gibi Hz. Âdem için ifade edilen “ruhumdan üfledim” ibaresine de zahiri bir anlam yüklenemez. Dolayısıyla Hz. Âdem’e Allah’ın ruhu değil, Onun mülkü olan ve mahiyetini bilemediğimiz bir ruh üfürülmüştür. Hristiyanların Hz. İsa’ya “ruhullah” diyerek Allaha oğul nispet ettiklerini hatırlatan müfessir, aksi takdirde Müslümanların da aynı hataya düşebileceğine dikkat çekmiştir.⁷⁵⁴ Aynı zamanda Râzî ruhun mahiyetini şu şekilde izah etmiştir:

*“Bu ruhun o kalıba nasıl üflendiği meselesine gelince, bil ki, doğruya en yakın olanı şöyle denilmesidir: Ruhun cevheri şeffaf, nurlu, elementleri ulvi, cevheri ve kutsi olan birtakım maddelerden ibaret olup, bu, bedende tıpkı ışığın havada, ateşin de kömürdeki nüfuz ve hareketi gibi hareket edip ona sirayet eder. Binâenaleyh, bizce ancak bu kadar bilinmektedir. Ama bu üflelişin nasıl yapıldığı meselesine gelince bu, ancak Allah Teâlâ’nın bilebileceği şeylerdendir.”*⁷⁵⁵

Buradan da anlaşılacağı gibi Râzî insan ruhunu Allah’ın bir cüzü olarak kabul etmemiş ve insana üflenmesine bir izah getirmemiştir. Sadece ruhun mahiyeti ile ilgili bazı açıklamalar yapmak suretiyle onu ateş ve ışıkla kıyaslamıştır. Râzî, genel anlamda insana ruhun üfürülmesi sayesinde onun konuşma ve tefekkür etme kabiliyetini kazandığını ileri sürmüştür.⁷⁵⁶

⁷⁵² Hicr, 15/29; Sâd, 38/72.

⁷⁵³ Tevrat, Tekvin, 2/7.

⁷⁵⁴ Bkz. Râzî, *Tefsir*, XXV, 152.

⁷⁵⁵ Râzî, *Tefsir*, XXVI, 199.

⁷⁵⁶ Yazır, *Tefsir*, V, 3087.

Elmalılı ise Hz. Âdem'e ruhun üfürülmesi olayına, “*Ona şekil verdiğim ve ona ruhumdan üflediğim zaman, siz hemen onun için secdeye kapanın!*”⁷⁵⁷ ayetinin tefsirinde açıklık getirmiştir. Müfessire göre burada ifade edilen ruhun üflenmesi, bir tür şerefendirme tamlamasıdır. Yani bununla ilk insanın yaratıldığı maddenin olgunluk durumuna getirildiğine işaret edilmiştir.⁷⁵⁸ Müfessire göre ruh Allah'ın emrinden olduğu için onun mahiyeti ve hakikati bilinemez. Elmalılı'nın öne sürdüğü ikinci görüşe göre ise Âdem'e ruhun üflenmesi tabiri ile maddenin fiilen hayat bulmasının başlangıcı temsili olarak ifade edilmiştir. Müfessire göre ruh üflemek, hayat belirtilerinden olan nefes alıp verme ile de tevil edilebilir.⁷⁵⁹

Hz. Âdem'e ruh üfürülmesi konusunda her iki müfessirin ortak noktası, ruh üfürülmesini Allah tarafından insanı şerefendirme ve ona değer verme şeklinde tevil etmeleridir. Ancak Elmalılı, Râzî'den farklı olarak insanın nefes alıp verme fonksiyonunu da, ruhun üfürülmesi olarak yorumlamış ve bu konuya farklı bir bakış açısı getirmiştir. Bu yorum aynı zamanda Tevrat'ta ifade edilen “onun burnuna hayat nefesini üfledi” ifadesi ile de örtüşmektedir.

4.1.3. Havvâ'nın Yaratılışı

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Âdem'in yaratılışı ile birlikte ona eş olarak yaratılmış olan Havvâ'nın yaratılışına da atıf yapılmış, ancak gerek ismi, gerekse de yaratılışı hakkında ayrıntılı bir izah getirilmemiştir. Kur'an'da Havvâ'nın yaratılışına *يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي*

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا “*Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da*

⁷⁵⁷ Hicr, 15/29.

⁷⁵⁸ Yazır, *Tefsir*, V, 3062.

⁷⁵⁹ Yazır, *Tefsir*, VI, 4109.

eşini yaratan ve ikisinden birçok erkekler ve kadınlar üretilip yayan Rabbinizden sakının.”⁷⁶⁰ ayetinde işaret edilmiştir.

Havvâ'nın yaratılışı Tevrat'ta daha ayrıntılı olarak verilmiş ve Âdem'in kaburga kemiğinden yaratıldığı ifade edilmiştir. Tevrat'ta Âdem'in eşinin ismi “Havvah” olarak geçmekte ve “yaşayan, canlı” gibi anlamlara gelmektedir. Sümer edebiyatındaki *Enki ve Ninhursag* efsanesinde de bu konuya ışık tutacak ilginç bir hikaye anlatılmaktadır. Şöyle ki, Enki rahatsızlanır ve sekiz organı hastalanır. Daha sonra Ninhursag, Enki'nin ağrıyan sekiz organı için sekiz tanrı yaratır ve onu iyi edip sağlığına kavuşturur. Enki'nin hasta organlarından biri de kaburgasıdır ve onun iyileşmesi için Ninhursag Ninti'yi doğurur. Enki'nin kaburgasını iyileştirmek için yaratılan tanrıçanın ismi hem “kaburga hanım”, hem de “yaşatan hanım” anlamına gelmektedir.⁷⁶¹ Bazı araştırmacılara göre bu isim Havvah olarak Tevrat'a geçmiştir.

İslam alimleri de bu konuda farklı görüşler bildirmişler. Râzî, yukarıdaki ayetin tefsirinde konuyla ilgili olarak müfessirler arasında iki görüş olduğunu belirtmiştir. Râzî'nin aktardığı kadarıyla bazı müfessirlere göre, Allah Hz. Âdem'i yarattınca, onu bir süreliğine uyuttu. Sonra da onun sol kaburgalarının birinden Havvâ'yı yarattı. Âdem uyandığında onu gördü ve ona meyledip onunla ünsiyet kurdu. Râzî, bu görüşteki müfessirlerin buna Hz. Peygamberin (s.a.v.): “*Kadın eğri bir kaburga kemiğinden yaratılmıştır. Eğer onu düzeltmeye kalkışırsan onu kırarsın. Onu eğri olarak bırakırsan ondan istifade edersin.*”⁷⁶² hadisini delil getirdiklerini söyler.

İkinci görüş ise Ebû Müslim İsfahânî (ö. 322/934)'nin görüşüdür ki, Râzî de bu görüşe katılmaktadır. Bu görüşe göre Allah Havvâ'yı da Âdem'in cinsinden, yani insan cinsinden yaratmıştır. Bu ayetteki **مِنْهَا** “ondan” ifadesi ile insan cinsi kastedilmiştir. Müfessir, Âdem'i topraktan yaratan Allah'ın, onun eşi olan Havvâ'yı da topraktan

⁷⁶⁰ Nisâ, 4/1.

⁷⁶¹ Bkz. Harman, Ömer Faruk, “Havva”, *DİA*, XVI, 542-543.

⁷⁶² Buhârî, “Enbiyâ”, 1; Müslim, “Redâ”, 60.

yaratmaya kadir olduğunu belirterek Havvâ'nın, Âdem'in kaburgasından yaratılmasının anlamsız olduğunu öne sürmüştür.⁷⁶³

Havvâ'nın yaratılışını konu alan “Sizi bir tek candan (Âdem'den) yaratan, ondan da yanında huzur bulsun diye eşini (Havvâ'yı) yaratan O'dur.”⁷⁶⁴ ayetinin tefsirinde de Râzî, Havvâ'nın Âdem'in kaburgasından yaratıldığı şeklindeki bir görüşün yanlış olduğunu ve burada aynı zamanda bir müşkil olduğunu savunmuş ve bu problemi şu şekilde ifade etmiştir:

“Biz niçin, “Allah Teâlâ, Havvâ'yı da doğrudan doğruya yarattı” demiyoruz. Hem, insanı tek bir kemikten yaratmaya kadir olan, onu doğrudan doğruya yaratmaya niçin kadir olamasın? Yine, “Onun sol kaburgalarının sayısı, sağ kaburgalarının sayısından noksandır” şeklindeki sözde de, hissin ve tıp biliminin hilafına olarak, sorgulanmayı gerektirecek bir durum mevcuttur.”⁷⁶⁵

Görüldüğü gibi Râzî aynı zamanda olayı bilimsel ve tıbbi yönden ele almakta ve erkeğin her iki tarafındaki kaburga kemiği sayısının aynı olduğunu, halbuki Havvâ kaburga kemiğinden yaratılmış olsaydı, erkeğin sol taraftaki kaburgaların sağ taraftakilerden bir tane eksik olması gerektiğini belirterek bu görüşün yanlış olduğunu ispatlamaya çalışmıştır. Sonuç olarak müfessir Âdem'in eşinin de onun cinsinden bir insan olarak yaratıldığına dikkat çekmek için ayette “ondan da yanında huzur bulsun diye eşini (Havvâ'yı) yaratan” ifadesi kullanıldığını öne sürmüştür.

Elmalılı'nın konuyla ilgili görüşüne gelince, müfessir Hz. Âdem'in eşinin yaratılışı ile ilgili olarak bazı hususlarda Râzî'den farklı düşünmektedir. “Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan ve ikisinden birçok erkekler ve kadınlar üretilip yayan Rabbinizden sakının.”⁷⁶⁶ ayetini tefsir ederken konuyu ayrıntılı şekilde ele alan müfessir, bu ayeti açıklamak için Hz. Peygamberin (s.a.v.): “Kadın kaburga kemiği gibidir. Onu doğrultmaya kalkarsan kırarsın. Eğer ondan faydalanmak istersen bu hâliyle

⁷⁶³ Bkz. Râzî, Tefsir, IX, 131.

⁷⁶⁴ A'râf, 7/189.

⁷⁶⁵ Râzî, Tefsir, XV, 72.

⁷⁶⁶ Nisâ, 4/1.

de faydalanabilirsin.”⁷⁶⁷ hadisine de yer vermiştir. Elmalılı’ya göre hadiste ifade edilen kaburga kemiği yarılmaya işaret eder. Yani bu ifade, erkekle kadın arasındaki tabiat uyumsuzluğuna işaret etmekte ve kadınların erkekleştirilmeye kalkışılmasının, onları kırıp atmak gibi olacağına dair bir uyarı niteliğindedir. Müfessir insan neslinin türemesinin başlangıç noktası olarak erkeği görmektedir. Şöyle ki, insanlığın yaratılışının başlangıcında erkek birinci, kadın ise ikinci olduğuna göre kadın her zaman ikinci olmak suretiyle erkekten ayrılmış oluyor. Elmalılı Havvâ’nın yaratılışını biraz kapalı ve edebi bir üslupla şu şekilde açıklamıştır:

“İnsanlığın başlangıcı Âdem ve Havvâ diye anılan bir çiftte, yani bir erkekle bir kadına döner. Bunlar arasında kök birliğini ifade eden bir nefis ilişkisi vardır. Bu ilişkide erkek öncedir, kadın ondan sonradır. Ve bundan dolayı o kadın, erkeğin canından ayrılmıştır, onun ruhundan kopmuştur. Ancak bu dallanmada hayret uyandıran durum, daha fazladır. Çünkü artık zaruri olarak onlardan önce anne ve babaları yoktur ve o kadının o erkekten ayrılması da bir çocuğun ayrılması gibi değildir. İki cinsi taşıyan bir kök dalından çatallanan ve ileride birbirleriyle karşılaşmak üzere karşılıklı bir çekim besleyen ve tek bir gayeye hizmet eden değişik özellikli etkileyici ve bu etkiyi kabul edici bir çift küçük yaprakçığın ayrılması gibidir. Bu ise topraktan insanı seçmek gibi bizzat Allah'ın yaratması ile açıklanır.”⁷⁶⁸

Buradan anlaşıldığı kadarıyla Elmalılı Havvâ’nın, Âdem’in vücudundan ayrılmak suretiyle değil, ondan ayrı olarak belli bir süreçten geçerek yaratıldığını ifade etmiştir. Fakat müfessirimiz bu yaratılışın niceliğine herhangi bir açıklık getirmemiştir. Sonuç olarak Elmalılı da Râzî’ye benzer bir şekilde Havvâ’nın, Âdem’in kaburga kemiğinden yaratıldığı görüşünü reddetmiştir.

4.2. Ademoğullarının Yaratılışı

Kur’an’da ilk insanın yaratılışı ile ilgili bazı bilgiler verilmekle birlikte aynı

⁷⁶⁷ Buhârî, “Nikâh”, 79.

⁷⁶⁸ Yazır, *Tefsir*, II, 1275.

O, (döl
yatağına) akıtılan meninin içinden bir nutfe (sperm) değil miydi? Sonra bu, alaka
(aşılanmış yumurta) olmuş, derken Allah onu (insan biçiminde) yaratıp şekillendirmişti.
Ondan da iki eşi, yani erkek ve dişi var etmişti.”⁷⁷³

“İnsan neden
yaratıldığına bir baksın! Atılan bir sudan yaratıldı. (O su) sırt ile göğüs kafesi arasından
çıkar.”⁷⁷⁴

“Sizi topraktan,
sonra meniden, sonra alakadan (aşılanmış yumurtadan) yaratan sonra bebek olarak
çıkaran Odur...”⁷⁷⁵

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِن كُنتُمْ فِي رَيْبٍ مِّنَ الْبَعْثِ فَإِنَّا خَلَقْنَاكُم مِّن تُرَابٍ ثُمَّ مِّن نُّطْفَةٍ ثُمَّ مِّن عَلَقَةٍ ثُمَّ مِّن مُّضْغَةٍ مُّخَلَّقَةٍ
“Ey insanlar! Eğer yeniden
dirilmekten şüphede iseniz, şunu bilin ki, biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra alakadan
(aşılanmış yumurtadan), sonra uzuvları (önce) belirsiz, (sonra) belirlenmiş canlı et
parçasından (uzuvları zamanla oluşan ceninden) yarattık ki size (kudretimizi) gösterelim.
Ve dilediğimizi, belirlenmiş bir süreye kadar rahimlerde bekletiriz; sonra sizi bir bebek
olarak dışarı çıkarırız...”⁷⁷⁶

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنسَانَ مِن سُلَالَةٍ مِّن طِينٍ ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَّكِينٍ ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ
“Andolsun biz
insanı, çamurdan (süzülüp çıkarılmış) bir özden yarattık. Sonra onu sağlam bir karargâhta

⁷⁷³ Kiyâmet, 75/37-39.

⁷⁷⁴ Târık, 86/5-7.

⁷⁷⁵ Mü'min, 40/67.

⁷⁷⁶ Hac, 22/5.

nutfe haline getirdik. Sonra nutfeyi alaka (aşılanmış yumurta) yaptık. Peşinden, alakayı, bir parçacık et haline soktuk; bu bir parçacık eti kemiklere (iskelete) çevirdik; bu kemikleri etle kapladık. Sonra onu başka bir yaratışla insan haline getirdik. Yapıp yaratanların en güzeli olan Allah pek yücedir.”⁷⁷⁷

ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا ثُمَّ أَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ

“Sonra nutfeyi alakaya çevirdik, alakayı bir çiğnemlik ete çevirdik, bir çiğnemlik eti kemiklere çevirdik, kemiklere et giydirdik; sonra onu bambaşka bir yaratık yaptık. Yaratanların en güzeli Allah, ne yücedir!”⁷⁷⁸

Bu ve diğer bir kısım ayetler çerçevesinde Râzî ve Elmalılı’nın insanın anne karnında oluşum süreci ile ilgili görüşlerini üç ayrı başlık altında ele almayı uygun görüyoruz.

4.2.1. Erkeğin Sperm Yapısı

Çocuğun oluşumu için gerekli iki temel faktörden biri erkeğin spermidir. Erkekler, kadınlardan farklı bir tabiata ve yapıya sahiptirler. Erkek üreme organları da, sperm üretme ve cinsel ilişki esnasında bu spermeleri kadına aktarma işlevini yerine getirecek şekilde yaratılmıştır. Erkek üreme hücresi dediğimiz spermilerin oluştuğu yer ise testislerdir. Testislerin her biri yüzlerce kıvrılmış tüpten ve aralarında destek sağlayan hücrelerden meydana gelir. Testisin içindeki tüpler, dışarısındaki bir düzine kadar ince kanalcığa, yani “Epididymis”e açılır. Bu kanalcıkların içerisinde saniyede 1000 kadar sperm meydana gelir.⁷⁷⁹ Spermier X ve Y diye isimlendirilen iki farklı karaktere sahip olup taşıdıkları erkeklik veya dişilik kromozonuna göre farklılaşırlar, yani meydana gelecek bebeğin cinsiyetini erkeğin spermi belirler. Sperm, erkekten çıkan meninin sadece yüzde

⁷⁷⁷ Mü’minûn, 23/12-14.

⁷⁷⁸ Mü’minûn, 23/14.

⁷⁷⁹ Bkz. Demirsoy, *a.g.e.*, I, 211-212.

onunu içerir. Meninin geri kalan kısmını ise c vitamini, kalsiyum, enzimler, protein, sodyum, früktoz, çinko, sitrik asit, şekeri teşkil eder.⁷⁸⁰

Tıp dilinde sperm diye nitelendirilen madde, Kur'an-ı Kerim'de نُطْفَةٌ (nutfe) olarak ifade edilmektedir. Arap dilinde نُطْفَةٌ “sızmak, damlamak ve azar azar akmak” anlamlarına gelmektedir ve نطف kökünden türemiş olan bir isimdir. Çok yada az suya, çoğunlukla da az suya “nutfe” ismi verilmektedir.⁷⁸¹

Bu konuda öncelikle Fahreddîn Râzî'nin görüşlerini ele alacak olursak, خَلَقَ الْإِنْسَانَ (nutfe) Bu konuda öncelikle Fahreddîn Râzî'nin görüşlerini ele alacak olursak, *“O, insanı bir damla sudan yarattı. Fakat bakarsın ki (insan) Rabbine apaçık bir hasım oluvermiştir.”*⁷⁸² ayetinin tefsirinde müfessir nutfeyi “parçaları birbirine benzeyen bir madde olarak” veya “karakterleri farklı farklı parçalardan meydana gelmiş bir madde” olarak nitelendirmiştir. Nutfenin insan vücudundaki dördüncü hazımda oluştuğunu ifade eden Râzî'ye göre insanda dört hazım gerçekleşir; Gıdanın midede bulunması birinci hazım, oradan ciğere geçmesi ikinci hazım, oradan damarlara geçmesi üçüncü hazım, oradan kemiklere, ete, damarlara ve sinirlere geçmesi ise dördüncü hazımdır. Yani, insan şehvetle tahrik olduğu zaman dördüncü hazım yeri olan tüm uzuvlarından bir sıvı çıkar ki, bu nutfedir. Dolayısıyla müfessir nutfenin, vücudun her yerinden akıp gelen sıvıdan oluştuğunu varsaymış ve eğer bu maddeyi var eden doğa olsaydı, bundan meydana gelen insanların da küre şeklinde olmaları gerektiğini öne sürmüştür. Müfessire göre, insanın vücudunu meydana getiren tabiat, yıldızlar yahut felekler olmayıp Allah olduğu için nutfeden insan yaratılmaktadır.⁷⁸³

⁷⁸⁰ Meni, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Meni>, 03.04.2017, 15:41.

⁷⁸¹ İbn Manzûr, *a.g.e.*, IX, 335.

⁷⁸² Nahl, 16/4.

⁷⁸³ Râzî, *Tefsir*, XIX, 180.

Râzî'ye göre “az bir su” demek olan nutfeden kast edilen erkeğin spermidir. Kur'an'daki “Şunu bilin ki, biz sizi topraktan yarattık...”⁷⁸⁴ ifadesinde de bununla nutfenin kast edildiğini savunan müfessir sonuç itibariyle nutfenin, insanın yediği gıdalardan, gıdaların da topraktan meydana geldiğini belirtmiştir.⁷⁸⁵ Râzî, nutfenin toprakla ilişkisini “Hakikaten, biz insanı, çamurdan (süzülüp çıkarılmış) bir özden yarattık. Sonra onu sağlam bir karargâhta nutfe haline getirdik...”⁷⁸⁶ ayetinin tefsirinde şu şekilde açıklamıştır:

“İnsan nutfeden, nutfe de dördüncü hazmin artıklarından meydana gelir. Bu böyledir, çünkü o gıdalardan neşet etmiştir. Bu gıdalar da, ya hayvansal ya da bitkisel olur. Hayvansal gıdalar da, bitkisel gıdalara dayanır. Bitkiler de, yerin ve suyun özünden meydana gelirler. Binaenaleyh bu demektir ki, insan gerçekten, çamurun özünden meydana gelmiştir.”⁷⁸⁷

Yani insanların hepsi nutfeden, nutfe gıdalardan, gıdalar da netice itibariyle toprak ve sudan meydana gelir. Râzî bu nedenle tüm insanların topraktan yaratıldığının söylenebileceğini savunmaktadır.⁷⁸⁸

Tefsirinin çeşitli yerlerinde spermin oluşmasına birbirinden farklı izahlar getiren Râzî, “هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ يُخْرِجُكُمْ طِفْلًا” “Sizi topraktan, sonra meniden, sonra alakadan (aşılanmış yumurtadan) yaratan sonra bebek olarak çıkaran Odur...”⁷⁸⁹ ayetinin tefsirinde ise spermin kandan, kanın gıdalardan meydana geldiğini, gıdanın da topraktan çıktığını belirtmiş ve netice itibariyle insanın topraktan yaratıldığını ifade etmiştir.⁷⁹⁰

⁷⁸⁴ Hac, 22/5.

⁷⁸⁵ Râzî, *Tefsir*, XXIII, 8.

⁷⁸⁶ Mü'minûn, 23/12-14.

⁷⁸⁷ Râzî, *Tefsir*, XXIII, 74.

⁷⁸⁸ Bkz. Râzî, *Tefsir*, XXVI, 10.

⁷⁸⁹ Mü'min, 40/67.

⁷⁹⁰ Râzî, *Tefsir*, XXVII, 74.

Kur'an'da spermin oluştuğu yere dikkat çeken **خُلِقَ مِنْ مَّاءٍ دَافِقٍ يُخْرَجُ مِنْ بَيْنِ الصُّلْبِ**

وَالْزَّرَائِبِ “Atılan bir sudan yaratıldı. (O su) sırt ile göğüs kafesi arasından çıkar.”⁷⁹¹ ayeti ile

ilgili olarak Râzî bu konuda iki görüş olduğunu söyler. Birinci görüşte olanlar ayette ifade edilen suyun, çocuğun oluşması için gereken erkek ve kadının suyu olduğunu, erkeğin suyunun (spermin) bel kemiğinden, kadının suyunun da onun göğüs kemiklerinden çıktığını ileri sürmüşler. Çünkü ayette geçen **زَّرَائِبِ** kelimesi tüm dilbilimcilere göre kadının gerdanlığının bulunduğu göğüs kemikleridir. Dolayısıyla bu görüşte olanlar spermin bel kemiğinden çıktığını ileri sürmüşlerdir.

İkinci görüşte olanlar ise erkeğin sperminin, onun bel ve göğüs kemiğinden çıkan sudan oluştuğunu savunmuşlar. Râzî, ikinci görüşte olanların, Hz. Peygamberin (s.a.v): *"Erkeğin (kocanın) suyu (menisi) fazla olduğunda, doğacak çocuk erkek olur ve babasına, babasının akrabalarına benzer. Ama kadının suyu fazla olduğunda, çocuk kadına ve kadının akrabalarına benzer."*⁷⁹² hadisini buna delil olarak gösterdiklerini, bu nedenle ikinci görüşün doğru olduğunu ileri sürmüştür.⁷⁹³

Aynı zamanda Râzî, kendi deyimiyle söylesek, bazı dinsizlerin bu ayete yaptıkları itirazları da aktarmıştır. Onlara göre, erkeğin spermi bel ve kaburga kemiğinden değil, dördüncü hazımdan, yani sindirimin fazlalarından meydana gelir, böylece, her uzvun karakter ve özelliğini taşıyabilmesi ve bu spermden o uzuvlar gibi uzuvların meydana gelebilmesine müsait olabilmesi için, vücudun tüm parçalarından ve her tarafından akıp geliyor. Bazıları da sperm şekil itibarıyla insan beynine benzediği için onun beyinden geldiğini ileri sürmüşler. Râzî tüm bu iddialara ve itirazlara şu şekilde cevap vermiştir:

“Spermin oluşmasında en büyük desteği sağlayan şeyin ve buna yardımcı uzuvların en büyüğünün beyin olduğunda şüphe yoktur. Fakat beynin de halifesi (vekili) vardır. Bu da, omurgaların içinde, beyne kadar uzanan sinirlerdir. Bunlar, arka kemiği

⁷⁹¹ Târık, 86/6-7.

⁷⁹² Müslim, “Hayz”, 7.

⁷⁹³ Râzî, *Tefsir*, XXXI, 117.

(sulb) içinde yer alırlar. Bunun, bedenin başlangıcına doğru uzanan pek çok kolları vardır ki işte bunlar "teribe" (teraib)dir. İşte bu sebepten dolayı Cenab-ı Hak, özellikle bu iki yeri zikretmiştir. Kaldı ki, sizin sözünüz, meninin nasıl oluştuğu hususundadır. Uzuvarın, meniden nasıl oluştuğu meselesi ise, sırf bir vehimdir ve zayıf bir zandır."⁷⁹⁴

Râzî ayeti bu şekilde tevil ederek beyin, bel kemiği ve kaburga kemikleri arasında ilişki kurmuş ve spermin oluşumunda onların büyük öneme sahip olduklarını ileri sürmüştür. Şunu da unutmamak gerekir ki, ilk dönem müfessirlerinin önemli bir kısmı, *sulb* kelimesinden maksadın erkeğin sırt bölgesi, *teraib* kelimesi ile de maksadın kadının kaburga kemikleri olduğunu beyan etmişler.⁷⁹⁵

Elmalılı ise nutfenin basit bir sıvı maddesi olduğunu belirterek ondan mükemmel bir insanın meydana gelmesini de harikulade bir olay olarak görmüş ve bunun yalnız Allah'ın kudreti ile açıklanabileceğini beyan etmiştir.⁷⁹⁶ Fakat tefsirinin farklı bir yerinde nutfenin basit bir madde olmadığını, onun yapısının ancak araştırmalar sonucu ortaya çıkacağını söylemiş ve kendi dönemindeki pozitif bilimin henüz bunu gerçekleştirecek bir seviyeye gelmediğini itiraf etmiştir.⁷⁹⁷

Şunu da belirtelim ki, Elmalılı'ya göre Kur'an'daki nutfe ve meni kavramları farklı değerlendirilmelidir. Şöyle ki, nutfe meninin içindeki tohumu ifade etmektedir.⁷⁹⁸ ألم

يَكْ نُطْفَةً مِنْ مَنِيَّيْ "O, (döl yatağına) akıtılan meninin içinden bir nutfe (sperm) değil miydi?"⁷⁹⁹ ayetinde de nutfenin meniden bir cüz olduğu ifade edilmiştir. Râgıb el-İsfahânî (ö. 502/1108)'nin nutfeyi sözlük anlamında saf su olarak açıkladığını aktaran Elmalılı erkeğin menisinin tamamının nutfe olmadığını, nutfenin sadece meniden bir parça

⁷⁹⁴ Râzî, *Tefsir*, XXXI, 118.

⁷⁹⁵ Taberî, *a.g.e.*, XXIV, 354.

⁷⁹⁶ Yazır, *Tefsir*, V, 3087.

⁷⁹⁷ Yazır, *Tefsir*, VIII, 5496.

⁷⁹⁸ Yazır, *Tefsir*, V, 3434.

⁷⁹⁹ Kıyâmet, 75/37.

olduğunu belirtmiş ve “Dökülen meniden bir nutfе” ayeti ile Hz. Peygamber (s.a.v.)’in: “Suyun hepsinden çocuk olmaz.”⁸⁰⁰ hadisini de buna delil olarak göstermiştir.⁸⁰¹

Nutfenin çıkış yerine işaret eden *يَخْرُجُ مِنْ بَيْنِ خُلُقٍ مِنْ مَّاءٍ دَافِقٍ*

فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ مِمَّ خُلِقَ “İnsan neden yaratıldığına bir baksın! Atılan bir sudan yaratıldı. (O su) sırt

ile göğüs kafesi arasından çıkar.”⁸⁰² ayetinin yorumunda ise Elmalılı, nutfenin çıkış yeri olduğu ifade edilen *صُلْبٍ* / *sulb* ve *تَرَائِبٍ* / *teraib* kelimeleri üzerinde durmuştur. Müfessire göre *sulb* kelimesiyle, başın arkasından kuyruk sokumuna kadar olan arka kemiği kast edilmiştir ki, buna omurga kemiği denir. Aynı zamanda “omurilik” denilen ve sinir sisteminin ana hattı olan “korkar ilik” onun içinden geçer. Yani bu nokta vücudun şekillenme ve oluşumunun sertlik ve sağlamlık eksenini demek olan temel direğidir. *Teraib* ise göğüz kemiklerine, yani göğüste gerdanlık takılan yere denir. Müfessire göre aynı zamanda iki meme ile boyun halkası kemiklerinin aralığı veya göğsün sağ tarafından dört ve sol tarafından da dört kaburga için de bu ibare kullanılır. Bu izahlardan yola çıkan Elmalılı’ya göre *sulb* ve *teraib* aslında insan vücudunun arkadan ve önden iki duvarını temsil etmiş oluyor ki, insanın üreme aygıtı bunların arasında yer almaktadır. Yani “*sulb ile terâib arası*” ibaresi bedenin tümüyle ilgili olup ortasında bulunan üreme aygıtlarından kinaye olarak kullanılmıştır.⁸⁰³ “*Sulb ve teraib’in her ikisi erkeğe mi, yoksa sulb erkeğe, teraib ise kadına mı aittir?*” - sorusuna farklı cevaplar verildiğini belirten Elmalılı’ya göre bu ifade, birleşme halinde erkek ve kadından her birinin *sulb* ve *teraibi* arasına yahut *sulb* erkeğe, *teraib* ise kadına ait olup ikisinin de sebep oluşuna işaret edildiği şeklinde yorumlanabilir. Bu görüşünü Hz. Peygamber (s.a.v.)’in: “*Erkek ve kadından hangisinin suyu üstün gelirse çocuk daha çok ona benzer.*”⁸⁰⁴ hadisi ile de temellendirmiş ve hem kadının, hem de erkeğin menisinin çocuğun oluşumunda önemli rol oynadığını

⁸⁰⁰ Müslim, “Nikâh”, 22.

⁸⁰¹ Bkz. Yazır, *Tefsir*, VIII, 5493-5494.

⁸⁰² Târik, 86/5-7.

⁸⁰³ Bkz. Yazır, *Tefsir*, VIII, 5703-5704.

⁸⁰⁴ Müslim, “Hayz”, 33.

savunmuştur.⁸⁰⁵ Yani hadisteki ifade gereği çocuk erkek suyunun hepsinden değil, bir kısmından olduğu gibi kadındaki suyun tamamından değil, onun yumurtacığındandır. Aynı zamanda kadının yumurtalıkları hakkında da geniş bilgi veren müfessir erkek ve kadın arasındaki cinsel ilişki ile ilgili olarak ta aşırı sayılabilecek ayrıntılara geniş şekilde yer vermiş⁸⁰⁶ ve erkeğin nutfe yapısı ile ilgili olarak şunları kaydetmiştir:

“Meni çıkarken iki sıvıyı kapsar. Birisi sütü andırır, azdır. Bunun aslı prostat (kestanecik) denilen gудdeye nispet olunur. İkincisi beyaz, koyu, ak tutkal görünümündedir. Bunun da husyelerden çıktığı söylenir. Bunda hayat maddesi bulunur. Araştırmalardan elde edildiğine göre insan menisinden her yüz yirmi beş cüz; yüz on iki buçuk cüz suyu, yedi buçuk cüz sümüşümsü canlılık maddesini, 1, 1/4 cüz sodayı ve 3,1/4 cüz fosfat kireci, yani yanmış kemik gibi bir toprağı içerir. Onda bunlardan başka bir sümüşümsü madde, bir uçan madde ve kükürt de bulunur. Meni bir kapta örtülü veya örtüsüz bırakıldığı vakit 20-25 dakika sonra su gibi inceler. Bunun nedeni bilinmemektedir.”⁸⁰⁷

Böylece Elmalılı, dönemindeki tıp biliminin henüz ortaya çıkartmamış olduğu konularda fazla yorum yapmamış ve spermin mahiyetinin tam anlaşılamadığını belirtmiştir. Fakat ayette ifade edilen *sulb* kavramı ile ilgili şöyle bir yaklaşımı da vardır:

“Bilindiği gibi meninin halis meni olarak oluşması ayrılması ve karar kılması sulbe bağlı olan meni torbacığında neticelenmektedir. Üreme yapması için atması şart olduğu gibi, çıkışının da birleşme halinde döl yolundan rahme doğru, kadının sulbü ve göğüs kemikleri arasında olması şarttır.”⁸⁰⁸

Yani müfessire göre gerek erkekte, gerekse de kadında bel kemiği çocuğun oluşumu için önemli bir niteliğe sahip olması hasebiyle ayette spermin meydana gelme yeri olarak özellikle zikredilmiştir. Sonuç olarak hem Râzî, hem de Elmalılı spermin çıkış yerini ayetin zahiri anlamından farklı şekillerde açıklama yoluna gitmişler. Ayrıca Râzî’nin

⁸⁰⁵ Yazır, *Tefsir*, VIII, 5706.

⁸⁰⁶ Bkz. Yazır, *Tefsir*, VIII, 5709-5710.

⁸⁰⁷ Yazır, *Tefsir*, VIII, 5717.

⁸⁰⁸ Yazır, *Tefsir*, VIII, 5722.

nutfenin çıkış noktası ile ilgili izahlarında modern bilimin verilerine zıt ifadeler görebilmekteyiz.

4.2.2. Çocuğun Oluşum Evreleri

Çocuğun anne rahminde meydana gelmesi ve geçirdiği aşamalar artık pozitif bilim için bir sır değildir ve bu konudaki araştırmalar bize pek çok bilgi sunmaktadır. Şöyle ki, çocuğun meydana gelmesi için erkeğin sperminin kadının yumurtasını döllemesi gerekir. Bu dölleme gerçekleşikten sonra çocuğun oluşması için birince evre başlar.⁸⁰⁹

1. Evre: Bu evre, yumurtanın insan embriyosuna benzeyinceye kadar olan gelişmesini kapsar. Bu dölleme gerçekleşikten üç gün sonra yumurta rahime ulaşır ve kısa bir zaman sonra rahmin sırt tarafındaki bir yerde ana doku içerisinde gömülmeye başlar. Bu evrede çocuğun beyin, göz, kulak ve burun taslakları oluşur. 24. günde ise kalp atmaya başlar. İkinci ayda embriyonda kol, baş, göz, kulak, göz kapakları ve ağız açıklığı taslakları belirgin hale gelir. 46. Günde ise parmakları oluşur ve etin içinde kemikleşme başlar ve ayın sonunda bu embriyo küçük insan minyatürüne benzer bir hale gelir ki, buna “Fetüs” denir.⁸¹⁰

2. Evre: Bu evrede beyin daha hızlı büyür, kol ve bacaklar hareket etmeye başlar. Çocuğun kanı, artık kemik iliğinde ve karaciğerinde yapılır. Bu evrenin sonunda artık fetüs tamamen insan minyatürüdür. Bu evrede kemikleşme ve iskeletleşme işlevleri doruğa ulaşmış olur.⁸¹¹

3. Evre: Bu evre hamileliğin en ağır devresidir. Bu evrede doğumdan birkaç hafta önce fetüs pozisyon değiştirerek baş aşağı doğru döner ve pelvis içerisine girer. Dokuzuncu ayda fetüs daha önceki aylara göre hareketsizdir. Çünkü büyüklüğünden dolayı hareketi

⁸⁰⁹ Bkz. Demirsoy, Ali, *Evrenin Çocukları*, Meteksan Yayınları, Ankara 1991, I, 238.

⁸¹⁰ Bkz. Demirsoy, *a.g.e.*, I, 239-240.

⁸¹¹ Bkz. Demirsoy, *a.g.e.*, I, 240.

için az yer kalmıştır.⁸¹² Yaklaşık dokuz ay on gün sonra da çocuk yapı itibariyle olgunlaşmış bir şekilde dünyaya gelir.

Kur'an-ı Kerimin birçok ayetinde insanın anne karnındaki yaratılış evrelerine dikkat çekilmektedir. Bu ayetlerden biri olan *إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ نَبْتَلِيهِ فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعًا بَصِيرًا* “Doğrusu biz, insanı imtihan etmek için karışık bir nutfeden yarattığımızda onu işitici ve görücü yaptık.”⁸¹³ ayeti Râzî’ye göre çocuğun oluşumunun ilk aşamasını ifade eder. Bu ayetin tefsirinde müfessir, ayette geçen *نطفة أمشاج* ibaresini İbn Abbâs, Mücâhid, İbn Mes’ûd gibi ilk dönem müfessirlerinin “erkeğin nutfesi (menisi) ile kadının nutfesi (menisi) yahut hayız kanı” şeklinde yorumladıklarını belirtmiştir. Ancak müfessir bu görüşün, o nutfenin “toprak, su, hava ve ateş” ile, yani anasır-ı erbaa ile karışık olduğu şeklindeki bir yorumla tezat oluşturmadığını savunmuştur.⁸¹⁴ Yani Râzî’ye göre, aslında karışık nutfeden, nutfenin yapısını oluşturan bu dört element kast edilmekte ve aynı zamanda bu yorum selef görüşleri ile de çelişmemektedir. Çünkü *نطفة أمشاج* ifadesi hakkında İbn Kesîr şöyle der: “Emşac, karışık ve birbiriyle karışmış demektir.” İbn Abbâs ise: “Ayetteki karışık nutfe, erkekle kadının birbirine karışmış suları anlamındadır. Bu sular çeşitli evrelerden geçerek sonunda insan halini alır.” – demiştir.⁸¹⁵ Tüm bu görüşlerden bir sonuç çıkaran müfessir bununla bir cismin bir sıfattan başka bir sığata veya bir halden başka bir hale geçmesinin anlaşılması gerektiğini savunmuştur.⁸¹⁶

Ancak Elmalılı, bu ayette nutfeye sıfat yapılan *أَمْشَاجٍ* kelimesi hakkında kendine özgü bir görüş bildirmiştir. Müfessire göre bu kelime bir şeyi bir şeye karıştırmak anlamındaki *مَشَجَ* kökünden türemiş olup bu kelimenin tekil veya çoğul şeklinde olduğu hakkında ihtilaf edilmiştir. Nutfe-i emşac’ın karışık nutfe olarak anlaşıldığını belirten

⁸¹² Bkz. Demirsoy, *a.g.e.*, I, 240-241.

⁸¹³ İnsan, 76/2.

⁸¹⁴ Râzî, *Tefsir*, XXX, 209.

⁸¹⁵ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, VIII, 285.

⁸¹⁶ Râzî, *Tefsir*, XXX, 209.

Elmalılı ancak bunun tam bir analizle kesin olarak anlaşılabileceği görüşünü savunmuştur. Bununla birlikte karışık olmasından amacın, nutfenin kadının rahmindeki yumurtalığı ile karışımı, yani aşılama hali olabileceğini de ileri sürmüştür. Bu konuda farklı görüşlerin olduğunu ifade eden müfessire göre bazıları bunu erkeğin menisi ile kadının menisinin karışması olarak yorumlamış, bazıları kan ve benzeri karışımlar olarak açıklamışlar. İbn Mes'ûd bu ibareyi nutfenin damarları olarak tefsir etmiş, Katâde ise nutfenin renkleri ve geçirdiği aşamalar olarak yorumlamıştır. Bu görüşler arasından Katâde'nin görüşünü önemseyen Elmalılı nutfenin süzülme, embriyon olma, et parçası ve cenin olma gibi birçok aşamalardan geçtiğini ve dolayısıyla bu yorumun daha makul olduğunu ileri sürmüştür.⁸¹⁷ “O sizi aşama aşama yaratmıştır.”⁸¹⁸ ayetinin de nice katkılarla karıştırılarak meydana getirilmiş karışık bir nutfenin geçirdiği aşamalara işaret ettiğini belirten Elmalılı, bunun sonucunda ruhani bir yaratılışla mükemmel bir insan meydana geldiğini belirtmiştir.⁸¹⁹

Çocuğun oluşumunu anlatan يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِن كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّنَ الْبَعْثِ فَإِنَّا خَلَقْنَاكُم مِّن تُّرَابٍ ثُمَّ مِّن نُّطْفَةٍ ثُمَّ مِّن عَلَقَةٍ ثُمَّ مِّن مُّضْغَةٍ مُّخَلَّقَةٍ وَغَيْرِ مُخَلَّقَةٍ لَّبِيبٍ لَّكُمْ وَنُقِرُّ فِي الْأَرْحَامِ مَا نَشَاءُ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى ثُمَّ نُخْرِجُكُمْ طِفْلًا

“Ey insanlar! Eğer yeniden dirilmekten şüphede iseniz, şunu bilin ki, biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra alakadan, sonra uzuvları (önce) belirsiz, (sonra) belirlenmiş canlı et parçasından (uzuvları zamanla oluşan ceninden) yarattık ki size (kudretimizi) gösterelim. Ve dilediğimizi, belirlenmiş bir süreye kadar rahimlerde bekletiriz; sonra sizi bir bebek olarak dışarı çıkarırız...”⁸²⁰ ayetinin de anne karnındaki yaratılış aşamalarına işaret ettiğini belirten Râzî'ye göre çocuk erkeğin menisi ve kadının hayız kanından meydana gelir. Bunlar birleşince önce “alaka” denilen donmuş kan parçası gibi bir hale gelir, daha sonra ise “mudğa” diye nitelendirilen bir çiğnemlik küçük et parçasına benzer bir aşamaya geçer. Bununla ilgili olarak ayette geçen مِضْغَةٍ مُّخَلَّقَةٍ وَغَيْرِ مُخَلَّقَةٍ ifadesi hakkında çeşitli görüşlerin olduğunu belirten müfessire göre bazıları bununla oluşumu tamamlanan ve

⁸¹⁷ Bkz. Yazır, *Tefsir*, VIII, 5495-5496.

⁸¹⁸ Nûh, 71/14.

⁸¹⁹ Yazır, *Tefsir*, VIII, 5497.

⁸²⁰ Hac, 22/5.

tamamlanmayan çocukların kastedildiğini, bazıları da şekli, huyu ve vücut hatları tamamlanan ve tamamlanmayan çocukların kastedildiğini öne sürmüşler. İkinci görüşte olanlar bu sebeple bazı insanların kusurlu yahut kısa boylu olduklarını ileri sürmüşlerdir.⁸²¹ Müfessirimiz aynı zamanda İbn Mes'ûd'dan bu konuyla ilgili olarak şöyle bir rivayet aktarmıştır:

*“Nutfe, ana rahmine düştüğünde, Allah bir melek gönderir. O melek, "Ey Rabbim, bu muhallaka mı, gayr-ı muhallaka mı diye sorar. Eğer Cenâb-ı Hak, "Gayr-ı muhallaka" derse, rahim o nutfeyi kan olarak dışarı atar. Yok eğer, "muhallaka" derse, o zaman melek, "Ey Rabbim, bunun sıfatı nedir, erkek midir, dişi midir? Rızkı nedir? Eceli ne kadardır? Şaki midir, said midir?" diye sorar. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Ümmü'l-Kitab'a (Levh-i Mahfuz'a) git ve oradan bu nutfenin sıfatlarını (kaderini) yaz çıkar" der. Bunun üzerine melek gider ve oradan o sıfatların hepsini sonunu kadar yazar.”*⁸²²

Ancak Râzî birinci görüşü kabul etmiş ve *muhallaka* ve *gayri muhallaka*'dan her ikisinin de ileride insan haline gelecek çocuğun anne karnındaki oluşum evrelerini ifade ettiğini savunmuştur.⁸²³ Şunu da belirtelim ki, Taberî'ye göre “muhallak”, anasından yaratılış itibarıyla tam olarak doğan çocuktur, ancak “gayri-muhallak”, günü dolmadan doğan, yani düşük olan çocuktur.⁸²⁴ Hz. Peygamberin şu hadisi de bu görüşü desteklemektedir: “Nutfe rahme düşünce Allah bir melek gönderir. Melek: “Ya Rabbi, bu muhallak mıdır, yoksa muhallak değil midir?” – der. Allah Teala: “Muhallak değil”, - derse, rahim onu kan şeklinde dışarı atar.”⁸²⁵ Ayrıca Râzî, insan vücudunun bir kısmının kemik, bir kısmının et, bir kısmının da sıvı halinde olmasına rağmen hepsinin bir nutfeden yaratılmış olmasını da yüce bir kudretin varlığına delil olarak göstermiştir.⁸²⁶

⁸²¹ Râzî, *Tefsir*, XXIII, 8.

⁸²² Müslim, “Kader”, 4.

⁸²³ Râzî, *Tefsir*, XXIII, 9.

⁸²⁴ Taberî, *a.g.e.*, XVIII, 568.

⁸²⁵ Müslim, “Kader”, 2.

⁸²⁶ Râzî, *Tefsir*, XXVI, 95.

“O, akıtılan meninin içinden bir nutfe

(sperm) değil miydi? Sonra bu, alaka olmuş, derken Allah onu yaratıp şekillendirmişti.”⁸²⁷ ayetinde de insanın ilk önce nutfe halinde olup daha sonra alaka haline geçtiğinin ifade edildiğini kaydeden Râzî, buradaki فَخَلَقَ فَسَوَّى ifadesi ile Allah’ın onu ölçüp-biçerek ince bir düzene koyduğunun yahut ona ruh üfleyerek uzuvlarını kemale erdirdiğinin kast edildiğini öne sürmüştür.⁸²⁸ Yani müfessire göre ruhun üflenmesi alaka halinden sonra gerçekleşmektedir.

Râzî’ye göre مِنْ نُطْفَةٍ خَلَقَهُ فَقَدَرَهُ “Bir nutfeden yarattı da ona şekil verdi.”⁸²⁹ ayeti

adeta çocuğun oluşum aşamalarının son halkasına işaret eder. Müfessire göre ayetteki فَقَدَرَهُ ibaresi, anne karnında çocuğun her organının keyfiyet ve kemiyet bakımından Allah’ın maslahatına uygun bir oranda takdir edilmesini anlatmaktadır. Bundan sonraki aşama ise “Sonra onun yolunu kolaylaştırdı.”⁸³⁰ ayetiyle haber verilmiştir. Râzî’nin naklettiğine göre bir kısım ulema, bu ayette, çocuğun kolay bir şekilde doğabilmesinin kastedildiğini öne sürmüştür. Şöyle ki, çocuk annesinin karnında iken başı üst tarafa, ayakları ise alt tarafa doğrudur. Fakat doğum vakti geldiğinde, çocuk tersine döner.⁸³¹ Bunu o çocuğa ilham edenin Allah olduğunu belirten Râzî çocuğun anne karnında ters dönmesini olağanüstü bir durum olarak görmektedir.

Elmalılı’nın, çocuğun anne karnındaki oluşum aşamaları ile ilgili görüşlerini ele alacak olursak, müfessirimiz esas itibarıyla konuyu وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَكِينٍ ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا ثُمَّ أَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ “Andolsun biz insanı, çamurdan (süzülüp çıkarılmış) bir özden yarattık. Sonra onu sağlam bir karargâhta nutfe haline getirdik. Sonra nutfeyi alaka

⁸²⁷ Kıyâmet, 75/37-38.

⁸²⁸ Râzî, Tefsir, XXX, 207.

⁸²⁹ Abese, 80/19.

⁸³⁰ Abese, 80/20.

⁸³¹ Râzî, Tefsir, XXXI, 55.

(aşılanmış yumurta) yaptık. Peşinden, alakayı, bir parçacık et haline soktuk; bu bir parçacık eti kemiklere (iskelete) çevirdik; bu kemikleri etle kapladık. Sonra onu başka bir yaratışla insan haline getirdik. Yapıp yaratanların en güzeli olan Allah pek yücedir.”⁸³² ayeti çerçevesinde ele almıştır. Elmalılı Râzî’den de alıntı yaparak diğer insanların topraktan yaratılışını, topraktan çıkan gıdaların insana geçmesi sonucu onlarda nutfenin meydana gelmesi olarak yorumlamıştır. Müfessir yine evrim teorisine değinerek bunun da bir nevi evrim olduğunu, fakat bu evrimin kendi başına değil, ilahi bir kudret sayesinde gerçekleştiğini belirtmiştir. Genel olarak insanın tüm hayatını dokuz aşamaya ayıran Elmalılı bu aşamaları şu şekilde sıralamıştır: “*Bunlardan birincisi çamur hūlasası, ikincisi tohum, üçüncüsü embriyon, dördüncüsü et parçası, beşincisi kemikler, altıncısı et, yedincisi bir başka yaratılış, sekizincisi ölüm, dokuzuncusu yeniden dirilmedir.*”⁸³³

Elmalılı’ya göre nutfenin yumurtalıktaki gelişimi tabiata kalsaydı, o nutfe olmaktan ileri gidemezdi. Yani nutfeye ve ana rahmine yaratılış gücünü veren onların doğası değil, onlara dışarıdan etki eden ilahi güçtür. Fakat kendi dönemindeki bilimsel gelişmeler ışığında yorum yapan müfessir, yaşadığı dönemde bu dölleme hadisesinin mahiyetinin henüz tam aydınlatılamadığını itiraf etmiştir.

Sonraki aşama ise nutfenin عَلَق/alaka haline geçmesidir. Birçok ayette geçen عَلَق kelimesinin عَلَق kökünden türediğini belirten Elmalılı, bu ibarenin “ilişmek” ve “yapışmak” gibi anlamlar ifade ettiğini bildirmiş, aynı zamanda kendinden önceki müfessirlerin bunu “*donmuş kan*” şeklinde açıkladıklarını, ancak bunun rahimde aşılmanın meydana gelmesi olarak yorumlanması gerektiğini ifade etmiştir. Bununla beraber bundan maksadın, yapışıklık anlamı taşıdığı için rahimdeki tutukluk olabileceğini beyan etmiştir.⁸³⁴

⁸³² Mü’minûn, 23/12-14.

⁸³³ Yazır, *Tefsir*, VIII, 5707.

⁸³⁴ Yazır, *Tefsir*, V, 3359.

Elmalılı'ya göre bundan sonraki aşama için ifade edilen *mudğa* kelimesi ise “çiğnem bir et parçası” demektir. Bu aşamayla ilgili olarak Elmalılı ayette geçen **فَكْسَوْنَا** **الْعِظَامَ لَحْمًا** ifadesini ayetin zahirine muhalif olarak, bir çiğnem et parçasından bir takım kemiklerin yaratılması şeklinde tefsir etmiştir. Burada müfessir tavuğun yumurtasını örnek vermiştir. Şöyle ki, yumurta tavuğun içinde iken yumuşak olup dışarı çıktıktan sonra kabuğu sertleşmektedir. Çocuğun kemikleri de anne karnında yumuşak olup doğduktan sonra sertleşir. Ancak modern tıbbın ortaya çıkardığı bir gerçek vardır ki, çocuklardaki kemik gelişimi ve sertleşmesi anne karnında geçen 40 hafta müddetinde hızlı bir aşama kaydeder. Bu süreçte uzun kemiklerde kemikleşme merkezleri meydana gelir. Sekizinci haftada çocuğun kemiklerinde sertleşme gerçekleşir. Onuncu haftaya gelindiğinde de anne karnındaki çocukta kemik gelişimi devam eder.⁸³⁵ Dolayısıyla Elmalılı'nın yorumunun aksine, çocuklardaki kemiklerin sertleşme süreci daha anne karnında iken gerçekleşir.

Ayetteki **ثُمَّ أَنشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ** “Sonra onu başka bir yaratışla insan haline getirdik.”

ifadesi ile de çocuğun tam bir insan haline gelmesi, yani organlarıyla, ruhuyla, kuvvetiyle, boy-posuyla, başka hiçbir mahluka benzemeyen ve en güzel surette bir insan haline gelmesi ifade edilmiştir.⁸³⁶ Elmalılı'nın tüm bu açıklamalarından, onun bilim ve din arasında bir uyum sağlama gayesi taşıdığını ve ayetleri kendi dönemindeki bilimsel veriler ışığında yorumlamak için gayret ettiğini görmekteyiz.

Anne rahmindeki ceninin teşekkülünün tüm bilim dallarıyla ilişkili olduğunu savunan Elmalılı, “*Rahimlerde sizi dilediği gibi şekillendiren O'dur. O'ndan başka ilah yoktur. O mutlak güç ve hikmet sahibidir.*”⁸³⁷ ayetinin tefsirinde, anne karnında akıllara durgunluk veren bir süreç yaşandığını, burada bütün dokuların, kemiklerin, iliklerin, kıkırdakların, damarların, adalelerin, sinirlerin, salgı bezlerinin sistemleriyle yerli yerine oturtulup hayat için gerekli özellikler onlara kazandırıldıktan sonra çocuğun erkek yahut dişi veya hünsa olarak dünyaya geldiğini, çocuğun kusurlu yahut kusursuz doğmasının ise

⁸³⁵ *Kemik gelişimi*, <http://www.iskelet.gen.tr/kemik-gelisimi.html>, 02.04.2017, 01:27.

⁸³⁶ Bkz. Yazır, *Tefsir*, V, 3435-3436.

⁸³⁷ Âl-i İmrân, 3/6.

sırf Allah'ın iradesine bağlı olduğunu belirtmiştir. Müfessire göre bu iş Allah'ın iradesi dışında gerçekleşecek olsaydı, tabiatta tekdüzelik hüküm sürerdi. Yani aynı kişiden erkek ve kız olmakla farklı karakterlerde çocuklar dünyaya gelemezdi. Aslında tüm evrende Allah'ın iradesi sayesinde çeşitliliğin gerçekleştiğini savunan Elmalılı'nın nazarında bu iş tabiata bağlı olsaydı, doğa bilimlerindeki kanunlar ve hatta teknolojinin çeşitli dalları ortaya çıkmaz, sonuç olarak aynı kişiden hem erkek çocuk, hem de kız çocuğu dünyaya gelemezdi. Elmalılı bazı çocukların kusurlu ve sakat doğmasını da, bu işin kör tabiata bağlı olmayıp Allah'ın iradesinden kaynaklandığına delil olarak göstermektedir.⁸³⁸ Yani ne tabiat-ı cüz'iyeye, ne de tabiat-ı külliyye varlık için yeterli ve geçerli bir sebep değildir. Müfessire göre bunların hepsi fitrat denilen bir ilk varoluş olayının sürüp gitmesinden ibarettir.

4.2.3. Üç Karanlık Bölge

Çocuğun anne karnında meydana gelmesi ile ilgili olarak Kur'an-ı Kerim'de aynı zamanda onun *üç karanlık* içinde yaratıldığı haber verilmektedir. Bu ifade de müfessirler tarafından farklı şekillerde tevil edilmiştir. Bu hadiseyi haber veren Kur'an ayeti şöyledir:

خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَانزَلَ لَكُمْ مِنَ الْأَنْعَامِ ثَمَانِيَةَ أَزْوَاجٍ يَخْلُقْكُمْ فِي بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ

“Allah sizi bir tek nefisten (Âdem'den) yarattı, sonra ondan da *eşini yarattı. Sizin için hayvanlardan sekiz eş meydana getirdi. Sizi de annelerinizin karınlarında üç katlı karanlık içinde çeşitli safhalardan geçirerek yaratıyor...*”⁸³⁹

Son yıllarda bir kısım müfessirler bu ayette geçen *ثَلَاثَ ظُلُمَاتٍ* “*üç karanlık*” ibaresini “cenini saran zar”, bu zarın içindeki rahim” ve “rahmi içinde bulunduran karın” olarak yorumlamış ve bu üç karanlığın, Embriyoloji bilimindeki *Abdominal Wall, Uterine*

⁸³⁸ Bkz. Yazır, *Tefsir*, II, 1028-1032.

⁸³⁹ Zümer, 39/6.

Wall, *Amniochroni membrane* terimlerinin karşılığı olduğunu ileri sürmüşlerdir;⁸⁴⁰ Bu nedenle ayette geçen bu üç karanlığın Râzî ve Elmalılı tarafından nasıl yorumlandığı da önem kazanmaktadır.

Râzî, “Allah sizi bir tek nefisten (Âdem'den) yarattı, sonra ondan da eşini yarattı. Sizin için hayvanlardan sekiz eş meydana getirdi. Sizi de annelerinizin karınlarında üç karanlık içinde çeşitli safhalardan geçirerek yaratıyor...”⁸⁴¹ ayetinde çocuğun anne karnındaki yeri ile ilgili olarak ifade edilen “üç karanlık” hakkında iki görüş bildirmiştir. Birinci görüşe göre “üç karanlık” tabiri ile ananın karnı, rahmi ve rahimdeki çocuk kesesi kastedilmiştir. Diğer görüşe göre ise bununla babanın belı, ananın rahmi ve karnına işaret edilmiştir.⁸⁴² Dolayısıyla Râzî, bu tabiri, çocuğun anne karnında geçirdiği aşamalar olarak yorumlamamış ve buna dair herhangi bir fikir ileri sürmemiştir.

Elmalılı da “üç karanlık” tabirine Râzî'nin yorumuna benzer bir yorum getirmiş ve bununla annenin karnındaki karanlık, rahimdeki karanlık ve döl yatağındaki karanlığa işaret edildiğini beyan etmiştir.⁸⁴³ Yani bu yerler insanlar açısından karanlık noktalar olsa da Allah orada neyin nasıl yaratıldığından haberdardır.

Olayı bilimsel açıdan incelediğimizde görüyoruz ki, sperm tarafından döllen yumurta günler, hatta saatler geçtikçe bölünür ve çok büyük bir hızla büyür. Bebeğin anne karnında gerçekleşen bu embriyolojik gelişiminin üç farklı evrede gerçekleştiği bugün bilinmektedir. Bugün tıp fakültelerinde ders kitabı olarak okutulan bütün embriyoloji kitaplarında bu konu en temel bilgiler arasında yer alır. Örneğin, embriyoloji hakkında temel başvuru kitaplarından biri olan *Basic Human Embryology* isimli kaynakta bu gerçek şöyle ifade edilmektedir: “*Rahimdeki hayat 3 evreden oluşur; pre-embriyonik (ilk 2.5 hafta), embriyonik (8. haftanın sonuna kadar) ve fetal (8. haftadan doğuma kadar).*” Bu evreler bebeğin farklı gelişim aşamalarını içerir.

⁸⁴⁰ Ateş, *a.g.e.*, VII, 530.

⁸⁴¹ Zümer, 39/6.

⁸⁴² Râzî, *Tefsir*, XXVI, 214.

⁸⁴³ Yazır, *Tefsir*, VI, 4117.

Sonuç itibariyle gerek Râzî, gerekse Elmalılı bu üç karanlığı, çocuğun oluşum aşamaları olarak yorumlamamış ve her ikisi de benzer şekilde bunu annenin rahmindeki çocuğun etrafını saran katmanlar olarak yorumlamışlar. Şunu da belirtmek gerekir ki, onların bu açıklamaları bilimsel verilerle de herhangi bir tezat teşkil etmemektedir. Dolayısıyla ayette ifade edilen üç karanlığın “üç zar” yahut “üç evre” şeklinde yorumlanmasında pozitif bilimin verilerine aykırı bir durum bulunmamaktadır.

4.2.4. Soyaçekim

İnsanın meydana gelmesinde dikkat çeken noktalardan biri de onun kendi soyunun bazı fiziki ve karakteristik özelliklerini taşımasıdır. Anne ve babadaki özelliklerin çocuklarına geçmesine soyaçekim denir ve bu da üremeyeyle sağlanır. Karakter dediğimiz bu özellikler bir türün bireyleri tarafından kuşaklar boyunca aktarılırlar ve bu aktarılma olayı kalıtım olarak ifade edilir.⁸⁴⁴

“O الَّذِي خَلَقَكَ فَسَوَّاكَ فَعَدَلَكَ فِي أَيِّ صُورَةٍ مَّا شَاءَ رَجَّبَكَ” Gerek Râzî, gerekse de Elmalılı *Rabbin ki, seni yarattı, sonra seni düzeltti de mutedil bir halde kıldı. Dilediği bir surette seni terkip etti.*⁸⁴⁵ ayetinin tefsirinde soyaçekim kanununun içeriğine benzer yorumlar getirdikleri için bu görüşlerini soyaçekim kanunu çerçevesinde kıyaslamak icap eder.

Râzî, “O Rabbin ki, seni yarattı, sonra seni düzeltti de mutedil bir halde kıldı. Dilediği bir surette seni terkip etti.”⁸⁴⁶ ayetinde Allah’ın insana dilediği şekilde suret vermesi hakkında üç görüş belirtmiştir. Birinci görüşe göre burada kast edilen mana, dünyaya gelen her çocuğun anne-babasına yahut babanın veya annenin akrabalarına benzediğidir. Râzî bu yorumu destekler mahiyetteki şu hadisi de zikretmiştir: “O nutfе o

⁸⁴⁴ Özata, Ahmet ve Diğerleri, *Genel Biyoloji*, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir 2009, s. 201.

⁸⁴⁵ İnfitâr, 82/7-8.

⁸⁴⁶ İnfitâr, 82/7-8.

rahimde yerleşti mi, Allah, o nutfe ile Hz. Âdem arasındaki bütün soyunu o nutfenin başında hazır eder.”⁸⁴⁷

Diğeri bir görüşe göre, ayette Allah’ın insanların uzunluk-kısalık, güzellik-çirkinlik, erkeklik-dişilik yönlerinden dilediğı şekilde yarattığı anlatılmaktadır. Râzî’nin naklettiğı üçüncü görüş ise Muhammed b. Ali Kaffâl (ö. 366/976)’ın görüşüdür. Şöyle ki, yaratılışın ve renklerin farklılık arz etmesi, zengin-fakir, sıhhatli-hasta gibi durumlardaki farklılıklardır.⁸⁴⁸ Müfessir bu görüşlerden herhangi birini tercih ettiğini açıkça belirtmemiş, ancak birinci görüşü daha çok önemseydiği, buna Hz. Peygamberin hadisini delil getirmesinden anlaşılmaktadır.

Elmalılı da *الَّذِي خَلَقَكَ فَسَوَّاكَ فَعَدَلَكَ فِي أَيِّ صُورَةٍ مَّا شَاءَ رَكَّبَكَ* “O Rabbin ki, seni yarattı, sonra seni düzelitti de mutedil bir halde kıldı. Dilediğı bir surette seni terkip etti.”⁸⁴⁹ ayetlerine dayanarak soyaçekim kanununu irdelemiştir. Müfessirimize göre doğan çocuğun annesine yahut babasına benzemesi tekdüzelik kanununu andırır gibi görünse de, aslında bu tekamül, gerileme ve dejenerasyonun yolu olarak görülmelidir. Yani çocuğun ebeveynlerinden birine benzemesi mutlak bir kanun değildir ve çocuğun Hz. Âdem’den süre gelen atalarından herhangi birine benzeme ihtimali de vardır. Müfessir soyaçekim kanununu yalnız türün korunmasını ve devamını sağlayan bir kural olarak değil, aynı zamanda değişme ve gelişme kanunu ile de ilgili görmektedir.⁸⁵⁰ Netice itibariyle diğeri tabiat kanunları gibi soyaçekim kanunu da zaruri bir kanun olmayıp mümkün kanunlardandır. Sonuçta her iki müfessir soyaçekim kanununa atıfta bulunmuş ve çocuğun kendi soyundan herhangi birine benzeyebileceğı yahut onun bazı özelliklerini taşıyabileceğı gerçeğine işaret etmiştir.

⁸⁴⁷ Şeybânî, Ebû Bekr b. Ebî Âsım, *el-Âhâd ve’l-mesânî*, Dâru’r-Râye, Riyad 1991, V, 14.

⁸⁴⁸ Râzî, *Tefsir*, XXXI, 74-75.

⁸⁴⁹ İnfitâr, 82/7-8.

⁸⁵⁰ Bkz. Yazır, *Tefsir*, II, 1032-1033.

SONUÇ

İlahi emirleri tebliğ etmekle mükellef olarak gönderilen peygamberler silsilesi Hz. Âdem ile başlamış ve son peygamber Hz. Muhammed'le son bulmuştur. Fakat bu emirlerin muhatabı olan insanın serüveni kıyamet gününe kadar devam edecektir. Bu nedenle kurtuluşun yegane reçetesi ve son ilahi kelam olan Kur'an-ı Kerim'i Hz. Peygamber'den sonraki her asırda okuyup anlamak büyük önem arz etmektedir.

Kur'an'ın nüzul döneminde Hz. Peygamber ile Allah arasındaki metafiziksel iletişim, bu ilahi kelamın gerektiği şekliyle anlaşılmasını temin etmiştir. Böylece Allah Resulü en yetkin müfessir konumuna gelmiştir. Lakin sahabe döneminde ve daha sonraki dönemlerde Müslümanlar bu iki kaynaktan yoksun kaldıkları için ilahi kelamı tam manasıyla anlamada zorluklar çekmişler ve onların murad-ı ilahiyi idrak etme arzusu, sayıları binlerle ifade edilen bir kültür mirasının muharriki olmuştur. Elbette, tefsir eserleri bu mirasın en mühim argümanlarından sayılır. Tabiin döneminden başlayarak hadisten ayrılan ve konusu, tanımı, usulü ve amacı belli bir ilim sahası haline gelen tefsir ilmi, alanında kaleme alınmış kelami, fıkhî, sufi, felsefî, filolojik, bilimsel vs. tefsirlerle yetkin bir konum elde etmiştir.

Bu tefsir alanları içinde gerek felsefî, gerekse bilimsel tefsir ekollerinde kevnî ayetler önemli bir yere sahip olmuştur. Özellikle yeryüzü ile ilgili kevnî ayetler her devirde tartışma konusu olmuş ve müfessirler tarafından farklı şekillerde tevil edilmiştir. Bu farklılıkların kıyaslanması için klasik devir müfessirlerinin önemli bir siması olan Fahreddîn Râzî ve son dönem müfessirlerinden olan Elmalılı Hamdi Yazır'ın yeryüzü ile ilgili kevnî ayetlere yaklaşımlarını mukayeseli bir şekilde incelemeyi uygun gördük.

Çalışmamızın giriş kısmında Râzî ve Elmalılı'nın hayatları, eğitimleri, öğretim hayatları, eserleri ve çalışmamızın ana kaynağını oluşturan tefsirleri hakkında bilgiler verdik. Daha önce yapılmış tez çalışmalarında müfessirler hakkında çeşitli bilgiler verildiği için bu konuyla ilgili bilgileri sınırlı tuttuk.

Tezimizin birinci bölümünde Râzî ve Elmalılı'nın tefsirlerinde yeryüzünün yaratılışı, şekli, hareketi, yeryüzünü kuşatan semanın koruyucu bir kalkan oluşu, dağların yaratılışı ve önemi, çekim gücü, rüzgarlar ve yeryüzündeki sularla ilgili ayetlere yönelik yaklaşımlarını mukayese ettik.

İkinci bölümde ise daha çok yeryüzünde yaşayan canlılarla ilgili ayetlere yönelik bu iki müfessirin yorumlarını mukayese etmeye çalıştık. Bu nedenle Kur'an'da çift yaratma, bitkilerin yaratılışı, hayvanlar alemi ve hayvanların yaratılışı, yeryüzündeki ilk insan olan Hz. Âdem'in yaratılışı ve insanların anne karnında yaratılışları ile ilgili ayetler bağlamında Râzî ve Elmalılı'nın yaklaşımlarını ele aldık. Farklılıklar ve benzerlikler açısından bu iki müfessirin yeryüzü ile ilgili kevnî ayetler hakkındaki yorumları mukayese edildiği zaman şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır;

Râzî yeryüzünün yaratılışı, şekli, dağların görevi gibi konuları, ilgili ayetlere yaptığı yorumlarda her yönüyle incelemiştir. Râzî yeryüzünün kürevi olduğunu kabul etmiş, fakat döndüğünü kabul etmemiştir. Dağların öneminden bahsederken de, onların önemli işlevlerinden birinin yeryüzünün sabit ve hareketsiz kılınması olduğunu ileri sürmüştür. Aslında müfessirin günümüz Jeoloji bilimi verileri ile tezat teşkil eden bu görüşleri kendi yaşadığı dönemde insanlar tarafından kabul gören görüşlerdir. Zira Râzî, doğal olarak yaşadığı döneme mahsus bilgi birikimi ile hareket etmiştir. Çünkü o günün bilgi birikimi, modern Jeoloji biliminin ulaştığı seviyenin çok gerisindeydi. Bununla birlikte Râzî, bu konulara temas eden ayetlerin tefsirini yaparken sağlam bir muhakeme gerçekleştirmeyi başarmıştır. Râzî, yeryüzü ile ilgili ayetleri yorumlarken her çeşit bilgidен istifade etme ilkesini benimsemiştir. Zira o, İslam filozofları, yunan filozofları ve astronomların düşüncelerini de önemsemiş ve zaman-zaman tefsirinde onlara atıfta bulunmuştur. Ancak Elmalılı'nın yorumlarına baktığımız zaman onun, yeryüzünün hareket ettiğini kabul etmekte olduğunu ve hatta bazı ayetlerin buna işaret ettiğini savunduğunu görürüz. Dolayısıyla Râzî'nin bu konudaki görüşleri modern bilimle kısmen tezat oluşturduğu halde, Elmalılı'nın görüşleri pozitif bilimin verileriyle tam uygunluk

içermektedir. Tabi şunu da kaydetmek gerekir ki, onun bu tutumunda, kendi çağındaki bilimsel gelişmelerin büyük katkısı ve etkisi olmuştur.

Elmalılı'ya göre kevnî ayetlerin zahiri anlamında pozitif bilimin verilerine aykırı bir durum meydana gelirse, Kur'an ayetlerini bilime uydurmaya çalışmamalı, bunun aksine pozitif bilim verilerini Kur'an'a uygun yorumlamaya çalışılmalıdır. Elmalılı bu değerlendirmeyi, dünyanın sabit durduğunu ileri süren Râzî ve onun gibi düşünen müfessirlerin düştükleri hatalar bağlamında yapmıştır. O, yeryüzü ile ilgili ayetleri tefsir ederken bilim adına indirgemeci bir yaklaşım sergilememiş ve bu ayetlere yönelik yaptığı bilimsel tefsiri de tek ve mutlak izah olarak görmemiştir. Ayrıca Elmalılı'ya göre Kur'an bazı bilimsel gerçekleri, insanlar tarafından ortaya çıkarılmadan çok önce haber vermiştir. Kur'an'ın bu yönü, ilmi icazını oluşturmakta ve aynı zamanda bu ilahi kelamın hak olduğuna delalet etmektedir.

Râzî'ye göre Allah gökleri ve yeri yaratmazdan önce ışıksız ve bölünmez cüzler mevcuttu. Sonra bu cüzler birbirinden ayrıldı ve dolayısıyla bitişik olan yeryüzü ve gökler birbirinden ayrılmış oldu. Râzî'nin bu düşünceleri modern bilimin buluşları ile kısmi olarak örtüşse de birçok noktada tezat teşkil etmektedir. Elmalılı'ya göre ise yeryüzü ve gökler birbirinden ayrıldıkları zaman yeryüzü ateş halinde idi ve ondan yukarıya doğru duman halindeki gazlar püskürüyordu. Yeryüzünün dağsız ve ovasız tek bir parça, göklerin ise güneşi, ayı, yıldızları ve değişik kütleleri olmayan bir bütün olduğunu ileri süren Elmalılı yeryüzü ile göklerin bitişik kütleler halinde olduğunu bildiren rivayetleri tevil ederek kendi dönemindeki bilim adamlarının ortaya attığı "Madde-i Ula / İlk Cevher" teorisi ile bu ayet ve ayete yapılmış yorumlar arasında bir tezat olmadığını savunmuştur. Ayrıca Râzî ve Elmalılı'nın "altı gün" kavramını yaratılışın altı aşaması olarak yorumlamaları bilimsel verilerle kısmen tezat oluşturmaktadır.

Pozitif bilimin penceresinden bakacak olursak yeryüzünün içe doğru beş tabakadan oluştuğu görülmektedir. Ancak Râzî'nin Kelbî'den nakletmiş olduğu, dünyanın üç katmandan oluştuğu şeklindeki rivayetin bilimsel verilerle tezat oluşturduğu ortaya

çıkılmaktadır. Fakat Elmalılı, sunduğu her bir görüş için açık kapı bırakmış ve bununla yeryüzünün katmanlarına işaret edilmiş olabileceğini ihtimallerden biri olarak kaydetmiştir.

Yeryüzünün eksilmesi ile ilgili ayetlerin tefsiri bağlamında Râzî hiçbir şekilde Kur'an'da yeryüzünde fiziki bir eksilmenin gerçekleştiğine değinmemiş ve bu mahiyette bir izah getirmemiştir. Fakat Elmalılı söz konusu ayetlerin tefsirinde yeryüzündeki fiziki eksilmeye kısmen temas etmiş ve bu ayetlerde aşınmalara ve toprak kaymalarına işaret edildiğini belirtmiştir. Fakat o da dünyanın kutuplardan basık olduğu gerçeği ile ayetleri ilişkilendirmemiştir. Sonuç itibariyle her iki müfessirin görüşleri, yukarıda kaydettiğimiz bilimsel verilerle çelişki teşkil etmemekle birlikte tam olarak bu bilimsel gerçeklere işaret ettikleri de söylenemez. Yeryüzünün etrafını saran korunmuş tavandan bahseden ayetlerin tefsirinde gerek Râzî, gerekse Elmalılı bu ayetlerde geçen muhafaza ve korumanın mahiyet itibariyle manevi olduğunu ifade etmiş ve yeryüzünün veya Kur'an'ın şeytan ve cinlerden korunmuş olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca bu ayetlerde yeryüzünün uzaydan gelmesi muhtemel zararlardan korunduğunun kast edildiği ile ilgili olarak herhangi bir şey söylememişlerdir.

Yeryüzündeki dağların yaratılışı ve önemi konusuna gelecek olursak, Râzî dağların yeryüzüne yukarıdan çivi gibi çakıldığı görüşünün doğruluğuna ihtimal vermekte ve bunu olası bir durum olarak kabul etmektedir ki, bu bilimsel verilerle tezat oluşturmaktadır. Ancak Elmalılı modern bilimin, dağların meydana gelmesi ile ilgili verdiği bilgilere paralel bir takım izahlar getirmiş ve dağların deprem ve volkanlar sonucunda meydana geldiğini ifade etmiştir. Elmalılı dağların, volkan ve depremlerin sayısını ve etkisini azalttığı görüşünü savunmuş ve günümüzde meydana gelen depremlerin insanların yaşamını negatif yönde etkilemediğini öne sürmüştür. Ancak müfessirin bu görüşü gerçek hayatla kısmen tezat oluşturmaktadır.

İki müfessirin çekim kanunuyla ilişkilendirilen ayetler hakkındaki görüşlerini kıyaslayacak olursak Râzî yeryüzü ile gökler arasında ister görünen, ister görünmeyen olsun herhangi bir direğin varlığını reddetmektedir. Dolayısıyla gözükmeyen direkler

olarak tasvir edilen çekim kanunu da Râzî'nin görüşleri arasında yer almamaktadır. Ancak Elmalılı, bu ayetlerin tefsirinde tam anlamıyla bilimsel tefsire yönelmiş ve ayetlerde çekim kanununa işaret edildiğini savunmuştur. Şunu da belirtmek gerekir ki, bu konuda gerek Râzî'nin, gerekse Elmalılı'nın yorumlarında günümüzün pozitif bilim verileriyle çelişen bir nokta yoktur.

Yeryüzünde zaman-zaman meydana gelen şimşek ve gök gürültüsüyle ilgili ayetlere yönelik yorumlarına baktığımız zaman Râzî'nin bunları birer doğüstü mucize olarak gördüğünü ve mantıkla izah edilemeyeceğini savunduğunu görüyoruz. Fakat Elmalılı ayetlerde özellikle gök gürlemesinin şimşekten önce zikredilmesini Kur'an mucizesi olarak nitelendirmiş ve bu konuda pozitif bilimin verilerine uygun açıklamalar yapmıştır. Râzî, yeryüzündeki rüzgarların oluşumuna herhangi bir dış etkenin neden olamayacağını savunmuştur. Fakat rüzgarın meydana gelmesine sebep olan dış faktörleri inkar etmesi başta belirttiğimiz bilimsel gerçeklerle çelişmektedir. Elmalılı ise rüzgarın bir hava akımı olduğunu ve tabiattaki sıcaklık ve soğukluğun değişmesi neticesinde oluştuğunu belirterek bu konuda bilimsel verilere yakın izahlar getirmiştir.

Yeryüzünde yetişen bitkilerin çeşitlilik arz etmesinde ise her iki müfessir *anasır-erbaa* dediğimiz hava, toprak, su ve ateşin etkili olduğunu savunmuş ve bu unsurların eşit derecede etki etmelerine rağmen topraktan farklı türde bitkilerin çıkmasını Allah'ın varlığına delalet eden mucizevi bir olay olarak görmüşlerdir.

Yeryüzündeki canlılar olan hayvan ve insanın yaratılışı ile ilgili ayetlerin yorumlanmasına baktığımız zaman Râzî hayvanların sudan, ilk insan Hz. Âdem'in ise yeryüzündeki iki temel madde olan toprak ve sudan mucizevi bir şekilde yaratıldığını savunmuştur. Ancak Elmalılı, Râzî'den farklı olarak hayvanların ve insanın Allah'ın iradesi altında bilinçli bir evrim sonucu yaratılmış olabileceğini savunmuş, fakat Evrim Teorisi'nin öne sürdüğü şekliyle insanın maymunumsu bir varlıktan türediğini kabul etmemiştir. Elmalılı insanın kendine has bir şekilde evrimleşerek mükemmel bir insan haline geldiğini

öne sürmüştür. Dolayısıyla Elmalılı'nın bu tür görüşleri kısmen de olsa Evrim Teorisi ile paralellik teşkil etmektedir diyebiliriz.

Sonuç olarak bu çalışmamızda, yeryüzü ile ilgili ayetlere yaklaşımlar açısından klasik ve modern dönem tefsir anlayışlarını Râzî ve Elmalılı örneğinde mukayese etmeye çalıştık. Şunu söyleyebiliriz ki, Râzî ve Elmalılı yeryüzü ile ilgili ayetleri tefsir ederken aynı zamanda yaşadıkları dönemin bilimsel gelişmelerine de kısmen ışık tutmuşlardır. Gerek Râzî'nin, gerekse de Elmalılı'nın bu tür ayetleri yorumlama metotlarında pozitif bilim ve özellikle batı dünyasının ürettiği bilimin etkilerini görebiliyoruz. Bildiğimiz gibi Abbasiler devrinde tercüme hareketi sonucunda Yunan felsefesi İslam kültürü üzerinde ciddi bir etki meydana getirmiştir. Bunun doğal bir sonucu olarak dönemin uleması da o dönem için Yunan felsefesinin ürettiği *anasır-ı erbaa* gibi bir takım bilimsel teorilerini doğru olarak kabul etmişlerdir. Aynı şekilde bu etki Râzî'nin eserlerine de yansımıştır. Çünkü birçok kevnî ayetin tefsirinde Yunan felsefesinden İslam felsefesine geçmiş bazı düşüncelere yer veren Râzî ayetleri bu düşünceler ışığında açıklamaya gayret göstermiştir. Bununla birlikte Râzî yaşadığı dönemin filozoflarına cevap verme gayretinde de olmuş ve onların pozitif bilimle ilgili bazı görüşlerini eleştirmiştir. Elmalılı da XX. yüzyılın başlarında batıda gelişmiş olan pozitif bilime bigane kalmamış ve yeryüzünün yaratılışı ile ilgili ayetleri izah ederken birçok batılı bilim adamının teorilerine müracaat etmiştir. Böylece müfessir batıdan gelen bilimsel teori ve gerçekleri tefsirine yansıtmıştır. Sonuç itibarıyla XI. yüzyılda da, XX. yüzyılda da tefsir hareketleri batı kaynaklı pozitif bilimden etkilenmiştir ve tefsirlerde bunun etkisi bariz şekilde görülmektedir.

Çalışmamızdan çıkan diğer bir sonuç ise Kur'an ayetlerinin bilimsel tefsir metoduyla yorumlanmasının sakıncalarını örnekleri ile birlikte göstermesidir. Nitekim gerek Râzî'nin, gerekse de Elmalılı'nın yaptığı bazı yorumların zaman geçtikçe ve pozitif bilim alanında yeni gelişmeler meydana geldikçe geçerliliğini yitirdiğini görüyoruz. Sonuç itibarıyla bu tefsirleri okuyan yeni nesiller, Kur'an'a yahut söz konusu olan müfessire karşı olumsuz bir tavır içine girebilmektedirler.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Abdulgâkî, Muhammed Fuâd, *el-Mu‘cemü’l-müfehres li elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Dâru’l-Kütübi’l-Mısriyye, Kahire 1364.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah b. Muhammed eş-Şeybânî, *el-Müsned*, Dâru’l-Hadîs, Kahire 1995.

Aksoy, Süleyman, *Kur’an’ın Bazı Ayetlerinin Açığa Çıkan Astronomik Mucizeleri*, Zenbil Yayınları, Ankara 2004.

Ali, Arslan, *Büyük Kur’an Tefsiri*, I-XVI, Arslan Yayınları, İstanbul 1984.

Ardel, Ahmet, *Hidrografya*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1975.

Asimov, Isaac, *Bilim ve Buluşlar Tarihi* (çev. Elif Topçugil), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2006.

Ateş, Süleyman, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, I-XII, Yeni Ufuk Neşriyat, İstanbul 1990.

Aydın, Cengiz, Gülseren Aydın, “Batlamyus”, *DİA*, TDV, İstanbul 1992.

Aydın, Hüseyin, *İlim Felsefe ve Din Açısından Yaratılış ve Gayelilik*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2002.

Başaran, Ahmet, *Kur’an-ı Kerim’in Bilimsel Mucizeleri*, Düşünce Yayınları, İstanbul 2004.

Başığit, Nurettin, *Elmalılı’da İlmi Tefsir* (y.l. tezi), Uludağ Üniversitesi, 1996.

Bayraklı, Bayraktar, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, I-XXI, Bayraklı Yayınları, İstanbul 2004.

_____, “Tekamül nazariyesi”, *DİA*, TDV, İstanbul 2011.

Bayraktar, Mehmet, “Hayvan”, *DİA*, TDV, İstanbul 1998.

Bilgin, Mustafa, “Hak Dini Kur’an Dili”, *DİA*, TDV, İstanbul 1997.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi* (sadeleştiren: Abulaziz Hatip), Semerkand Yayınları, I-II, İstanbul 2014.

_____, *Muvazzah İlm-i Kelam*, Engin Kitabevi, İstanbul 1959.

_____, *Kur’an-ı Kerim’in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, I-VIII, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1985.

Bixby, William, *Galileo ve Newton’un Evreni* (çev. Nermin Arık), Tübitak Popüler Bilim Yayınları, İstanbul 1997.

Bolay, Süleyman Hayri, “Adem”, *DİA*, TDV, İstanbul 1988.

Boynukalın, Mehmet, “Zevce”, *DİA*, TDV, İstanbul 2013.

Bozkurt, Nebi, “Hurma”, *DİA*, TDV, İstanbul 1998.

Buhârî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâîl, *el-Câmi ‘ü’s-sahîh*, Dârü’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, Beyrut 2011.

Bulut, Halil İbrahim, “Ümmet”, *DİA*, TDV, İstanbul 2012.

Bursevi, İsmail Hakkı, *Rûhu’l-beyân*, I-XXIII, Erkam Yayınları, İstanbul 2015.

Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, I-II, Fecr Yayınevi, Ankara 1996.

Cevherî, Tantâvî el-Mısırî, *el-Cevâhir fî tefsîri’l-Kur’âni’l-Kerîm*, I-XXVI, Dârü’l-Fikr, Kahire trs.

Çelik, Hüseyin, *Fahrudin er-Razi’ye (543/606) Göre İnsanın Yaratılışı* (y.l. tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara 1993.

- Çetin, Mustafa, *Fahreddin er-Razi ile İbn Teymiyye'nin Kur'an'a Yaklaşımları* (doktora tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir 2001.
- Demirci, Muhsin, *Kur'an'ın Temel Konuları*, İFAV Yayınları, İstanbul 2000.
- Demirsoy, Ali, *Evrenin Çocukları*, Meteksan Yayınları, Ankara 1991.
- _____, *Yaşamın Temel Kuralları*, I-II, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 1985.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş'as b. İshâk el-Ezdî es-Sicistânî, *Kitâbü's-Sünen*, Dârü'l-Kıble li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, Cidde 1998.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf el-Endelûsî, *el-Bahru'l-muhît*, I-X, Mektebetü'n-Nasri'l-Hâdisiyye, Riyad, trs.
- Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali el-Mevsîlî, *Müsnedu Ebi Ya'lâ el-Mevsîli*, I-XIII, Dârü'l-Me'mûn li-Turâs, Dımaşk 1984.
- Ekler, Aytaç ve Diğerleri, *Yeni Rehber Ansiklopedi*, Türkiye Gazetesi Yayınları, İstanbul trs.
- Eminoğlu, Mehmet Emin, *Kainat ve Göklerin Fethi*, İslami Neşriyat Yayınları, Konya 1974.
- Ersöz, İsmet, *Elmalılı Mehmed Hamdi Yazır ve Hak Dini Kur'an Dili* (doktora tezi), Konya 1985.
- Ertüre, Semra, *Meteoroloji*, b.y.y., İstanbul 1986.
- Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı* (çev. Kudret Büyükcoşkun), İşaret Yayınları, İstanbul 2004.
- Fîruzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn, *el-Okyanusü'l-basît fi tercemeti kâmusi'l-muhît* (çev. Asım Efendi), I-IV, Cemal Efendi Matbaası, İstanbul 1888.

Günay, Hacı Mehmet, “Su”, *DİA*, TDV, İstanbul 2009.

Harman, Ömer Faruk, “Dağ”, *DİA*, TDV, İstanbul 1993.

_____, “Havva”, *DİA*, TDV, İstanbul 1997.

Harpûtî, Abdüllatîf, *Tenkîhu'l-keîlâm*, Dersaadet Necm-i İstikbal Matbaası, 1330.

Hayat Ansiklopedisi, I-VI, Hayat Yayınları, İstanbul 1961.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şehâbeddîn Ahmed el-Askalânî, *Lisânü'l-mîzân*, I-VII, Müessesetü'l-İlmî li'l-Matbûât, Beyrut 1971.

İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemseddîn, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân*, I-VIII, Dâru Sâdir, Beyrut 1968.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmâîl, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, I-XIV, Mektebetu'l-Maârif, Beyrut 1981.

_____, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I-VIII, Dâru Tayyibe, Riyad 1999.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fadl Cemâleddîn el-Ensârî, *Lisânu'l-Arab*, I-XV, Dâru Sadir, Beyrut 1414.

İbnü's-Sübkî, Ebû Nasr Tâceddîn, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, I-X, Matbaatu İsâ el-Bâbî el-Halebî, Kahire 1964.

Kadioğlu, Asım, Yusuf Kaya, *Genel Botanik*, Atatürk Üniv. Ziraat Fakültesi Ofset Tesisi, Erzurum 1991.

Karaman, Hayrettin, Ali Özek, İbrahim Kafi Dönmez, Mustafa Çağrıçı, Sadrettin Gümüş, Ali Turgut, *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002.

- Karaman, Hayrettin, Mustafa Çağrıç, İbrahim Kafî Dönmez, Sadrettin Gümüş, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, I-V, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006.
- Karamanoğlu, Kamil, *Genel Botanik*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1973.
- Karlığa, Bekir, "Anasır-ı erbaa", *DİA*, TDV, İstanbul 1991.
- Karol, Sevinç, Cevat Ayvalı, *Zooloji*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1982.
- Kâsımî, Muhammed Cemâluddîn, *Mehâsinu't-te'vîl*, I-XVII, Beyrut 1978.
- Kazi, Mazhar, *130 Evident Miracles in the Qur'an*, Crescent Publishing House, New York 1998.
- Ketin, İhsan, *Umumi Jeoloji (I kısım)*, Ofset Baskı Otelyesi, İstanbul 1967.
- Kırca, Celal, *Kur'an ve Modern İlimler*, Marifet Yayınları, İstanbul 1981.
- Kitab-ı Mukaddes*, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul 1989.
- Kocataş, Ahmet, *Oceanoloji*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 1986.
- Kur'an Araştırmaları Grubu, *Kur'an Hiç Tükenmeyen Mucize*, İstanbul Yayınları, İstanbul 2003.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed, *el-Câmi 'u li ahkâmi'l-Kur'ân*, I-XX, Dârü'l-Kutubi'l-Mısriyye, Kahire 1964.
- Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdülmelik, *Letâifu'l-işârât*, I-III, Hey'etu'l-Misriyyeti'l-Âmme, Mısır trs.
- Kutup, Seyyid, *Fî zilâli'l-Kur'ân* (çev. Salih Uçan-Vahdettin İnce), I-X, Dünya Yayınları, İstanbul 1991.
- Maraşlî, Nedîm, *es-Sihâh fi'l-Luga ve'l-'Ulûm*, Dârü'l-Hadâratî'l-'Arabiyye, Beyrut 1975.

Merâğî, Ahmed Mustafâ, *Tefsîru'l-Merâğî*, I-XXX, Mısır 1965.

Musaoğlu, Ahmet, *Yaratılışın Altı Günü*, Vural Yayınları, İstanbul 2002.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn el-Kuşeyrî en-Nîsabûrî, *Sahîh-i Müslim*, Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, Kahire 1955.

Neccâr, Zağlûl, *Tefsîru'l-âyâtî'l-kevnîyye fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, Mektebetü's-Şurûkî'd-Düveliyye, Kahire 2007.

O'neil, Martin, *Zaman ve Takvimler* (çev. Çiğdem Öndem), İzdüşüm Yayınları, İstanbul 2001.

Özata, Ahmet ve Diğerleri, *Genel Biyoloji*, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir 2009.

Özel, Mustafa, *Elmalılı ve Mevdudî'nin Tefsirlerine Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım* (doktora tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, 1999.

Özel, Recep Orhan, *Elmalılı Hamdi Yazır'ın Bilimsel Tefsirciliği* (y.l. tezi), Cumhuriyet Üniversitesi, 2002.

Özükon, Bülent, *Gökyüzü ve İletişim*, Boyut Yayınları, İstanbul 2003.

Râzî, Fahreddîn “*Mefâtîhu'l-gayb*”, I-XXXII, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1990.

_____, *Münâzarâtu Fahreddîn er-Râzî fî bilâdi mâverâi'n-nehr*, Beyrut 1996.

Rusulân, Mustafâ İbrâhîm, *et-Tefsîru'l-'ilmî 'inde'l-imâm er-Râzî*, Şebeketu'l-Âlûka, Kahire 2015.

Safedî, Ebu's-Safâ, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, I-XXIX, Neşriyâtu'l-İslâmiyye, b.y.y. 1974.

Stone, Gene, *Evreni Kucaklayan Karınca* (çev. Sema Sezgin), Alkım Yayınları, Ankara 1993.

Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâluddîn, *Tefsîru'l-Celâleyn*, I-III, İstanbul 1980.

_____, Ebü'l-Fazl Celâluddîn, *ed-Durru'l-mensûr fi't-tefsîri'l-me'sûr*, I-VIII, Beyrut 1983.

Şeybânî, Ebû Bekr b. EbîÂsım, *el-Âhâd ve'l-mesânî*, I-VI, Dâru'r-Râye, Riyad 1991.

Şimşek, Sait, *Günümüz Tefsir Problemleri*, Kitap Dünyası Yayınları, Konya 2004.

_____, *Yaratılış Olayı*, Beyan Yayınları, İstanbul 1998.

Şimşek, Ümit, *Kainatın Doğuşu Big Bang*, Ayyıldız Matbaası, İstanbul 1980.

Taberî, Muhammed b. Cerîr Ebû Ca'fer, *Câmi'ü'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*, XXIV, Müessesetü'r-Risâle, Dımaşk 2000.

Taslaman, Caner, *Evrin Teorisi Felsefe ve Tanrı*, İstanbul Yayınevi, İstanbul 2013.

Tayar, Mustafa, Cem Şen, *Hayvansal Ürünler Teknolojisi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1995.

Temel Britannica Temel Eğitim ve Kültür Ansiklopedisi, I-XX, Ana Yayıncılık, İstanbul 1993.

The Kybalion (çev. Murat Sağlam), Hermes Yayınları, İstanbul 2005.

Toluncay, Ali, *Genel Zooloji*, Şirketi Mürettebiye Basımevi, İstanbul 1960.

Topdemir, Hüseyin, Gazi Yavuz Unat, *Bilim Tarihi*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2013.

Tuna, Taşkın, *Uzayın Sırları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2000.

Tuncer, İbrahim, *Kur'an'ın Modern Tevili Açısından Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın Tefsiri* (y.l. tezi), Sakarya 2003.

Uludağ, Süleyman, *Fahrettin Razi*, Ankara 1991.

Ünal, İbrahim, *Çevre İslam ve İnsan*, İstanbul 1994.

Yavuz, Yusuf Şevki, “Fahreddin er-RAZİ”, *DİA*, TDV, İstanbul 1995.

_____, “Elmalılı Muhammed Hamdi”, *DİA*, TDV, İstanbul 1995.

Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, I-X, Eser Neşriyat, İstanbul 1979.

Yıldırım, Celal, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, I-XIV, Anadolu Yayınları, İzmir 1991.

Yıldırım, Hamza, *Fahreddin Razi'ye Göre Bazı Kevni Ayetlerin Yorumu* (y.l. tezi), Ankara Üniversitesi, 1993.

Yıldırım, Suat, *Kur'an'da Uluhiyet*, İstanbul 1997.

Yuhanna İncili, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul 1962.

Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Târîhü'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhir ve'l-a'lâm*, I-XXXXX, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabîy, Beyrut 1987.

Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım, *el-Keşşâf an hakâiki ğavâmidi't-tenzîl*, I-IV, Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, Beyrut 1995.

Zuhaylî, Vehbe, *et-Tefsîru'l-münîr* (çev. Komisyon), I-XV, Bilimevi Yayınları, İstanbul 2003.

Sürelî Yayınlar

Ateş, Süleyman, *Kur'an-ı Kerim'e Göre Evrim Teorisi*, Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, Cilt: XX, Ankara 1975.

Bayram, Enver, *Razi'nin, Kur'an'daki Yeryüzü (Arz) Ayetleriyle İlgili Tefsir-i Kebir'deki Yorumları: Modern Jeoloji Biliminin Verileriyle Kısa Bir Mukayese*, Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi, Karabük Üniversitesi, Sayı: 1, Mart-2012.

Bilim ve Teknik Dergisi, Tübitak Yayınları, c. XXIII, Ankara 1990.

Bulğen, Mehmet, *Son Dönem Osmanlı Kelamcılarının Kevni Ayetleri Yorumlama Yöntemleri üzerine: Ömer Nasuhi Bilmen Örneği*, Kelam Araştırmaları Dergisi, c. XIII, Sayı: 1, 2015.

Okçu, Abdulmecit, *Kur'an ve Evrim Açısından Canlıların Oluşumu*, EKEV Akademi Dergisi, Sayı: 56, 2013.

Özdemir, Metin, *Selefi Aklın Kozmik Sistemi Anlamadaki Yöntem Sorunu*, İslamiyat Dergisi, Cilt: X, Sayı: 1, 2007.

Sayım, Huzeyfe, *Dinlerde Kozmogoni ve Yaratılış Açısından Suyun Yeri*, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 9, Kayseri 1996.

Elektronik Kaynaklar

[https://tr.wikipedia.org/wiki/B%C3%BCy%C3%BCk_Patlama_kronolojisi.](https://tr.wikipedia.org/wiki/B%C3%BCy%C3%BCk_Patlama_kronolojisi)

[https://tr.wikipedia.org/wiki/Ağırlık.](https://tr.wikipedia.org/wiki/Ağırlık)

[https://tr.wikipedia.org/wiki/Şimşek_ve_yıldırım#cite_note-4.](https://tr.wikipedia.org/wiki/Şimşek_ve_yıldırım#cite_note-4)

[https://tr.wikipedia.org/wiki/Kybalion.](https://tr.wikipedia.org/wiki/Kybalion)

[https://tr.wikipedia.org/wiki/Antimadde#cite_note-1.](https://tr.wikipedia.org/wiki/Antimadde#cite_note-1)

[http://obilir.com/yaratilistaki-ciftler/.](http://obilir.com/yaratilistaki-ciftler/)

<https://www.frmtr.com/islam-ve-insan/1386623-fizikteki-parite-kavrami-ve-kurandaki-cift-yaratilis.html>.

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Rüzgâr>.

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Meni>.

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Yağış>.

<http://www.bilimteknik.tubitak.gov.tr/sites/default/files/bilgipaket/deprem/742.html>.

<http://www.iskelet.gen.tr/kemik-gelisimi.html>.

<http://sorularlahristiyanlik.blogspot.com/2013/06/incilde-dunyann-yuvarlak-olmas-bilimsel.html>.

<http://www.kaloricetveli.org/yiyecek/tahillar-ve-tahilli-ueruenler>.

<http://www.kaloricetveli.org/yiyecek/meyveler>.

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Sivrisinek>.